

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTERJANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SEXTIOÅTTONDE BANDET.

FEMTE FÖLJDEN. TOLFTE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLIII

INNEHÅLL.

Beyschlag, Siegfried, Professor, Erlangen, Möglichen mündlicher Überlieferung in der Königssaga	109
Eis, Gerhard, Professor, Freising, Atlakviða 31, 1: <i>in gagl- biarta</i>	182
Ejder, Bertil, Docent, Lund, Fragment av en svensk medel- tidspostilla	153
Genzmer, Felix, Professor, Tübingen, Haben die Germanen vergiftete Schwerter verwendet?	179
Gutenbrunner, Siegfried, Professor, Freiburg i. Br., Eine Traumstrophe in der Hrafnelssaga?	177
Hald, Kristian, Professor, Köpenhamn, Gunnar Knudsen † .	186
Holtsmark, Anne, Professor, Oslo, Rec. av L. Holm-Olsen, Håndskriftene av Konungs skuggsjá	196
Kiil, Vilhelm, Dr. Phil., Lektor, Oslo, Rune-rimet på Straums- brynet	80
Lindblad, Gustaf, Docent, Malmö, Den äldsta nordiska rela- tivkonstruktionen	1
Ljunggren, Karl Gustav, Professor, Lund, Ordet <i>nytiabol</i> och sydsvenskt fäbodväsen under medeltiden	140
— Litteraturkrönika (1952—1953)	205
Skard, Vemund, Dr. Phil., Oslo, Harmsól, Plácitusdrápa og Leiðarvísan	97
Wolff, Ludvig, Professor, Marburg, Rec. av E. Schwarz, Goten, Nordgermanen, Angelsachsen	188

GUSTAF LINDBLAD

Den äldsta nordiska relativkonstruktionen.

Synpunkter på ett klassiskt språkproblem inom ramen
av en motkritik.

FÖRORD.

Ett av den historiska syntaxens stående problem sedan ett sekel tillbaka är frågan om den äldsta germanska — och därmed också den äldsta nordiska — relativsatsens struktur. En lång rad forskare har dragit sina strån till stacken, och bland dem, som särskilt uppmärksammat förhållandena i nordiskan, märkes O. Klockhoff (*Relativsatsen i den äldre fornsvenskan*. 1884), G. Neckel (*Über die altgermanischen Relativsätze*. 1900), H. de Boor (*Studien zur altschwedischen Syntax in den ältesten Gesetztexten und Urkunden*. 1922), H. Johansen (*Zur Entwicklungsgeschichte der altgermanischen Relativsatzkonstruktionen*. 1935) samt P. Diderichsen (*Sætningsbygningen i Skaanske Lov*. 1941). Trots det imponerande antal forskare, som sysselsatt sig med detta problem, har någon entydig lösning ej kunnat nås. Skilda uppfattningar står mot varandra, ja, nära nog varje språkman, som yttrat sig i ämnet, har på någon punkt avvikit från sina medforskare.

Den livliga diskussionen och de divergerande meningarna sammanhänger otvivelaktigt med att problemet är mycket besvärligt. Enligt en och annan synkroniskt orienterad språkman, exv. P. Diderichsen, skulle det vara uteslutet, att visshet kan nås vare sig om den äldsta samgermanska eller ens den äldsta nordiska relativkonstruktionen.

Med min gradualavhandling »Relativ satsfogning i de nordiska forn-språken» av år 1943 sluter jag mig till den långa raden av relativsyntaktiker, och där tar jag ställning även till frågan om den äldsta nordiska relativfogningens utseende och inre struktur, varvid min framställning utmynnar i ett sannolikhetsantagande.

Mitt arbete har i senare språkvetenskaplig litteratur rönt betydande erkännande, bl.a. av Alf Wenning i *Syntaktiska studier* (1944) och P. M. Boer-den Hoed i rec. i *Museum* 51 s. 171 f. Det har emellertid även varit föremål för en starkt nedvärderande bedömning, i vad det gäller min syn på den äldsta nordiska relativsatsen, av T. Johannisson i recension i *ANF* 59 (1944) s. 287 ff.

Denna anmälan har jag av olika anledningar länge lämnat obemött, men då en tystnad från min sida kunde uppfattas, som om jag ansåge mina teorier vederlagda, har jag ansett mig nödsakad att framlägga denna skrift. Huvudsyftet därmed är närmast att skärskåda Johannissons recension, men på grund av ämnets komplicerade karaktär har den utbyggts långt över det normala formatet för en motkritik och torde vara ett icke alldeles oviktigt inlägg i den segslitna debatten om den äldsta nordiska relativsatsens struktur. Min tidigare framställning i ämnet preciseras och fördjupas på flera väsentliga punkter, och det lämnas en översiktlig och sammanfattande redogörelse för min syn på vår vanligaste bisatskategoris utseende i den äldsta nordiskan, låt vara inom ramen av ett genmäle.¹

I. INLEDANDE PÅPEKANDEN.

Först vill jag fästa uppmärksamheten på några ställen, där Ture Johannisson (i fortsättningen betecknad J.) råkat göra vissa uppenbara misstag, i det att min egen eller åberopade källors framställning felaktigt återgivits.

S. 2 r. 1 ff i J:s recension (=rec.) finner man påståendet: »Det inledande pronominet *hva(r)* [dvs. i fsv. allmän relativsats av typen *Hvar sum brytär vp ren ok sten han hetir ... ormyliä* ÄVgL 51:1] förklarar Lindblad som indefinit och identiskt med got. *hvarjis*.» — Detta är en oriktig uppgift. Det är ett av de viktigaste resultat, jag kommer till vid behandlingen av allm. relativsats s. 27 ff, att fsv. s.k. allmänt relativt *hva(r)* är identiskt med got. *hvas*. Se särsk. s. 30, 31 och Zusammenfassung s. 192: »Der Verf. ... nimmt mit Beckman an, dass das im unbestimmten Relativsatz

¹ Detta opus utgör en bearbetning av en skrift (i manuskript), som varit föremål för bedömning av de sakkunniga vid tillsättandet av professuren i nord. språk i Uppsala 1953, näml. professorerna V. Jansson, T. Johannisson och D. A. Seip. Sakkunnigeutlåtandena har dock kommit mig till handa på ett så sent stadium, att jag ej kunnat ta fullständig ställning till de påpekanden, som där gjorts rörande denna skrift. I noter har jag dock diskuterat de erinringar, som synts mig av större intresse, och på några få ställen har jag i själva huvudframställningen upptagit några av Johannissons anmärkningar till bemötande.

begegnande Pronomen *hvar* 'quicumque' formal mit got. *hvas* und nicht mit got. *hvarjis* identisch ist.»

S. 3 r. 5f möter påståendet: »Som korrelat är *sa* i allmänhet vanligare än *hinn*, men i Skånelagen är förhållandet omvänt,¹ och även i de övriga fda. lagarna är korrelativt *hinn* en mycket utbredd företeelse.» För denna icke oviktiga länk i J:s argumentering mot min mening, att *sa* sannolikt är äldre som korrelat än *hinn*, hänvisas dels till Diderichsen, Sättningsbygningen i Skaanske Lov s. 144, och dels till min avh. s. 49. På ingetdera stället har emellertid J. tackning för sitt påstående, att *hinn* i SkL skulle vara vanligare än *pän* såsom korrelat (överhuvud). Diderichsen uppger s. 144 endast, att »som selvstændigt [spärrat av G.L.] pronominalt Korrelat træffer man i SkL hyppigst *hin*, noget sjældnere *pæn* og kun rent undtagelsesvis *han*.» Det toges alltså där icke hänsyn till det stora antal fall, där adnominalt korrelativpronomen möter. Detta har däremot jag gjort, och på den av J. åberopade sidan i min avh. (49) uppger jag sammanlagt 209 korrelativa *pän* mot 178 korrelativa *hin*, dvs. övervikt för *pän*.²

Av ganska stor betydelse för J:s bevisföring är en felläsning, som han gör i en av mig åberopad källa.

Som ett viktigt led i hans argumentering för att korrelativt *hinn* är lika gammalt som eller äldre än korrelativt *sa*, ingår hävdandet, att *hinn* är äldre än *sa* som adjektivartikel i de nordiska språken, varvid han kan stödja sig på uttalanden av E. Olson och K. Larm (jfr nedan). Nu vänder jag mig s. 169 mot denna ganska allmänt omfattade mening och påpekar som viktigaste motinstans, att det äldsta belägget på adj.-artikel i nordiskan (på Sparlösastenen från slutet av 700-t. el. ca 800) uppvisar pron. *sa*. Jag hänvisar därvid till att två av våra främsta runologer, Ivar Lindquist (Sparlösastenen s. 94) och v. Friesen (Sparlösastenen s. 77), är eniga om att uppfatta *þAR* i runföljden *runarþARRakiŋukutu* som adj.-artikel.

J. avvisar emellertid s. 3 r. 2 nfr min argumentering under konstaterandet, att »enligt en hittills icke vederlagd uppfattning är *hinn* äldre än *sa* som adjektivartikel». I en not (not 4 sid. 3) påpekas därefter, att jag oriktigt åberopat v. Friesen, samtidigt som det antydes, att Lindquists

¹ Spärrat av G.L.

² Jag har kommit till detta resultat efter egen excerpering av urkunden, oberoende av Diderichsen. Om exaktheten av mina siffror hänvisar jag till s. 47 noten.

(och min) uppfattning av *par* som adj.-artikel ej kan tas på allvar. J:s ord faller sålunda:

»Lindblad menar visserligen, att *sa* skulle vara lika gammalt som *hinn* i den nämnda funktionen [dvs. som adj.-artikel], och stöder sig därvid på Ivar Lindquists och v. Friesens tolkningar av Sparlösaastensens *runar par rakinukutu* (s. 169). Den förre anser verkligen, att *par* 'tjänstgör .. som bestämd artikel framför adjektiv' (Sparlösaastenen s. 98 [1940]). v. Friesen däremot hyser ingalunda denna uppfattning utan tillägger *par* jag-deixis: 'här, som stå här' (Sparlösaastenen s. 79 [1940]). På forskningens nuvarande ståndpunkt torde Sparlösaastenen icke kunna rubba uppfattningen, att *hinn* är äldre än *sa* som adjektivartikel.»

Det finns inget skäl att misstänkliggöra Lindquists (och min) tolkning — som dessutom är även v. Friesens. På den av mig återopade sidan i dennes monografi över Sparlösa-stenen, dvs. s. 77, står nämligen att läsa: »*Runar par rakinukutu* har sin direkta motsvarighet i den västgötska St. Nolebystenens *runo ... raginaku[n]do*, ... Fullt sammanfaller Sparl. *rúnar þær reginkundu* med Hávam. str. 80:s *rúnum ... enum reginkunnum*» osv. Jfr f.ö. sammanfattningen s. 110.

På sid. 79 i samma arbete, dit J. hänvisar vid sitt citerande av v. Friesen i not 4 s. 3, har v. Friesen lämnat behandlingen av den omdebatterade runföljden och övergått till den närmast efterföljande, där han bl.a. urskiljer ett lokaladverb *par* (obs.: ej palatalt *r* som i adj.-art.), i vilket han inlägger jag-deixis 'här, som stå här'. Detta är tydligen utgångspunkten för J:s något förbryllande påstående.

Ytterligare exempel på dylik påtaglig inexakthet i J:s anmälan kunde anföras, men jag nöjer mig här med dessa exempel från de två första »kritiska» sidorna (s. 2, 3).

Vidare kan påpekas, att J:s referat av min avhandling stundom är mindre tillfredsställande. Jag har bl.a. fäst mig vid, att J. vid sin genomgång av kap. II återger mitt avsnitt »Relativets satsfunktion» s. 100—107 på ett missvisande sätt. Han skriver (s. 5): »I en granskning av relativets satsfunktion illustrerar förf. med exempel, hur partikeln övergår från bisatskaraktäriserande till subjektmarkerande element.»

Denna redogörelse är ofullständig. Det problem, som enligt J. skulle uppta hela avsnittet, fyller i själva verket endast 2 av de 7 1/2 sidorna, de 2 sista, och därtill de minst väsentliga. Det för mig och för min framställning i dess helhet tyngst vägande är de 5 1/2 tidigare sidorna, där jag har ett verkligt angeläget ärende att framföra. Jag påvisar nämligen, att den tilltagande frekvensen för inledd relativsats i fsv., tidigare statistiskt belyst av mig (s. 91 ff), sammanhänger med, att de syntaktiska

möjligheterna för den oinledda relativsatsens förekomst blivit färre. I och med en under den fornsvenska periodens lopp inträdande ordföljdsförändring — nämligen att det finita verbet vid subjeksrelation mellan korrelat och bisatsverb intar förstaplatsen i den nödvändiga relativsatsen — blir partikel nödvändig i subjeksställning för att hålla huvudsats och bisats i sär. Typen *pän (sum) pätta trä fäller*, där inledd sats kan växla med oinledd, ersättes av typen *pän sum fäller pätta trä*, där partikel är obligatorisk. Oinledd sats kan sålunda på grund av denna ordföljdsförändring endast förekomma vid objekts- och adverbialsrelation mellan korrelat och bisatsverb.

Denna iakttagelse har mig veterligen inte tidigare gjorts, och den »förtjänar» enligt en specialist på såväl fsv. relativsats som fsv. ordföljd »det största beaktande».¹

Vidare kan nämnas, att J:s referat av mitt avsnitt »Kontakt- kontra distansställning» s. 154—161 är missvisande. Referatet, som återfinnes i rec. s. 9 stycke 2, lyder: »Kapitlet om relativkomplexet [dvs. korrelat + bisats] inledes med en redogörelse för förhållandet mellan kontakt- och distansställning. Den förra typen finner förf. vara den äldsta och drar härav den slutsatsen, att relativsatsen ursprungligen följt omedelbart efter *sa*.» Detta kan väl inte utläsas annorlunda än att jag av förhållandet, att kontaktställning är äldre än distansställning vid relativhypotax i allmänhet dragit slutsatsen, »att relativsatsen ursprungligen följt omedelbart efter *sa*», men en dylik slutsats har jag inte dragit. Jag har undersökt korrelatets — i all synnerhet (det som äldsta korrelativpron. i min tidigare framställning utpekade) *sa*'s — ställning i förhållande till bisatsen och därvid vid *sa* (liksom f.ö. vid ett par andra korrelativpronomen) funnit ständigt tilltagande frekvens för kontaktställning, ju längre tillbaka i tiden man tränger, och därav finner jag det sannolikt, att relativsatsen i *sa*-konstruktion ursprungligen följt omedelbart efter *sa* (s. 161). Jag stannar därjämte vid ett sannolikhetsantagande, något som ej framgår av J:s återgivande.

Slutligen måste det påpekas, att J. underlåter att ta hänsyn till min bevisföring i dess helhet. Han isolerar allt som oftast ett eller ett par led i min argumentering och lämnar de andra därhän, på vilket det skall lämnas åtskilliga exempel i det följande. Åtskilligt av vad som finns i

¹ Wenning, Syntaktiska studier s. 10: »Lindblads iakttagelse att ökningen av partikelfrekvensen är en av verbets framryckning i vissa relativa satser betingad, klart sekundär företeelse, framsprungen ur språkets behov att hålla huvudsats och bisats isär, förtjänar det största beaktande.»

min bok, tycks han stå främmande för. Måhända kan detta sammanhänga med bristande förståelse av min avhandling, av problemläge, huvudsyfte, metod och kanske företrädesvis dispositionen.

Därmed kommer jag emellertid från de mera allmänna till de mera speciella fordringar, som rimligtvis kan ställas på en recensent. Dessa torde, när det gäller ett vetenskapligt arbete, kunna formuleras så, att bedömaren bör låta sig angeläget vara

- 1) att försöka förstå framställningen.
 - 2) att försöka pröva, om denna är riktig.
 - 3) försöka fastställa, om eller i vad mån denna är ny, originell.
- Jag skall nu försöka uppvisa, hur J. har ställt sig till dessa tre principer.

II. FÖRSTÅELEN AV FRAMSTÄLLNINGEN.

Problemläge.

För att kunna förstå framställningen är det i första hand nödvändigt för bedömaren att orientera sig i problemläget, varmed också bokens syfte och planering sammanhänger, allt saker som jag i inledningen menar mig ha någorlunda klart och tydligt angivit.

Vad det förstnämnda beträffar, påpekas sålunda bl.a., att det ämne jag behandlar: relativ satsfogning i de nordiska fornspråken, varit ganska ojämnt och ensidigt bearbetat. Man har försummat att göra »fältundersökningar», dvs. att fastställa och analysera relativhypotaxen i de enskilda urkunderna — endast ett fåtal texter har dittills undersökts —, medan frågan om den äldsta relativsatsens utseende och uppkomst tagit huvudparten av intresset. Vad den sista frågan beträffar, har dock ej någon entydig lösning uppnåtts, utan åsikt står mot åsikt. I min inl. s. 5—27 försöker jag så objektivt som möjligt att ge en bild av de olika lösningsförslagen, vilka jag sammanför i tre huvudgrupper.

Det skulle spränga ramen för detta arbete att närmare ingå på denna forskningshistorik. Jag nöjer mig med att ange de tre huvudalternativen:

- 1) Relativsatsen är utvecklad ur huvudsats, inledd av anaforiskt pronomen, vilket ombildats till relativpronomen. Relativsatsen är alltså ursprungligen inledd. Se närmare avh. s. 5—14.
- 2) Relativsatsen är utvecklad ur huvudsats, som utan förbindande element anknutits till föregående huvudsats. Enligt detta alternativ är bisatsen från början oinledd. Se närmare avh. s. 14—20.

3) Relativhypotax är ursprunglig. I sistnämnda fall lägges väl dock företrädesvis logisk och inte grammatisk aspekt på förhållandet mellan satserna. Se närmare s. 20—22.

Hur oeniga forskarna än må vara, när det gäller frågan om relativsatsens uppkomst, så är de praktiskt taget alla överens om, att relativsatsen inte är så ung, att den uppstått först i de germanska särspråken, utan att det redan i samgermansk tid existerat en dylik hypotax,¹ en mening som jag kraftigt understryker (särsk. s. 2 r. 10) och som jag finner ofrånkomlig.

Å andra sidan framhåller jag, att det inte finns något, som tyder på att den germanska skulle återgå på en urindoeuropeisk relativsats, inledd av ett relativpronomen **ios*, som en del komparatister av äldre forskargenerationer antagit. Teorien om en dylik urspråklig relativsats måste t.o.m. anses ganska osannolik. Relativsyntaxen i de skilda ieur. språkfamiljerna, exv. i den germanska, latinska och grekiska, företer nämligen så stora olikheter, att de näppeligen låter sig återföra på en ieur. urtyp (avh. s. 5ff, särsk. s. 7).

J. tycks ej ha beaktat denna allmänna premiss trots mitt poängterande därav i avhandlingens början. Han kommer sålunda å ena sidan med påståendet, att jag skulle ha försökt förklara »den nordiska relativsatsens uppkomst» (s. 11 r. 2f) — den nordiska relativsatsen är ju ett utflöde ur den samgermanska. Å andra sidan framför J. (s. 8 nederst) en hypotes, som förutsätter en mycket gammal relativsyntax. Hans förslag, att man före den äldsta betygade nord. relativpartikeln, *es/er* (enl. allmän uppfattning belagd i den senurnordiska Björketorpinskriften), kunde ha haft en partikel med »kasuell betydelse», dvs. ett relativpronomen, leder åtminstone en relativsyntaktikers tankar till en äldre skolas förkastade hypotes om ett ieur. relativpronomen **ios* (jfr ovan). J:s antagande är i alla händelser för de germanska — erkännerligen de nordiska — språkens del verklighetsfrämmande.

Huvudsyfte.

Som slutkläm i J:s rec. kommer s. 11 r. 1, att huvudsaken för mig skulle ha varit »att utifrån de föreliggande förhållandena förklara den

¹ Den svenske runologen S. B. F. Jansson är mig vederligen den ende i de yngre forskargenerationerna, som hävdar särspråklig uppkomst för relativsats. Enligt honom skulle den svenska relativsatsen ha uppstått under runsvensk tid och fullt utbildats först i ä. fsv. (dvs. efter ca 1225). Antagandet är för relativsats överlag orimligt (se min avh. s. 149) men gäller rimligtvis för en viss typ av relativsats, den icke-nödvändiga.

nordiska relativsatsens uppkomst» [utbyt, som ovan påpekats, ordet 'uppkomst' mot 'äldsta struktur'].

Därtill kan svaras, att detta icke är med verkliga förhållandet fullt överensstämmande och att ett studium av själva corpus delicti torde ge bästa beskedet om mina intentioner. En undersökning av själva avhandlingen kan sålunda näppeligen jäva min i inledningens första avsnitt s. 2ff uttalade mening, att mitt mål är att ge en framställning av den nordiska relativsyntaxens utveckling, sådan denna avtecknar sig i de bevarade språkkällorna från urnordisk tid (tidigast Lindholmsinskriften på 400- el. 500-talet¹) till nynordisk tid, 1500-t., då den relativa satsfogningen i stort sett föreligger i samma skick som den dag, i dag är.²

Som en integrerande del i denna undersökning ingår ett försök att fixera den allra äldsta nordiska, dvs. den urnordiska relativkonstruktionens utseende. Min bok har alltså till forskningsobjekt äldre nordisk, ej den äldsta nordiska relativfogningen.

En undersökning med väsentligen den sista uppgiften skulle ha haft ett annat utseende. Den hade bl.a. krävt en komparativ-historisk synvinkel; närmare jämförelser med de övriga germanska fornspråken vore ju då nödvändiga, något som praktiskt taget inte förekommer i min bok. Undersökningen är strängt begränsad till de nordiska språken (jfr avh. s. 2f). Å andra sidan hade det i så fall varit meningslöst att göra så ingående undersökningar av yngre fornnordiskt och t.o.m. nynordiskt språkmateriel. Även dispositionen hade varit annorlunda (jfr nedan).

Å andra sidan vill jag ingalunda sticka under stol med, att undersökningen av den äldsta nordiska relativkonstruktionen är ett mycket viktigt led i min undersökning av den äldre nordiska relativsatsen. Jag kunde tillägga ett av ämnets natur nödvändigt led däri. Såsom jag i inledn. s. 3 påpekar, förhåller det sig nämligen så, att den relativa satsfogningen vid den handskriftliga periodens inbrott (1100- o. 1200-t.), då källorna börjar flöda rikligare, befann sig »i en revolutionerande utvecklingsprocess.

¹ Att relativsats föreligger där, anser jag vara i hög grad troligt, och denna uppfattning delas av en så framstående runolog som Magnus Olsen (jfr tidigare S. Bugge). Se min uppsats »Lindholmsamulettens runinskrift» i Namn och bygd 1952, där jag anser mig ha ytterligare underbyggt och styrkt min i gradualvh. s. 41ff lanserade nytolkning. — När jag i det följande anför Lindholmsinskriften som ex. på relativsats, gör jag det dock med den inskränkning, som här angivits.

² Se exv. kap. I Korrelatet. Detta omfattar 49 sidor, s. 41—89. Av dessa är s. 41—60 och 69—86, alltså 36 praktiskt taget endast registrerande, deskriptiva; 13, s. 60—69, 86—89 är »kronologiserande», och där diskuteras fastän ej uteslutande de äldsta förhållandena.

Gammalt och nytt mötas. Nya korrelattyper träda till, relativpartiklar växla, och ordföljdsförändringar, som medföra genomgripande omgestaltning av konstruktionens struktur, inträffa». För att kunna förstå detta kaotiska stadium i relativfogningens historia är det nödvändigt att försöka komma till klarhet om föregående stadium, från vilket materialet dock är beklagligt sprött, endast runristningar. Det vore emellertid enligt mitt förmenande en grov brist i ett arbete som mitt att inte skänka denna äldsta relativsatsfogning ett betydande intresse.

I Zusammenfassung har jag ställt de äldsta förhållandena i förgrunden på ett sätt, som gör denna i viss mån inkongruent med den föregående egentliga avhandlingen. Detta motiveras av att det är den äldsta nordiska relativsatsens struktur, som — icke minst i utlandet — tilldrar sig det största intresset.

Metod.

J. inleder och avslutar sin rec. med en principiell anmärkning av betydande räckvidd, nära sammanhängande med det förut diskuterade påståendet, att huvudsyftet med min bok skulle vara att försöka förklara »den nordiska relativsatsens uppkomst».

Recensionen börjar med att återge den danske forskaren P. Diderichsens program för en forskare i relativsyntax, vilket går ut på, att syntaktikern bör nöja sig med att registrera och analysera det historiskt givna materialet (det som finns i »Kilderne») och »overlade de prælitterære Konstruktioner til Liebhave»». Till detta med tydligt gillande citerade uttalande fogar J. orden: »Lindblad följer helt Diderichsen i den positiva delen av programmet men visar mycket litet av hans motvilja mot 'de prælitterære Konstruktioner'».

I slutet av sitt opus påpekar J. detsamma. Detta utmynnar nämligen i orden:

»Lindblads avhandling har sin styrka i de partier, som redogöra för de faktiska förhållandena i de skilda urkunderna och för den utveckling, som kan iakttas i historisk tid. Här har han gjort värdefulla iakttagelser och otvivelaktigt fört forskningen framåt på flera punkter. Mindre tilltalar det som för honom tydligen varit huvudsyftet: försöket att utifrån de föreliggande förhållandena förklara den nordiska relativsatsens uppkomst. Även den som menar, att Diderichsen går för långt i sin (åtminstone i teorien) fullständiga avoghet mot 'de prælitterære Konstruktioner', måste anse, att Lindblad å sin sida skjutit över målet.»

Kritiken, som möter i dessa uttalanden, avser förmodligen att vara av allvarligt slag men har uttryckts så vagt, att det inte är lätt att få grepp om, vad J. egentligen menar. Toge man honom enbart efter orden, skulle

min försummelse väl ligga i, att jag visat för stort intresse för »förlitterära konstruktioner», men detta kan knappast i och för sig vara en allvarligare anmärkning, när även det historiska materialet är omsorgsfullt undersökt och redovisat (jfr rec. s. 1, 10) och när detta material synes verifiera den av mig supponerade »urkonstruktionen» eller åtminstone låter sig väl förklara med utgångspunkt i denna. Varför skulle ej syntaktiker likaväl som ljudhistoriker och framför allt etymologer få sluta tillbaka ifrån det historiska materialet?¹

Jag förmodar emellertid, att J. med sina inledande och avslutande ord vill göra gällande, att jag vid försöket att fixera den äldsta nordiska relativfogningens utseende och karaktär inte iakttagit vetenskaplig metod utan förfallit till spekulerande på lös grund. Han menar måhända, att mina resultat skulle vara utslag av önsketänkande och inte baserade på det föreliggande historiska materialet.²

Den kommande genomgången av min bevisföring och J:s motargumentering torde ge besked på denna punkt. Jag vill emellertid här understryka min principiella metodiska inställning vid behandlingen av materialet, vilken jag i korthet angivit i avh:s inledning.

Avhandlingen kan väl i sin helhet betecknas som ganska strängt empirisk. Min utgångspunkt är alltid det historiska materialet, som jag undersöker ur såväl formell som semologisk synvinkel samt analyserar och sovrar. Ja, jag tycks ha gått så långt i min grundlighet därvid och i min redovisning därför, att den, som i likhet med J. läser avhandlingen såsom en bok om (nästan) uteslutande den äldsta nordiska relativsatsen, inte finner sig helt tillrätta i den.

Denna grundinställning gäller även det mycket viktiga delproblemet om den äldsta nordiska relativkonstruktionen. Även vid försöken att

¹ Vilken betydelse inlägger f.ö. J. i nyckeluttrycket »prælitterær Konstruktion»? I Diderichsens programuttalande (a.a. s. 159), varifrån det citeras, är »prælitterær» tydligen = 'förhistorisk', 'som har avs. på den tid från vilken det ännu ej finns språkliga minnesmärken'; äv. runmaterialet räknas sålunda in under begreppet litteratur (jfr D:s framställning omedelbart efter programförklaringen). J. däremot använder »förlitterær» endast i bet. 'förhandskriftlig' — om detta ord tillåtes (se rec. s. 7:11 nfr). Runinskrifterna räknas sålunda inte in i litteraturen.

Kritikens innebörd varierar avsevärt efter den betydelse, som inlägges i »prælitterær». Accepteras Diderichsens tolkning s. 159, så innebär det, att jag vid mina försök att fixera den urnord. relativkonstruktionen knappast kan sägas syssla med en rent »prælitterær» företeelse, eftersom relativhypotax återfinnes i urnord. runinskrifter — om än i mycket blygsamt antal (2 å 3 ggr).

² Denna förmodan stödes av muntliga uttalanden av J., då han såsom fakultetsopponent granskade avhandlingen.

fixera denna utgår jag alltså från det föreliggande materialet, som behandlas i enlighet med Diderichsens recept,¹ utom att jag även försöker »kronologisera» konstruktionstyperna, urskilja nytt och gammalt, yngre och äldre konstruktioner.

Redan analysen av det äldsta handskriftsmaterialet synes mig ge ganska bestämda anvisningar, och de äldre språkkällornas, runinskrifternas, vittnesbörd, varvid särskild hänsyn givetvis bör tas till de urnordiska ristningarnas, jävar ej mina på det yngre materialet baserade förmodanden.

Den prototyp för majoriteten av nord. relativsats (nödvändig likaväl som icke-nödvändig²), vilken jag kommer fram till (mötaende i de 2 äldsta nord. beläggen),³ bär ej heller någon verklighetsfrämmande prägel. Det är en konstruktion, som i min materialsamling (om drygt 70000 relativsatser) antecknats tusentals gånger och som fortfarande nyttjas i såväl tal som skrift, nämligen det. *sa (den)*+omedelbart följande oinledd relativsats. Jfr nysv. *han gjorde det han skulle* och *den illa gör, han illa far*. Se särsk. s. 168; jfr s. 184 f.

Jag kan alltså näppeligen finna, att uppställandet av denna konstruktion som prototyp för det överväldigande flertalet av moderna relativkonstruktioner är baserat på äventyrliga spekulationer utan på påtagliga fakta, av formell och semologisk art, och på — som mig synes — rimliga överväganden.

I detta sammanhang finner jag det även lämpligt att understryka några huvudprinciper för mig vid min undersökning, i sht vid försöket att fixera den äldsta nord. relativsatsen.

Såsom det framgår av min forskningshistorik, råder starkt divergerande meningar om den äldsta relativsatsens utseende och struktur. Orsaken till denna förbistring är inte alltför svår att finna: ämnet är otvivelaktigt mycket besvärligt. Man har att ta hänsyn till flera, minst tre huvudfaktorer: 1) korrelatet ('det ord vartill relativsatsen utgör en närmare bestämning'), 2) bisatsinledningen (inledd el. oinledd bisats), 3) bisatsens karaktär (nödvändigheten för sammanhanget; ordställningen).

¹ Detta innebär ej, att jag i metodiskt avseende varit beroende av Diderichsen, lika litet som jag ifråga om min uppfattning av den relativa satsfogningen tagit alltför djupgående intryck av denne. Min grundsyn på relativkonstruktionen hade jag kommit fram till, innan den danske forskarens utmärkta avhandling om Skaanske Lov kommit i min hand. Jfr min avh. s. 34 not 2.

² Däremot ej för s.k. förtydligande relativsats; med hänsyn till terminologien se nedan s. 15 f.

³ Jfr nedan s. 19.

Många forskare har nöjt sig med att betrakta problemet med utgångspunkt i en eller ett par av dessa faktorer, förbiseende den eller de övriga. I all synnerhet har de inledande fogeorden uppmärksamrats: det torde ha skrivits flera avhandlingar om relativa pronomen än om relativsatsfogning. Under sådana förhållanden blir det ett alltför snävt perspektiv på problemet, och detta snedvrides. Stundom stannar framställningarna vid alltför ensidigt formella betraktelser, medan konstruktionens egenart och s.a.s. inre struktur lämnas därhän.

En annan fara, som hotat dem som sysslat med germansk relativhypotax, i sht äldre forskargenerationer, är att man betraktat den germanska relativfogningen med utgångspunkt i förhållandena i de klassiska språken, sanskrit, grekiskan och framför allt latinet, där relativkonstruktionen odisputabelt har en från germanskan artschild struktur. Dessa forskare har ej förebragt förutsättningslösa utredningar.

Slutligen har för nästan alla hittillsvarande undersökningar rörande den äldsta nordiska eller germanska relativsatsen gällt, att de baserats på ett ganska begränsat material, Klockhoffs exv. huvudsakligen på det, som Äldre och Yngre Västgötalagen erbjuder.

Vid min undersökning av den äldsta nord. relativsatsen försöker jag i görligaste mån undvika de mera påfallande misstag, som mina föregångare begått. Jag betraktar problemet med utgångspunkt från ett material, som min recensent betecknar som »imponerande» (rec. s. 1), beaktar de olika elementen i satsfogningen och dessas växelspel samt försöker vinna uppfattning om konstruktionens egenart ur de språkliga källorna själva och ej utifrån allmänna teoretiska spekulationer eller förhållanden i andra språk.

Sammanfattningsvis kan sägas, att jag fann tidigare undersökningar så ofullständiga, ensidiga eller dogmatiska, att en omprövning av ämnet från grunden var nödvändig.

Disposition.

Johannisson finner avhandlingen »väldisponerad» (s. 1), men tycks dock av argumenteringen att döma ej alltid tillräckligt noga ha satt sig in i uppläggnings av materialet. I inledn. s. 4 (nedtill) ger jag mina huvudriktlinjer:

»Framställningen är uppdelad i tre huvudavdelningar. I den första behandlas korrelatet, i den andra bisatsinledningen och i den tredje den syntaktiska enhet, som korrelat och bisats tillsammans utgöra, vilken jag ger benämningen relativkomplex (se härom Inledn. C, 1). I samtliga kapitel utgår jag från en formell undersökning, varvid de

skilda korrelat-, bisatsinlednings- resp. ordställningstyperna registreras och deras frekvens i litteraturen anges. Först därefter konfronterats de olika typerna med varandra, och försök göras att på yttre såväl som inre grunder särskilja äldre och yngre företeelser. I det tredje kapitlet söker jag att med stöd av tidigare rön bestämma den äldsta nordiska relativkonstruktionens struktur, och med utgångspunkt från den sålunda fixerade urtypen skisseras därefter den rimliga utvecklingsgången fram till nynordisk tid.»

Denna disposition är inte så okomplicerad och klar, som önskvärt vore och som min recensent välvilligt låtit påskina. Den är nämligen resultatet av en kompromiss. Min huvuduppgift har, såsom förut påpekats, varit att beskriva utvecklingen av relativhypotaxen i de bevarade äldre språkkällorna, men därjämte söker jag med utgångspunkt i materialet fixera den äldsta nord. relativkonstruktionen. Dessa båda uppgifter kräver olika dispositioner av ämnet, och efter långvariga överväganden har jag kommit fram till den nuvarande, som otvivelaktigt bär kompromissens prägel och har dennas nackdelar. Min argumentering för min tes om den äldsta relativkonstruktionen är sålunda delvis insprängd i den deskriptiva framställningen och är utspridd över nämnda tre kapitel, vilket ställer ganska stora krav på läsarens uppmärksamhet och kombinationsförmåga.

Detta innebär bl.a., att jag, om fixerandet av den äldsta nord. relativsatsen varit mitt huvudsyfte, hade disponerat avhandlingen något annorlunda. När J. därför kritiserar min avhandling, som om den hade sistnämnda syfte, blir min nuvarande planering inte genomgående den lämpligaste. Vid mitt bemötande av J:s kritik finner jag det därför rimligt, att jag företar en och annan omgruppering av materialet.

Vidare måste framhållas, att en studie över en så komplicerad syntaktisk företeelse som den relativa satsfogningen erbjuder stora svårigheter ur dispositionssynpunkt. Vilken utgångspunkt skall tagas, för att konstruktionens utveckling och egenart skall framstå klarast? Hur skall man gå till väga, för att avhandlingen ej skall sönderfalla i en mängd detaljundersökningar utan ge en helhetsbild, enheten i mångfalden (såvida det nu är en enhetlig företeelse)?

Av avgörande betydelse för mig var min iakttagelse, att den relativa satsfogningen i tidigare nordiskt språk undergick en genomgripande strukturförändring, så genomgripande, att den terminologi, som appliceras på den moderna relativsatsfogningen, blir missvisande, när den användes om den äldsta. Framstår i modern tid den relativa bisatsen i allmänhet som en syntaktisk enhet, så är den i den äldsta nordiskan i stor utsträckning endast en del av en syntaktisk enhet, bestående av

dem. pron.+finit verb (+bestämningar), t.ex. fsv. *pān (är) kōpir* (jfr nysv. *den illa gör*), där det bjuder en emot att definiera *kōpir* (resp. *illa gör*) som en enhet gentemot determinativet och som en relativbisats i egentlig mening (en attributiv bestämning till ett substantiviskt ord). Det finita verbet (+bestämm.) framstår i stället som huvudordet i en syntaktisk enhet. Detta är sagt endast för att understryka, att den gängse terminologien, som utgår från förhållandena i latinet, där relativsyntaxen har en ganska avvikande karaktär, inte i sina grova maskor kan infånga alla skiftningar av den nutida nordiska relativsyntaxen och ännu mindre den fornspråkliga.

Av pedagogiska skäl utgår jag från de nynordiska förhållandena, på vilka den gängse terminologien för det mesta passar, och söker förmedelst specialundersökningar av korrelatet (kap. I), bisatsinledningen (kap. II) och korrelat+bisats som helhet, enligt min terminologi »relativkomplex» (kap. III), nå fram till kunskap om den äldsta nordiska relativfogningens karaktär. Det bör särskilt understrykas, att undersökningarna rörande korrelatet och bisatsinledningen varken är isolerade eller definitiva studier av dessa båda element i satsfogningen. Ämnets natur, det ofrånkomliga samspelet mellan korrelat, bisatsinledning och bisatskaraktär, gör det sålunda nödvändigt att vid undersökningen av bisatsinledningen (kap. II) ta hänsyn till de resultat, som vunnits i kap. I. Relativets vara el. icke vara står exv. i samband med korrelatets beskaffenhet osv.

Först i kap. III tvinnas trådarna samman, och relativkonstruktionens sammansatta väv framstår tydligare, och slutresultatet (för majoriteten av relativkonstruktioner) blir en konstruktion *sa*+ kontaktställd oinledd relativsats, det s.k. kärnkomplexet, som närmast kan parallelliseras med konstruktionen adjektivartikel+svagt böjt adjektiv.

För att pröva hållfastheten av det resultat, jag kommit till genom att med utgångspunkt i den moderna relativsyntaxens terminologi tränga allt längre tillbaka i tiden, försöker jag i kap. III s. 175 ff med användande av de nyvunna resultaten angående prototypen för nödvändig nordisk relativsats (och en mera till konstruktionens egenart svarande terminologi) följa utvecklingen från runnordisk fram till nynordisk tid (jfr inl. s. 4). Detta är att betrakta som ett stort kontrolldrag, och för bedömandet av det berättigade i min syn på relativkonstruktionens utveckling är detta parti av allra största vikt och intresse. Det är otvivelaktigt avhandlingens tyngdpunkt.

För att ge läsaren fullständigast möjliga inblick i min syn på den relativa satsfogningens egenart och utveckling har jag alltså belyst denna ur dubbel synvinkel.

Jag har sålunda försökt nå fram till en helhetsbild av relativkonstruktionens äldsta utseende och utveckling och dragit upp huvudlinjerna i utvecklingen. Mindre väsentliga om än intressanta problem har måst behandlas kortfattat eller lämnas därhän, och framställningen har fått en stram, koncentrerad karaktär.

Vid bedömandet av ett dylikt arbete kan man ej stanna vid och isolera en och annan detalj, utan det är nödvändigt att se detaljerna i sitt stora sammanhang. J. tar ej hänsyn till samtliga faktorer. Bl.a. vid behandlingen av frågan om den inledda el. oinledda bisatsens prioritet, är hans synvinkel ganska begränsad. Problemet betraktas inte mot bakgrunden av själva stommen i relativkonstruktionen, korrelatet, och den konstruktionstyp, som man oberoende av bisatsinledningens karaktär kommer fram till, det s.k. kärnkomplexet. Det skall dock villigt erkännas, att ämnet är långt ifrån enkelt och att min koncentrerade framställning förmodligen ställer betydande krav på läsaren. Måhända har jag i alltför hög grad skrivit boken för specialisterna i ämnet.

III. FRAMSTÄLLNINGENS RIKTIGHET.

Inledning.

De moderna relativkonstruktionerna.

Frågan om framställningens riktighet är givetvis det centrala vid bedömandet av ett vetenskapligt arbete. Innan jag studerar J:s syn på riktigheten av mina teorier, torde det dock vara lämpligt att klargöra de olika huvudslagen av nunordisk relativkonstruktion.

Sedan gammalt särskiljer man två:

1) Relativfogning, innehållande en för sammanhanget nödvändig bisats, vilken begränsar korrelatbegreppet. Bisatsen kan vara antingen inledd eller oinledd. Korrelatet innehåller i modern tid ofta, men långt ifrån alltid, ett determinativt element. Ex. *den illa gör, han illa far; bland människor som jag mött*. Denna konstruktion benämner jag i det följande kstr 1.

2) Relativfogning, innehållande en bisats, som ej är nödvändig för sammanhanget (icke-nödvändig, epexegetisk). Den begränsar alltså inte korrelatbegreppet utan lämnar en upplysning om någon egenskap hos korrelatet, vidareför handlingen etc. Korrelatet innehåller inget determinativt element, och bisatsen är alltid inledd av ett relativum. Detta inledningsord kan ofta, utan att sammanhanget blir lidande, ersättas med

ett anaforskt pronomen (exv. *han*) el. konjunktion, något som aldrig är fallet med den nödvändiga relativsatsen, vilken är närmare »fastkedjad» vid huvudsatsen än den icke-nödvändiga. Ex. *Han reste detta minnesmärke efter sin far, som var en framstående seglare* och *Kan inte du simma, som har bott vid havet hela ditt liv?*¹ I det följande benämnes denna konstruktion för kstr 2.

3) Utöver dessa två allmänt erkända arter av relativsatsfogningar finner jag det lämpligt, ja nödvändigt att uppföra en tredje (kstr 3), som har följande struktur.

Korrelatet innehåller ett deiktiskt eller anaforskt (»halvdeterminativt») element. Bisatsen preciserar liksom den nödvändiga relativsatsen ett korrelatbegrepp, men denna precisering är inte absolut nödvändig för förståelsen, då korrelatbegreppet på grund av den aktuella (konkreta) situationen eller något tidigare sagt kan stå klart för åhöraren (el. läsaren). Jag har i min avh. (s. 72, 74, 76 osv.) särskilt framhävt denna konstruktionstyp och benämnt bisatsen förtydligande. Benämningen är kanske inte helt lyckad, men vad som därmed avses, torde stå klart.

Den förtydligande relativsatsen är antingen inledd av relativum eller oinledd. I detta avseende överensstämmer den med den nödvändiga men skiljer sig från den icke-nödvändiga. Överhuvudtaget ansluter sig denna konstruktion närmast till nr 1. Tidigare forskning har också fört dessa förtydligande relativsatser till de nödvändiga.

Konstruktion 3 har ofta — då den innehåller deiktiskt korrelat — en viss primitiv prägel. Relativsatsen innehåller ofta en appell till den förefintliga situationen: verb för varseblivning (*höra, se*) och adverb som *här* och *nu*. Ex.: (vid seglats) *Ser du den där kobben, jag pekar på* (el. *som sticker upp där i sundet*)?; *Vad tycker du om den här musiken, som vi hört i kväll*?; (vid resonemang om hundköp) *Nå, vill ni köpa hunden, som vi talat om så länge*?

Min tes.

I föreliggande fall gäller det alltså frågan om den äldsta nordiska relativsatsens utseende, och för översiktlighetens skull anför jag allra först min huvudtes, som jag håller för i ganska hög grad sannolik, och J:s huvudargument däremot (och hans tes). Min tes är:

¹ Mellan denna och föregående grupp finns det åtskilliga övergångsfall (se mitt arb. s. 72, 74, 76 och i sht 184f). Hur skall exv. *fader vår, som är i himmelen* uppfattas. Vanligen uppfattas bisatsen som icke-nödvändig, men sättes 'den himmelske fadern' i motsättning till 'den jordiske', blir den nödvändig, begränsande. Dessa dubbeltydiga konstruktioner räknar jag emellertid in under konstruktion 2.

Såväl modern relativkonstruktion, vilken innehåller nödvändig relativsats (=konstr 1), som den, vilken innehåller icke-nödvändig relativsats (=konstr 2), återgår ytterst på en urnord. prototyp (nomen+)determinativt *sa* + kontaktställd oinledd bisats, där *sa* är rytmiskt anslutet till bisatsen och tillsammans med denna bildar en syntaktisk enhet av substantivisk karaktär, där det finita verbet (+ best.) utgör huvudordet och *sa* är ett «substantiverande» (proklitiskt) element. Ex.: *sa þat bariutiþ* Stentoften, *þän gaff* 'den som gav' (UL). Jfr adj.-konstruktionen fsv. *sa/hin gambli*. Se min avh. exv. s. 168.

Därtill förmodar jag på historiskt-semologiska grunder, att kstr 3 (deiktiskt pron.+förtydligande bisats) är äldre än kstr 1 (2) och att kstr 1 utgått ur kstr 3 på grund av förskjutning i korrelativpronominets — enkannerligen *sa:s* innebörd (se i sht s. 189ff). Av de i äldsta nord. mötande korrelativpronomina i denna kstr, *sasi*, *hinn* och (i ett par fall) *sa*, håller jag sålunda *sa* som det ursprungligaste (se i sht s. 67ff).

För närvarande är jag skeptisk mot sistnämnda förmodan. Möjligheten av att de båda konstruktionerna (1 och 3) har uppstått oberoende av varandra är fullt tänkbar, och teorien, att kstr 1 utvecklats ur kstr 3 — och därmed determinativt korrelativt *sa* ur deiktiskt korrelativt *sa* —, förefaller mig nu mindre tilltalande. En annan sak är, att determinativ funktion rimligtvis utvecklats ur deiktisk. Frågan om uppkomsten av determinativt *sa* kan måhända vara förknippad med frågan om, hur *sa* utvecklats till adjektivartikel.

I alla händelser är det på forskningens nuvarande ståndpunkt rådligast att hålla konstruktionerna 1 och 3 isär i görligaste mån, och det synes mig berättigat att tills vidare nyttja teorien, att de är parallellbildningar, som arbetshypotes. Jag hoppas i framtiden få tillfälle att återkomma till detta ämne.

Johannisson's kritik.

J. anser mig ej ha gjort sannolikt

1) att ensamt egennamn som korrelat (typ: ... *at tosta faþur sin is uarþ tauþr i lipi ikuars* Vansta) är yngre än korrelativt egennamn+*sa* (typ: ... *iftir askut faþur sin saR [=sa eR] uas uistr uk ustr* Ubby) (rec. s. 2).

Eftersom kstr 2 (innehållande icke-nödvändig bisats) i det nordiska materialet tidigast representeras av korrelattypen ensamt egennamn, bestrider J. därigenom mitt påstående, att kstr 2 utvecklats ur kstr 1.

2) att *sa* är äldre än *hinn* som korrelat, ej ens som rent determinativt korrelat (kstr 1). J. låter tanken skymta, att *hinn* kunde vara ursprungligare än *sa* i relativfog överhuvud (rec. s. 3f).

3) att relativsats i de nord. språken ursprungligen är oinledd. J. anser, att materialet snarast talar för en motsatt uppfattning för »största delen» av relativsatserna (rec. s. 4ff, särsk. s. 6).

Det är, som synes, allvarliga invändningar mot min framställning.

På grund av den förut påpekade karaktären av J:s kritik — han tar bl.a. inte hänsyn till samtliga framförda synpunkter och isolerar fakta, som enligt min mening bör ses i större sammanhang — skulle ett bemötande av den punkt för punkt bli synnerligen omständlig och leda till onödiga upprepningar. Jag gör därför i stället så, att jag framdrar de viktigaste omständigheterna, som talar för min lösning av problemet, varvid jag, såsom förut påpekats, inte alltid kan följa den disposition, som möter i min avhandling, då denna ju ej är uppgjord uteslutande med tanke på att uppvisa den äldsta relativsatsens struktur. Även ett och annat nytt argument tillkommer. I samband med min skissartade resumé upptages J:s huvudinvändningar till bemötande.

Korrelatet.

Formella synpunkter.

Stommen i relativkonstruktionen synes mig vara korrelatet, och det är därför naturligt, att jag tar detta till utgångspunkt vid min undersökning, vilken är av såväl formell som semologisk art.

Den formella »kronologiserande» undersökningen av korrelattyperna visar, att samtliga i nynordiskan mötande korrelattyper i kstr 1—2 (alltså vid såväl nödvändig som icke-nödv. relativsats) utom determinativt *den* (+nomen) — alltså ensamt obest. appellativ, appellativ i best. form, egennamn, adj., räkneord, pers. pron., indef. pron. eller vilken korrelattyp det vara månde — i det äldsta nordiska språkmaterialet helt och hållet eller åtminstone delvis undanträngts av en korrelattyp, innehållande pron. *den* (*sa*), s.k. *sa*-kstr. Alltså: *mänikor (som) jag mött* < *mänikor de | de mänikor (som) jag mött; någon (som) jag känner* < *någon den (som) jag känner* osv.

Man kan också uttrycka saken så, att *sa*-konstruktion blir vanligare eller hellre får större syntaktisk användning, ju längre tillbaka i tiden man kommer. Detta belyses statistiskt, ävensom genom jämförelser mellan äldre och yngre redaktioner av samma text. — För detta påstående

rörande korrelatets utseende hänvisas till min avh. särsk. s. 60—67, Zusammenfassung s. 193f.

Denna iakttagelse är fundamentet för hela min följande bevisföring och måste därvid — snart sagt alltid — behållas i åtanke.

Vad de rent numerära förhållandena i det äldsta språkmaterialet beträffar, kan påpekas:

Urnordiskt runmaterial uppvisar endast *sa*-kstr, 3 bel.¹ Se avh. s. 41ff.

Fornnordiskt runmaterial, från ca 800 till ca 1250, taget i klump uppvisar i ej fullt hälften av beläggen *sa*-kstr, drygt 65 bel. av inalles ca 145 (avh. s. 46, jfr s. 58). Övriga korrelattyper är: ensamt egennamn ca 70 ggr (avh. s. 58f), pron. *hinn* 2 ggr (avh. s. 48f), pron. *hva* 2 ggr (s. 52), ensamt appellativ 2 ggr² (s. 57f). Därtill kommer deiktiskt *sasi* 2 ggr (s. 48).

¹ Som absolut säkra exempel framstår de senurnordiska inskrifterna från Stentoften (*sa þat bariutiþ*) och Björketorp (*sar þat barutr*). Därtill håller jag, såsom förut nämnts, för i hög grad sannolikt, att relativsyntax föreligger i den äldre urnordiska Lindholmsinskriften: *ek erilar sa Wilagar ha(i)teka*.

Den sistnämnda har daterats till 400- el. 500-talet. Av de båda förstnämnda ristningarna representerar Stentoften enligt forskarnas enstämmiga mening ett äldre språkstadium än Björketorp. Ja, enligt den senaste forskningen ett väsentligt äldre stadium (se L. Jacobsen, Forbandelsesformularer, särsk. s. 33ff, 41 och 72), och mot denna ståndpunkt torde knappast några invändningar kunna resas. Jfr exv. formen *bariutiþ* Stentoften med *barutr* Björketorp. För en närmare datering av de båda inskrifterna — och därmed ett fixerande av tidsintervallen mellan dem — saknas emellertid bestämda hållpunkter. I. Lindquist (i Galdrar s. 188 och passim) hänför båda till 500-talet, W. Krause (Runeninschriften im älteren Futhark nr 50 och 51) till 600-talet, varvid båda forskarna tycks räkna med ett tidsavstånd på inemot ett halvsekel (jfr A. Noreen i Altisl. Gram.₄). L. Jacobsen ger efter hävdandet, att »Björketorp-stenen viser et afgjort yngre sprogrtrin end Stentoftens» dateringen: »Stentoftens og Björketorps ca 650—800» (a. a. s. 72). Därmed avser hon, att såväl den ena som den andra ristningen tillkommit inom denna tidrymd men Stentoftens givetvis avsevärt tidigare än Björketorps. Om hon därmed också avser, att tidsintervallen i extremt fall kan uppgå till ca 100—150 år, undandrar sig mitt bedömande.

Jag är ej kompetent att bedöma dessa Blekinge-stenars ålder. Jag vågar endast uttrycka en förmodan, att L. Jacobsens datering är välsen. Jfr f.ö. dens. o. E. Moltke i Danmarks Runeindskrifter 1 sp. 1020, där Stentoftens-Björketorpsgruppen i dess helhet (alltså även Istaby och Gummarp) dateras till »ca 650—ca 750 (ell. 800)». Ett tidsavstånd mellan de båda ristningarna på 50—100 år synes mig dock rätt rimligt.

² Enligt forskningens senaste rön (se E. Noreen i Fornvännen 1943 s. 360 och Erland Hjærne, Rod och runor s. 81) utgår ett av dessa belägg, det på s. 57 först anförda.

Jag vill emellertid här tillägga, att av de 4 belägg på relativhypotax, som med absolut säkerhet kan dateras till perioden 800—ca 985, uppvisar 3 korrelativt *sa* (Glavendrup, Tryggevælde, Jællinge). Det fjärde (*Aft ruulf statr (st)ain sasi is uas nura kupi* Flemlöse) innehåller enligt gängse uppfattning en icke-nödv. relativsats, knuten till ensamt personnamn.¹

Äldsta handskriftsmaterialet uppvisar så gott som genomgående en mycket stark dominans för *sa*-kstr: i GNH i ca 95 % av samtliga relativfogar, i fisl. Grágás i 92 %, i fno. Gulatingslagen i 88 %, i fsv. VgL I i 82 %, i fsl och Am 237 a fol. i 80 %, ÖgL i 76 %, UL 72 %, Edda 70 % osv. (avh. särsk. s. 46ff). I de äldsta fda lagarna är korrelativt *sa*:s frekvens lägre, om vi räknar med samtliga relativfogar — korrel. *pän* möter i SkKL, SkL, Sjl och JyL endast i ungefär hälften el. drygt hälften därav (s. 47), medan pron. *hinn* här har en aktningvärd förekomst. Håller vi oss emellertid enbart till kstr 1 och 2, blir *pän*:s dominans även i de danska texterna mycket stark, eftersom *hinn* för det mesta — uppskattningsvis i ca 80 % — kan karakteriseras som (i högre el. mindre grad) deiktiskt, betecknande motsats (avh. s. 73ff, i sht s. 75 not 1). Därvid tillhör det kstr 3, som enligt min mening bör hållas isär från de övriga och här behandlas separat i görligaste mån.

Redan denna formella kronologiserande granskning av korrelattyperna synes mig antyda, att *sa* (+nomen) är den ursprungligaste korrelattypen (i kstr 1—2).

Prioritetsförhållandet mellan *sa*- och *sa*-lös konstruktion vid egennamn.

Av de i kstr 1—2 ingående korrelattyperna är det en, nämligen ensamt egennamn (typ i enl. min avh.), som inte i det äldsta språkmaterialet så gott som uteslutande ersatts av *sa*-konstruktion (jfr ovanstående översikt över korrelattyperna i äldsta nordiskan). Jag påpekar sålunda s. 66, att ända upp i det fornnord. runmaterialet liksom i den äldsta handskriftslitteraturen möter konstruktionen *at tosta faþur sin is uarþ tauþr*, men påpekar även, att vid sidan därav i runmaterialet liksom i den fvnord. litteraturen möter parallellkonstruktionen *ift mana sin frinta þans uas*

¹ Utan att vilja ifrågasätta den hittillsvarande läsningen vill jag fästa uppmärksamheten på, att det i det äldsta språkmaterialet är en nästan enastående företeelse, att en icke-nödvändig relativsats är skild från sitt korrelat av annat ord än en apposition till huvudordet. Enligt Brate skulle inskriftens början vara metrisk. Se Brate i VHAAM 30—31 (1901—02) pag. 12.

lantirþi kitils þis nuruna, vilken senare t.o.m. är i majoritet i Skald (dvs. skaldestroferna i Heimskringla)¹ samt GNH (=den mycket ålderdomliga Fornnorska homilieboken).

J. hävdar (rec. s. 2), att »det föreliggande materialet ger ... mycket obetydligt stöd» åt mitt antagande att *sa*-kstr:en är ursprungligare än den *sa*-lösa och trycker särskilt hårt på det ojämna styrkeförhållandet i runmaterialet: »Vid egennamn dominerar sålunda den *sa*-lösa typen fullständigt redan [spärrat av G.L.] i runmaterialet: mot c. 70 fall stå endast 5 säkra av den typ, som enligt förf. skulle vara ursprungligare. Att denna senare f.ö. anträffas endast i de äldsta fornvästnordiska texterna, där den alltid växlar med den *sa*-lösa typen, bevisar naturligtvis inte, att den är ursprungligare än denna.»²

J:s argumentering kräver först ett sakligt beriktigande. Styrkeförhållandet mellan de båda konstruktionerna är inte så ojämnt, som J. vill låta påskina. *Sa*-konstruktion möter nämligen ytterligare ca 25 ggr,³ då *sar* i meningstyper som *at byrstain brupur sin sar uar austr miþ ikuari* (SR III nr 320)⁴ otvivelaktigt är identiskt med *sa er* (*sa*+enklitisk relativpartikel). Detta har tidigare antagits av åtskilliga forskare, och jag anser denna uppfattning efter min noggranna undersökning, där problemet belyses ur skilda synvinklar (se avh. särsk. s. 111f, 138f, 173 och 184), ställd utom allt tvivel. Det hade väl därför rimligtvis ålegat J. att uppvisa det oriktiga i detta antagande, när han lämnade dessa 25 bel. på *sa*-konstruktion ur räkningen, något som dock ej sker.⁵ Att jag s. 66 vid diskussionen av korrelattyp i) egennamn betecknar dem som »problematiska», kan knappast försvara J:s bortseende från dem. Jag inlägger s. 66 i »problematiska» innebörden '(tidigare) omstridda' och hänvisar till längre fram mötande undersökning, där jag menar, att problemet fått sin definitiva lösning.

¹ Skaldestroferna i Heimskringla utgör en betydande del av den bevarade skaldediktningen och torde vara representativa för denna genre i dess helhet. — Påpekande med anl. av prof. Johannissons sakkunnigutl. s. 4.

² Jfr Wenning (Syntakt. studier s. 24), som framkastar förmodandet, att *sa*-konstruktion vid egennamn är sekundär.

³ Enligt företagen kontrollräkning är siffran för låg. *Sar*, som kan uppfattas som *sa*+*er*, torde möta mellan 30 och 35 ggr. I fortsättningen håller jag mig dock till de siffror, som uppgivits i avh.

⁴ I senare delar av SR uppfattas dock *sar* i liknande ställningar som demonstrativum=*sa*. Vad som motiverar denna ändrade uppfattning hos redaktörerna, är mig obekant. Påpekande, föranlett av J:s utl. s. 4.

⁵ Något försök att gendriva min framställning har ej heller mig veterligen gjorts av någon annan forskare. En specialist, A. Wenning, refererar min uppfattning utan några reservationer och synes acceptera den (a.a. s. 1f).

I runmaterialet är alltså konstr. egennamn + *sa* + bisats representerad ca 30 ggr, ensamt egennamn + bisats ca 70 ggr. Någon fullständig domians för den senare föreligger alltså ej.

Vidare förbiser J. här liksom senare i sin framställning, att stora delar av den äldsta litteraturen, exv. den fornvästnordiska skalde- och eddadiktningen liksom laglitteraturen, i relativsyntaktiskt avseende kan representera ett väl så ålderdomligt stadium, vad korrelattyper beträffar, som det fornnordiska runmaterialet. De fornnordiska runinskrifter, som innehåller relativhypotax, är på några få undantag när från ca 1000 eller senare. Skaldedikt har däremot skapats redan på 800-talet, och även eddadiktningen torde delvis gå tillbaka till tiden före 1000-talet, från vilket sekel majoriteten av runinskrifternas relativsatser härstammar. Även om den litteratur, som under långliga tider levat på folkets läppar, vid det skriftliga fixerandet på 1100- el. 1200-talet, kan antas ha moderniserats i viss utsträckning (i skaldedikt dock mindre troligt), har man ej rätt att förutsätta, att 1000-talets runinskrifter generellt representerar ett äldre stadium i relativsyntaktiskt avseende än vissa delar av den äldsta litteraturen, den som länge levat i muntlig tradition, såsom eddadikt, skaldedikt och lag; även från förra hälften av 1100-talet härrörande arbeten såsom Ares Íslendingabok och homiliesamlingen Am 237 a fol. torde förtjäna en viss uppmärksamhet. Detta beaktas ej av J., som ett par ggr med utgångspunkt i förhållandena i runmaterialet (men med mindre beaktande av förhållandena i den ålderdomligaste litteraturen) kritiserar mina teorier.

I föreliggande fall har detta påpekande sitt särskilda intresse. *Sa*-konstruktion är nämligen i majoritet just i den delvis mycket ålderdomliga skaldediktningen. Eftersom denna litteraturart på grund av sin stränga form kan antas ha förändrats jämförelsevis obetydligt — vad korrelatet beträffar — vid det skriftliga fixerandet, är dess vittnesbörd väl värt att uppmärksammas.

De två ovan nämnda förbiseendena från J:s sida synes mig ganska anmärkningsvärda, men väl så påfallande är den omständigheten, att J. ej sätter in växlingen mellan *sa*- och *sa*-lös konstruktion vid egennamn i ett större sammanhang utan behandlar den isolerad. Han tar ej hänsyn till att problemet senare i avh. belyses ur andra synvinklar, varvid riktigheten av mitt antagande i det inledande formella avsnittet synes bli bekräftad.

Redan den omständigheten, att man vid andra beslätade (alltså icke determinativa el. deiktiska) korrelattyper, exv. ensamt appellativt substantiv, i det äldsta språkmaterialet finner uteslutande eller nästan

uteslutande *sa*-kstr, synes mig tala för att denna är ursprungligare även vid egennamn, även om den ej skulle vara numerärt överlägsen i det äldsta bevarade materialet. Det synes mig räcka, att *sa*-kstr:en är säkert belagd i det äldsta materialet. Jag har givetvis tänkt mig saken så, att det »förmedlande» *sa* (jfr s. 61) tidigare bortfallit efter egennamn än efter de besläktade korrelattyperna, något som närmare motiveras i kap. III s. 182ff.

Närmare överbäganden och undersökningar synes emellertid ytterligare stödja mitt antagande, att *sa*-kstr är ursprungligare än *sa*-lös.

Jag har redan påpekat, att skaldediktningen (representerad av Heimskringla-stroferna), som delvis är äldre och delvis jämn gammal med de nästan uteslutande från ca 1000 och senare daterade fornnord. runinskrifterna, har majoritet för *sa*-kstr (flera ex. i Ynglingatal). Jfr även den ålderdomliga Fornnorska homiliboken från 1100-talet.

Men av betydande intresse är även en undersökning av det kronologiskt ordnade uppsvenska, i synnerhet uppländska runmaterialet i Brate, Svenska runristare. Man finner nämligen där, att *sa*-kstr:en vid nomen proprium är tydligt äldre än den *sa*-lösa. Runristare från 1000-talets förra hälft uppvisar nämligen endast *sa*-kstr., låt vara att beläggmaterialet är sprött. Gunnar nyttjar den 4 ggr, exv. *eftir asur bunta sin sun hakunar iarls sar uar uikrika uaurpr meþ kaeti* Bro (Brate s. 15),¹ och Asmund Kareson 1 g: *abtir iburn sun sin þar uar ...* Lund (Brate s. 29), såvida *þar* är identiskt med *sar* (jfr *raþi tekr þar run si* Balle i Brate, Runrist. s. 54, där *þar* enl. allmän åsikt är lika med *sar*).

I alla händelser finns det (enligt Brates framställning) ej några säkra belägg på *sa*-lös kstr. från början av 1000-talet. Dylik nyttjas först av Äskil, Visäte och Öper, verksamma under 1000-talets senare hälft, t.ex. *aftir onunt fopur sin is uas austr tauþr miþ ikuari* Råby, ristare: Äskil (Brate s. 68) och *aftir sun sin estin sum to i hoita uapum* Torsättra, ristare: Visäte (Brate s. 74).² Ristarna efter ca 1050 uppvisar däremot inte *sa*-kstr.

¹ I sakkunnigeutl. s. 4 hävdar J. (jfr V. Jansson i utl. s. 14), att *sar* i dessa belägg är identiska med *sa* och hänvisar till SR VII (nr 358, 504, 539, 617), där de uppfattas så av utgivarna, E. Wessén och S. B. F. Jansson. Med all veneration för dessa forskare vill jag fästa uppmärksamheten på att jag företagit den hittills grundligaste och mest allsidiga undersökning av problemet *sar* och därvid kommit till resultatet, att *sar* i dylika ställningar rimligtvis innehåller *sa*+partikel, något som hittills ej gendrivits av någon forskare. Jfr ovan s. 21.

² I detta sammanhang kan anföras S. B. F. Janssons påstående, att relativ bisats ännu under förra hälften av 1000-talet ej erhållit stadga i fornsvenskan (Väster-

Även för det övriga nordiska området tycks på det hela taget gälla, att *sa*-kstr vid egennamn — när det gäller en icke-nödvändig bestämning till detta — endast anträffas före ca 1050. Däremot är den *sa*-lösa konstruktionen på både norskt och danskt område anträffad före 1050 men knappast med säkerhet före ca 1000 (frånsett det något förbryllande Flemlöse-belägget). Det kronologiska förhållandet mellan *sa*-kstr och *sa*-lös kstr framträder ej heller så klart i exv. det danska materialet. Den kronologi, som kan iakttagas i en viss del av Norden (Central-Sverige), kan väl dock förmodas gälla för hela det nordiska området. Man måste emellertid räkna med att utvecklingen av relativsyntaxen ej skett samtidigt över ett så stort språkområde som det nordiska, utan att vissa delar, särsk. då Danmark, varit före andra som Central-Sverige.

Även med hänsyn till meningssyntaxen överhuvud framstår *sa*-konstr. som ålderdomligare än den *sa*-lösa. I förra fallet föreligger ju paratax i detta ords vidsträcktaste bemärkelse, sidoställning (subst. + apposition), i senare fallet hypotax (subst. + attributiv best. i satsform). Det betraktas ju som ett axiom, att det förra uttryckssättet är primitivare än det senare.

Det finns emellertid en tänkbar instans mot min uppfattning, att *sa*-kstr är ursprungligare än *sa*-lös. Om det bisatsinledande ordet i den *sa*-lösa kstr:en, tidigast *is* (exv. i *at tosta þapur sin is uarþ tauþr i lípi ikuars*), kan visas vara nom. sg. av pron. got. *is* 'han', vore ovannämnda hypotax utvecklade ur s.k. anaforisk paratax (se avh. s. 184; jfr ibid. s. 5 ff) och *sa*-kstr sekundär el. parallellutveckling. Denna möjlighet avvisar jag, så vitt jag förstår, fullt övertygande, i kap. II s. 136 ff, i sht s. 146 ff,¹ och J. har ej heller någon invändning att göra mot min framställning på denna punkt.

Jag anser mig alltså — tvärtemot J:s påstående — ha god täckning för mitt antagande, att kstr:en egennamn + *sa* + bisats med all sannolikhet är ursprungligare än kstr:en ensamt egennamn + bisats. Eftersom kstr 2 (innehållande icke-nödvändig bisats) tidigast representeras av korrelattypen ensamt egennamn, skulle detta hävdande innebära, att kstr 2 utvecklats ur kstr 1. Icke-nödvändig sats skulle alltså ytterst, även den, återgå på *sa*-kstr.

götlands fornminnesförenings tidskrift V, 2 s. 64). Han har rimligtvis haft uppmärksamheten riktad på den epexegetiska till personnamn knutna relativsatsen.

¹ Även i ristningar, för vilkas del det med (större el. mindre) bestämdhet hävdats, att *es/er* skulle vara personligt el. demonstrativt pronomen, synes det mig naturligast, att relativpartikel föreligger. Så i Dalum-inskriften enligt min utredning i avh. s. 147 ff (instämmande från A. Wenning, a.a. s. 15) och i Varpsund-inskriften enligt en ännu otryckt utredning av en yngre lundensisk forskare (arbetet ventilerat på lic.-seminarium i Lund april 1952).

Det förtjänar emellertid i detta sammanhang omnämnas, att kstr:en egennamn + *sa* + relativsats, när *sa* + relativsats utgör en icke-nödvändig bestämning till huvudordet, egennamnet, näppeligen har alltför hög ålder. En dylik bestämning kan nämligen även (och i runmaterial tämligen ofta) tilläggas egennamnet på ett annat sätt, nämligen genom en parentetisk huvudsats. Denna är antingen asyndetisk, t.ex. . . *at wikaïn faþur sen kopaþ byki arby*¹ Årby (Brate, Runr. s. 52), eller inledd av anaf. pron., t.ex. . . *iftiŕ kunlaif faþur sin han fil austr miþ ikuari* Ekilla (Brate, a. a. s. 68). Dylik parentetisk huvudsats är i exv. de uppländska runristningarna från förra hälften av 1000-talet mycket vanligare än *sa*-konstruktion. Jag har hos Gunnar och Asmund Kareson räknat till ca ett dussin bel. därpå (inklusive typen *in han* 'och han').

Säkerligen har A. Wenning rätt, när han antar, att det är ett ursprungligare språkskick att tillägga ett nomen proprium en mindre nödvändig bestämning i form av en huvudsats, utan eller med anaforiskt inledningsord, än i form av en epexegetisk relativsats (Syntakt. studier, i sht s. 23). Rimligtvis är det förra uttryckssättet även ursprungligare än *sa*-kstr, som innebär, att bestämningen i form av en apposition tillägges egennamnet. Utom frekvensförhållandena i runmaterialet talar härför även ordföljden i den icke-nödvändiga *sa*-kstr:en. Bisatsen har nämligen s.k. huvudsatsordföljd; det finita verbet står på första plats, t.ex. . . *iftiŕ asur brupur sin þan ar uar skibari hrhls kunuks* Tuna. När *sa* + bisats utgör en nödvändig beståndsdel av en mening, står däremot i det äldsta språkmaterialet finita verbet alltid på andra platsen, såvåda bisatsen består av minst två led, exv. *sa þæt bariutiþ* Stentoften.

Man har alltså att vid egennamn tänka sig en utveckling egennamn + parentetisk huvudsats > egennamn + *sa* + bisats > egennamn + bisats. För mig är det emellertid i detta sammanhang endast av vikt att poängtera, att det sista uttryckssättet närmast utvecklats ur det närmast föregående. »Relativiseringen» av parentetisk huvudsats, som bestämmer egennamn, har sålunda enl. mitt förmenande inträffat på en tid, då relativsats alltid måste vara knuten till pronomen, enkannerligen *sa*.

Den gotiska relativsyntaxen.

Vid min formella undersökning av korrelatet kommer jag s. 68f mera en passant in på den gotiska relativsyntaxen, och därvid gör jag s. 68 följande uttalande: »Förhållandena i gotiskan överhuvud tala för, att *sa*

¹ Den andra satsen är inte att betrakta som en oinledd relativbisats utan som en parentetisk huvudsats. Se härom särsk. Bjerre i ANF 51 s. 1ff.

här är det primära korrelativpronominet. Dess förbindelse med bisatsen är ju så intim, att det tillsammans med partikeln *ei* kan fungera som relativpronomen ... [exv. *ni nunu mata beinamma jainamma fraqistjais, faur panei Kristus gaswalt Rom XIV, 15*]. En liknande övergång till relativ funktion kan ej med säkerhet antas för något annat pronomen i gotiskan.» Jag motiverar därefter något närmare detta påstående, vilket skulle vara ett visst stöd för mitt antagande om *sa:s* prioritet i Norden — f.ö. den enda gång jag går utanför de nordiska förhållandena.

J. avfärdar emellertid denna jämförelse med uttalandet, att förhållandena i gotiskan »ligga annorlunda till» än i nordiskan (s. 2), och i en not (nr 4) samma sida motiveras detta närmare: »Got. *saei* är relativum och har säkerligen icke uppfattats som demonstrativpronomen + relativpartikel; det kan sägas i princip motsvara den mycket ursprungliga typen y. fsv., ä. nysv. *then (ther), then (som)*, omnämnd av L[indblad] s. 174f.»

Vad min jämförelse med gotisk relativkonstruktion beträffar, skulle ett bemötande av J:s hävdande, att den saknar betydelse för frågan om *sa:s* prioritet i relativsatsfog, eftersom förhållandena i de båda språken »ligga annorlunda till», kräva en ganska lång redogörelse för den gotiska relativsyntaxen, vilken skulle förrycka min framställning. Eftersom jämförelsen därtill ur saklig synpunkt är av mindre intresse och inte tillför min diskussion några avgörande moment, hänvisar jag till min framställning i avh. s. 1 och s. 68, 69, som väsentligen stöder sig på de hittillsvarande noggrannaste undersökningarna av ämnet ifråga (Eckardt, *Über die Syntax des got. Relativpronomens*, och Streitberg i *Got. Elementarbuch* s. 225 ff; jfr äv. Kieckers, *Handbuch der vergl. got. Gram.*).

För övrigt råkar recensenten i sin argumentation komma med en felaktig upplysning. Han gör nämligen i not 4 sid. 2 påståendet, att »got. *saei* är relativum och har säkerligen icke uppfattats som demonstrativpronomen + relativpartikel», vilket, eftersom inga reservationer göres, måste uppfattas som ett generellt yttrande och sålunda innebär, att *saei* även i meningar som *saei taujip jah laisjai swa, sah mikils haitada in piudangardjai himine* skulle vara relativpronomen, vilket strider mot allmän uppfattning och givetvis inte kan vara riktigt. *Saei* är där otvivelaktigt demonstrativum + relativpartikel ('den som').

Men även i satsfogar som *jah atbair giba poei anabaup Moses*, där enligt konventionell uppfattning *poei* uppfattas som relativpronomen, synes det mig dels på grund av vissa förhållanden i gotiskan (exv. att *sa* vid kasusdiskrepans stundom har det kasus, som huvudsatsens verb kräver; se exv. Streitberg, *Got. Elementarbuch* § 348), dels på komparativa grunder (jfr min översikt avh. s. 1) problematiskt, om ett rent relativ-

pronomen (enbart tillbakasyftande) som vårt nutida relativpronomen *vilken* föreligger.

Vare emellertid därmed hur som helst. Säkert är under alla förhållanden att »den mycket ursprungliga typen y. fsv., ä. nsv. *then* (*ther*), *then* (*som*), omnämnd av L. [=Lindblad] s. 174f.» inte är något stöd för J:s utan för min uppfattning av det gotiska s.k. relativpronomet *saei* (nota bene, när det ej är styrt av prep.). På s. 174 f i min avh. påpekar jag nämligen, att i y. fsv. och ä. nysv. ofta påträffas ett *then* (*som*), som vi från vår moderna synpunkt helst vill beteckna som relativpronomen, t.ex. *noghre heerdar the ther wakade och hóllo word* NT 1526 Luk kap. 2:8. Men då man för samma period finner, att detta *then* i analog ställning vid kausdiskrepans ansluter sig till huvudsatsen, t.ex. *hon var synom systrom thöm som otuluga vara til qual ok tunga* Jöns Buddes bok s. 227:15 och *hwilke som spordho om siw brödher, them som haffdho aath ena qwinno* SpV 17:23, och vidare att det problematiska demonstrativpronomet vid subjektsrelation mellan korrelat och bisatsverb aldrig i fsv. — såvitt jag funnit — kan omedelbart följas av finita verb, såsom fallet är med de egentliga relativerna *hwilkin*, *ther* och *som*, förefaller det ganska rimligt, att *then* i ex. som det första, från NT 1526, har kvar åtminstone något av sin demonstrativa innebörd¹ (avh. s. 174f).

Även om man accepterar J:s uppfattning av *then* (*som*) och *then* (*ther*) i nämnda tids litteratur som rent relativum — vilket dock förefaller mig problematiskt —, är parallellen med det gotiska s.k. relativpronomet *saei* inte lycklig ur recensentens synvinkel. Ett dylikt y. fsv. el. ä. nysv. relativt *then* anses nämligen återgå på determinativt *then*. Jag hänvisar till min framställning s. 173ff. Man finge ju då med rec:s utgångspunkt anta, att även *sa* i ett supponerat gotiskt relativpronomen *saei* återginge på determinativ användning, och mitt antagande, att förhållandena i gotiskan tyder på att *sa* här är det »primära korrelativpronomet», finge då ett gott stöd i det av J. framförda argumentet emot min uppfattning. Det korrelativpronomen, som övergår till rent relativpronomen — vilket i got. endast torde gälla *sa-*, måste ju förutsättas ha spelat en utomordentligt stor roll i den relativa satsfogningen. En dylik övergång antyder icke blott, att detta pronomen mycket ofta måste ha nyttjats i relativfog, utan den omständigheten, att det står i intimare förhållande till bisatsen

¹ I ex. som *hugrœnningar, af pæim er við kœmsc hugr relláz mannz* GNH 18:2 och *thenn by, ifrå then the drage fram* G I:s reg. 19 s. 239:29 har vi givetvis att göra med rel. pron. *then*, men denna användning är ej genuint svensk utan beror på påverkan från språk, som håller sig med relativa pronomen (i förra exemplet säkerligen latinets, i senare exemplet måhända tyskan).

än andra korrelattyper, kan även antyda, att det är ursprungligare i relativfogen än dessa. Jfr nedan s. 29, 33.

Semologiska synpunkter.

Den semologiska undersökningen uppvisar, att *sa* även med avseende på betydelse och funktion står i särställning bland samtliga korrelat — enkannerligen bland korrelativpronomina (se min avh. s. 69ff, i sht s. 79—89). *Sa* är nämligen mera intimt knutet till följande bisats än något annat pronomen. Eller med andra ord: korrelativt *sa* är praktiskt taget alltid rent determinativt — i några få fall ev. deiktiskt-determinativt.

Den determinativa innebörden analyseras s. 82 ff, varvid jag avvisar den hittills (hos bl.a. A. Noreen och E. Olson mötande) vanligaste definitionen av determinativt pron. som framåtsyftande på samma sätt som anaforiskt pron. betecknas som tillbakasyftande. Jag framhåller därvid bl.a., att determ.+relativsats, icke relativsats ensam, omskriver ett substantiviskt begrepp (*den som hjälper* kan ersättas av subst. *hjälpare(n)*, ej av *den*+substantiv) — detta i anslutning till R. Ljunggren — samt vidare att det karakteristiska för determ. självständigt *sa* torde vara ett slags partitiv eller substantiverande betydelse. Detta är ett för min kommande framställning mycket viktigt resultat.

Av övriga tidigast mötande korrelativpronomen är *sasi* praktiskt taget alltid deiktiskt (avh. s. 69ff) och *hinn* i regel, säkerligen i ca 80 %, inte rent determinativt utan mer el. mindre deiktiskt (s. 73ff). De i korrelativ funktion senare belagda *hann* och *-inn* (enklitisk artikel) har ej heller i huvudparten av beläggen rent determinativ innebörd, utan det förra är anaforiskt-determinativt och det senare »bekantgörande»-determinativt (s. 75ff).

Den i obest. relativsats tidigast mötande korrelativtypen *hva(r)* kan kanske även uppfattas som determinativt korrelat men intar onekligen en särställning, bl.a. beroende på att *hva(r)*:s karaktär av korrelat i samma mening som *sa* otvivelaktigt har grumlats. Den obestämda relativsatsen tycks redan från början ha varit en periferisk relativkonstruktion — det har också diskuterats, om den bör uppfattas som korrelat+bisats —, vilken rätt tidigt utsatts för »avrelativisering» och närmast sig vissa konjunktionsbisatser, i sht koncessiva och konditionella. Jfr min avh. s. 79 samt 37 och 98f.

Sa har även en vidare »betydelse-äjong» än de senare belagda determinativa elementen (avh. s. 84ff). Det är individualiserande, klassificerande och generaliserande. *sá (er) brýtr* kan alltså betyda 'han som bryter' (om

en viss person), 'en sådan som bryter' och 'var och en / vem helst som bryter'. De senare anträffade determinativerna har i regel en mera speciell betydelse. *Hva(r)* nyttjas sålunda endast generaliserande (avh. s. 88), *hann* och *hinn* individualiserande och i viss utsträckning klassificerande men knappast utpräglat generaliserande (s. 87f) osv.

Onekligan förefaller det rimligt att anta, att det korrelativpronomen, som i störst utsträckning, ja, praktiskt taget uteslutande, uppvisar (rent) determinativ användning, nämligen pronominet *sa*, också är det äldsta determinativet i Norden, vilket i nämnda funktion på ett senare stadium kunnat ersättas av vissa närbesläktade pronomen: *hinn*, *hva(r)*, *hann* och *-inn* (enkl. art.).

Detta antagande har ett kraftigt stöd i frekvensförhållandena i runmaterialet, vilket såsom determinativpron. så gott som uteslutande uppvisar *sa*, ca 70 ggr. *Hinn* och *hva(r)* möter 2 ggr var i jämförelsevisena fornnord. bel. (de tidigaste ca år 1000). Jfr översikten tidigare s. 19.

Av de resultat, som vunnits vid den formella såväl som den semologiska undersökningen av korrelatet, synes det mig i hög grad sannolikt, ja nära nog ofrånkomligt, att nödvändig relativsats (alltså kstr 1, varur enl. min mening även kstr 2 utvecklats) i den nordiska språkstammen ursprungligen varit knuten till pronominet *sa*.

Den äldsta *sa*-konstruktionen.

Min framställning i gradualavhandlingen.

Frågan blir härefter, hur den äldsta *sa*-konstruktionen varit beskaffad. Hur såg den ut och vilken innebörd hade den?

Undersöker man det formella förhållandet mellan *sa* och bisatsen, finner man, att kontaktställning (dvs. bisats omedelbart efter *sa*) blir vanligare, ju längre tillbaka i tiden man tränger. Typen *sá ... er þat brýtr*, *sá maðr, er þat brýtr* ersättes i äldre språkkällor i betydande utsträckning av typen *sá (er) þat brýtr*; *maðr, sá (er) þat brýtr*. I det allra äldsta språkmaterialet har kontaktställningen en mycket stark majoritet, varav jag drar slutsatsen, att denna rimligtvis representerar det ursprungligare förhållandet (se närmare avh. s. 154f).

Vidare ger det äldsta materialet vid handen, att det kontaktställda *sa* nästan alltid var rytmiskt anslutet till bisatsen. Detta framgår av versgränser, interpunktion och sammansmältning av *sa*+partikel, t.ex. *saR=sa eR*, *sas=sa es*. Jag håller då som sannolikt, att *sa*:s rytmiska

anslutning till bisatsen är det ursprungliga förhållandet (s. 162—167).¹ Det kunde här tilläggas, att den äldsta (nödvändiga) relativsatsen ofta är jämförelsevis kort: två- eller enledad, t.ex. *sa þat bariutiþ Stentoften och ropi sa kuni* Skilsta.

Särskilt bör framhållas, att de två ovannämnda antagandena kommer man till, oavsett om bisatsen är inledd eller ej. Den tilltagande frekvensen för kontaktställning, ju längre tillbaka i tiden man tränger, likaväl som *sa:s* nära rytmiska anslutning till bisatsen kan lika väl utläsas av den fornvästnordiska litteraturen, där partikel är regel, som av den fornöstnordiska, där partikellöshet i en mängd texter är en mycket vanlig företeelse. Jfr min avh. s. 154 ff, särsk. s. 155 och 161.

Analyserar man den konstruktion, som man därmed kommit fram till (typen *sá (er) þat brýtr*) och som jag benämner kärnkomplexet, kommer man till resultatet, att detta är en syntaktisk enhet av substantivisk karaktär och en parallellföreteelse till konstr:en best. artikel+svagt adjektiv: *sá/hinn/inn góði*. Det framförställda pronominet har i båda fallen en likartad karaktär, ett slags substantiverande funktion, i förra fallet av ett verbalt, i senare av ett kvalitetsbetecknande språkelement. Huvudordet i kärnkomplexet är det finita verbet. Detta jämte bestämningar kan näppeligen ursprungligen betecknas som en bisats i egentlig mening; i adj.-förbindelsen är det svaga adj. givetvis huvudord (se närmare avh. s. 167 ff).

Kärnkomplexet fungerar inom satsen på samma sätt som ett subst. Det står alltså som självständigt led i satsen (subj., obj., adverbial), vidare som genitivattribut och slutligen som apposition (avh. s. 168).

I sistnämnda fall kan kärnkomplexet vara antingen nödvändigt för sammanhanget (nödv. kompl.), t.ex. *Fram kom madr. sa (er) Álfr hét* (den

¹ J. bestrider varken det föregående eller det senare antagandet, men framhåller beträffande det sista, att bland de äldsta handskrifterna är Am 645 »ett påfallande undantag», eftersom »paustecken är nästan lika vanligt efter som före kontaktställt *sa*» (s. 9). Hårtill kan svaras, att Am 645 inte tillhör det äldsta skiktet av isl. handskrifter och att jag i min avh. ej heller påstått detta. Jag har i min avhandling omtalat förhållandena i Am 645 för att belysa tillståndet på ett yngre utvecklingsstadium än det, som representeras av de älderdomligaste fornvästnord. urkunderna, t.ex. Am 237 från ca 1150 och StH något före 1200. Se min avh. s. 164 (överst).

Am 645 är som bekant på ganska säkra grunder daterad till ca 1220—25, och därtill kommer, att språket är »modernare» än i samtidiga urkunder; skrivaren tycks eftersträva anslutning till talspråket väl så mycket som till den konservativa skriftliga traditionen. Flera fonetiska novationer (exv. övergång kort *ø* till kort *ö*) uppträder tidigast där.

man, som hette A), eller icke nödvändigt, t.ex. *hann reisti stein eptir fœður sinn, sa|þann er hét Álfr* ('efter sin far, som hette Álfr' el. 'efter sin far, han som hette Álfr' (jfr avh. s. 173, 182ff). Ordföljden i nödv. och icke-nödv. kärnkomplex skiljer sig i regel åt, i det förra bisatsordföljd, verbet på 2:a platsen, i det senare huvudsatsordföljd med verbet på 1:a platsen (när korrelatet står i subjeksrelation till bisats verbet). Sistnämnda kärnkomplex, som rimligtvis är yngre än det nödvändiga, är att beteckna som en »relativisering» av en parentetisk huvudsatstyp (s.k. *het*-konstruktion), varvid den gamla ordföljden bibehållits. Obs! alltid partikel.

I sistnämnda icke-nödvändiga appositionella kärnkomplex inträffar också ganska ofta, att determinativet vid kasusdiskrepans följer bisatsverbets krav. Det intar en mera självständig ställning, t.ex. *at byrstain brupur sin sar var austr miþ ikuari* SR III nr 320, *Mál er, dverga | í Dvalíns líði | líóna kindom | til Lofars telia, | þeir er sóttó | frá salar steini* Vsp 14 och *vndan scatgillde konvngs várs oc domini iesu christi. sa er borex var i dag* StH 48:3. Jfr vidare avh. s. 171ff. Företeelsen är av principiellt samma slag, som att i nusvenskan pron. *han* i liknande appositionell ställning följer bisatsverbets krav vid kasusdiskrepans, exv. *den där personen gillar jag inte, han som går med händerna på ryggen.*

Det kronologiska förhållandet mellan korrelativt sa och hinn.

Först efter föregående redogörelse för den äldsta nordiska relativkonstruktionen vid nödvändig sats (kstr 1), det s.k. kärnkomplexet, är det möjligt att taga ställning till J:s invändningar mot mitt antagande, att *sa* är äldre än *hinn* i korrelativ funktion. Han stöder sig nämligen därvid bl.a. på min uppfattning av denna konstruktions inre struktur, vilken han alltså accepterar. Enligt J. skulle emellertid *hinn* kunna vara lika gammalt som *sa* i såväl determinativ (kstr 1) som i korrelativ funktion överhuvud (alltså även i kstr 3). Ja, han låter t.o.m. den tanken framskymta, att *hinn* skulle kunna vara ursprungligare (rec. s. 2f). Jag skall försöka ge en sammanfattning av hans resonemang (i vilket emellertid ej alltid skiljes på rent determinativt och deiktiskt(-determ.) *hinn*).

Vad frekvensförhållandena beträffar, menar J., att de ej kan tagas som intäkt för, att *sa* i relativfog är äldre än *hinn*. Han påpekar därvid (rec. s. 3), att

»som korrelat är *sa* i allmänhet [spärrat av G.L.] vanligare än *hinn*, men i Skånelagen är förhållandet omvänt, och även i de övriga fda. lagarna är korrelativt *hinn* en mycket utbredd företeelse. Det kan icke visas, att *sa* är äldre än *hinn* som korrelat. Att endast det förra pronominet

är anträffat i de två el. tre urnord. inskrifterna, visar på sin höjd endast, att *sa* redan vid denna tid var vanligast.»

J:s framställning av styrkeförhållandet mellan *sa* och *hinn* vilar inte på min redogörelse i avh. och överensstämmer inte med verkliga förhållandet. Den måste betraktas som missvisande, ja oriktig. I själva verket har korrelativt *sa* i mitt material på några få handskrifter när en synnerligen stark dominans gentemot korrelativt *hinn* (vare sig vi håller oss till kstr 1 el. relativfog överhuvud), och i ingen enda handskrift, alltså ej heller i Skånelagen — J:s uppgift angående denna är felaktig, såsom ovan påpekats, — är *hinn* som korrelat vanligare än *sa*. I det urnord. materialet finns endast *sa* (sannolikt 3 ggr), i de fornnordiska runinskrifterna står ca 65 *sa* mot 2 jämförelsevis sena bel. på *hinn*,¹ och styrkeförhållandet mellan *sa* och *hinn* i fisl., fno och fsv äldre litt. torde på det hela taget vara ungefär detsamma. I Eddan står sålunda ca 250 *sa* mot 7 *hinn*, i GrgKrist ca 220 *sa* mot 9 *hinn*, i UL ca 610 *sa* mot 25 *hin*.

Endast i vissa danska lagar möter en ganska stor användning av *hinn*, störst i SkL, där dock *sa* det oaktat har en säker övervikt över *hinn*. I SkKL liksom i JyL är *sa* dubbelt så vanligt som *hinn*, i Sjl 3 ggr så vanligt (se avh. s. 49). Eftersom man inte finner detta utbredda bruk av korrelativt *hinn* i det ganska rika danska runmaterialet, ja inte ett enda bel. i någon klart danskspråkig inskrift, har *hinn* rimligtvis först i jämförelsevis sen tid fått denna utbredda användning inom det danska språkområdet.²

Om vi håller oss till kstr 1 och sålunda studerar *hinn* endast som rent determinativt korrelat, finner vi, att det i regel determinativa pron. *sa*:s dominans är överväldigande. Korrelativt *hinn* är nämligen endast i en ringa del av fallen — på sin höjd ca 20 % — rent determinativt (jfr ovan s. 28). Vid kstr 1 har alltså *sa* även i de danska lagarna en mycket kraftig övervikt.

Redan frekvensförhållandena i det äldsta materialet synes mig sålunda bestämt tala för att *sa* som determinativt korrelat är ursprungligare

¹ Egendomligt nog skänker J. i detta fall ej minsta beaktande åt de numerära styrkeförhållandena i det fornnordiska runmaterialet, fast han med utgångspunkt i dessa trycker mycket hårt på att kstr:en egennamn + bisats är lika ursprunglig som kstr:en egennamn + *sa* + bisats (jfr ovan s. 19), och att inledd bisats är ursprungligare än oinledd (jfr nedan s. 57; rec. s. 4ff).

² Användningen av *hinn* har tydligen haft sitt intensitetscentrum i Skåne. Jfr att det av de svenska lagarna är götialagarna ÖgL och VgL, som uppvisar de flesta belägen (avh. s. 49). Ej heller från Götaland finns emellertid några runbelägg på *hinn*.

än *hinn*. Runmaterialets siffror, uppemot 70 *sa*, (tidigaste bel. från 400-t) mot 2 *hinn* (tidigaste bel. från Karlevi ca 1000) tyckes mig tala ett tydligt språk i detta fall. — Till förhållandena vid kstr 3 (deiktiskt korrelerat) kommer jag senare (s. 35).

Som ett argument mot mitt påstående, att *sa* i semologiskt avseende intar en särställning gentemot övriga korrelativpronomen, hävdar J., att det inte råder någon principiell skillnad mellan *sa* å ena och *hinn* (samt *sasi*) å den andra sidan (rec. s. 2f). Som skäl härför anföres:

1) Man kan vid båda pronomina iaktta en utveckling från deiktisk till determinativ användning. Skillnaden vore endast, att denna utveckling gått längst vid *sa*.

Även om detta påstående är riktigt — och härpå tyder vissa omständigheter¹ — kan det likväl inte tjäna som argument mot mitt antagande, att *sa* är äldre än *hinn* som determinativum. Rimligtvis kan man nämligen anta, att ett demonstrativt korrelativpronomen, som avsevärt oftare nyttjas determinativt än ett annat, också tidigare brukats i denna funktion, eftersom utvecklingen förutsättes gå från deiktisk (sinnlig) till determinativ innebörd vid pronomina ifråga.

2) Man kan vid adnominalt korrelativt *hinn* (och *sasi*) liksom vid *sa* i samma ställning följa en utveckling från kontakt- till distansställning (alltså: *for grannum hins är... > for hins grannum är...*).

Påpekandet synes mig sakna betydelse. Ordföljdsförändringen ifråga sammanhänger med en allmän tendens att placera närmare bestämningar till ett substantiv framför detsamma (se min avh. s. 177f). Framflyttningen gäller åtskilliga ord; den torde t.o.m. gälla appellativt substantiv i appositionell ställning (äldre: *eftir asur bunta sin*; yngre: *at sin fapur sterkar*. Se avh. s. 178f), men med dylikt substantiv anser väl inte J. de demonstrativa pronomina principiellt jämnställda.

3) Utgående från mitt påpekande, att determinativet i kärnkomplex, *sá (er) brjtr*, har ungefär samma funktion som adjektivartikeln i förbind. *sá/hinn/inn góði* och att *hinn* stundom kan ersätta *sa* i denna konstruktion, hävdar J. under påstående, att *hinn* är äldre än *sa* som adjektivartikel, att det »borde... ha legat nära till hands att från konstruktionen

¹ Jag framför i anslutning till tidigare forskare en förmodan, att den determinativa funktionen hos *sa* utvecklats ur en deiktisk (jagdeixis 'den här' el. — enl. min terminologi — »partitiv» deixis 'just den', vilken sistnämnda användning synes mig stå den determinativa närmast), men detta är givetvis en spekulation, vilket jag kanske inte tillräckligt understrukt i min avh. s. 190f (bättre framhåvt i Zusammenfassung s. 201). Neckel menar, att den determ. bet. utvecklats ur anaforisk, och Diderichsen, att den är urgammal (avh. s. 189f).

hinn+svagt adjektiv komma fram till ett kärnkomplex med *hinn* som huvudord». Han tillägger emellertid: »Naturligtvis vore det fåfång möda att söka bevisa, att *hinn* i denna funktion är äldre än *sa*. Frågan om prioriteten kan helt enkelt icke besvaras. Och under inga förhållanden kunna vi av materialet sluta oss till att *sa* är 'urdeterminativet' i nordiskan.»

För denna mening hänvisar han till »en hittills icke vederlagd uppfattning», framförd av särsk. E. Olson, Stud. över pronomenet *den* s. 107 [ej s. 99 som J. s. 3 not 4 påstår] (1913)¹ samt Larm, Den best. artikeln i ä. fsv. s. 64 (1936).

J. förbiser därvid, att denna teori är misstänkliggjord av mig i avh. s. 169, där jag fäster uppmärksamheten på dels att vi i runmaterialet såsom adj.-art. vid sidan av det vanligare *hinn* (och i fvnord. *enn*) även finner *sa* och att *sa* t.o.m. är tidigare belagt i denna funktion (Sparlösastenen: *runar þAR rAKinukutu*), dels ock på att de övriga forngermanska språken från äldsta tid som adj.-artikel nyttjar pron. av ieur. roten **so/*to* (adj.-artikeln anses väl vara utvecklad i samgermansk tid).

Av icke minst intresse är mitt påpekande, att det hittills äldsta bel. på adj.-art. i nordiskan utgöres av *sa*. Därvid stöder jag mig på två framstående runologers, Ivar Lindquists och Otto von Friesens, utsago. Båda har nämligen kommit fram till den även för en icke-runolog tilltalande tolkningen av *runar þAR rAKinukutu* som *rúnar þér reginkunnu* med *þær* som adj.-artikel (jfr *rúnnum ... enum reginkunnum* Háv 80).

Såsom tidigare i denna skrift påpekats, söker J. med utgångspunkt i en felläsning i v. Friesens arbete underkänna detta belägg, men det är inget tvivel om att *þAR* i runföljden *runar þAR rAKinukutu* på Sparlösastenen är adjektivartikel och därmed också det hittills äldsta nord. belägget på adjektivartikel. Denna omständighet i förening med förhållandena i övriga germanska fornspråk synes motivera min skepsis gentemot den tidigare teorien, att *hinn* såsom adjektivartikel obetingat skulle vara äldre än *sa* i den (öst)nordiska språkstammen.² Härav följer även, att J:s tredje argument mot min teori om *sa*:s prioritet gentemot *hinn* som determinativt korrelerat ej kan tillmätas någon större betydelse.

Jag menar mig alltså finna, att J:s invändningar mot min teori, att *sa* är ursprungligare än *hinn* som determinativum (alltså i nödvändig

¹ E. Olsons antagande är ej så generellt, som J. vill göra gällande. Det avser endast östnordiskan; för fvnord. antas *enn* (*inn*) vara den tidigare adj.-artikeln.

² Jfr numera Lindquist, De urnordiska personnamnen (Nord. kultur VII) s. 19, där denne forskare utan reservation antar, att *sa* som adjektivartikel är äldre än *hinn*.

relativsats=kstr 1), saknar fog, och i detta fall anser jag mig kunna uttala mig med stor bestämdhet. *Sa* framstår efter min formella och semologiska undersökning av korrelatet som det klart äldre determinativpronomet (jfr f.ö. nedan).

Man kan emellertid fråga sig: Även om *sa* som determ. korrelat är ursprungligare än *hinn*, vad hindrar att *hinn* som deiktiskt korrelat (alltså i kstr 3) är äldre än (determinativt) *sa*, dvs. att *hinn* i relativfog överhuvud kan vara lika gammalt el. äldre än *sa*?

Därvid kunde man påpeka, att frånvaron av deikt. korrelativpron. *hinn* i runmaterialet ingalunda behöver innebära, att korrelativt *hinn* 'den där, den andre' osv. ej brukades i dagligt tal. Runmaterialet är stilistiskt sett tämligen ensidigt, och korrelativpron. med deiktisk innebörd har man måhända ej haft användning för i de kortfattade inskrifterna.

Vidare kunde hänvisas till den av en viss språkskola på historisk-semologiska grunder baserade teorin, att kstr 3 skulle vara ursprungligare än kstr 1 (jfr avh. s. 190f).

Detta resonemang faller emellertid på ett så allmänt bekant förhållande, att jag inte ansett mig behöva särskilt understryka det i min gradualavhandling: Pronomet *hinn* är enligt en gammal och allmänt omfattad åsikten specifikt nordisk bildning, i regel uppfattats som kontamination av ett gammalt germ. pron. på *hi-* (jfr got. *himma*, *hita*) och pron. (fvnord.) *enn*=got. *jains*.¹

Och eftersom med till visshet gränsande sannolikhet relativsats existerat redan i urgermanskan och pron. *sa* redan på denna tid varit korrelat — vilket på avhandlingens två första sidor markeras som en förutsättning för min undersökning —, måste ett pronomen, som bildats först inom den nordiska språkgemenskapen, givetvis vara yngre i relativfogen än det från urgermanskan nedärvda pron. *sa*.

Korrelativt *sa* måste sålunda även på historisk-komparativa grunder betraktas som äldre än korrelativt *hinn*.

J:s invändningar mot min uppfattning av det kronologiska förhållandet mellan *sa* och *hinn* förefaller mig därmed vederlagda, och jag anser mig ha god täckning för min förmodan, att *sa* är ursprungligare än *hinn* i relativfog överhuvud (jfr avh. s. 69). Ja, antagandet synes mig i hög grad sannolikt.²

¹ Se exv. A. Noreen, Geschichte der nord. Sprachen s. 190; SAOB H 916; Hellquist, Etymol. ordb. 1 s. 352f; Loewe, Germ. Sprachwissenschaft 2 s. 54.

² Det bör understrykas, att min frågeställning är: Vilket eller vilka av de

Utvecklingen med utgångspunkt i kärnkomplexet.

Utifrån förhållandena i nynordiskan och den moderna uppfattningen av relativkonstruktionens struktur har jag nått fram till sannolikhetsantagandet, att den äldsta relativkonstruktionen (i kstr 1—2) bestod av ett determ. *sa*+omedelbart följande relativbisats. Jag stannar emellertid inte därmed utan företar ett omfattande kontrolldrag. Med utgångspunkt i den på empirisk väg nådda prototypen (kärnkomplexet) följer jag relativkonstruktionens utveckling från äldsta tid och framåt, och denna kontroll synes mig bekräfta riktigheten av mina tidigare antaganden. Många problem, som från modernt betraktelsesätt synes oss svårbemästrade, får härigenom en — såvitt jag förstår — acceptabel lösning, bl.a. frågan om, huruvida relativsatsen ursprungligen är inledd el. oinledd.

Uppdelning av kärnkomplexet.

Den förut omnämnda utvecklingen från kontakt- till distansställning (*sá (er) þat brýtr > sá ... er þat brýtr; maðr, sá (er) þat brýtr > sá maðr, er þat brýtr*) innebär, om man utgår från kärnkomplexet, en uppdelning av detta, vilken får en fullt naturlig förklaring genom allmänt accepterade teorier rörande ordställningen i det äldre språket (se avh. s. 175 ff o. där cit. litt.).

På ett tidigare stadium i de germ. fornspråken grupperas satsleden efter omfång el. vikt, så att de tyngre — och då också det åtminstone tvåledade kärnkomplexet — kommer i meningens slut. Senare ersättes denna princip av en logisk, vilken syftar till att låta de olika ledens plats i satsen bestämmas av deras satsfunktion oavsett omfånget. Subjektet exv. bör i allmänhet ha sin plats i satsens spets eller främre del. Under en brytningstid, då den kvantitativa och den logiska principen konkurrerar, uppstår för kärnkomplexens del en kompromisstyp: *hauer þæn af iorþo salt är giptär är*.¹ Det som subjekt stående kärnkomplexets

i historisk tid betygade korrelativpronomina är äldst i korrelativ användning?

Ett annat problem är, om på ett tidigare (urnordiskt) stadium något i våra språkkällor icke dokumenterat korrelativpronomen existerat. Vid ett försök att ta ställning till denna fråga kommer man emellertid in i de lösliga spekulationernas värld. Så mycket kan dock sägas, som att förhållandena i övriga germanska fornspråk inte inbjuder till antaganden i denna riktning.

¹ Äldsta exemplen på denna kompromisstyp torde vara att finna i de danska Glavendrup- och Tryggevælde-inskrifterna från 900-talet. Uppdelning har sålunda på danskt område inträtt redan i runspråklig tid. F.ö. har jag det intrycket, att

första ord sättes på den plats, som enligt den logiska principen tillkommer subjektet, medan resten av komplexet kommer i meningsslutet. Senare drages hela kärnkomplexet i regel in i storsatsen (se min avh. s. 176 ff o. där cit. litt.).

Den logiska principen kan även sägas innebära, att närmare bestämmingar till ett substantiv ställes före detsamma. Appositionellt eller genitivattributiskt kärnkomplex kan emellertid inte i sin helhet placeras före huvudordet, utan det blir även här det första ordet i komplexet, nämligen determinativet, som placeras före huvudordet. Alltså: *maðr, sá (er) þat brýtr > sá maðr, er þat brýtr*.

Uppdelningen gäller dock endast ett för sammanhanget nödvändigt appositionellt kärnkomplex (eller om man så vill appositionellt kärnkomplex, som närmare begränsar huvudordsbegreppet), icke ett epexegetiskt, icke-nödvändigt kärnkomplex, t.ex. *Kringla heimsins, sá er mannfólkit byggvir, er mjök vágskorin* och *(þeir) rita stáin at byrstáin brúþur sin saR uaR austr miþ ikuari*. Om utvecklingen vid detta slag av kärnkomplex se nedan.

Innebörden av uppdelningen.

Klyvningen av kärnkomplexet är av synnerligen stor betydelse, och för att till fullo förstå den följande utvecklingen är det nödvändigt att något stanna vid innebörden härav.

Helt allmänt kan sägas, att en substantivisk syntaktisk enhet, där huvudordet utgöres av ett finit verb (med bestämmingar), ersättes av två artskilda konstruktioner, i vilka den på formordet *sa* följande delen av kärnkomplexet, »återstoden», som en attributiv bestämning i bisatsform knytes till ett substantiviskt ord.

Vid ett självständigt kärnkomplex (stående som subj., obj., adverbial) knytes »återstoden» sålunda till det utbrutna *sa*, som från att ha varit endast ett proklitiskt, artikelartat ord framför det finita verbet nu blir huvudord i komplexet. Vid uppdelning av appositionellt kärnkomplex däremot anknytes »återstoden» till ett substantiv, till vilket även det ursprungligen proklitiska *sa* ansluter sig såsom adjektivattribut. Utvecklingen vid det appositionella kärnkomplexet illustrerar, hur en äldre parataktisk framställning — där det ena ledet ställes jämsides med det andra — ersättes av en yngre hypotaktisk uttryckstyp, där det ena ledet underordnas det andra.

Danmark ifråga om relativsyntaxen i åtskilliga avseenden är något före den övriga delen av Norden, i sht Central-Sverige, i utvecklingen.

Man kan också uttrycka saken så, att i och med uppdelningen av kärnkomplexet uppluckras det nära sambandet mellan *sa* och återstoden av komplexet, så att de båda leden blir självständigare gentemot varandra. »Återstoden» av komplexet blir en självständig syntaktisk enhet, vilken bl.a. som attribut fogas direkt till ett substantiv; det uppstår en bisats i egentlig mening.

Sa ersättes eller bortfaller utan ersättning.

Uppluckringen av det nära sambandet mellan *sa* och den följande delen av komplexet har vittgående följder. Den är en förutsättning för att determ. *sa* i vissa ställningar och med vissa betydelsenyanser kan ersättas av närbesläktade pronomer: *hinn*, som ursprungligen är deiktiskt (»ferndeixis»), *hva(r)* i bet. 'vem helst', *hann*, som ursprungligen tycks vara anaforiskt, och *-inn* med egentligen 'bekantgörande' el. 'aktualiserande' funktion (jfr avh. s. 86 ff).

De båda förstnämnda pronomina har redan i »förhandskriftlig» tid kunnat ersätta determinativt *sa* (tidigaste bel. i runinskrifter från ca 1000), de båda senare först i litterär tid.

Sedd ur »återstodens», relativbisatsens, synvinkel, kan saken formuleras så, att »återstoden» blivit en så självständig enhet, att den inte längre behöver föregås av det förut oundgängliga *sa*. Den kan nöja sig med en pronominell ersättare för *sa* (jfr ovan) och kommer t.o.m. att kunna fogas till ett ensamt substantiv (utan determinativt element), varvid alltså *sa* bortfallit utan ersättare. Ex.: *hann er þat brýtr* (<*hann sa er* ..) och ... *eptir fǫður sinn, er byggði at Mosfelli* (<*fǫður sinn, sa (þann) er* ..).

Bortfall av *sa* utan pronominell ersättare tycks tidigast ha inträtt i icke-nödvändigt kärnkomplex, där som förut påpekats placering av *sa* framför huvudordet är utesluten, alltså typen ... *eptir fǫður sinn, sa (el. þann) er byggði at Mosfelli*.

Att *sa* just här fallit bort, synes mig inte alltför svårbegripligt. Man har att beakta dels att det parataktiska — »appositionella» — uttrycksättet vid tiden för bortfallet tenderade att ersättas av ett hypotaktiskt (jfr ovan o. avh. s. 178 f),¹ dels att vid nödvändigt kärnkomplex en

¹ Det är av ett visst intresse, att i de uppländska runinskrifterna utvecklingen av kstr ... *eptir fǫður sinn sa r* (= *sa er*) *byggði at Mosfelli* > *eptir fǫður sinn is/er byggði at Mosfelli* tycks vara ungefär parallell med en tendens att flytta efterställt appositionellt substantiv framför sitt huvudord, där det som epitet onekligen blir mer underordnat sitt huvudord än i förra fallet. Under äldsta skedet av Upplands kristna runristning möter man sålunda enbart *sa*-kstr (se ovan s. 23) och enbart

klyvning försiggått, så att kärnkomplexet exklusive det inledande *sa* (dvs. relativbisatsen) kunde fungera som en enhet och läggas till ett subst. (dock föregånget av *sa*) som attribut. Det synes då ligga nära till hands att även i detta fall knyta »relativbisatsen» direkt till substantivet, alltså: ... *eptir foður sinn, er bygði at Mosfelli*.

Med utgångspunkt i *sa* skulle man kunna säga, att *sa* vid icke-nödvändigt kärnkomplex förefaller onödigare än i andra fall. Pronominet har här inte den begränsande (partitiva) deixis, som utmärker det i nödvändigt kärnkomplex. Vidare har det kärnkomplexinledande *sa* (ursprungligen) ett slags substantiverande funktion, men i och med det nödvändiga kärnkomplexets uppdelning blir denna försvagad, och i ex. som ... *eptir foður sinn, såþann er bygði får såþann* småningom en företrädesvis sammanbindande uppgift, vilken nästan lika väl kan fyllas av relativpartikeln. Bortfallet av *sa* i den debatterade meningstypen framstår som ett uttryck för språkets ekonomisering. Av två konstruktioner med ungefär samma innebörd har den omständligare ersatts av en enklare. Jfr min avh. s. 185.

Om senare bortfall av *sa* även vid nödvändig relativsats se min avh. s. 185f; jfr Zusammenfassung därstädes s. 199f.

Inledd kontra oinledd relativsats.

Oinledd sats primär.

Beträffande min tes återstår det att uppvisa, att relativsatsen ursprungligen är oinledd. Är mitt utifrån moderna förhållanden gjorda tillbakaslut till en äldsta urtyp riktigt — och detta håller jag för i hög grad sannolikt — kan man formulera frågan på följande sätt: Är denna äldsta relativkonstruktion, det s.k. kärnkomplexet, ursprungligen inledd eller oinledd?

Vid en formell undersökning kan man konstatera, att de två äldsta beläggen på denna konstruktion, tillika de två äldsta exemplen på relativhypotax i Norden, saknar partikel.¹ Vidare framgår det, att oinledd relativsats just i denna konstruktion i det äldre språkmaterialet har sin största² och i det allra ålderdomligaste — runmaterialet och den

ordställningen *eftir asur bunta sin*. Efter ca 1050 finner man inte *sa*-kstr men väl till subst. direkt knuten bisats (inledd av *is* el. *er*) och vid sidan av typen *eftir asur bunta sin* även typen *eftir faður sin finvið*. Detta enl. materialet i Brate, Sv. runristare. Se närmare avh. s. 178f.

¹ På Stentoftens ristningen föreligger med full säkerhet dylik sats, på Lindholmsamulettens — enl. min mening — med stor sannolikhet. Jfr s. 8.

² Majoritet för oinleddhet föreligger i åtskilliga fsv. källor.

äldsta fornvästnord. litteraturen¹ — sin nära nog enda förekomst. Den oinledda relativsatsens »intensitetscentrum» måste alltså förläggas till denna, den ålderdomligaste av relativkonstruktioner. I de yngre konstruktionerna, dvs. för det första när *sa* är skilt från bisats, för det andra när *sa* är ersatt av *hinn*, *hann*, *hva(r)*, *-inn* och för det tredje när *sa* har bortfallit, är partikel under den allra äldsta perioden (runmaterialet och den allra ålderdomligaste litteraturen) praktiskt taget obligatorisk. På ett något senare stadium uppträder dock i företrädesvis östnordiska språkkällor i viss utsträckning partikellöshet i de två först nämnda typerna. Däremot förekommer aldrig partikellöshet i det tredje fallet, när icke-nödvändig relativsats är för handen — och dylik bisatskaraktär är i det fallet det normala. Jfr min avh. s. 187ff, där dock den kronologiska utvecklingen måhända ej tillräckligt understruks.

Ursprungligen oinledd relativsats förefaller mig sålunda på rent formella grunder sannolikast.

Betraktar vi problemet ur semologisk synvinkel, kan vi konstatera, att det i en konstruktion av kärnkomplexets natur inte finns behov av ett satsinledande element, då vi i syntaktiska enheter som *sá (er) þat brýtr*,

¹ Det har tidigare uppmärksamrats, att isl. handskrifter då och då uppvisar oinledd relativbisats, men dessa fall har varit så få, att man i allmänhet varit benägen att uppfatta dem som förbiseenden från skrivarens sida (Bjerre i Nord. konj.-bildn. 1 s. 116 not 2 är dock rätt tveksam om riktigheten av denna uppfattning). De oinledda satsernas förekomst motsäger dock klart denna uppfattning. De över åtskilliga urkunder (exv. Ares Íslendingabók, Stockholmska homilieboken, Grágás (Konungsbók), Morkinskinna och Codex regius av Äldre Eddan) spridda beläggen på avsaknad av partikel möter nämligen så gott som uteslutande omedelbart efter *sa* men praktiskt taget aldrig i andra relativkonstruktioner, vilka dock utgör en ganska hög procent av samtliga relativfogningar. Eftersom oinleddhet just efter *sa* möter i de två äldsta nord. beläggen, vidare i östnordiskan har sitt »intensitetscentrum» och sin väsentliga förekomst just i denna ställning och slutligen även i yngre isländsk litteratur (exv. *alls án verður sá einkis biður*, Guðm. Jónsson; se Blöndal under *án*) och i modernt isländskt talspråk (enl. uppgift av doc. P. Naert) sporadiskt förekommer i denna ställning, anser jag det vara ställt utom allt tvivel, att avsaknaden av partikel i fornvästnord. litteratur inte beror på slarv av skrivaren utan återspeglar det dåtida talspråket. Jfr min avh. s. 93ff, där jag dock ej motiverar mitt ståndpunktstagande. — Jag vill därvid tillfoga, att min bok, såsom jag s. 4 anger, endast gör anspråk på att ge huvudlinjerna i utvecklingen och utgör en stark nedskärning av en större framställning. Vid denna nedskärning har tyvärr åtskilliga — enligt mitt förmenande mindre väsentliga — problem behandlats ganska summariskt. Jag koncentrerade mig på det, som föreföll mig mest väsentligt, och hoppades få tillfälle att längre fram återvända till andraplansproblemen.

ráði sá (er) kunni och *sá (er) gaf* ej har en bisats i egentlig mening. Vi har ju, som förut påpekats, en konstruktion av substantivisk natur med ett finit verb (+ bestämning) som huvudord, »styrt», »substantiverat» el. hur man nu vill uttrycka det av ett *sa*, proklitiskt och relativt obetonat, och konstruktionen är närmast jämställd med kstr adjektivartikel + svagt adjektiv (*sá/hinn/inn góði*).

Först när *sa* skiljes från »återstoden» av kärnkomplexet eller *sa* bortfaller (med eller utan pronominell ersättare), uppstår behovet av ett bisatsinledande element, och då finner vi också i de äldsta språkkällorna nästan konsekvent partikel.¹

Denna synnerligen viktiga synpunkt, antydd av Klockhoff (a. a. s. 37f), understryker jag kraftigt i det viktiga avsnittet »Relativets roll» s. 187ff, i sht s. 188.

Ur semologisk aspekt är sålunda ursprunglig partikellöshet — såvitt jag förstår — det enda möjliga, och jag lägger stor vikt vid detta argument.

Till yttermera visso kan till stöd för antagandet om ursprunglig oinleddhet i nordiskan åberopas det faktum, att det tidigast belagda inledningsordet i nord., *es/er*, tydligen ursprungligen är en partikel med lokal innebörd (se min utredning s. 136—153), något som J. inte heller har något att invända emot. Det kan sålunda inte vara ursprungligt inledningsord i kasuell relativsats. Ett dylikt borde vara utvecklat ur nominativform av ett anaforiskt pronomen med innebörd 'han'! Jfr find. *yás* och grek. *ὄς*.

J. riktar i sin rec. s. 8 två invändningar mot detta indicium för ursprunglig oinledd kasuell relativsats i nordiskan, vilket jag i min avh. — troligen med all rätt — tillmäter stor betydelse:

1) »Vad hindrar, att vi före den partikel, som förf. kallar 'urpartikeln', haft en annan med kasuell betydelse? Av 'urpartikeln' ha vi ju knappt några spår i svenskan fr.o.m. y.fsv. tid. Partikeln *här*, som spelar en stor roll i y.fsv. och ä. nysv., är numera så gott som utdöd i vårt språk. Förf. säger själv: 'Något bisatsinledande element, som dominerar i relativsatsfogning från äldsta tid till våra dagar, existerar ... icke' (s. 113). Måste man då inte räkna med den möjligheten, att 'urpartikeln' avlöst en äldre partikel, om vilkens ursprung vi ingenting kunna veta?»

Härtill kan svaras, att det på komparativt-historiska grunder synes ganska osannolikt, att det förhåller sig så, som J. här föreslagit. Förekom-

¹ Strängt taget borde man säga, att det bisatsembryo, ur vilket relativsats senare utvecklats, är partikellöst. Först när detta bisatsembryo utvecklats från en attributiv bestämning till ett substantiviskt huvudord och blivit en relativsats i modern mening, inträder behovet av särskilt inledningsord.

ten av olika relativpartiklar i de olika germanska fornspråken — och därjämte förekomsten av oinledd relativsats i nord- och västgermanskan — låter sig bäst förklara, om man antar, att urgermanskan endast ägt oinledd sats, medan behov av speciellt inledningsord uppstått först i särspråklig tid, varvid de olika språken tillgripit skilda partiklar (jfr avh. s. 1 f o. passim). I så fall skulle en supponerad föregångare till *es/er* i nordiskan endast ha haft en jämförelsevis begränsad tid för sin existens. Terminus ante quem blir rimligtvis Björketorpsstenens tillkomsttid (dock svår att fixera: dateringarna pendlar mellan ca 550 och ca 800). — Därtill påträffas dessförinnan åtminstone ett absolut säkert belägg på relativhypotax (Stentoftan) — men med partikellös sats — samt Lindholmsinskriften, där oinledd sats enl. mitt förmenande är för handen. Något spår av en företrädare till *es/er* som relativpartikel finns alltså ej, och en dylik skulle under antagandet, att relativpartiklar utbildats först i särspråklig tid, rimligtvis ha existerat endast några få århundraden. Jfr *er* (*er*, *es*), som är påträffat i Björketorpsristningen (senast 700-t.) och fortfarande nyttjas i isländsk skrift (på östnordiskt område till 1300-t.), *pär*, som i Östnorden börjar nyttjas som relativum åtminstone på 1200-t. och fortfarande är i bruk inom det danska språkområdet, samt slutligen den urspr. komparativa partikeln *sum* (*sem*), som är dokumenterad som rent relativum från 1000-talet. De i historisk tid nyttjade relativpartiklarna uppvisar sålunda en lång livslängd (även om inte en och samma dominerat i samtliga nordiska språk från de äldsta till de yngsta språkkällorna).

J:s antagande, att *es/er* skulle ha kunnat avlösa ett inledningsord med »kasuell betydelse», dvs. ett relativpronomen, är såsom tidigare påpekats, verklighetsfrämmande. Det finns inget, som antyder, att de germanska språken tidigast haft en relativsats, inledd med ett relativpronomen. Tvärtom talar förhållandena i historisk tid — inte minst i nordiskan — tydligt däremot.

J:s andra invändning lyder: »Men för det andra kan ju — om 'urpartikeln' nu verkligen gör skäl för sitt namn — den adverbiala relativsatsen vara äldre än den kasuella. I så fall har *es/er* från början använts endast adverbialt, varpå partikeln kommit att sekundärt brukas i den nyskapade kasuella satsen. För denna behöver då intet partikellöst stadium förutsättas. Fsv. fda *pær* (nda. *der*) och *sum* visa, som förf. påpekar, hur ett ord med adverbial grundbetydelse intränger i den kasuella bisatsen. Under dessa förhållanden kan en aldrig så grundlig utredning av 'urpartikelns' etymon icke bevisa, att relativsatsen i nordiskan från början var oinledd».

J:s antagande förutsätter, att lokal relativsats i äldsta nordiskan (och urgermanskan) är inledd — och därtill med *es/er* —, något som är helt

ovisst. Det finns förespråkare för såväl inleddhet som oinleddhet vid denna satstyp, men ingen närmare undersökning existerar. Vidare förutsätter J:s argumentering, att kasuell bisats är yngre än lokal, vilket är avgjort osannolikt, bl.a. med hänsyn till den dominerande ställning, som det förra satsslaget intar gentemot det senare i historisk tid.

Om emellertid kasuell relativsats, såsom förefaller rimligt, är jämn-gammal med eller snarast äldre än lokal relativsats, så synes beviskraften i mitt argument ej undanryckas — även om den lokala relativsatsen från början varit inledd med *es/er*.

Slutligen kan påpekas, att om mitt antagande är riktigt, att alla *sa*-konstruktioner kan återföras på det s.k. kärnkomplexet, sådant som det är analyserat av mig (se resultaten av mina formella och semologiska undersökningar av korrelatet), så är det orimligt att anta, att *es/er* skulle ha avlöst ett äldre relativum eller från en tidigare utbildad lokal relativsats ha trängt in i den kasuella. Det ursprungliga kärnkomplexet innehåller ju enligt min uppfattning ingen bisats i egentlig mening och har sålunda inget behov av en bisatsinledande partikel. Mot denna karakteristik av kärnkomplexets natur har J. inte riktat någon kritik, men han tycks ej inse konsekvenserna av ett accepterande därav.

Kombinerar man så till sist de här framställda argumenten, synes mig slutsatsen angående den nordiska relativsatsens ursprungliga utseende knappast kunna bli mer än en: oinledd relativbisats.

Översikt av förhållandet inledd: oinledd relativsats i äldre nordiska.

Trots att J:s kritik av min tes om den oinledda relativsatsens prioritet likaväl som hans egen teori, att oinledd sats »till största delen är sekundär» (s. 6) redan på grund av dessa överväganden med utgångspunkt i kärnkomplexet synes mig osannolika, skall jag i det följande ta upp hans väsentligare invändningar till granskning, varvid samtidigt min egen teori kan skarpare belysas, än vad fallet varit i min koncentrerade avhandling.

Först ger jag en kort resumé av min syn på förhållandet inledd: oinledd relativsats i äldre nordiska med utgångspunkt i kärnkomplexet, varigenom min framställning i avh. preciseras och fördjupas. Jag särskiljer därvid grovt schematiskt fem olika stadier:

1) Kärnkomplex (*sa* + omedelbart följande bisats) utan relativpartikel. Typex.: *sá þat brýtr; maðr, sá þat brýtr*. Se Lindholmsinskriften från 400- el. 500-t. och Stentofteninskriften, knappast senare än från ca 650.

På detta stadium befann sig enligt min förmodan den allra äldsta urnordiska relativsatsen.

2) Partikellöshet i kontaktställning efter *sa* men partikel i distansställning efter *sa* (dvs. i uppdelat kärnkomplex). Den lokala partikeln (demonstrativt) *es* (*er*) 'där', som kan förmodas ofta ha stått — efter *sa* i kärnkomplexet och — i det reducerade kärnkomplexets spets (jfr den primitiva och i åtminstone sydsvenskt vardagsspråk högfrekventa typen: *boken här fanns, stenen där låg* etc.), tillgripes som sammanbindande element. På detta stadium påträffar man sålunda å ena sidan *så pat brýtr*, å andra sidan *så ... es pat brýtr* och *så maðr es pat brýtr* (Obs! *es*-partikel i jämförelsevis självständig ställning). Detta stadium måste vara passerat på Björketorpstenens tid.¹ Jfr nedan.

3) Nya typer av relativkonstruktioner uppstår, och partikelbruket måste ses mot bakgrund av dessa. Jfr ovan.

a) Partikel i distansställd relativsats efter *så* men (analogiskt och måhända även till följd av en allmän uppluckring av förhållandet mellan *sa* och »bisatsen» överhuvud) fakultativt även i kontaktställd. Typex.: *så pat brýtr* el. *så er* (tidigast *sáR*) *pat brýtr* (obs. *es* uppträder enklitiskt med *-R*-form)² men *så ... es* (yngre analogiskt *er*, *er*) *pat brýtr*, *så maðr es* (yngre anal. *er*, *er*) *pat brýtr*. Björketorp-ristningen, *sáR pat barutr*, nödvändiggör antagandet, att detta skede (3 a) inträtt i sen urnord. tid (då partikeln här näppeligen står rent lokalt).³

b) Partikel uppträder dock regelbundet i det sekundärt utvecklade

¹ Om dateringen av Stentofte- och Björketorp-inskrifterna och därmed om tidsintervallen mellan dem råder delade meningar, men vad som för mitt resonemang är av vikt, är det ofrånkomliga faktum, att Björketorpinskriften representerar ett yngre, ja enligt den senaste forskningen ett väsentligt yngre språkstadium än Stentofteinskriften. Detta innebär, att den även med avseende på relativsyntaxen kan uppvisa ett yngre stadium (med partikel i omedelbart på *sa* följande bisats).

Därmed synes T. Johannissons och V. Janssons anmärkningar (Utl. s. 5 resp. s. 6) mot mig, därför att jag trycker på att Stentofte i motsats till Björketorp förete oinledd relativsats, förlora sin udd.

² Om min syn på den äldsta relativpartikeln *es/er*, fördelningen av formerna *es* och *er* etc. se min avh. s. 136ff.

³ För de forskare, som anser, att *sáR* genomgående innehåller analogiskt nominativ-*R* (exv. L. Jacobsen och (?) T. Johannisson), blir Björketorpsristningen ett exempel på partikellös relativsats, och de två absolut säkra beläggen på relativhypotax i urnordiskan skulle därigenom bli oinledda, vilket givetvis skulle ytterligare stärka teorien, att relativsatsen ursprungligen vore oinledd i nordiskan. Denna syn på *sáR* skulle f.ö. tillföra oss ytterligare belägg på oinledd sats i runmaterialet. — Jag måste dock bestämt avvisa denna uppfattning av *sáR*.

icke-nödvändiga appositionella kärnkomplexet, vars utveckling ur huvudsats manifesteras av bl.a. huvudsatsordföljd.

Typex.: ... *eptir foður sinn*, $\left\{ \begin{array}{l} \text{sáR}^1 \\ \text{sás} \\ \text{sá er} \\ \text{þanns} \\ \text{þann er} \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} \text{hét Álfr} \\ \text{byggði at Mosfelli} \\ \text{var suðr i Serklandi} \end{array} \right.$

Jfr den otvivelaktigt äldre meningstypen:

... *eptir foður sinn*, $\left\{ \begin{array}{l} (\text{hann}) \text{ hét Álfr} \\ (\text{ » }) \text{ byggði at Mosfelli} \\ (\text{ » }) \text{ var suðr i Serklandi} \end{array} \right.$

Partikeln uppträder i icke-nödvändigt kärnkomplex företrädesvis som bisatsmarkerande. *s*-form av partikel uppfattar jag som analogisk. Jfr avh. i sht s. 142 f.

Denna konstruktion möter i runmaterialet omkring år 1000, från vilken tid materialet börjar flöda rikligare, men undantränges av *sa*-lös konstruktion. Den påträffas dock även i den ålderdomligaste fvnord. litteraturen, t.ex. skaldedikt och religiösa texter (StH, GNH etc.).

c) När *sa* fått pronominell ersättare el. (vid substantiv) bortfallit utan ersättning, står partikel regelbundet. Typex.: *hinn er (hinns) þat brýtr, ... eptir foður sinn es* (yngre *er, er*).

På stadium 3 står det fornnordiska runmaterialet och i stort sett även den äldsta västnordiska litteraturen.

4) Stadium 4 skiljer sig från föregående genom att partikellöshet analogiskt kan inträda även efter distansställt *sa* och — fastän i mindre utsträckning — efter pronominella ersättare för *sa*, alltså *hinn, hva(r)* och *-inn*.

Typex.: *sá (er) þat brýtr, sá ... (er) þat brýtr, sá maðr (er) þat brýtr, hinn (er) þat brýtr* men *eptir foður sinn er byggði at Mosfelli* (alltid partikel).

Detta stadium representeras företrädesvis av den äldsta fornsvenska (och i viss mån den forndanska) litteraturen. Observera, att östnordiskan är senare litterärt fixerad än västnordiskan!

5) Ordföljdsförändring, vilken innebär att finita verbet blir 1:a led i relativsats vid subjektsrelation mellan korrelat och bisatsverb, medför

¹ Nominativform *sar* etc., fast huvudordet är ack., beror på att löst anknuten apposition — det må nu vara substantiv el. kärnkomplex — gärna sättes i nominativ oavsett huvudordets kasus. I fall som ovan anförda kan man även tala om bisatsattraktion. Se närmare min avh. s. 171ff, i sht s. 174. Jfr även ovan s. 31.

konsekvent utsättande av partikel i subjektställning för att undvika bisatsens formella sammanfall med huvudsats. Jfr förhållandet vid icke-nödvändigt kärnkomplex (behandlat under stadium 3, mom. b). Typex.: fsv. *pän (sum) pätta bryter* > *pän sum bryter pätta*. Partikeln blir här bisatsmarkerande liksom i det icke-nödv. kärnkomplexet (och den därur utvecklade icke-nödvändiga relativbisatsen).

Användningen av oinledd relativsats blir genom denna utveckling avsevärt inskränkt. Den kommer att i stort sett möta endast vid objekts- och adverbialsrelation mellan korrelat och bisatsverb. Det heter sålunda *den man, som* (obs! subj.) *drog en kärra*, medan det kan heta antingen *den man som vi mötte* eller *den man vi mötte*. Denna viktiga syntaktiska inskränkning av relativets användning har jag ägnat ett noggrant studium med utgångspunkt i fsv material i avsnittet »Relativets satsfunktion» s. 100ff.

Det kan en passant nämnas, att användningen av oinledd relativsats i senare, nynordiskt språk något utvidgats, därigenom att dylik inte längre absolut kräver determinativt korrelat utan i nödvändig relativsats kan förekomma även efter icke-determinativt korrelat, exv. *bland människor jag mötte på resan*.¹ Detta kan, om man så vill, betraktas som en 6:e fas i utvecklingen.

Den senare utvecklingen (stadierna 4—5) framträder bäst i fornsvenskt, i viss utsträckning också i forndanskt språkmateriel, men sämre i fornorskan och inte alls i fornisländskan.

Då slutresultatet i svenskan, danskan och norskan emellertid blir detsamma — den nutida relativsyntaxen överensstämmer i stort sett, vad fördelningen av inledd: oinledd sats beträffar (jfr L. Hulthén, Studier i jämförande nunord. syntax 2 s. 187ff) — är det rimligt anta, att utvecklingen i dessa tre språk följt ungefärligen samma banor, alltså även i norskan, trots att den äldsta norska litteraturen nästan alltid uppvisar partikel.

Däremot går isländskan otvivelaktigt sina egna vägar. I nyisländskan, i skrift såväl som tal, är som förut påpekats oinledd sats en sällsynthet, som förekommer endast i den allra äldsta konstruktionstypen, alltså omedelbart efter *sa* (i kort relativsats²), och förhållandet i den äldsta litteraturen är enahanda. Jfr ovan.

¹ Exempel härpå förekommer även, fast ganska sällan, i yngre fornordiska texter.

² Den ursprungl. nödv. relativsatsen torde ha varit jämförelsevis kort, knappast mer än 2- el. 3-ledad, och exemplen på enledade, t.ex. *pän köpir*, *pän gaf* etc., uppvisar ganska hög frekvens i det tidigaste språkmaterialet.

Hur skall denna divergens mellan språken förklaras? Detta är ett gammalt spörsmål, på vilket flera synpunkter kan läggas, och vid diskussionen därav går jag här utöver framställningen i min gradualavhandling.

Närmast till hands torde ligga att sätta olikheten i samband med att det isländska (liksom det norska) skriftspråket fixerades tidigare än de östnordiska, vid en tidpunkt då oinledd relativsats var ganska tillbakaträngd, nämligen i stadium 3 (se ovan!), då oinledd relativsats mötte endast — och därtill blott fakultativt — i en enda konstruktion (kärnkomplexet). På grund av det isländska skriftspråkets allmänt erkända normerande inflytande på talspråket, fixerades det sistnämnda i det stadium, som jag betecknar 3. I Norge däremot torde den äldsta litteraturen ej ha spelat samma roll för talspråket, och detta har utvecklats vidare såsom i Sverige, vad relativsyntaxen beträffar. — Den litterära perioden i Danmark och Sverige började senare än i Västnorden, vid en tid då oinledd sats fått större syntaktiskt svängrum (stadium 4).

Vidare måste man ta med i beräkningen, att alltifrån kärnkomplexets uppdelning och *sa:s* ersättande av annat pronomen el. fullkomliga bortfall har det i den äldsta nordiskan funnits åtskilliga relativkonstruktioner, i vilka partikel varit praktiskt taget eller absolut obligatorisk, medan endast i en enda — låt vara mycket frekvent — konstruktionstyp oinledd sats kunnat växla med inledd. Det måste då a priori ligga nära till hands att anta, att partikel genomfördes även i den enda typ, där växling var syntaktiskt möjlig. En föreställning, att det fullare uttrycket vore det »riktigare» kan på sina håll (kanske mer i Västnorden än Östnorden?) ha varit gängse och särskilt vid skriftligt fixerande av språket ha kommit till uttryck. Jag tänker härvid både på runristare och litterära upptecknare.

En sådan föreställning, att det fullare uttrycket vore det bästa, kan vila på rent inhemsk grund men torde särskilt lätt ha uppkommit hos »litteratörer», som var bekanta med främmande språk, latin el. tyska, i vilka språk relativsats alltid var inledd, eller angelsaxiska, där åtminstone litteraturen från den tid, då nordbornas språk fästes på pränt, använde särskilt relativum. Och så förhöll det sig rimligtvis med åtskilliga av de första upptecknarna av nordiskt tungomål med latinskt alfabet. I alla händelser kan detta resonemang gälla Island, där det i ovanligt hög grad synes ha varit kyrkans män (»latinkunniga män»), som stått bakom den äldsta litteraturen (se exv. Jón Helgason, *Norrøn litt.-hist.* s. 90ff, i sht s. 92). Denna enl. min mening närliggande synpunkt har jag särskilt framhåvt i min avh. s. 109, men den avfärdas av J. som »fullkomligt orimlig», rec. s. 5; jfr nedan.

Såvida sistnämnda antagande är riktigt, skulle man kunna vänta, att texter från de delar av det nordiska språkområdet, vilka först utsatts för den latinsk-kristna kulturens inflytande och vilka överhuvud stod i livligare förbindelser med kulturfolken i väster och söder, skulle nyttja partikel i större utsträckning än texter från mera isolerade delar av Norden.

Min dialektgeografiska undersökning i avh. s. 90 ff synes mig också visa det rimliga i en sådan förmodan. Man finner nämligen, att texter med den högsta frekvensen av partikellöshet möter på gammalt svenskt område, inte minst i Central-Sverige — alltså den del av Norden, som var mest isolerad —, medan texter från mera perifera områden, vilka stod i livligare förbindelser med det civiliserade Väst- och Sydeuropa och tidigare indragits i den latinsk-kristna kultursfären, i betydligt större utsträckning nyttjar partikel. Detta gäller texter från Island, Norge, Västergötland (ett par av de äldsta), Jylland och Gotland.

Samma synpunkt synes mig vara fruktbarande även vid betraktande av litteraturen på ett särspråk som det fornsvenska, och jag skulle härvidlag vilja uttrycka mig så, att med tilltagande latinisering eller germanisering av meningssyntaxen följer flitigare bruk av inledningsord. Inte minst beträffande yngre fornsvensk tid har man intryck av att den av latinska el. tyska mönster beroende litteraturen (i all synnerhet direktöversättningar från dessa språk) uppvisar inledd relativsats betydligt oftare än den genuint svenska, som står talspråket nära, exv. Hemming Gadhs brev. Men vid bedömandet av de skiftande procenttalen för oinledd relativsats i dessa båda kategorier av språkkällor måste man ta hänsyn även till det förhållandet, att den latiniserade litteraturen i allmänhet gör mycket större bruk av icke-nödvändig relativsats än den genuint svenska, och i denna relativsatsstyp är partikel som bekant obligatorisk. Ledigt svenskt tal nyttjar kstr 1 och kstr 3, men mera sällan kstr 2.

Sannolikt är såväl den ena som den andra synpunkten, vilken jag anlagt på förhållandet inledd:oinledd sats i den äldsta nordiskan, av betydelse.

Förhållandet inledd:oinledd relativsats delvis ett skriftspråksproblem.

Fsv. Pentateukparafrasen.

Under alla omständigheter, och i synnerhet om man accepterar hypotesen, att främmande förhållanden influerat på litteratörernas användning av inledd:oinledd sats, måste man räkna med att skriftspråk

och talspråk inte alltid följs åt i denna syntaktiska angelägenhet. Att de forngutniska urkunderna praktiskt taget alltid har partikel, behöver alltså inte innebära, att den forngutniska dialekten saknade oinledd relativsats. Med mina utgångspunkter finner jag det rimligt anta, att det i forngutniskan liksom i de nuvarande gotländska dialekterna förekommit oinledd relativsats, och att Gutalagens och Gutasagens nästan helt genomförda bruk av partikel alltså är en skriftspråksföreteelse (ev. influerad av förhållandena i lågtyskan). Osv.

Denna synpunkt stod vid nedskrivandet av min avh. fullt klar för mig, och för isländskans del ger jag också s. 109 tydligt uttryck däråt, men problemet syntes mig ej vara av den vikt, att jag för övriga språk gick närmare in därpå. Det bör emellertid påpekas, att jag endast med stor tvekan åsatte avsnittet s. 90 rubriken »Dialektgeografiska [spärrat nu av G.L.] och kronologiska synpunkter». Jag bemödar mig också om att undvika detta ord, som inte genomgående är det mest lämpliga, och jag talar aldrig om att vissa dialekter gör stort eller litet bruk av partikel, utan jag nöjer mig med att konstatera, att språkkällor med den eller den proveniensen uppvisar det eller det förhållandet (se särsk. s. 90).

För min kritiker synes denna aspekt vara främmande. Han förutsätter, att skrift och dialekt följs åt (jfr ovan förh. i isländskan), när det gäller denna fråga. Med utgångspunkt i de allmänna frekvensförhållandena tycks han — såvitt jag har förstått honom rätt — vilja göra gällande, att vid den litterära tidens början oinleddhet egentligen hörde hemma endast i vissa svenska, väsentligen centralsvenska dialekter (s. 4 ff), däremot inte i exv. den äldre västgötadialekten, eftersom den äldsta litterära källan, *Fragm. Vg I* (ca 1225—1250), endast uppvisar inledd relativsats.

Utifrån denna uppfattning utsattes jag för kritik. Jag skulle »så gott som fullständigt [ha] försummat att konfrontera resultaten» av den dialektgeografiska och kronologiska undersökningen och därvid särskilt förbisett den dialektgeografiska aspekten. Som enda exempel på min försummelse anföres, att jag betraktar den låga frekvensen för oinledd relativsats i hs A av *Pentateukparafrasen* från ca 1430—50¹ som ett kronologiskt (för 1400-talets religiösa litteratur typiskt) drag och icke dialektgeografiskt betingad. Enligt J. är den ringa förekomsten av oinledd relativsats att tillskriva Pent:s härstamning från Västergötland.²

¹ Som bekant existerar ytterligare en hs av *Pent*, tillkommen i början av 1500-t. (hs B).

² J:s ord faller sålunda (s. 4): »Frekvenssiffrorna för den hithörande fsv. hand-

J: resonemang innehåller på denna punkt otvivelaktigt flera förbiseenden.

Det synes för det första i och för sig — alltså även om man bortser från de allmänna synpunkter, som jag ovan lagt på problemet inledd:oinledd relativsats — otillåtet att med utgångspunkt i *Fragm VgL I*, som uppvisar blott 7 relativsats och därvid blott 3 kontaktställda, postulera, att västgötadialekten i äldre tid, när Pentateuköversättningen utfördes,¹ inte alls eller endast i obetydlig utsträckning nyttjat partikellös relativsats.

Från den äldsta litterära perioden finns nämligen bevarade flera större språkkällor från Västergötland, vilka uppvisar ett betydande bruk av oinledd relativsats, nämligen *VgL I* (redigerad i början av 1200-talet och i hs från 1280-talet) med ca 25 % oinledda relativsats, *VgL II* lekmanabalkarna (redigerad i slutet av 1200-talet och i hs från ca 1345—50) med ungefärligen samma procenttal, *Lydekini* excerpter (från ca 1300 el. något senare) med ca 50 % oinledda relativsats samt de från lagtexterna stilistiskt avvikande, folkligt-episka »anteckningarna av Vidhemsprästen» (tillkomstid ca 1250; i hs från ca 1325) med ca 40 % oinledda relativsats.²

skriftslitteraturen kunna icke förklaras endast av skrifternas ålder. Av de lämnade uppgifterna framgår sålunda, att en av våra allra ålderdomligaste urkunder, Pentateukparafrazen, i fråga om partikelfrekvensen överensstämmer med bl. a. *Strindbergs Mäster Olof* och *Hallströms Vilsna fåglar* (s. 92 med not 2). Här ger alltså en undersökning efter kronologiska linjer ett fullständigt intetsägande resultat. Pentateukparafrazen med partikellöshet i blott 6 % av alla fall borde ha ställts mot exv. *Birgittas* autografer, som uppvisa hela 55 % — skillnaden ligger på det dialektgeografiska planet (spärrat av G.L.). Den förra texten är västgötsk och hör till samma grupp som *Fragm ÄVgL*, vilket har partikel i alla sina 7 ex. på relativsats (s. 90).»

¹ Enligt en nästan allmänt omfattad åsikt skulle Pent-översättningen dateras till 1330-talet. G. Holm (*Om s-passivum* i svenskan s. 334f) har emellertid understrukit osäkerheten i denna, ursprungligen G. Klemmings datering och påpekar möjligheten för att Pent tillkommit tidigare. I ett ännu opublicerat arbete »Relativkonstruktionen i vårt äldsta bibelarbete» kommer jag till resultatet, att den relativa syntaxen i de bevarade Pent-handskrifterna inte reser något hinder för en något tidigare datering än 1330-talet, ja snarast antyder en tidigare tillkomst, än man hittills hållit före.

² I detta sammanhang kunde kanske även nämnas *Eufemiavisorna* med ungefär hälften eller drygt hälften av samtliga relativsats oinledda. Den senaste forskningen har nämligen lokaliserat dem till sydvästra Sverige (Västergötland, norra Halland); se V. Jansson, *Eufemiavisorna* s. 312 f (jfr *Pipping, Kommentarer till Erikskrönikan* s. 764ff). Medan originalen tillkommit i början av 1300-talet, är de bevarade handskrifterna (bortsett från ett fragment av *Flores och Blanzeflor*) dock först från 1400-talet. Det finns emellertid anledning anta, att dessa beträffande

Det förefaller mig troligt, att dessa språkkällor klarare avspeglar det äldre fornvästgötska talspråket än *Fragm VgL I*, eftersom detta brottstycke, såsom von Friesen (*Vår äldsta handskrift på fornsvenska s. 36f*) fullt övertygande utrett, visar starkt beroende av norskt skriftspråk. Även det konsekventa nyttjandet av partikel i fragmentet kan sammanhånga med norsk influens. För övrigt innehåller detta endast 3 ex. på kontaktställd bisats vid *sa*, den praktiskt taget enda ställning där oinledd relativsats med säkerhet kan väntas i en så ålderdomlig fsv. text. *Fragm VgL I* utgör sålunda en ytterligt smal och ytterligt problematisk basis för J:s teori, att västgötskan tidigast haft endast eller huvudsakligen partikelförsedd relativsats.¹

J:s andra förbiseende är, att han ej uppmärksammat, att fastän *hs A:s* förlaga (el. åtminstone arketypen)² otvivelaktigt härstammar från Västergötland (se senast O. Thorell, *Fem Moseböcker på fornsvenska, särsk. s. 214f*), har vi ej rättighet att räkna med att den textkodex, som här excerperats, *hs A* från ca 1430—50, beträffande relativsyntaxen någorlunda troget återspeglar det fornvästgötska originalet och sålunda ger en föreställning om äldre fornvästgötsk relativsatsfogning. Att skrivare, när det gäller syntaktiska detaljer, ofta följer sina egna och inte en ålderstigen förlagas avvikande språkvanor, är flerstädes betygat, och

användning av oinledd relativsats ganska väl avspeglar förhållandena i de förlorade originalurkunderna.

¹ Det finns ytterligare ett litet fvg. dokument med uteslutande inledd relativsats, nämligen *Brynjolfs stadga* (av år 1281) i samma kodex och av samma hand som *VgL I* med inalles 12 bestämt rel. satser. J. har ej anfört denna språkkälla som stöd för sin uppfattning och detta med all rätt. Man kan nämligen knappast vänta sig några bel. på oinledd sats, eftersom relativsats inte i något fall följer omedelbart efter determ. *pän*. Vidare är *Brynjolfs stadga* otvivelaktigt ganska latiniserande, måhända t.o.m. en översättning från latin (S. Tunberg i *Hist. tidskr. 1911 s. 237*; N. Beckman i *ANF 32 s. 65f* och *57 s. 69*), och det konstanta utsättandet av partikel kunde sålunda därtill sättas i samband med detta förhållande. Jfr att den av samma hand nedskrivna genuint svenska (och västgötska) *VgL I* har oinledd bisats i 1/4 av samtliga fall.

² Då J. skrev sin recension, ansåg man i allmänhet i enlighet med B. Hesselman, *MB I s. 9f*, att förlagan var identisk med arketypen. Men O. Thorell, som senast och grundligast behandlat problemet, håller det för troligare, att förlagan för *hs A* är en avskrift, men en mycket gammal avskrift, som står den ursprungliga översättningen synnerligen nära (a.a. s. 1f, 215). Jfr R. Pipping (*Den fsv. litt. s. 108*), som likaledes räknar med mellanled mellan *hs A* och originalet. — Detta inverkar dock föga eller intet på resonemanget i förevarande fall. Om Thorells teori accepteras, kan man nog anta ganska stor överensstämmelse mellan förlagens och originalets relativsyntax.

jag har själv framdragit exempel därpå i min avhandling beträffande just relativsyntaktiska detaljer.

Nu har emellertid till yttermera visso A-skrivarens förhållande till sin förlaga varit föremål för specialundersökning, tidigast av Hesselman i »Språkformen i MB I», där han s. 10,20 ff fäster uppmärksamheten på, att A-skrivaren uppenbarligen förfarit med stor frihet vid sitt avskrivningsarbete; han har moderniserat språkformer, infört egna ändelsevokaler etc. Jfr numera även Thorell, a.a. passim.

För bedömandet av A-skrivarens personliga bruk av just oinledd relativsats har jag undersökt andra texter, där han varit verksam. Han är som bekant identisk med hand 2 i den vidlyftiga urkunden Codex Holmiensis D 4, och i dennes stora parti återfinnes arbeten i såväl bunden som obunden form, bland de förra Eufemiavisorna. Man finner därvid i prosa-texterna en jämförelsevis låg procent oinledda bisatser, ungefär som i Pent-versionen. Däremot är de poetiska verken kännetecknade av ett avsevärt större bruk därav. Hur detta skall förklaras, är inte självfallet. Ganska plausibelt förefaller det dock, att A-skrivaren personligen gynnats partikelförsedd relativsats men att de verk, som förelåg till avskrivning för honom, i betydande utsträckning nyttjat partikellös. Därvid har han, när det gällt prosatext, ansett sig ha friare händer att tillämpa sina personliga språkvanor än vid poetiska arbeten.

Med viss sannolikhet kan sålunda antas, att A-skrivaren, som rimligtvis verkat i Vadstena kloster och vars hemort enligt senaste forskning är att söka i Mälardalen, sannolikt östra Västmanland (Thorell, a.a. s. 214; jfr s. 30ff), satt sin egen prägel på avskriftens fördelning av inledd och oinledd relativsats.

J:s tredje förbiseende är, att han ej utnyttjat den möjlighet till närmare utforskande av förhållandena i förlagan (och arketyper), vilken existerar. Vi är ju i detta fall så lyckligt lottade, att vi ej behöver stanna vid det i och för sig rimliga antagandet, att A-skrivaren påtryckt sitt verk sin egen och sin samtids relativsyntax — ca 6 % oinledda relativsatser är ju ett tämligen normalt procenttal i religiös litteratur från 1400-talet (se min gradualavh. s. 92f). Det finns nämligen ytterligare en på samma förlaga av Pent återgående handskrift, hs B, vilken obestriddligen i allmänhet avsevärt noggrannare följer den gemensamma förlagan (Hesselman, a.a. s. 10ff; jfr Thorell, a.a. s. 3 not 2). Hur ser den relativa satsfögningen i denna urkund ut?

Det är en ganska enkel sak att kontrollera detta. G. Klemming har nämligen i Svenska medeltidens bibelarbeten del 1 efter den fullständiga utgåvan av hs A av Pent anfört läsarter och språkprov även ur hs B (s.

525ff). Av de avvikande läsarterna s. 527—538 kan man konstatera, att hs B i ett flertal fall nyttjar oinledd bisats, där hs A uppvisar en med partikeln *som* inledd. På s. 528 påpekas två dylika fall och på sidorna 529 och 530 samma antal osv. Undersöker man vidare det s. 538—540 återgivna språkprovet från hs B, kap. 1 i Genesis, gör man den iakttagelsen, att av de 17 relativsatserna inte mindre än 8 är oinledda, alltså nästan hälften: 539:7.11, 540:11 bis. 12.25.30.32. Syntaktisk möjlighet för växling torde föreligga 12 ggr. Ett så högt procenttal partikellösa relativsatser som i detta kapitel i hs B återfinnes ej i övrig av mig exciperad y.fsv religiös litteratur och stämmer till eftertanke.

En systematisk jämförelse mellan de bevarade Pent-handskrifterna, vilken jag företagit, bekräftar till fullo den iakttagelse, som man gör redan vid ett studium i Klemmings edition, nämligen att hs B gör större bruk av partikellös relativsats än hs A. Ja, detta är knappt det fullt adekvata uttrycket. Riktigare är att säga, att hs B gör ett avsevärt större eller flerdubbelt större bruk därav. Här skall endast ges några stickprov, eftersom jag i ett kommande arbete företar en ingående granskning av Pent:s relativa satsfögning.

Vid en undersökning av Exodus-partiet finner man, att procenttalet oinledda bisatser, beräknat på totala antalet relativsatser, i hs A utgör 5,8 (17 av 291), i hs B däremot 17,1 (49 av 286¹). De partikellösa relativsatserna i hs B är sålunda 3 ggr så många som i hs A i denna bibelbok.

Emellertid borde man vid bestämmandet av frekvensen för oinledd bisats om möjligt utgå från antalet relativa satsfögningar, där växling mellan inledd och oinledd relativsats är syntaktiskt möjlig, och inte från totalantalet relativsatser. Betingelserna för den oinledda bisatsens förekomst varierar dock under olika perioder (och t.o.m. för språkkällor från samma period), sammanhängande med utvecklingen av relativkonstruktionen i dess helhet. Ett någorlunda säkert bestämmande av dessa villkor kräver synnerligen noggranna och tidsödande undersökningar, varför jag i min gradualavhandling nöjt mig med det senare, enklare tillvägagångssättet.

För de båda bevarade Pent-urkunderna liksom för stora delar av Vadstena-litteraturen gäller på det hela taget, att oinleddhet möter endast i minst tvåledad bisats, som står omedelbart efter en viss korrelattyp, nämligen pronominet *pän* (ev. *pänne*), varvid detta kan stå

¹ Hs B saknar i 6 fall relativhypotax, där hs A uppvisar dylik, men har en gång dylik utan motsvarighet i A.

självständigt eller attributivt (*pän man*). Därtill bör fogas, att oinledd bisats även under dessa betingelser är jämförelsevis sällsynt vid subjektsrelation mellan korrelat och bisatsverb, i all synnerhet då korrelatet utgöres av *pän*+subst. De fåtaliga exemplen på det allra sist nämnda förhållandet möter nästan blott i hs. B

Undersöker man de partikellösa relativsatsernas frekvens i Exodus med denna utgångspunkt — dock utan hänsynstagande till korrelatets relation till bisatsverbet —, finner man, att hs B i nästan exakt 1/3 av fallen (49 av ca 145) uppvisar oinleddhet, hs A i ca 11—12 % (17 av ca 145).

Det gäller dock inte genomgående för hela Pent, att styrkeförhållandet mellan hs B och A beträffande oinledd relativsats är 3:1. Det företer avsevärda växlingar. I början av Genesis (kap. 1) är partikellöshet nästan lika vanlig i hs A som i hs B (7 resp. 8 bel. på samtliga 17 fall) och är därtill högfrekvent, nära eller uppemot hälften av samtliga fall och ca 2/3 av syntaktiskt möjliga fall.

Längre fram i Genesis blir partikellöshet allt sällsyntare i hs A, medan hs B uppvisar procenttal, som inte alltför mycket skiljer sig från det i första kapitlet. I kap. 12 t.o.m. 17 (Klemmings utg. s. 177—188) exempelvis företer hs A endast 3 oinledda relativsatser, hs B däremot 17. Detta innebär procenttalen 5,4 resp. 30,9, om man utgår från hela antalet relativsatser (55), och 12 resp. 68, om man utgår från de satsfogningar, där växling mellan inledd och oinledd sats är syntaktiskt möjlig (25).

Med hänsyn till att nedskrivarskan av hs B i allmänhet visar större följsamhet gentemot förlagan än A-skrivaren, att oinledd bisats i B-skrivarskans övriga avskrifter (=MB II) möter mindre ofta eller under något annorlunda betingelser¹ och slutligen att andra handskrifter, som nedpräntats i Vadstena kloster under medeltidens slutskede, gör ett blygsamt bruk av partikellös sats, så kan man med stor sannolikhet anta, att hs B:s ganska avsevärda användning av oinledd relativsats återgår på förlagan och att denna (liksom rimligtvis arketypen) i stor utsträckning nyttjat dylik relativsats.

Men fullt bindande bevisning för att så är förhållandet kan åstadkommas med utgångspunkt i de bevarade urkunderna själva.

I ett dussintal fall möter nämligen i hs A och B — vanligen på samma textställen — partikellösa relativsatser av en typ, som ej uppträder i

¹ Oinledd relativsats förekommer i MB II även efter annat korrelat än *pæn*: efter *allr*+subst. s. 155, efter ensamt subst. i best. form s. 188 bis, efter pron. *han* s. 342 osv. Relativsyntaxen i hs B och MB II skiljer sig även i andra avseenden väsentligt åt. Härom närmare i kommande arbete.

någon annan yngre fsv handskrift men däremot i det ålderdomligaste skiktet av fsv språkkällor (runmaterial från 1000-talet, landskapslagar), t.ex. *alt thz liwer* ('det som lever') *skal wara idhur fjödh* hs A s. 172 (hs B saknar denna passus), *badhe thz krypir a iordhinne oc swa thz flygir j vädhreno oc swa thz flytir j vatneno* hs B (Klemming s. 540) (hs A=hs B utom första satsfogningen) och (*humblor*) *öddo ... alt thz wäxste mz bladhe eller blomstre* hs A 304:9 (hs B har partikel).

Dylika relativsatser med finit verb omedelbart efter självständigt determinativt *pän* (obs.! aldrig efter *pän*+subst.) har med full säkerhet inte spontant nyttjats av nedskrivarna av de bevarade Pent-urkunderna utan är traderade.

Detta drar med nödvändighet med sig antagandet, att nedskrivaren av förlagan (eller åtminstone arketypens nedskrivare) spontant har kunnat nyttja oinledd relativsats i andra och i flera syntaktiska ställningar än de sentida avskrivarna. Därtill kan fogas vårt tidigare antagande, att oinleddhet i förlaga (och original) med stor sannolikhet varit vanligare även i de syntaktiska ställningar, i vilka A- och B-skrivarna spontant använt partikellös sats. Eller kort och gott: den västgötska originalöversättningen har varit avsevärt rikare på oinledd relativsats än någon av de bevarade urkunderna. Man kunde också uttrycka sig så, att förlagan för hss:na A och B (och rimligtvis även arketypen), när växling mellan inledd och oinledd sats varit möjlig, ofta, ja troligen företrädesvis nyttjat den sistnämnda.¹

Jag anser mig härmed på goda grunder ha avvisat J:s kategoriska påstående, att arketypen av Pent skulle gjort obetydligt (el. inget) bruk av partikellös relativsats och likaså det i samband därmed gjorda påståendet, att vår vanligaste bisatskategori i äldsta fornvästgötskan skulle ha varit nästan uteslutande partikelförsedd. Därmed har jag även tillbakavisat min recensents enda exempel på att jag »så gott som fullständigt försummat att konfrontera resultaten av» den dialektgeografiska och kronologiska undersökningen, eller m.a.o. att jag skulle ha förbisett den dialektgeografiska synpunkten.

J:s framställning på denna punkt synes mig ådagalägga äventyrligheten i att vid bedömandet av förhållandet mellan inledd och oinledd relativsats i nordiska texter urgera dialektgeografiska synpunkter.

Jag håller tills vidare för sannolikt, att de allmänna riktlinjer för

¹ Relativsyntaxen i Pent bekräftar sålunda på ett synnerligen eftertryckligt sätt min teori, att oinledd bisats på det hela taget blir vanligare (adekvatare uttryckt: får större »syntaktisk användning»), ju längre tillbaka i den fsv. litteraturen man tränger.

bedömandet av växlingen inledd:oinledd relativsats, som jag i denna skrift — och även i min *gradualavh.*, fast där mindre tydligt — uppdragit, kommer de faktiska förhållandena närmare.

Johannissons argumentering för den inledda relativsatsens prioritet.

Frekvensförhållandena.

Såsom förut påpekats, anser jag, att frågan om relativsatsens äldsta utseende (inleddhet eller oinleddhet) sammanhänger med frågan om den äldsta konstruktionens (det äldsta korrelatets) karaktär. Är min teori om denna riktig, anser jag därav följa, att oinledd sats är primär. Jfr min *avh.* s. 187 ff, i sht s. 188 (nederst), där jag lämnar mina slutliga synpunkter på frågan om partikel el. partikellöshet. J. tycks ej ha observerat detta och beaktar därför inte genomgående korrelatets (och konstruktionens) avgörande betydelse för partikelns vara eller icke-vara. Hans aspekt på problemet blir därigenom snäv, och hans argumentering demonstrerar vådan av att behandla ett enda element i satsfogningen isolerat. Även ett par andra förbiseenden synes mig J. råka göra, av vilka ett redan påtalats i samband med redogörelsen för mina huvudsynpunkter. Här nedan skall jag lämna en skiss av J:s huvudargumentering för att partikellöshet är »till större delen» sekundär, och i samband därmed framföra mina invändningar. Upprepningar av vad som förut sagts, är därvid oundvikliga, men ett sådant tillvägagångssätt torde ur pedagogisk synpunkt vara motiverat, då ämnet tvivelsutan är besvärligt.

J. utgår från de rent numeriska frekvensförhållandena, klumpsummorna för inledd och oinledd relativsats, vilka jag lämnar i ett introducerande avsnitt »Dialektgeografiska och kronologiska synpunkter» s. 90 ff. Dessa allmänna frekvensförhållanden anser J. snarast tala för »att partikellösheten till största delen är sekundär».¹ Därefter vidare-

¹ Detta obestämda yttrande (»största delen») preciseras ej närmare. Finns det en primär och en sekundär partikellöshet? Och var möter i så fall den ena och den andra typen? Något direkt svar på denna fråga ges ej i J:s anmälan, men eftersom J. anser, att obefintligheten av partikel i den äldsta konstruktionstypen, *sa/pän* + omedelbart följande bisats, är sekundär får man närmast det intrycket, att han menar, att oinleddhet överhuvud är sekundär (och sålunda inledd relativsats primär). J. hänvisar också vid sitt ovannämnda antagande till Johansen (a. a. s. 174), vilken håller för sannolikt, att relativsats ursprungligen överlag är inledd, något som J. också muntligen hävdade vid disputationsakten.

Under sådana förhållanden må det ursäktas mig, att jag stundom uttrycker mig, som om J. hade antagit, att relativsats överlag ursprungligen är inledd och att

utvecklar J. denna tankegång, varvid det för honom gäller att motivera partikellösheten. Han finner — såvitt jag uppfattat honom rätt — förklaringen till partikelns supponerade bortfall dels i ett syntaktiskt och dels i rytmiska förhållanden.

Det viktigaste argumentet mot min teori och det starkaste stödet för J:s är enl. dennes mening just frekvensförhållandena. Han pekar sålunda på att det fornnord. runmaterialet uppvisar oinledd sats i endast 7 fall av ca 145 och på att fvnord. litt. endast undantagsvis saknar partikel. Mera utbredd partikellöshet skulle påträffas endast i litteratur från »vissa delar av [det östnordiska] språkområdet, särskilt de centralsvenska dialekterna», och endast i litteratur från dessa områden skulle man kunna spåra en tilltagande frekvens för partikellöshet, ju längre tillbaka i tiden man tränger (rec. s. 4—6).¹

Med bortseende från min tidigare bevisföring kan mot J:s argumentering först anföras det faktum, att oinledd bisats är belagd från ett äldre nordiskt språkstadium än inledd, nämligen — såsom allmänt antagits — i Stentoftensinskriften och — såsom jag anser mig ha gjort i hög grad sannolikt — i Lindholmsinskriften. Det synes mig ej tillrådligt att bortse från denna omständighet.²

Väl så påfallande synes det dock vara, att J. vid en diskussion av problemet ursprungligen inledd el. oinledd relativsats utgår från det osovrade material, jag framlägger i ett inledande avsnitt, och låter det rent numerära styrkeförhållandet bli den avgörande faktorn utan hänsynstagande till korrelatets (konstruktionens) utseende, trots att jag i kap. II avsn. 2 a och 3 (s. 108f, bl.a. s. 109 noten) och senare i kap. III s. 187 (jfr s. 195) kraftigt understryker dettas stora betydelse för partikelfrekvensen,³ och utan hänsyn till korrelatets relation till bisats verbet

oinleddhet överlag är sekundär. Den av J. antydda reservationen bör i sådana fall underförstås.

¹ Jfr: »I fornvästnordiskan påträffas oinledd relativsats oftare i yngre än i äldre källor .., och motsvarande gäller exv. UL i förhållande till de östnordiska runinskrifterna» (rec. s. 6).

² Vid redogörelsen för förh. i runmaterialet glider J. lätt förbi detta: »Bortser man från de 2 (3) urnordiska inskrifterna ... finns det sammanlagt bara 7 ex. på oinledd sats [i runmaterialet]», heter det s. 4. — Det bör vidare understrykas, att Stentoftensinskriften med partikellös relativsats visar ett avsevärt äldre språkstadium än Björketorpsstenen med det första exemplet på partikelförsedd. Jfr ovan.

³ Huvudresultat: partikellöshet praktiskt taget endast efter korrelativt *sa* och därvid väsentligen efter kontaktställt *sa*. — Förekomst av partikellöshet omedelbart efter *sa*+subst. är på det hela taget ej så vanlig, som det anges på s. 187. Den påträffas nästan blott i viss fsv. litt.

eller — om man så vill — bisatsordföljdens betydelse för partikelns vara eller icke vara.¹

Tillämpas erfarenheterna från dessa avsnitt på det fornnord. runmaterialet, får man en annan syn på problemet. Av de ca 145 exemplen på relativhypotax är det strängt taget endast ett drygt 20-tal (22?), i vilka oinledd relativsats kan väntas el. m.a.o. där syntaktiska betingelser för oinledd relativsats existerar, nämligen omedelbart efter *sa* i komplex, som bildar självständigt led i satsen (subj., obj. etc.),² och i nödvänd. appositionellt kärnkomplex³ (däremot ej i icke-nödvändigt appositionellt kärnkomplex på grund av dettas huvudsatsordföljd!⁴). Av dessa fall uppvisar 7 oinledd sats,⁵ de övriga 15 partikel.⁶ Alltså finns i den konstruktion, där man i fornnordiskt runmaterial med säkerhet kan vänta växling, oinleddhet i ungefär 1/3 av fallen. De övriga ca 120—25 exemplen på relativhypotax i det fornnordiska runmaterialet tillhör konstruktioner, i vilka partikeln i det äldsta litterära nordiska materialet är obligatorisk (exv. efter ensamt subst., varvid i regel icke-nödvändig bisats föreligger: *suau auk stain raistu stain at tosta faþur sin is uarþ tauþr i lifi ikuars* etc. (ca 70—75 bel.)) eller endast mera sällan saknas, exv. efter *hinn* och distansställt *sa*, t.ex. typen *at rita sa uarþi is stain þansi ailti* .. Glavendrup.

Vidare bör påpekas, att proportionen mellan olika relativkonstruktioner, i synnerhet mellan nödvändig och icke-nödvändig konstruktion, i det fornnordiska runmaterialet högst avsevärt skiljer sig från den i litterär tid och i nutida talspråk normala. Medan de icke-nödvändiga relativsatserna, vilka alltid uppvisar särskilt inledningsord, har en blygsam användning i genuint nordisk litteratur (däremot större användning i latinpåverkade texter) och modernt talspråk, utgör de i de fornnordiska runinskrifterna ungefär hälften av samtliga relativsatser.

¹ Huvudresultat: alltid partikel, när verbet har förstaplatsen i bisatsen, vilket innebär, att när korrelatet står i subjektsrelation till bisats verbet, partikel blir obligatorisk; vid annan relation mellan korrelat och bisatsverb kan växling mellan inleddhet och oinleddhet existera. Alltså: *den man som fäller ett träd men den man (som) han mötte.*

² Ex.: *roþi sa kuni Skilsta och osmuntr h[é]ju runa rit-ak þim rapa skal Åker.*

³ Ex.: *kumbr hifrya til hasumura iki betr þon byi rapr Fläckebo.*

⁴ Ex.: *kitilfastr risti stin þina iftir askut faþur sin sar uas uistr uk ustr Ubby och tumi risti stin þansi iftir asur brupur sin þan ar uar skibari hrhls kunuks Tuna, SR IV nr 42.*

⁵ Uppräknade s. 91 i min avh.

⁶ De 3 norska bel. är angivna s. 109. Bland de östnordiska märkes *rapr sar kuni Nybble, rapr tekr þar (=sar?) run si runum þim sum bali risti Ågersta* och *guþ sviki þa ar han suku Halla ting, Sjonhem.*

Den onormalt höga frekvensen för icke-nödvändig sats i runmaterialet beror på, att en viss meningstyp, vari icke-nödvändig relativsats kommer till användning, är högeligen frekvent. De flesta fornordiska runinskrifterna är ju lapidariska nekrologer, i vilka det är brukligt, att den döde på ett eller annat sätt karakteriseras. Denna karakteristik kan ges i en huvudsats (**hann var austr* el. **var austr*), i ett relativkomplex (**sar var austr*) eller i en relativsats, som då blir icke-nödvändig (**es var austr*). Det sistnämnda sättet, som enligt mitt förmenande är det yngsta, torde i ett något yngre skikt av runmaterialet vara det vanligaste.

Den numerärt blygsamma frekvensen för oinledd bisats i det fornordiska runmaterialet beror alltså på att den konstruktion, där betingelser för dess förekomst finnes, är onormalt underrepresenterad.

J:s argumentering synes mig vittna om faran av att urskillningslöst bygga på osovrad statistik.¹

Från förhållandena i runmaterialet kommer J. s. 5 (nederst) in på den fornvästnordiska litteraturen och finner därvid min förklaring av den nästan konsekventa användningen av partikel orimlig. J:s uttalande har följande lydelse:

»Förf. anser, att det konsekventa bruket av partikel (även på runsternarna?) bör fattas som en latinism. Såvitt jag förstår, är detta antagande fullkomligt orimligt. Partikeln användes genomgående från äldsta tid till våra dagar och i alla litteraturarter: skaldevers, eddadiktning, laglitteratur, släktsaga. Veterligen har ingen tidigare försökt hävda, att språket i de äldsta hithörande verken på någon enda punkt skulle vara påverkat av den latinska syntaxen. Är det rimligt, att detta skulle kunna vara fallet med relativsatsen, en av de allra vanligaste konstruktionerna?»

Härtill kan genmälas, att J. torde ha missuppfattat min framställning.

Vid förklaringen av den utbredda användningen av partikel återfaller jag i första hand på tidigare uttalanden av Klockhoff (a.a.s. 47) och Bjerre (Nord. konj.-bildn. 1 s. 116f), vilka går ut på att den omdebatterade företeelsen beror på att det fornvästnordiska skriftspråket ur formell synpunkt stod avgjort högre än det forndanska och fornsvenska. Klockhoff skriver:

¹ J. beklagar s. 4, att jag ej lämnat sifferuppgifter i tabellform. Avsaknaden därav sammanhänger med att relativkonstruktionen är en så komplicerad företeelse, att tabellariska översikter för att kunna fånga in det väsentliga kräver en mycket nyanserad utformning och en myckenhet av kommentarer. Under sådana omständigheter fann jag det bättre att låta de statistiska uppgifterna beledsaga min löpande framställning.

»I den mån således språken utvecklats och erhållit en rikligare litteratur, har också en sträfvän gjort sig gällande att utplåna ojämnheter i språket såsom utgörande hinder för uttryckets tydlighet. Såsom en sådan ojämnhet eller oregelbundenhet måste man äfven betrakta det gamla, delvis bibehållna bruket att icke begagna särskildt ord för att inleda en relativsats. Då det är ett faktum, att af alla fornnordiska språk isländskan stod högst såväl i afseende på språkets formella utveckling som litteraturens rikedom och fulländning, så var det ock naturligt, att det skulle gå först i afseende på den nivellering, som träffat relativsatsen.»

Liksom Bjerre finner jag denna synpunkt beaktansvärd och utvecklar den först något mer konkret (s. 109): »Skaparna av det isländska litteraturspråket voro uppenbarligen lärda, latinkunniga män, för vilka den eventuella tillvaron av oinledd relativsats i modersmålet vid sidan av inledd måst framstå som en ofullkomlighet och inkonsekvens, som krävt rättelse.»

Detta påstående stöder jag sedan med iakttagelsen, att en »dylik inställning till växlingen inledd:oinledd relativsats kan skönjas hos äldre svenska grammatiska författare, för vilka förhållandena i de klassiska språken [särsk. latinet] voro normgivande». De oinledda relativsatserna karakteriseras sålunda av dessa med den latinska relativsyntaxen som bakgrund såsom relativsats, i vilka ett relativpronomen bortfallit, och även om läroboksförfattarna ifråga ej direkt bannlyser användningen av dylika sats i vårdat språk, så framgår det likväl mer eller mindre tydligt — f.ö. redan av definitionen — att den specifikt germanska relativsattstypen utan inledningsord betraktas som en ofullkomlighet (avh. s. 22 f).

Jag finner beteckningen latinism på en dylik företeelse mindre adekvat. Min mening är nämligen, att den utbredda partikelanvändningen beror på en föreställning hos de (äldsta) isländska skribenterna och skrivarna, att vid skriftlig framställning inledd relativsats såsom varande mera korrekt borde föredras framför oinledd. Denna föreställning kan ha uppkommit utan någon kännedom om förhållanden i främmande språk, där relativsats med ett speciellt inledningsord alltid mötte (latin, tyska), men med hänsyn till att skaparna av det isländska litteraturspråket uppenbarligen var lärda män, synes det mig naturligt, att förhållanden i främmande språk med inledd relativsats, i första hand då latinet, kan ha påverkat deras inställning i detta fall. Men såsom någon latinism i ordets egentliga bemärkelse har jag inte angivit detta och kan inte betrakta det så. Se f.ö. min översiktliga och fördjupade framställning ovan s. 48ff.

I förbigående kan nämnas, att J:s påstående, att latinismer — ordet taget i dess egentliga bemärkelse — ej skulle påträffas i det äldsta is-

ländska (och norska) skriftspråket¹ icke är korrekt. Just den genre, som med viss sannolikhet är den äldsta skriftligt fixerade, nämligen den religiösa,² uppvisar ett starkt latinskt inflytande, vilket är naturligt, då den till stor del ytterst återgår på latinska original. Se exv. den fisl. Stockholmska homilieboken och Fornnorska homilieboken, till vilken senare Nygaard i *Norrøn syntax* ofta hänvisar för tydliga latinismer, exv. s. 172f, 238, 245, 249 etc. Detta utländska beroende gäller icke minst satsfognitionen. Se t.ex. användningen av pron. *sa* som relativpronomen, exv. *Fiorer ero hættér hugrænningar, af þæim er við kœmsc hugr retláz mannz með þrijsamlegom læidendom* GNH 18:2 (lat. originalet: *Quatuor sunt qualitates affectionum, quibus cogitatio justi tædio salubri compungitur*). Se Nygaard, a.a. s. 263f.

Vad beträffar J:s påstående, att oinledd relativsats under den tidigaste litterära perioden skulle ha existerat praktiskt taget endast i vissa svenska, företrädesvis centralsvenska dialekter, har jag tidigare (s. 48ff) påvisat det äventyrliga i detta betraktelsesätt. Dialekt och skriftspråk behöver inte följas åt, och för perifera trakter, mera utsatta för utländskt inflytande, ligger det nära tillhands att räkna med utbredd användning av inledd sats i skrift på grund av främmande influens.

Syntaxen.

Trots att frekvensförhållandena enligt min mening näppeligen synes tillåta antagandet, att oinledd bisats är sekundär i nordiskan, går J. vidare på denna linje och försöker närmare förklara det supponerade bortfallet av partikeln.

I första hand skulle bortfallet förorsakas av att partikeln omedelbart efter *sa*, i vilket fall den ofta saknas, är syntaktiskt onödig. Det heter s. 6:

»Partikeln saknas oftare, i samma mån som korrelatet närmar sig rent determinativum. Determinativet har ingen egen betydelse, det markerar endast, att något skall komma, nämligen den följande bisatsen. Efter ett determinativt pronomen väntar man sig alltså en relativsats, och därför är det inte alldeles nödvändigt, att denna markeras som sådan. Detta

¹ Vid uppräknningen av »alla litteraturarter» i isländskan (rec. s. 5:4 nfr) förbiser J. såväl den religiösa som den historiska genren. — Vidare vill jag understryka, att när det gäller förevarande problem, är det givetvis det äldsta skriftspråket, som måste undersökas. Att skaldedikt, eddadikt, lag och ättesaga i muntlig tradition varit obesmittade av främmande influens är däremot rimligt.

² Se exv. Spehr, *Der Ursprung der isländischen Schrift und ihre Weiterbildung bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* s. 157f. och där cit. litt.

stämmer väl med Lindblads uppgift, att partikellös sats (n.b. i källor där den överhuvud förekommer i större utsträckning) är vanligare efter *sa*, det i historisk tid utan tvekan vanligaste determinativet (s. 94ff). Allra störst är den efter kontaktställt *sa*, dvs. sådant, som omedelbart föregick bisatsen (s. 187); här hörde *sa* till relativsatsen, enligt vad Neckel visat och förf. närmare utvecklar (s. 162ff), och då behövdes ju ingen ytterligare inledning.»

Häremot kan för det första ur metodisk synpunkt invändas, att när oinledd relativsats är belagd från äldre språkstadium än inledd och därtill företrädesvis möter i den äldsta typen av relativkonstruktion (omedelbart efter *sa*), blir det väl den empiriske forskarens uppgift inte att förklara den oinledda utan den inledda relativsatsens uppkomst. I första hand har forskaren att utgå ifrån de historiskt givna förhållandena.

Vidare inbjuder J:s resonemang till invändningar. Han laborerar med elementärgrammatikornas och en äldre vetenskaplig skolas markanta särskiljande av determinativpronomet och relativbisatsen såsom två syntaktiska enheter: typen *den som hjälper* analyseras som *den + hjälpare(n)*. Såsom jag i avh. s. 83ff i anslutning till R. Ljunggren framhåller, är denna äldre analys ohållbar. I exempel som det ovan anförda bildar determinativet + relativsatsen tillsammans en enda syntaktisk enhet och ett enda begrepp: *den som hjälper = hjälpare(n)*; begreppet determinativ existerar endast utifrån den följande bestämningen. Det synes mig därför i en vetenskaplig diskussion knappast tillrådligt att resonera som så, att man efter ett determinativt pronomen väntar sig en relativsats. Det är detsamma som att påstå, att man efter adjektivartikeln väntar sig ett svagt adjektiv.

Slutligen beror J:s slutpåpekande i ovan anförda citat på missförstånd. Jag har inte s. 162ff påstått, att *sa* i kärnkomplexet, exv. *sá (er) þat brýtr*, syntaktiskt hörde till relativsatsen. Jag har hävdad, att *sa* rytmiskt anslöt sig till bisatsen, men detta är något annat. *Sa* inleder i äldre genuint nordiska språkkällor aldrig relativsatsen men inleder väl kärnkomplexet, vilket i sig innehåller en relativsats.

Därmed anser jag mig kunna lämna J:s syntaktiska stöd för teorien om partikelns bortfall ur räkningen.

Rytmen.

Ett stöd för antagandet av partikelbortfall synes J. vidare vilja finna i de rytmiska förhållandena, »vilka förf. [=G.L.] praktiskt taget icke alls beaktat» (rec. s. 6).

Rytmiska förhållanden har säkerligen spelat en roll för växlingen inledd:

oinledd relativbisats men endast inom den syntaktiskt givna ramen för denna växling, och eftersom min bok endast behandlar de mest väsentliga problemen inom fornnordisk relativhypotax, har jag inte närmare ingått på denna företeelse, vilken det f.ö. torde vara ytterligt vanskligt att få grepp om på grund av rytmsens subjektiva karaktär (jfr nedan).

Att på grundval av de rytmiska förhållandena hävda, att partikellöshet är sekundär, (dvs. indirekt den inledda bisatsens prioritet gentemot den oinledda) synes mig dock inte möjligt. I alla händelser är de av J. (s. 7) anförda exemplen på fall av oinleddhet, betingade av rytmen, enligt mitt förmenande utan betydelse för frågan om huruvida relativsatsen ursprungligen varit inledd eller oinledd.

J. hävdar nu i sitt sakkunnigeutl. s. 7, att dessa exempel ej ingår i argumenteringen för att partikellöshet är sekundär utan blott och bart tjänar att illustrera »rytmsens betydelse för partikelns vara eller icke vara». Av det sammanhang, i vilket dessa exempel kommer,¹ och av åtminstone det (fjärde? och) femte, som rör förhållandena i äldsta tid (se nedan), kan man emellertid lätt bibringas den uppfattningen, att J. därmed ytterst syftat att stödja sin ovan anförda tes om partikellösheten som en sekundär företeelse.

Men även om dessa exempel betraktas isolerade i enlighet med J:s ovan anförda hävdande, synes flera av dem diskutabla.

J. anför för det första: »Partikellös sats är från äldsta tid vanligare i vers än i prosa (s. 93). Att detta, som förf. [=G.L.] anser, skulle 'sammanhänga med stilarten' är otroligt åtminstone för flertalet fornsvenska dikter».

Även om premissen — att partikellös sats från äldsta tid är vanligare i vers än i prosa — är riktig (jfr nedan), synes det mig ha varit på sin plats med en närmare motivering, varför de rytmiska förhållandena i och för sig skulle mera gynna förekomsten av oinledd än inledd relativsats i versen. Att rytmen i vers spelar en mycket stor roll för partikelns vara eller icke vara, är ju axiomatiskt, men att detta nödvändigtvis skulle

¹ Efter att ha hävdat sannolikheten för att »partikellösheten till största delen är sekundär» och i omedelbar anslutning därtill ha motiverat detta syntaktiskt, fortsätter J. i sin rec. s. 6: »Men säkerligen ha rytmiska förhållanden spelat en stor roll i detta sammanhang [dvs. för partikelns bortfall och partikellöshetens sekundära karaktär?] en synpunkt som förf. praktiskt taget icke alls beaktat.» Därefter följer: »Rytmsens betydelse för partikelns vara eller icke vara framgår annars av flera uppgifter, som lämnas i avhandlingen».

leda till en särskilt hög frekvens för den partikellösa, synes mig icke givet. Versen är ju baserad på rytmen, men denna kan, när syntaktisk möjlighet till växling mellan inledd och oinledd relativsats existerar, ibland kräva förekomst av relativet, ibland utelämnning därav.

Emellertid är premissen knappast riktig. Man kan näppeligen för alla perioder hävda större procent oinledd relativsats i vers än i prosa, och så har icke heller jag menat på s. 93 i avh., dit J. hänvisat för sitt påstående. Mitt uttalande har emellertid tyvärr blivit så oklart formulerat, att det är förklarligt, att J. uppfattat det, såsom ovan anförts. I själva verket är min mening den, att man först under en något yngre period (från y.fnord.) kan konstatera högre frekvens för oinledd relativsats i vers än i prosa,¹ och det är denna för ett yngre språkstadium konstaterade företeelse, som jag anser »sammanhänga med stilarten». Jag håller alltså före, att rikligare förekomst av partikellös sats i yngre poesi sammanhängar med stilartens påtagligt konservativa karaktär. Den äldsta östnordiska medeltidsposien tillkom ju under en tid, då oinledd bisats hade större frekvens (större syntaktisk användning) än senare. När bruket av oinledd bisats under den fornnordiska perioden avtog, följde poesi (och även lagtext) på grund av stilartens konservatism inte helt med i utvecklingen utan bildade s.a.s. eftertruppen vid den allmänna framryckningen.

J. anför för det andra (fortfarande s. 7):

»Partikeln utelämnas oftare efter uttryck av typen *alt þät*, *änkte þät* än efter enkelt *þät* (och övriga former av *sa*); jfr ovan.» Hänvisningen gäller en passus s. 5 i rec., vilken har följande lydelse: »Förf. [dvs. G.L.] visar [i kap. II 2a], att partikellöshet är vanligast efter korrelativt *sa*. Av intresse är, att partikellöshet är vanligare efter neutr. sing.-formen *þät* än efter övriga former av pronominet' (s. 95). Som exempel anföras förhållandena i Pent:s översättning av Exodus samt den yngre fsv. översättningen av Josua bok. I den förra förekommer partikellöshet 'endast 19 ggr, därav 13 ggr efter *þät*'. Av dessa 13 fall visa sig 10 ingå i förbindelsen *alt þät* och 1 i *änkte þät*. I Jos. utgöres korrelatet i 15 av 22 fall av *alt þät*. I själva verket är alltså partikellösheten störst icke efter enkelt *þät* utan efter förbindelsen *alt (änkte) þät*, något som enligt min mening visar, att rytmiska och icke syntaktiska faktorer här varit bestämmande.»

¹ Förhållandena i de äldsta fsv. källorna ger ej något otvetydigt utslag. Erikskrönikan står visserligen med ett mycket högt procenttal för oinledd relativsats (något över 60 %), men Eufemiavisorna gör procentuellt sett ej fullt så stort bruk av oinledd bisats som flera prosaiska källor från början eller mitten av 1300-talet, exv. Birg A, KS och VgL II KB.

Såsom förut påpekats, spelar säkerligen rytmiska faktorer in i betydande utsträckning — men inom den syntaktiskt givna ramen —, och den högre frekvensen av oinleddhet efter typen *alt pät, änkte pät* (och liknande) än efter enkelt *pät* (och övriga former av *sa*) i en del y.fsv. handskrifter kan förmodligen delvis förklaras på detta sätt. Men J:s hävdande synes mig kräva speciella rytmiska undersökningar av förevarande texter; rytmiken är ju det mest individuella i en persons språk.¹ Och under alla omständigheter synes det mig äventyrligt, att som J. basera sitt generella uttalande på ett enda fall, såsom det framgår av hans sakkunnigutl. s. 8 — såvida jag nu uppfattat honom riktigt.²

Vore J:s antagande obetingat riktigt, borde man väl vänta sig partikel-löshet även efter *alle the, hwar then* och liknande sammansatta uttryck, men detta är inte fallet. Jfr för *alle the* Pent. s. 346:9, 347:11 och 347:12, i vilka fall partikel möter.

Skillnaden mellan förbindelserna med *änkte thz* och dem med *alle the* får emellertid sin förklaring, om man anlägger syntaktiska synpunkter och frågar sig, i vilka ställningar inledd och oinledd sats kan väntas växla i en y.fsv. text som hs A av Pent eller Josua bok.

För en dylik bedömning ger min framställning i kap. II A2 »Syntaktiska synpunkter» s. 94 ff (jfr s. 108, 154 ff, 187 f) anvisningar. Oinledd sats kan i alla händelser i dessa y.fsv. texter knappast väntas utom i tvåledad eller längre bisats omedelbart efter *pän(ne)* och därvid företrädesvis vid objekts- och adverbialsrelation mellan korrelatet och bisats verbet, i någon utsträckning även vid subjektsrelation, om verbet intar andra platsen i bisatsen.

Om man bläddrar i Klemmings utgåva av Exodus (Svenska medeltidens bibelarbeten 1), finner man snart, att dessa syntaktiska förutsättningar för oinleddhet oftast är för handen just vid *thet* (med el. utan föregående *alt, änkte* el. dyl.). *Then* och *the* däremot står ofta skilda från bisatsen, t.ex. *tha skal then fult fore göra som elden tände* 337:29, eller i subjektsrelation (med bisats verbet på 1:a plats), t.ex. *Oc är thz rätter gudz domber ower them, som wanära fadher oc modher* 333:31 (och så även vid exemplen med

¹ Man bör vidare betänka, att de rytmiska faktorerna spelar den största rollen för talat språk, mindre för skrivet och därvid förmodligen allra minst för översättningar från främmande original som exv. Josua bok. Avskrivare har väl inte heller i alltför stor utsträckning beaktat rytmiken. Jfr C. Larsson, Ordföljdsstudier s. 15.

² J. skriver: »Min jämförelse [dvs. som ledde till uppställandet av det generella påståendet] gällde följande två typer, som ingå i samma språkprov: *Nw hawom wi änkte thz wi maghom nakath. skylla honum mz, vtan thz som han haver os giwith* Pent 351:11.

alle the), i vilka fall man knappast kan vänta sig partikellöshet i en religiös text från mitten av 1400-talet.

J:s tredje exempel på rytmens betydelse för partikelns vara eller icke vara lyder: »I fornsvensk allmän relativsats är partikellöshet vanligare efter det trestaviga *hvilikin* än efter det enstaviga *hva(r)* (s. 37, 98 f.)».

Här förbiser J. enligt mitt förmenande den omständigheten, att partikel i det äldsta fornsvenska materialet oftast inte följer omedelbart efter *hvilikin*, eftersom *hvilikin* i regel står adjektiviskt (*hvilikin man sum*) eller följt av partitivt uttryck (*hvilikin þera*) — se min avh. s. 53f. Att avsaknad av partikel i dylika fall skulle vara beroende av att *hvilikin* är trestavigt, synes mig sålunda uteslutet.

Emot detta påstående invänder J. i Sakkunnigutl. s. 8, att det ej föreläge något förbiseende från hans sida. Hans uttalande skulle »i ännu högre grad» gälla korrelattyper som *hvilikin man*, *hvilikin þera* och *hvilikin av þem*, »som ju representera en ännu tyngre [spärrat av G.L.] korrelattyp.» Här förmår jag ej följa J:s resonemang. För det första kan man ej för de nordiska språken, varken på tidigare eller senare stadium, konstatera någon generell tendens till stigande partikellöshet i samma mån som korrelatet blir tyngre. Tvärtom synes mig — åtminstone i äldre språk — oinledd bisats möta speciellt ofta just efter ensamt determinativt *sa/þän*, t.ex. fsv. *þän länghi liver*. För det andra kunde en dylik företeelse, dvs. större partikellöshet i samband med tilltagande korrelatvolym, näppeligen sättas i omedelbar relation till rytmiken. Vid en längre sammansatt korrelattyp är det väl det sista ordets eller de sista stavelsernas betoningsförhållanden, som i det sammanhanget är relevanta. Sålunda är enligt min mening *hvilikin bondi hysir leghu kunu* DL 46:20 rytmiskt mer tilltalande än *Hvilikin mö man takur mot fadhurs wiliä* HL 28:13. I förra fallet tillgodoses ju språkets allmänna fordran på rytmisk omväxling av starkt och svagt betonade stavelser, men icke så i det andra, där två starktoniga stavelser (*mö* och *man*) står intill varandra. — I senare fallet synes mig avsaknad av partikel sålunda ej vara rytmiskt betingad, fastän korrelattypen hör till de tyngre.

Jag understryker vidare, att J. inte framför något argument mot min förklaring, att den ganska stora avsaknaden av partikel i ä. fsv. obest. rel. *hvilikin*-sats (med adjektiviskt *hvilikin*) sammanhänger med att »avrelativiseringen» av obest. relativsats, inledd av *hvilikin*, gått längre än vid dylik sats med *hva(r)* i spetsen. Såsom förut framhållits, är den obestämda relativsatsen en perifer relativkonstruktion med stark anknytning till vissa konjunktionsbisatser. Det förefaller f.ö. ganska rimligt,

att obest. rel. *hvilkin*-sats i betydande utsträckning är beroende av främmande förebilder (lågtyska el. latinska), där relativum ej möter. Se min avh. s. 36 ff, 98 f o. där anf. litt. (N. Beckman).

Partikelförekomsten efter självständigt *hvil(i)kin* — liksom efter *hva(r)* — regleras i fsv. utom ev. på det allra äldsta stadiet, där partikel tycks vara det normala, i betydande utsträckning av ordföljden i satsen (*Hvilkin sum haldir thz första budhordhit ... men Hvilkin ekki haldir thz första budhordhit ...*) och efterhand av *hvilkin*:s relation till bisats verbet, så att det heter *Hvilkin sum gör thetta ...* el. *hvilkin sum thetta gör ...* (subjektsrelation) men *Hvilkin han mötte ...* (objektsrelation). Som subjekt följes alltså *hvilkin* av *sum*, eljest inte. Se min avh. särsk. s. 102 ff o. där cit. litt.

Som ett fjärde exempel på rytmens betydelse anföres: »Om predikatet i relativsatsen har förstaplatsställning, så finns praktiskt taget alltid partikel. Undantag bildar vissa enledade satser av typen *ropi sa kuni, liwär pän gaff* (s. 102)».

I min »specimineringsversion» av denna skrift antog jag, att J. avsåg, att det konsekventa utsättandet av partikel, då verbet intog förstaplatsställning, skulle vara rytmiskt betingat — vilket med hänsyn till J:s utformande av momentet ligger ganska nära till hands — och kritiserade detta som ohållbart. Partikelns genomförande i denna ställning beror ju på en syntaktisk tendens, som påvisats av N. Beckman och för relativsatsernas del närmare utretts av mig.

I Sakkunnigeutl. s. 8 påpekar emellertid J., att det är undantagsfallen (*ropi sa kuni*), som han avsåg vittna om rytmikens inflytande. Även i detta fall måste jag dock reservera mig.

Antagandet, att avsaknad av partikel i den ålderdomliga typen *ropi sa kuni, liwär pän gaff*¹ är rytmiskt betingad, synes mig förutsätta uppfattningen, att relativsats ursprungligen är partikelförsedd. Någon bindande bevisning härför har dock hittills ej presterats.

För det andra påträffas i runmaterial liksom i äldre nordiska texter typen *liver pän som gaf* vid sidan av *liver pän gaf, böti pän sum ränti* vid sidan av *böti pän ränti*. Det synes mig ej axiomatiskt, att de oinledda satsernas avsaknad av partikel är — åtminstone alltid — rytmiskt betingad. Antagandet kräver undersökningar och närmare motivering.

¹ Utom i runmaterial från 1000-talet har jag antecknat denna typ från 9 ä.fsv. texter: UL, SdmL, DaL, VgL II, Lyd, Bjärk, Pent och KS. Dessutom finns enstaka belägg från västnordiska texter.

För det tredje kan man fråga sig: Om avsaknaden av partikel i typen *liver pän gaf* i äldre litteratur generellt är rytmiskt betingad och rytmen spelar en så avgörande roll för partikelns vara eller icke, varför fortlever då inte denna oinledda enledade typ i yngre fsv. tid? Undergår det svenska språkets rytm eller åtminstone betoningen av determinativt pronomen vid övergång från äldre till yngre fsv. tid någon betydelsefull förändring, som kan motivera, att oinledd enledad relativsats konsekvent ersättes av inledd?

Mig veterligen är ingen dylik förändring påvisad, och man får ej klarhet om växlingen inledd:oinledd bisats i detta — lika litet som i övriga anförda fall — med utgångspunkt från i första hand de rytmiska förhållandena. Det definitiva ersättandet av typen *liver pän gaf* med *liver pän sum gaf*, som rimligtvis bör tas upp i samband med J:s påstående om rytmiskt partikelbortfall däri, får i stället sin förklaring på syntaktisk väg. Det sammanhänger med den fundamentala tendensen att hålla de två stora kategorierna av satser, huvudsats och bisats, isär, vilken på 1300-talet slår igenom. Markeras ej bisatskaraktären genom ordföljd, blir sålunda partikel nödvändig. Se N. Beckman, Minnesskrift 1912—22 s. 74f och min avh. s. 100 ff, i sht s. 102 ff.

J:s femte exempel lyder:

»Neckel har visat, att relativpartikeln *es/er* uppträder som *er* efter demonstrativt pronomen och adverb (alltså inte bara efter *sal*), som *es* i övriga fall, och förf. anser liksom N., att detta är ett ursprungligt drag i nordiskan (s. 136, 142). *er* är den obetonade formen, utvecklad ur *es*. Här har vi ett mycket påtagligt bevis för att rytmen redan i äldsta tid spelat en roll — att partikeln varit obetonad efter ett determinativum. Den enklitiska formen *er* synkoperades, och slutade det föregående pronomet (adverbet) på *-r(r)*, *n* eller *-s*, assimilerades partikelns *-r*. Följden blev, att partikeln försvann. Neckel (a. a. s. 78) anser, att de partikellösa satserna åtminstone i viss utsträckning kunna förklaras på detta sätt, och Lindblad nämner teorien som en möjlighet, när det gäller de få oinledda relativsatserna i runsvenskan (s. 144f). Denna synpunkt är enligt min mening ytterst väsentlig och borde ha utnyttjats långt mer än som skett.»

Betonings betydelse för den s.k. urpartikelns form har jag eftertryckligt hävdad i min avh. s. 136 ff. Detta femte moment är sålunda inget exempel på underlåtenhet från min sida att beakta rytmiken. Men det kan ej heller sägas innehålla ett exempel på bortfall av partikel på grund av direkt rytmiskt inflytande. Betoningsförhållandena leder till att partikeln *es* reduceras och får förändrad konsonant (*-r*), men förorsakar ej

direkt bortfall. Däremot kan assimilation av *-r* leda till en utplåning av partikeln.

F.ö. är det väl nästan ofrånkomligt, att detta moment, som rör de äldsta förhållandena, tjänar ett syfte — om än indirekt — i J:s argumentering för partikellöshetens sekundära karaktär (och ytterst inledd relativsats). Det förtjänar då från min sida påpekas, att »bortassimilering» av *-r* har en begränsad räckvidd. Dylig kan ej anföras för att förklara det stora antalet oinledda bisatser efter exv. *sa* (*ropi sa kuni* Skilsta).

Som avslutning på detta avsnitt om rytmen och den oinledda relativsatsen vill jag ånyo understryka, att rytmiken förvisso kan vara av betydelse för partikeln vara eller icke-vara, men de elementära syntaktiska normerna går före de rytmiska. Språkets fordran på rytmisk omväxling av starkt och svagt betonade stavelser kan inte kullkasta de förra (jfr exv. Carl Larsson, Ordföljdsstudier s. 11 ff). Vidare bör beaktas, att man ej blott har att räkna med allmänna rytmiska lagar utan även med att olika författare har sin speciella rytm (individuell rytm). Ett påstående om rytmisk betingelse kräver därför i regel närmare motivering; sådan saknas i J:s framställning. Hans påståenden därom framföres som allmänt kända postulat (och därtill i mycket komprimerad form).

I sitt 5:e exempel kommer J. in på orddubblerna *es* och *er* och diskuterar s. 8 deras uppkomst. Jag framför s. 152 i min avh. två alternativ för dess uppkomst. Antingen skulle det vara fråga om Wernerska växelformer, som återginge till urgermansk tid (äldre uppfattning: Neckel m.fl.), eller skulle de ha uppkommit först i nordisk tid (ny uppfattning), varvid växlingen *s:r* (palatalt *r* torde ha stått tonande *s* nära) parallelliseras med den tidigt mötande växlingen *t:d* och *k:frikativt g* i småord alltefter satsaccenten. Jfr exv. *at* men *svað* (= *sva at*) (Sparlösainskriften m.fl.), *ek* men *sagdag* (= *sagda ek*) (Edda R). Jag stannar för det senare alternativet som det sannolikare. Min kritiker anser däremot den förra hypotesen vara sannolikast (se rec. s. 8).

Frågan är av mindre vikt. När jag tog ställning till problemet, fäste jag mig särskilt vid den tidiga växlingen *t:d* och *k:frikat. g* i andra analogt använda småord, vilket föreföll mig vara en god parallell, och därjämte vid att man så sent som in på 1200-talet (i Am 645 ca 1220—25) kan påträffa en ganska regelbunden växling *er:es* allt efter partikeln satsaccent. Detta synes mig tyda på att växlingen är betingad av rätt sena språkförhållanden.

Slutligen ansåg jag i enlighet med min metodiska huvudinställning

(jfr ovan), att om en företeelse kan få en rimlig förklaring utifrån det historiskt givna materialet, bör denna föredragas framför att man återfaller på förhistoriska ljudlagar, hur väl dessa än förutsättes av det litterära materialet. Här finner vi alltså ett konkret exempel på hur föga riktig J:s principiella anmärkning mot min avhandling — i vad det gäller den äldsta nordiska relativsatsen — är: att jag skulle visa särskild lust för att spekulera i prärlitterära (underförstått: overifierbara) konstruktioner. Jfr ovan.

Då J. ej heller förebragt några avgörande instanser mot min teori om differentiering inom den nordiska språkgemenskapen, kan jag blott konstatera, att jag fortfarande finner denna ganska sannolik.

Sammanfattning till avsnitt III.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla följande:

Mot min i gradualavhandlingen 1943 framlagda uppfattning av den äldsta nordiska relativsatsens struktur och utveckling har i Johannissons anmälan 1944 — liksom i sakkunnigeutlåtandena rörande professuren i nord. språk i Uppsala 1953 — framförts åtskilliga invändningar. Dessa menar jag mig emellertid i huvudsak ha vederlagt — åtminstone de väsentligare. I allmänhet har kritiken gällt enskilda indicier (av utpräglat formell art), varvid hänsyn sällan tagits till min bevisföring i dess helhet. Även om ett eller annat av mina argument kan förefalla bräckligt — och kanske också är det — synes det mig, att jag anfört så många omständigheter för min mening, att det är rimligt att göra ett sannolikhetsantagande för mina tesers del. Någon absolut bindande bevisning för riktigheten av min uppfattning anser jag mig dock ej ha lämnat.

Ännu fastare hållpunkter för ett bedömande av den äldsta nordiska relativsatsen torde en historisk-komparativ undersökning ge, där de övriga germanska fornspråkens relativsyntax underkastas en verkligt omsorgsfull och insiktsfull granskning.

En preliminär undersökning, som jag företagit därav, synes ej heller motsäga mina på enbart nordiska språkkällor baserade teorier. Här måste jag nöja mig med påpekan det, att det starkt dominerande korrelatet i även övriga germanska fornspråk är pronominet av stammarna **so/*to*, vartill bisatsen synes särskilt nära knuten. Vidare uppträder på ett tidigt stadium i såväl engelskan som tyskan oinledd relativsats omedelbart efter det dominerande determinativpronominet. Liksom i nordiskan utgöres de äldsta relativa inledningsorden av oböjliga relativpartiklar med adverbial grundbetydelse: i gotiskan *ei* och *pei* och i

västgermanskan *the* (i tyskan även tidigt *ther*, som kan tänkas ha vandrat över från huvudsatsen). Det förtjänar särskilt anmärkas, att de skilda dialekterna uppvisar olika inledningsord.

Relativsyntaxen i de skilda germanska fornspråken synes mig få sin naturligaste förklaring, om man antar, att det i urgermanskan existerat en — åtminstone väsentligen — till pronominet av stammarna **so/*to* knuten oinledd relativsats och att behov av särskilt inledningsord uppstått först i särspråklig tid (varigenom tillgripande av olika partiklar i de skilda dialekterna kan förstås). Jfr f.ö. min avh. s. 1f.

IV. DET NYA I MIN FRAMSTÄLLNING.

Johannisson synes inte mena, att det finns något nytt eller originellt i mina teorier angående den äldsta nordiska relativsatsen. Mitt beroende av tidigare forskning understrykes gång på gång, som om min avhandling vore en demonstration på ett större material av vissa forskares teser. Ja, inte ens en helt ny teori, vilken jag icke någonstades kan finna en antydan om, får jag äran av. Om min tes, att den epexegetiska relativsatsen utvecklats ur *sa*-konstruktion, avger nämligen J. efter att ha diskuterat dess originalitet slututlåtandet, att den »skiljer sig ju inte mycket från den tes som Klockhoff m.fl. utvecklat och som förf. vänder sig mot».

För kontroll av denna uppgift hänvisar jag till avh. s. 17, där jag redogör för Klockhoffs teori:

»Liksom Erdmann för tyskan antar Klockhoff för de nordiska språken olika ursprung för den nödvändiga relativsatsen och den epexegetiska. Den senare skulle först i historisk tid ha utvecklats ur huvudsats, inledd av anaforiskt pronomen (som utgångspunkt uppställes alltså paratax av typen *þa scal a þríst kallað han scal a kirkiu bole boæ* VgL I 3, 7), varvid pronominet dock ej liksom fhty. *ther* i exempel som *hjar ist kneht einer, ther dregit finf girstinu brot* Otfriid III, 6, 27 övergått till relativum utan utbytts mot *es/er* och *sum*, vilka lånats från den tidigare utvecklade nödvändiga relativsatsen (s. 6ff, 34).» Jfr avh. s. 153.

Min egen syn på den epexegetiska bisatsens uppkomst möter på s. 184f, där jag hävdar, att denna satstyp, exv. *at tosta faþur sin is uarp tauþr i lipi ikuars*, utvecklats ur en *sa*-kstr, alltså ur meningstypen: *tumi risti stin þansi iftir asur brupur sin þan ar uar skibari hrhls kunuks*. Se exv. s. 184 r. 10 nerifrån: »För epexegetisk relativsats överhuvud kan alltså förutsättas en ursprunglig konstruktion med *sa*; det vill med andra ord säga, att även epexegetisk relativsats har utvecklats ur *sa*-inlett kärnkomplex, vilket stått som icke-nödvändig appositionell bestämning

till ett substantiv.» — Enligt min mening skiljer sig de båda teorierna väsentligt från varandra.

Som ett utslag av samma nedvärderande tendens kan man kanske även räkna J:s yttrande s. 5 stycke 3, att jag »ofta» skulle visa »en direkt irriterande nonchalans mot läsaren genom att utelämna hänvisningar ... till de föregångare, vilkas resultat (jag) utnyttjat». Ett enda exempel därpå kan jag finna, att J. anför, nämligen s. 5 omedelbart före det ovan angivna generella yttrandet. Det heter:

»I en granskning av relativets satsfunktion illustrerar förf. med exempel, hur partikeln övergår från bisatskaraktäriserande till subjektmarkerande element (s. 106). Iakttagelsen har gjorts redan av Beckman [hänv.] och Bjerre [hänv.], av vilka den förre nämns i förbigående, den senare inte alls.»

Härtill kan svaras, att N. Beckman (i Minnesskrift 1912—22) studerat relativpartikelns användning överhuvud i satser inledda med *hv*-pronomen (allm. relativsats, indir. frågesats, eg. relativsats inledd med *hvat* och vissa komp. satser) och därvid konstaterar förskjutningar i partikelns funktion, vid allm. relativsats exv. från generaliserande via bisatskaraktäriserande till subjektmarkerande. Sistnämnda övergång (från bisatsmarkerande till subjektmarkerande funktion) är alltså slutled i en utvecklingskedja, ej en så isolerad företeelse, som J:s yttrande kan förleda en att tro.

I avsnittet om »Relativets satsfunktion» undersöker jag förhållandet mellan partikelfrekvens och partikelns satsfunktion, — problemställningen blir alltså ungefär densamma för mig som för Beckman —, men mitt forskningsobjekt är väsentligen ett annat, då jag sysslar med relativsats överhuvud.

Mitt principiella beroende av Beckman för hela avsnittet s. 100—107 markerar jag genom att i själva ingressen till detta generellt hänvisa till denne, varvid även framgår, att jag tillskriver honom prioritetsrätten till iakttagelsen om partikelns subjektmarkerande funktion. Jag skriver: »I äldre fornöstnordiska spelar korrelatets relation till bisats verbet — eller, om man så vill, relativets satsfunktion — i motsats till, vad förhållandet är i modern tid (se Beckman, Svensk språklära §§ 55, 94 och En skolgrammatisk fråga, Minnesskrift 1912—22), ingen roll för relativets frekvens. — Subjektförhållandet är sålunda ej som i nutida språk regelmässigt markerat genom partikel» etc. Beckman citeras därtill två ggr i detta avsnitt.

Då jag därefter i mitt speciella material (i sht egentl. relativa *hvilkin*-satser) gör iakttagelsen, att bisatsmarkerande relativpartikel under sen fornsvensk tid tenderar till att markera subjektet, finner jag det inte nödvändigt att ånyo hänvisa till Beckman, detta i enlighet med mina allmänna principer i fråga om såväl sak som form vid bokens nedskrivande: koncentration på det väsentliga och nödvändiga. Naturligtvis kunde jag emellertid här ha satt in ett »jfr Beckman».

Om den uteblivna citeringen av Bjerre kan jag fatta mig kort. Därvid

kan först konstateras, att denne lika litet som jag har prioritetsrätten till iakttagelsen, att relativpartikeln kan få subjektmarkerande innebörd. Den rätten har Beckman ensam; såväl Bjerre som jag är beroende av denne. Vidare kan jag konstatera, att jag inte har utnyttjat Bjerres resultat. Han har behandlat partikel i temporalsats, och jag har i mitt översiktliga arbete inte haft anledning att anställa jämförelser med dylik sats. Jag har sålunda inte haft någon direkt anledning att citera Bjerre.

J:s i recensionen framförda generella anmärkning mot mig för underlåtenhet att citera »de föregångare, vilkas resultat (jag) utnyttjat» grundar sig sålunda på ett enda fall, där jag uraktlåtit en möjlig hänvisning.

I sitt sakkunnigutl. s. 3f vidhåller J. sitt påstående, att jag ej skulle göra mina föregångare rättvisa, och anför tre nya fall, vilka dock synes mig obefogade. De är:

1) »Lindblads med spärr tryckta gränsdragning mellan individualiserande *sa* och klassificerande *sa* (. . s. 84), som varje oinitierad läsare måste tro vara hans egen upptäckt, återgår på bl.a. E. Olson ... och Diderichsen» ...

Svar: Det är inte gränsdragningen mellan individualiserande och klassificerande *sa*, som är av verkligt intresse för mig s. 84 och som jag vill inskräpa — detta är ju allmängods, varför källa ej behöver anges — utan den partitiva karaktären hos *sa* överhuvud, något som ingen forskare tidigare torde så skarpt ha hävdad. Jag återkommer senare i avh. flera gånger till denna enl. min mening väsentliga synpunkt.

2) »Iakttagelsen, att konsonantismen hos relativpartikeln växlar allt efter betoningen, leder till en mycket viktig slutsats: *Es* och *er* äro med all sannolikhet orddubletter» (den sista satsen spärrad av L.; ... s. 146). Både iakttagelsen och slutsatsen äro Neckels.»

Svar: Att Neckel gjort iakttagelsen poängteras i själva ingressen till det avsnitt, varifrån nämnda citat är hämtat (s. 136 not 1; jfr s. 142). Slut-satsen, som nästan ofelbart följer ur iakttagelsen, anges som Neckels åtminstone s. 20.

3) »Det s. 174 återgivna språkprovet ur Norska homilieboken är jämte latinsk motsvarighet och den kommentar fallet föranleder, hämtat ur Nygaard, Norrøn syntax (§ 264)».

Svar: Mitt språkprov är, som en jämförelse utvisar, ej citat ur Nygaards syntax utan direkt ur den med latinsk parallelltext försedda utgåvan av Norsk homiliebok av år 1862, vilken jag excerperat (se Källförteckning). Det är det första fullt klara bel. på rent relativ användning av *sa* i denna text. Min kommentar till fallet synes mig ej nödvändigt förutsätta beroende av Nygaard. — Ett »jfr Nygaard» hade dock här kunnat infogas.

Jag å min sida framhårdar alltså i mitt påstående, att jag gör mina föregångare, vilkas resultat jag utnyttjat, full rättvisa. J:s svårighet att finna exempel på motsatsen talar sitt tydliga språk.¹

¹ I detta sammanhang kan nämnas, att J. s. 8 not 1 gör gällande, att jag vid övertagande av termen urpartikel från Johansen a.a. s. 91 »begär det ödesdigra misstaget att utan vidare tolka urpartikel som ursprunglig, primär». Härtill kan

I detta sammanhang kan även omnämnas, att J:s negativa attityd stundom tar sig vissa påfallande språkliga uttryck. Jag påstås ju ofta ha begått misstag, men det är vanligen inte fråga om ordinära sådana utan om synnerligen svåra fall. Jag har »så gott som fullständigt försummat att konfrontera resultaten» av två undersökningsmetoder med varandra (s. 4), jag har gjort ett antagande, som är »fullkomligt orimligt» (s. 5), jag begår »det ödesdigra misstaget» att tolka en viss definition på det el. det sättet (s. 8 not 1), jag visar en »direkt irriterande nonchalans mot läsaren» osv. Betecknande torde nog vara, att J. en gång som argument mot min (av honom missuppfattade) framställning anför, att ingen tidigare hävdad något dylikt (s. 5; jfr s. 3 nederst). Möjligheten för att jag skulle kunna föra vetenskapen om den äldsta nordiska relativsatsen ett litet steg framåt, synes knappast ha varit särskilt aktuell för J., då han nedskrev sin recension.

Jag återvänder emellertid till huvudämnet för detta slutavsnitt, min avhandlings originalitet. För att bemöta recensenten i denna högst väsentliga fråga tvingas jag framlägga min egen syn på mitt arbete, något som av lättförståeliga skäl bjuder mig mycket emot. Jag är emellertid angripen på denna punkt och är därför i min fulla rätt att försvara mig.

Jag hävdar sålunda, att min gradualavhandling är ett i ganska hög grad självständigt, empiriskt arbete. Som grund för detsamma ligger ett stort material (drygt 70000 relativsatser¹), representerande bortåt 200

svaras, att jag ej alls övertagit termen utan oberoende av Johansen nyttjat termen urpartikel liksom termen urdeterminativ (se avh. exv. s. 87) om det i nordiskan tidigast belagda (och enligt min mening också äldsta) relativet resp. determinativpronomet, en innebörd hos orden, som förefaller mig nära till hands liggande och som jag i min avh. anser mig ha täckning för. Jfr f.ö. min motivering för användandet av termen urpartikel s. 110 not 1. Något »ödesdigert» misstag har jag sålunda ej gjort mig skyldig till.

I sakkunnigoutl. s. 4 återkommer J. till denna term: »Uttrycket *relativkomplex* har Lindblad gemensamt med sin föregångare Diderichsen, och termen *urpartikel* har tidigare använts av Johansen, utan att detta på något sätt antydes». — Till sista påpekande vill jag svara, att jag fullt oberoende av dessa forskare nyttjat nämnda termer och med annan innebörd, än dessa inlägger. Jag har även gjort fullt tydligt, vilken betydelse jag åsyftar. Någon »vetenskaplig stöld» — eller hur man nu vill uttrycka saken — har jag därigenom ej gjort mig skyldig till, även om det av vissa skäl kunde vara lämpligt att klargöra den växlande terminologien. I min starkt koncentrerade bok har jag emellertid inte ansett det vara påkallat att diskutera den ganska skiftande terminologien i den stora litteraturen i ämnet, såvida detta inte varit absolut nödvändigt för framställningen.

¹ En passant kan nämnas, att jag enbart från NT 1526 registrerat ca 4600 relativsatser.

texter och urkundssamlingar (när även de nynordiska medräknas). Varje text har undersökts för sig, varvid varje relativsats bestämts med avseende på korrelat, bisatsinledning samt bisatsens allmänna karaktär och ordföljd. Redan denna deskriptiva undersökning är av betydelse, då tidigare endast ett mycket ringa antal språkkällor (vissa lagtexter, i första hand VgL I, VgL II och SkL) systematiskt inventerats med hänsyn till relativhypotaxen.

Sedan varje urkund för sig undersökts, har det samlade materialet analyserats efter synkroniska men även efter diakroniska principer, i det jag sökt fastställa de olika typernas ålder och förhållande till varandra. Utifrån detta material och min analys därav bygger jag sedan upp min teori om den äldsta nordiska relativsatsens struktur.

Därvid har jag i åtskilliga fall kunnat stödja mig på tidigare forskning och kunnat utnyttja dess rön. Jag känner mig därvid stå i särskild tacksamhetsskuld till Gustav Neckel. Dennes vida perspektiv på den relativa satsfogningen har verkat inspirerande, och flera av hans iakttagelser, t.ex. om rytmisering i vers (se min avh. s. 162) och fördelningen av *s*- och *r*-former av den äldsta relativpartikeln (se min avh. s. 136), har varit solida byggstenar för mig. En annan forskare, som lämnat flera byggstenar, är Klockhoff. Vidare kan jag vid behandlingen av kärnkomplexets utveckling, närmast uppdelningen, direkt stödja mig på äldre forskningsresultat, som är omnämnda och vidareutbyggda av P. Diderichsen (a.a. s. 43f, 48f, 77f). O.s.v.

I andra fall åter torde man komma närmast, om man påstår, att jag utifrån min utgångspunkt och mitt material¹ kommit till resultat, som (någorlunda) överensstämmer med tidigare forskares resultat, vilka emellertid vunnits utifrån ett begränsat material eller med andra principiella utgångspunkter. Mina resultat bekräftar då dessa tidigare språk-mäns. Jag kan härvidlag sägas ha underbyggt, fördjupat eller stundom kanske rentav säkerställt äldre teorier, varom stor tvekan rått. Jag nämner här några sådana²:

1) Relativsats är i den allra äldsta urnordiskan knuten enbart till pronomet *sa*. Med detta resultat ansluter jag mig till Neckel, som gör detta antagande för urgermanskans del. Klockhoff och de Boor antar, att

¹ På grund av problemläget, de starkt divergerande meningarna, har jag ju ansett det vara nödvändigt att företaga en omprövning från grunden av mitt ämne.

² Mina uttalanden gäller här som eljest kstr 1—2, alltså nödvändig och icke-nödvändig relativsats, ej kstr 3, s.k. förtydligande sats. I det skarpa särskiljandet av sistnämnda kategori torde jag skilja mig från flertalet föregångare.

relativsatsen tidigast varit knuten till demonstrativpronomen i allmänhet, men den förre har antagligen haft främst pron. *sa* i åtanke.

2) Nordisk relativsats är ursprungligen oinledd (jfr särsk. Klockhoff, de Boor). Detta innebär, att den nödvändiga relativsatsen (kstr 1) tidigast är oinledd; den ur kstr 1 utvecklade kstr 2 (epexegetisk relativsats) är däremot alltid inledd.

3) Partikeln *es/er* representerar adverbialt kasus av pron. got. *is*, ej nominativform därav. Dock menar jag ej som Neckel, att en lokativ pluralis-form föreligger utan ansluter mig till Klockhoffs (med fleras) antagande, att partikeln är en stelnad gen. sg. neutr.

4) Allmän relativsats är i de nordiska språken ursprungligen att betrakta som ett s.k. relativkomplex med ett indefinit pron. som korrelat, följt av en ordinär relativbisats. På denna punkt ansluter jag mig till Klockhoff (och Diderichsen) men går emot N. Beckman och Bjerre.

5) I anslutning till R. Ljunggren ger jag en analys av begreppet »determinativ», vilken skiljer sig från den tidigare allmänt omfattade (företrädd av bl.a. A. Noreen och E. Olson). Se avh. s. 82ff.

6) *Sa*+relativsats i uttryck som *maðr sa er brjtr* bör företrädesvis (och vid paustecken mellan *maðr* och *sa* nödvändigtvis) uppfattas som apposition. Detta är i enlighet med H. Johansen men gentemot exv. Brøndum-Nielsen (se avh. s. 164f).

7) *SaR* är i meningstyper som ... *at byrstain bruþur sin saR uak austr miþ ikuari* identiskt med *sa+er* (se särsk. s. 111 f, 138 f, 173 och 184).

Men, fastän diskussionen i ämnet pågått så länge och diskussionsinläggen uppgår till ett betydande antal, förefaller det mig, som om jag även skulle ha kunnat utvinna helt nya synpunkter på ämnet och på väsentliga punkter ha framkommit med nya teorier. De två viktigaste (som jag håller för ganska sannolika) har jag också i min avhandling framhåvt som originella. Dessa är:

1) Den epexegetiska (icke-nödvändiga) relativkonstruktionen har framgått ur *sa*-konstruktion (kstr 2 är alltså utvecklad ur kstr 1). J:s ovan anförda påstående, att denna *tes* är väsentligen identisk med Klockhoffs, kan jag inte instämma i.

2) Samtliga relativkonstruktioner (kstr 1 och 2) kan återföras på en enda prototyp, nämligen *sa*+finit verb (+bestämning), vilken kan parallelliseras med förbindelsen adjektivartikel+svagt adjektiv och har substantivisk karaktär (*sa* är 'substantiverande'): *sa gaf* = 'den som gav', 'givare'; *maðr, sa gaf* = 'mannen, givaren'.

Med detta antagande kommer jag vid ett ytligt, formellt betraktande

Klockhoffs och i sht Neckels uppfattningar nära, men en närmare granskning gör tydligt, att det existerar en viss skillnad.

Klockhoff stannar efter enbart formella betraktelser vid en urtyp substantiv (!) + demonstrativt pron. + oinledd relativsats. Jag däremot finner det inte nödvändigt, att kärnkomplexet ursprungligen varit appositionellt och preciserar det demonstrativa (determinativa) pron. till *sa*.

Neckel, som begrundar problemet ur såväl inre som yttre synvinkel, räknar med två prototyper, en för självständig, substantivisk *sa*-förbindelse, got. *saei sandida*, och en för adnominal *sa*-förbindelse, got. *atta saei sandida*. För *saei sandida* i dessa båda fall antages olika uppkomst och olika funktionell struktur. Det självständiga *saei sandida* parallelliseras med artikelförsett subst. got. *sô manasêps* (där enl. Neckel pronominet är det primära elementet, vartill subst. fogats som apposition), medan det adnominala *saei sandida* parallelliseras med adjektivförbindelsen *sa unhrainja*. För en dylik dualistisk uppfattning av kärnkomplexet, allt eftersom det står självständigt eller adnominalt, ger det nordiska materialet enligt mitt förmenande inget stöd. Min analys av kärnkomplexet överensstämmer alltså med Neckels analys av det adnominala *saei sandida*, dock att jag kraftigare framhäver kärnkomplexets substantiviska karaktär, medan Neckel företrädesvis synes mig accentuera den adnominala *sa*-förbindelsens attributiva.¹

Bland andra nyheter rörande de äldsta förhållandena kan nämnas antagandena, att differentieringen av den äldsta relativpartikeln, *es:en*, inträtt först i urnordiskan (s. 152f), att obest. rel. *hva(r)* (=got. *hvas*) är att uppfatta som ett indefinit korrelat (s. 27ff), vidare förklaringen av uppkomsten av meningstypen *hvat (hvert) sum þat er hælðer apalkunnuson alla friþluson* (s. 31ff), av *sa*-bortfall i uttryck *som hann átti skip, þat er*

¹ Missvisande kan J:s påstående s. 10 vara: »I sin uppfattning av kärnkomplexets byggnad och funktion följer han [=G.L.] i stort sett Neckel». Jag följer ingalunda slaviskt Neckel; jag har utifrån andra utgångspunkter än Neckel tämligen självständigt kommit fram till mitt resultat. Min undersökning är empirisk och begränsad till nordiskt material; Neckels är spekulativ och bygger på jämförelsevis sprött material från samtliga germanska fornspråk. Hans slutresultat för de germanska språkens del (urgermanskan) och mitt för de nordiska språken skiljer sig åt, som ovan påpekats, ehuru vi förvisso är inne på samma huvudlinje. Att Neckels arbete »Über die altgermanischen Relativsätze» (1900) varit av mycket stor betydelse för mig, är jag emellertid den förste att erkänna. Det är en epokgörande skrift, som dock hittills blivit nästan helt negligerad. Neckel är den förste, som försökt tränga på djupet och nå kunskap om karaktären av konstruktionen i dess helhet.

Skidbladnir hét (med bet. 'ett skepp, som hette S.) (s. 185f; jfr s. 199f), tolkningarna av Lindholm- och Daluminskrifterna (s. 41ff resp. 147ff) etc.

Men väl så väsentligt som att framhålla, att jag nått nya synpunkter på delproblem inom ämnet, torde vara påpekandet av, att jag är den förste, som försökt ge en helhetsbild av den komplicerade relativfogningens utveckling från urnordisk till nynordisk tid, varvid jag allvarligt bemödat mig om att infoga varje mera väsentlig företeelse i sitt rätta sammanhang. I enlighet med min grunduppfattning av all historisk vetenskaps mål har jag inte stannat vid analysen utan även sökt syntesen. Jag har strävat efter att bakom det rent yttre, formella få grepp om innebörden av utvecklingen, och denna strävan synes mig också ha krönts med framgång, då det med utgångspunkt i kärnkomplexet, sådant detta är beskrivet och analyserat av mig, synes mig vara möjligt att förstå utvecklingen och förklara de starkt divergerande typer av relativkonstruktion, som i modernt språk möter oss. Detta är huvudsumman av min framställning, och den innebär en — såvitt jag förstår — i åtskilliga avseenden annan syn på nordisk relativsyntax än den hittills gängse.

INNEHÅLL.

	Sid.
Förord.	1
I. Inledande påpekanden	2
II. Förståelsen av framställningen	6
Problemläge	6
Huvudsyfte	7
Metod	9
Disposition	12
III. Framställningens riktighet	15
Inledning	15
De moderna relativkonstruktionerna	15
Min tes	16
Johannissons kritik	17
Korrelatet	18
Formella synpunkter	18
Semologiska synpunkter	28

Den äldsta <i>sa</i> -konstruktionen	29
Min framställning i avhandlingen	29
Det kronologiska förhållandet mellan korrelativt <i>sa</i> och <i>hinn</i>	31
Utvecklingen med utgångspunkt i kärnkomplexet	36
Uppdelning av kärnkomplexet	36
Innebörden av uppdelningen	37
<i>Sa</i> ersättes eller bortfaller utan ersättning	38
Inledd kontra oinledd relativsats	39
Oinledd sats primär	39
Översikt av förhållandet inledd: oinledd relativsats i äldre nordiska	43
Förhållandet inledd:oinledd relativsats delvis ett skriftspråksprob-	
lem. Fsv. Pentateukparafrazen.	48
Johannissons argumentering för den inledda relativsatsens prioritet	56
Sammanfattning till avsnitt III.	70
IV. Det nya i min framställning.	71

VILHELM KIIL

Rune-rimet på Straums-brynet.

I 1908 ble det funnet et lite sandsteinsbryne med innrissete runer på bruket Øvre Sageidet, tidligere utmark under den gamle gården Straum på Hitra, Sør-Trøndelag. Brynet lå omtrent ei halv alen nede i jorda under ei røys med ti hestelass stein. Utenom brynet ble det ikke funnet oldsaker, bare litt kull hist og her under røysa.¹

Runene er fordelt på de to smalsidene av brynet; de er meget klare og regelmessige. Etter Magnus Olsens tolking¹ forekommer binderuna *hā* fire steder og binderuna *nā* ett sted. Magnus Olsen leser runetegnene slik (A betegner innskrifta på den eine smalsida, B innskrifta på den andre).

A: watehālihinohornā og B: hāhaskapihāpuligi.

Magnus Olsen oppfatter dette som: A: *wate hali hino horna* og B: *haha skapi hapu ligi* og oversetter (A): »Hornet (hvori Brynet bæres) skal væde denne (Bryne-)Sten!» og (B): »Skad' (o: forstyr, krænk) en af de paa Holmgangsvolden anvendte (hellige) Plugge (oldn. *hælar*, *tjōsnur*) og ligg (som Følge deraf) fældet i Kamp».

M.O. gjør selv oppmerksom på at den siste delen (B), i fall tolkinga er riktig, neppe har hatt sammenheng med første delen av innskrifta. Han regner derfor med at de to delene nok er ristet av en og samme mann, men til forskjellig tid og med forskjellig hensikt.

Når det gjelder ei raskt utført innrissing av runer på et vanlig bryne, synes en slik forskjell i tid å være betenkelig; det rimeligste må være at brynet er blitt utstyrt med runene ved et særskilt høve og med et særlig formål. Men hvis dette er riktig, gir ikke den tolkinga som er foreslått den indre sammenhengen som vi må vente. Det kan nok også framholdes at et så banalt ønske som det at hornet (som vannbeholder) måtte gjøre

¹ Norges Indskrifter med de ældre Runer, II, 2, s. 677ff.

steinen våt tar seg underlig ut, iallfall som magisk motiv. Som en del av et gravritual ville det falle heilt utenfor ramma av det vi veit om gravskikker fra denne tida og at det må tolkes med ei gravlegging som bakgrunn er tydelig nok: Et runeristet bryne kan neppe helt tilfeldig være det eneste bevarte jordfunnet under ei røys av så store dimensjoner langt oppe i utmarka.

Det er derfor fristende å ta denne innskrifta opp til ny overveiging og prøve på om det kanskje kunne finnes ei løysing som både er forsvarlig språklig og som gir rimelig forklaring på at dette brynet med runene er blitt plasert under steinrøysa.

Det runologiske og språklige materialet som er lagt til rette gjennom Magnus Olsens arbeide med Straums-innskrifta¹ er hovedgrunnlaget også for det tolkningsforslaget jeg her kommer med.²

De merkelige funnforholdene taler avgjort mot at det er ei vanlig gravlegging vi har å gjøre med. Dysjing med stein i nordisk folkevandringstid har neppe vært en respektfull måte å jorde respektable døde på. Fra tallrike utsagn både i saga- og lovlitteraturen veit vi at en slik lagnad ble skoggangsmenn, tjuver og trollmenn til del, iallfall i norrøn historisk tid, og det er liten grunn til å tru at dette ikke skulle ha vært skikk også i folkevandringstida. Noen eksempler fra den gammel-islandske litteraturen er særlig opplysende.

I *Laxdœla saga* (k. 37) er det tale om »pågripelsen» av trollfolkene ekteparet *Kotkell* og *Gríma*: »*Þau Kotkell ok Gríma wrðu áhend á hálsinum milli Haukadals ok Laxárdals; váru þau þar barid grjóti í hel, ok var þar gort at þeim dys ór grjóti, ok sér þess merki, ok heitir þar Skrattavardi.*»

Da trollmannen *Torolv bægjefot* er død, frakter sønnen ham ut i *Þórsárdalur*: »*dysjudu þeir þar Þórólfr rammliga*», men da *Torolv* tok seg til med å »spøke» her, ble liket hans flyttet ennå lenger ut i ødemarka til en plass som siden kaltes *Bægifótshöfði* og det heter: »*Lét Arnkell* (d.e. sønnen hans) *leggja gard um þveran höfðann fyrir ofan dysina svá hávan, at eigi komsk yfir nema fugl fljúgandi, ok sér enn þess merki; íá Þórólfr þar kyrr alla stund, meðan Arnkell lifði.*» Da *Arnkell* var død og *Torolv* atter gjorde egnen utrygg, ble liket hans gravd opp og brent (*Eyrbyggja saga*, k. 33—34).

Den islandske lov boka *Grágás*³, som nok har mønstret sitt i den eldre

¹ Norges Indskrifter med de ældre Runer, II, 2, s. 677 ff.

² Jeg vil få takke prof. Carl J. S. Marstrander for fruktbar kritikk av enkelte av mine forslag til språklige sammenstillinger.

³ *Grágás* efter det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 334 fol., Stadarhólsbók. Kjøbenhavn 1879, s. 397.

norske Gulatingsloven, har regler for hvordan en skal bære seg at med en felt skoggangsmann: »*Pat er mælt ef scógar manna vig verpa at sva scal fara sem nu mæn her talit. Þar er menn taka scogar man oc scola þeir eigi lengra með ha_N fara en avrdrag þaðan fra er þeir eigo at vega at honom. Þeir scola hræ hylia. Þar er hvariki se akr ne eng oc eigi þar er vavtn þav se er til þeia falle oc lengra fra garðe manz e_N ördrag. Ef þeir hylia eigi hræ scógar manz oc vardar þeim þat iii. Marca secð. EN ef þeir vega þar at scógar manne er fra er scilt. oc vardar þat iii. Marca secð. oc a domr at dæma þat at þeir føre scogar Manni_N a brot a xiiii. nóttom enom næstum. oc a sa maðr savc þa er land á. En þviat eino sekiaz þeir a með favr scogar Manz þoat þeir fare lengra með hann en ordrag. ef þeir kasa hann i a_Nars manz lande en þeir tóco hann.»*

En forhånet liket av en fallen fiende ved å kaste stein over det. Da Torv-Einar jarl hadde felt kong Harald hårfagres unge sønn Halvdan háleggr, lar han sine unge menn kaste stein over ham:

verpið snarpir sveinar

.....

at Háfætu grjóti.

»Spreke sveiner, kast stein over Langskanka!» — Det er tydelig nid som tilsiktes når Einar bruker hunnkjønnsforma *háfæta*;¹ det er neising for umandighet, *bleyði*, som også får sitt handfaste uttrykk i røysinga av liket.

I *Sturlunga saga* (II, 202) nevnes det som en forsmedelig hevn over en drept motstander at »*hann var kasadr í urð sem melrakki eðr þjófr*».

Ellers må vi nok også regne med at dysjing av liket kan ha vært foretatt når omstendighetene krevde ei rask gravlegging og jordsmonnet ikke tillot nedgraving eller hauglegging. Det er kanskje en slik skjødesløs »begravelse» *Egill Skallagrímsson* sikter til i ei *lausavisa*² der han klager over at sønnen ikke gjør sin plikt mot ham:

*Ýttkak erfínytja
arfa mér til þarfan,
mik hefr sonr of svikinn
— svik telk í því — kvikvan;*

¹ Jfr. Magnus Olsens behandling av dette emnet i avh. »Hild Rolvsdatters vise om Gange-Rolv og Harald Hårfagre», *Maal og minne* 1942, s. 1—70. Oppt. i »*Fra norrøn filologi*» av samme forf., Oslo 1949.

² Den norsk-isl. *Skjalded.*, utg. ved Finnur Jónsson, B, I, s. 52, jfr. samme, A, I, s. 59.

*vel mátti þess vátta
vígríðandi bíða,
es haf-skœða hloedi
hljótenðr of mik grjóti.¹*

Hensikten med å dyngje stein over liket har nok vært å tvinge den døde til å holde seg rolig på stedet og ikke bli en *aptrgangr*. Andre framgangsmåter var å slå en påle gjennom liket eller skille de forskjellige kroppsdelene at.² I *Gísla saga Súrssonar* heter det om en av dem som tok del i ei gravsetting i skip at han kastet en stor stein i gravskipet og at denne handlinga ble betegnet som *skip festa*. Rosén³ har stillet denne episoden sammen med skikken å *binda helskó* på den døde. Det ser ut til at også nåtidens uttrykk å »jordfeste» et lik bunner i de samme magiske forestillingene.

Mot denne bakgrunnen skulle vi helst vente at steinrøysa i utmarka ovenfor Straum på Hitra var et eksempel på ei neddysjing av en felt fiende som en fryktet ville bli en *aptrgangr*. I så fall kunne en vente at runeinnskrifta var et magisk uttrykk for en slik otte.

Tar vi nå for oss første delen av innskrifta, kan ordet *hino* vanskelig oppfattes som annet enn et påpekende pronomen i akk. hankj. entall, svarende til got. *hina* »denne» i overensstemmelse med Kjølevik-steinens *minino*, slik som Magnus Olsen overbevisende tolker det. Likeså har han pekt på at dette *hino* nødvendigvis må stå til *hali* som da må være et nomen i akk. hankj. entall, altså en i-stamme. — På grunn av den besnærende likhet med gno. *hallr*, m., urnord. **hallar* »stein» har M.O. i *hali* søkt et hypotetisk **halli* med betydn. »stein». Den enkleste språklige tydning at *hali* er akk. ent. av et **halir* (nom.), gno. *halr*, m. (akk. *hal*) »mann» har han veket tilbake for å godta.⁴ Ei lesing som »måtte hornet væte denne mannen» ville da også være absurd. Dette tvinger oss til ei nyøere

¹ I dette forslaget til lesning har jeg satt *yttkak* istedenfor hdskr.'s *Atka* (M.K.) og *Átta* (K.), videre er hdskr.'s *vata* (K.) og *varna* (M.K.) erstattet med *vátta* mens min lesning *víg*- følger hdskr.'s *víg* (K.), mens M.K. har *vigg*; *-skœða* for hdskr.'s *-skíða*. — Altså:

»Jeg gav ikke fra meg til arvingen arvedelene til mitt tarv (d.v.s. de arvedelene jeg sjøl trengte); sønnen har sveket meg (mens jeg ennå er) i live — jeg kaller det svik; »vitnenes stridsrytter» hadde vel kunnet vente til mennene (egtl. de som får »havskoene», skipene, ved lutkasting) lødde stein over meg.» Uttrykket »vitnenes stridsrytter» må sikte til sønnens fredelige tingferd.

² Jfr. C. W. von Sydow »Övernaturliga väsen» i Nordisk kultur, 19, s. 97 ff.

³ Helge Rosén, Om dödsrike och dödsbruk i fornnordisk religion. Akad. Avhandl., Lund 1918.

⁴ N. I. m. æ. R., II, 2, s. 685, fotn. 2.

betraktning av *wate* som vanskelig kan representere annet enn verbet i den setninga vi søker i A. En blir da uvegerlig ført inn på den tanken at *wate* på en eller annen måte ikke kan være det riktige eller fullstendige verbet, og her er det at Magnus Olsens formodning at *brynet har vært forsynt med et hornskaft*¹ gav meg ei viktig brikke i det puslespillet som tolking av runeinnskrifter gjerne er: Den første delen av innskrifta kan ha vært risset inn på hornskaftet og blitt tæret bort med hornet, slik at det vi nå ser bare er de runene som kom på sjølve brynesteinen.

Det er tydelig av fotografiene at iallfall ei av sidene på brynet har fått sine runer etter at steinen var tatt ut av hornskaftet. Innskrift A tar til ca. 3 cm fra bryneenden, mens innskrift B på den motsatte sida tar til bare 1 cm fra den samme enden, slik at første rune i A kommer i samme avstand fra enden som tredje rune (𐌆) i B. Hvis hornet hadde vært festet i denne enden, må følgelig de første runetegnene i B være kommet inn under hornskaftet. Det samme gjelder de siste runene i A som rekker helt ut til ca. 1 cm fra den andre enden av brynet og som i tilfelle må ha vært dekket av hornskaftet, hvis det hadde vært satt på her.

Nå er den første runa i innskrift A (𐐰 *w*) usedvanlig skrått stillet og dette kunne tyde på at denne runa har vært risset inn på brynet meget nær skaftet og at runemesteren har holdt i skaftet mens han risset den inn. Det samme gjelder den andre runa (𐐰 *a*) som også heller mot høyre. Alle de øvrige runene på denne sida heller til venstre og dette kan tydes slik at runemesteren nå har tatt brynesteinen ut av geitehornet for ikke å risikere å knekke steinen eller kanskje bare for å kunne arbeide støere.

Hvor mange runer det i tilfelle har stått på hornskaftet, veit vi sjølsagt ikke, men er den oppfatninga riktig at runemesteren har holdt med den eine handa i hornskaftet da han tok til med arbeidet, kan det ikke være mange runetegnene han har festet på skaftet, sannsynligvis bare ett eller to, og det blir da vår oppgave å finne ut hva vel denne eller disse runene kan ha vært.

Svaret gir seg i grunnen av seg sjøl. Ser vi på de metriske forholdene i innskrifta, blir vi slått av den sterke alliterasjonen med bokstaven *h*: den forekommer i heile fem av de åtte ordene M.O. har lest på steinen. I første del (A) står dette stavrimet i de tre siste ordene og det synes derfor underlig at ikke også det første ordet skulle ha **H** som første stav. Hvis vi altså går ut fra at den første runa 𐌆 *h* har stått på hornskaftet, får vi følgende linje med fullstendig stavrim:

hwate hali hino horna.

¹ N. I. m. æ. R., II, 2, s. 678 ff.

Ordet *hwate* vil vi fortsatt oppfatte som en optativ form (konj.) av et verb i 3. pers. ent., styrt av *horna* som subjekt i setningen. Dette verbet, som i urnordisk kan ha hatt infinitivsformen **hwātan*, kjenner vi igjen i verbet gno. *hvāta* »gjennombore». I et vers av *Hálfssaga*¹ finnes ptc. *hvátinn (spjóti)* »gjennomboret (med spjutet)». Inf. *hvāta* brukt om å »stikke, putte» finner vi i ei *lausavísa* av Egill Sk.² der han taler om å »stikke nesen i felden». Det finnes også et ptc. *hvátit* hos skalden *Óspakr*:³

*Brák ór skeiðum
skölm nýbrýndri,
þeiri létk Mávi
á maga hvátit;*

»Jeg trakk det nykvesste sverdet ut av slira, med det lot jeg gjennombore Mår i magen.»

Ei urnordisk form *hwātē* er hva vi skulle vente fra først på 600-tallet som er den dateringa M.O. kommer til for Straums-innskrifta⁴; derimot byr et 'wate', etter M.O. »snarest- uttalt *vætē*», på visse språklige betenkeligheter,⁵ vi skulle helst vente et **wātiē*, idet en synkope av *i* foran lang endevokal i stavelse med svakeste betoning er »det første Eksempel i Urnordisk».

Leser vi *hwātē*, har den første delen (A) av innskrifta klar mening: »Hornet skal gjennombore denne 'mannen'». Det må altså være sjølve hornskafet på brynet som skulle stikkes gjennom den personen som her ble røyset ned. Det er tallrike vitnesbyrd⁶ fra nyere tid om at man nyttet geitehorn som skaft på korte bryner, og Straumsbrynet er bare 14,5 cm langt, så det må nødvendigvis ha hatt et skaft. Geitehornene er slanke og spisse og har derfor lett kunnet nyttes til å gjennombore tynnere deler av menneskekroppen, slik som hand eller fot, og på den måten nagle den døde til underlaget. Vi må vel også regne med at et vanlig stikkvåpen (*sax*?) kan ha vært nyttet til å lage et hull som hornet kunne stikkes gjennom.

Når vi så i siste del (B) av innskrifta med M.O. leser *haha skapi*, er det helt naturlig at tankene ved *haha* blir assosiert med det gamle nordiske og vestgermanske ordet **hanha-*, m. for legemsdelen »hæl», som vi finner

¹ Jfr. Skjalded., B, II, s. 277.

² Skjalded., B, I, s. 45.

³ Skjalded., B, I, s. 376.

⁴ N. I. m. æ. R., II, 2, s. 709.

⁵ N. I. m. æ. R., II, 2, s. 687f.

⁶ N. I. m. æ. R., II, 2, s. 679.

bevitnet i ags. *hóh* og i nordiske språk i flere sammensetninger som gno. *há-sin*, f. og *há-mót*, n., gsv. *hābcēnde* »ett slags tjuder om hasorna», nyn. *hābinda*, v.=hasabinda; derimot er gno. *hæll*, m., nyn. *hæl*, m., sv. *hæl*, da. *hæl*, en diminutivdannelse av et germ. **hankhila-*. Det er mulig at vi til og med har bevart det usammensatte ordet **hár*, m. »hæl», i gno. dat. plur. *hám* i *Hávamál* 134, der det er tale om å lytte til gamle folks kloke råd:

*opt ór skorpum belg
skilín orð koma
þeim er hangir með hám
ok skollir með skrám
ok váfir með vílmögum.*

som jeg oppfatter slik: »Ofte kommer kloke ord fra ei hard hud, fra den som sleper med hælene¹ (jfr. n. bokm. »henge etter») og slår skrukker på skinnen og fomler med fingrene (eg. »de som i fellesskap utfører tungt arbeide»).

Hvis vi med M.O. oppfatter *skapi* som imperativ 2nen pers. ent. av et verb **skapjan* »skade», må *haha skapi* oppfattes som et imperativ rettet til den døde: »skad hælen!» Denne oppfordringa blir forståelig i sammenheng med den første delen av innskripta. Man har stukket hornet gjennom hælen innenfor den store hælensa og naglet den døde fast til underlaget, slik at han først måtte rive hælensa over hvis han ville komme seg vekk fra stedet. Det ser ut til at man ikke har tenkt det mulig at den døde ved egen hjelp skulle kunne fjerne hornet. Det er derfor tenkelig at selve hornet har vært meint å ha magisk makt over den døde. Det har jo vært vanlig å sette dyrehorn over inngangen til husene, sannsynligvis for å verne mot onde ånder.

Av de to siste ordene i innskripta *hapu ligi* vil det falle naturlig å oppfatte *ligi* som imperativ 2nen pers. ent. av verbet **ligjan*, gno. *liggja* »ligge», slik som M.O. har gjort. Det faller også naturlig å assosiere dette verbet med den situasjonen vi har for oss med den døde som ligger naglet fast ved hornet med de magiske runene og neddynget med kampestein. Jeg vil også følge M.O. når han oppfatter ordet *hapu* som en gammel *instrumentalis* av en u-stamme, men jeg er ikke istand til å kombinere disse to ordene hvis vi skal oppfatte *hapu* som synonymt med germ. *hapu-* »kamp, krig». Vel er det rimelig å tenke seg at den døde, som

¹ Jfr. gno. *hældreginn*, adj. »som har en langsam slæbende Gang ved at stige paa Hælen naar man gaar» (Fritzner).

magien gjelder, er felt i kamp, men ei befaling: »ligg i kamp» eller »ligg ved hjelp av kamp» gir ingen rimelig mening i dette høve.

Vi må derfor se oss om etter andre utveger til tolking av ordet *hapu*. En skulle vel helst vente et ord som gjaldt selve middelet til å tvinge den døde til å holde seg i ro, til å bli liggende. Det er derfor sannsynlig at vi har å gjøre med samme rota **had-* som i ags. *headorian*, *headerian* »to restrain, confine», *ge-headorian*, *-headerian*, *-headrian* »to restrain, control, compress», »cohibere, coartare, coangustare». Særlig vil jeg understreke meninga »sammentrykke». I et gammelt angelsaksisk dikt¹ heter det: »*He eft semninga swige gewyrpeþ, in néðcleofan nearwe geheaðrod*» — »It (the wind) again suddenly becomes silent, narrowly compressed in its close bed».

Vi har her et verb som uttrykker ei handling som høver meget godt til vårt tilfelle: det må jo nettop være ved sammentrykkinga fra steindungen at den døde skulle tvinges til å holde seg i ro. Det er mulig at også et substantiv *hador*, m.n. (?) med meninga »confinement, receptacle», som forekommer i *Beowulf* 414, hører hit.

Også det norrøne språkmaterialet har bevart ord som kan sammenstilles med Straumsbrynets *hapu*. I Snorres *Háttatal* nyttes ordet *hadarlag* om ei diktform som Snorre definerer slik: »*Hadarlag: Í þessum hætti eru fimm samstofjur í vísuorði, enn hendingar ok stafaskipti sem í dróttkvæðum hætti.*» Jeg oppfatter *hadarlag* som sammensatt med et subst. **hōdr*, m. el. **hōð*, f. av en *u*-stamme **hapu*-. Heller ikke her høver meninga »krig, kamp», da »krigs-lag» eller »kamp-lag» neppe er ei rimelig karakterisering for denne diktforma. Derimot er det verd å merke seg at *hadarlag*, like- som *dróttkvæðr háttr*, har heilrim i hver linje og at det likesom denne er bygd opp på åtte linjer. Men, mens »*dróttkvætt*» har seks stavelser i hver linje, har *hadarlag* bare fem, og heilrimene vil på denne måten bli trengt meire sammen. Dette kan da være forklaringa på navnet *hadarlag*: »det sammentrengtes lag», d.v.s. den diktforma som er karakterisert ved at heilrimene blir trengt sammen.²

Det er videre mulig at det er dette ordet *hōð(r)* med tyding »sammen- trykning, tranghet» som finnes igjen i shetlandsk *hødek*, *hødi*, *hødin*, s. »krånge, knude, som slås på et beskadiget reb el. tov og som indeslutter det beskadigede sted, især om en knude på fiskeline el. på kotøjr.» Jakobsen³

¹ The Poetry of the Codex Vercellensis, edited for the Ælfric Society by J. M. Kemble. Part II. Elene and Minor Poems, London, 1856. 2550; El. 1276.

² Jfr. *náhent* om ei diktform der rimene står tett sammen, videre *balkarlag* som også synes å sikte til den tekniske oppbygninga av diktet.

³ Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland.

tenker seg en mulig sammenheng med no. *hutt*, *hytt*, m »afrundet top».

Også et par norske stedsnavn kunne tolkes ut fra ei slik tyding av ordet *høð*. Gården *Haviken* gnr. 108 i Onsøy h., Østfold, nevnes i et brev fra 1445 der navnet skrives *Hadawik*, likeså i ei avskrift fra 1409 *Hadhavik* (av et brev fra 1320). Da *r* meget ofte er falt bort i utlyd etter vokal, også i første sammensetningsledd, i tida 1300—1370,¹ er det sannsynlig at navnet er et opprinnelig **Hadarvik*. Gården ligger litt inn fra sjøen ved innløpet til den meget lange og særdeles trange »kilen» som kalles »Ellingårdskilen» etter et nyere navn »Ellingård» på det gamle *Ælin*. Det er fristende å tenke seg at denne trange fjordarmen i eldre tid har vært kalt **Høð* og at vika ved innløpet har fått navn etter fjorden.

På kysten av Sunnmøre ligger den store øya som nå kalles *Hareidlandet*, men som i gamle dager har vært kalt *Høð*. Det yngre navnet refererer seg til et gammelt gjennomgangssted midt over øya som har vært kalt *Hadareid*; også stedsnavnet *Havåg* oppr. **Hadarvåg* er sammensatt med det gamle navnet på øya, som forøvrig også kalles *Høð* blant øynavn i *Pulur*. Sophus Bugge tenkte seg at dette øynavnet kunne henge sammen med gotisk *hwapa* »skum»,² men vi skulle vel i så fall ventet et **Hvøð*³ (jfr. gno. *hvot*, f »tilskyndelse» vel av **hwatu el. *hwatō* til germ. **hwat* »drive fram, skjerpe»). Naturforholdene her er ikke ulike dem ved *Haviken* i Onsøy. *Hareidlandet* er nemlig på sydvestsida inngjerdet av en heil del øyer som ligger meget tett opptil hovedøya, slik at seilløpet blir trangt og kronglet og bare passabelt for mindre fartøy.

Etter disse eksemplene⁴ tør jeg hevde at det i gno. har eksistert et ord *høð*, f (og mulig et *høðr*, m) < **hapu-* som etter sitt innhold på det nærmeste har falt sammen med gno. *þrong*, f. »trykk, tranghet, sammenpakking, trang passasje, trengsel, lidelse» (jfr. Torp, Nyn. etym. ordbok, artikkel »trong»). Det er vel mulig at også det germanske *hapu-* »kamp, krig», som vi finner i urnordiske mannsnavn på *Hadu-*, egentlig er det samme ordet men brukt i denne særmeininga (jfr. gno. *þøð*, f. »kamp»),

¹ Jfr. Didrik Arup Seip, Norsk språkhistorie til omkring 1370, s. 282f.

² Jfr. Rygh, Norske Gaardnavne, 13, s. 47.

³ Ordet er bevart i svenske dialekter som *hva*, f. »fradge»: Ornen tuggar hva. Vg. (Rietz, Ordb. ö. svenska allmogespråket). Jfr. gno-isl. *hvednir*, m »melke» (hanfisk)?

⁴ Om også gårdnavnene *Hådi* i Lesja, Gudbrandsdal og *Håden* i Skogn, Trøndelag, som begge sannsynligvis er sammensatt med *-vin*, inneholder vårt *høð* får foreløbig stå hen; heller ikke tør jeg ha noen sikker meining om det svenske innsjønavnet *Håsjön* (gsv. *Hadesion*) i Dalarna, eller det norske landskapsnavnet *Haða-land*.

skrt. *bādhati* »strykke, trænge, bekjæmpe» av idg. **bhād̥h* »strykke, trenge» se Torp, art. *bada* 2).

Jeg finner ingen bedre forklaring på Straumsbrynets *hapu* enn at det er identisk med gno. *hōd(r)* i nevnte mening. Befalingen *hapu ligi!* »ligg ved hjelp av sammentrykking!» blir et naturlig uttrykk for de magiske forestillingene som har gitt seg utslag i dysjunga av liket. Sikringa mot *aptrgangr* er gjennomført både i ord og handling: Brynehornet som gjennoborer hælen skal nagle den døde til stedet samtidig som de tunge steinene skal tvinge ham til å ligge i ro. Disse handlingene får dessuten ei verbal forsikring i de magiske runene.

Ordet *hali* i første delen av innskrifta har vi foreløpig gjengitt på tradisjonell vis med 'mann'. Det har vært vanlig å oppfatte gno. *halr*, m. som avledet av et oppr. **halip*, ei sideform til germ. **halup* > gno. *hōldr*, m. »fri mann». Men ordet *hali* på Straumsbrynet kan vanskelig være et oppr. **halip*; tap av dentalen kan neppe ventes å være skjedd allerede på denne tida.¹ Det er langt mere sannsynlig at vi her har en gammel maskulin *i*-stamme *hali-*, dannet av samme avlydsrot som gno. *hel*, f. < **haljō* »dødsrike», svarende til got. *halja* »dødsrike, Hades» og hørende til germ. **helan* »skjule». Etter dette må vårt *hali* (nom. *halir*) ha meint »en som hører til i hel» d.v.s. innholdsmessig svare til nyn. »dauding».

Undersøker vi ordet *halr* i den gamle diktninga, er det tydelig at det her er brukt i ulike meninger.

Når *Hávamál* 36 gjengir ordspråket »*halr er heima hverr*» — »enhver er herre i sitt eget hus», kan det ikke være tvil om at *halr* her må gå tilbake på et **halip*, »fri mann». Likeså er det dette ordet som nyttes i »mannsnavnet» *Halr* i *Rígsþula*, der det er navn på en av den frie bonden *Karl*'s, sønner. Men de fleste stedene nyttes ordet *halr*, m. enten i nedsettende mening eller beint fram om »den som hører til i hel». Det er tydelig at vi her har å gjøre med to opprinnelig heilt ulike ord som vel i yngre skaldekunst kan være glidd sammen; i norrøn *prosa* er ordet ukjent.

I *Gudrúnarhvot* 19 tenkes Gudrun Gjusedatter i sin sorg å tale med sin døde husbonde:

*Minnstu, Sigurðr,
hvat vit mæltum
þá er vit á beð
bæði sátum,*

¹ Jfr. ags. *hæle*, *hæled* »man, hero, warrior» som forekommer side om side i *Beowulf*, dog er *hæled* her den hyppigste forma.

*at myndir mín,
móðugr! vitja
halr ór helju
enn ek þín ór heimi?*

— »Minnes du, Sigurd, hva vi to sa dengang, da vi to sat begge på senga, at du, uredde, skulle besøke meg som daud mann fra hel og jeg deg fra (denne) verden?»

I *Vafprúðnismál* 43 sier den vise jotunen at han har vært i ni verdener som ligger nedenfor *niðhel*:

*níu kom ek heima
fyr niðhel neðan,
hinig deyja ór helju halir.*

Uttrykket *deyja ór helju* svarer til uttrykket *deyja í fjall* som hos de gamle islendingene ville si at den døde tok opphold i et visst fjell som var helliget ættens henfarne. Linjene i *Vafprúðnismál* kan derfor oppfattes slik: »jeg har vært i de ni verdener som ligger djupere enn *niðhel* (d.e. det tåkete dødsriket), hit kommer etter døden de usæle døde fra hel.» Man har åpenbart tenkt at de nederste regioner i underverdenen var oppholdssted for de usæle åndene som vel på grunn av sine slette gjerninger ikke ble tålt i det gode selskap i det vanlige dødsrike. Likesom himlene i »oververdenen» tenkes sikringsstedene i underverdenen delt opp i etasjer, sju eller ni i tallet.

I *Alvissmál* 28 blir *halir* brukt som direkte navn på dem som holder til *í helju*. Tor har spurt dvergen hva man kaller »skogen» (*viðr*) i de ymse verdener og *Alviss* svarer:

*Viðr heitir með mönnum,
enn vallar fax með goðum,
kalla hlíð-pang halir,
eldi jötnar,
alfar jagrlíma,
kalla vönd vanir.*

Her kan *halir* ikke være brukt om menneskene, de nevnes først, slik som overalt i dette diktets oppregninger; *halir* står på tredje-plassen og denne plassen er i de øvrige oppregningene alltid reservert vanene, som i denne strofa er kommet på siste-plassen. Sammenlikner vi med strofe 32, ser vi her som vanlig vanene på tredje-plassen mens de som er *í helju* står sist. Den samme plasinga har str. 18 og 26 og vel også 20 der riktignok

vanene er erstattet med *ginnreginn*. At hels beboer kaller skogen *hlíd-pang*, »tangen som vokser i liene», høver godt med deres kalde, våte og sleipe oppholdssted; vi minnes uvilkårlig *Gylfaginning's* navn *Éljúðnir* på Hels sal.

Hávamál 129 nytter *halir* i en sammenheng der ordet vanskelig kan meine annet enn underverdenens vonde makter:

*upp líta
skalattu í orrustu
— gjalti glíkir
verða gumna synir —
síðr þitt um heilli halir.*

— »Du skal ikke se oppad i kampen — menneskenes sønner blir lik en som er sanselaus av skrekk — så at ikke onde ånder skal fortrolle deg.» — Derimot bør *hugbrigð við hali* i *Háv.* 102 leses *háli*, slik som i *Cod. Reg.*, idet vi her helst har å gjøre med akk. sing. av et **hálir*, m. (*ia*-stamme) »den sluge, den glatte».

I *Völuspá* 52 kalles de usæle åndene som slipper laus under ragnarok *halir*:

*Surtr ferr sunnan
með sviga lævi,
skínn af sverði
sól valtíva.
Grjótbjörg gnata,
enn gífr rata;
troða halir helveg,
enn himinn klofnar.*

— »Surt drar sønnenfra med flammen, ilden¹ skinner av sverdet hans. Fjellene raser i hop og gygrene ramler i koll, daudingene trår helvegen (d.e. kommer fra hel) og himmelen klovner.» — At det her er tale om de døde som kommer fra hel får vi bekreftet av *Helgakviða Hund.* II, 40, der det fortelles om den døde Helge som kommer tilbake fra Valhall for å treffe sin elskede: »*Ambátt Sigrúnar gekk um aptan hjá haugi Helga ok sá at Helgi reid til haugsins með marga menn. Ambátt kvad:*

¹ »Kjenningen» *sól valtíva* »sola som tilhører de guder som rår over de fallne» synes å være et »elds heiti» (jfr. *sól húsananna*, *Skáldskpm.*).

»Hvart eru þat svik eitt,
er séa þykkjumk,
eða ragnarok
— ríða menn dauðir,
er jóa yðra
oddum keyrið, —
eða er hildingum
heimfjör gefin?»

Helge svarer henne:

Era þat svik eitt
er séa þykkisk,
né aldar rof,
þóttu oss lítir,
þótt jóa óra
oddum keyrim,
heldr er hildingum
heimfjör gefin.»

Disse *halir* som ved ragnarok tenkes å komme opp fra underverdenen er sikkert de samme som i *Snorra edda* kalles *heljar sinnar*; de sies å kjempe mot gudene i det siste, store oppgjøret og synes beint fram å være identifisert med trollene. I str. 56 i *Völuspá* er det nemlig et innskudd, der *halir* nevnes, som først blir fullt forståelig hvis en oppfatter *halir* som onde ånder, som *troll*. I denne strofa skildres guden Tors gigantiske kamp mot midgardsormen. Tor, som verger menneskene og gudene mot trollene, omkommer i ormens eiter:

Þá kemr inn mæri
mogr Hlóðynjar,
gengr Óðins sonr
við orm vega,
drepr hann af móði
midgarðs veqr,¹
— munu halir allir
heimstoð ryðja —
gengr fet níu
Fjörgynjar burr
neppr frá naðri.
níðs ókvíðnum.

¹ Jeg oppfatter *midgarðs veqr* (akk.) som kjenning for midgardsormen: *vé-orr* < **vé-horr* (smst. av *vé*, n. »helligsted» og *horr*, m. »lin-snor»); jfr *vé-bønd*.

Som det vil sees har jeg foretatt en liten endring i teksten, idet jeg hevder at hdskr.'s *heim stöð*, *heimstöð*, »hjemplass» må skyldes en misoppfatning. Å kalle jorda *heimstöð*, f. høres temmelig søkt ut og selve ordet er også ukjent ellers. Heller ikke er det rimelig å oppfatte verbet *ryðja* som »forlate, dra bort fra» som har vært den vanlige tolkinga; *ryðja* brukes vanligvis om å »fjerne, rydde bort». Leser vi derimot ordet som *heimstöð*, f. »verdens-støtte», gir det god mening. Det er da tale om ei primitiv forestilling som er vide kjent: at himmelhvelvingen, heimen, holdes oppe av ei sentral-støtte, jfr. saksernes *irminsül*. Denne sula tenktes å gå gjennom polstjerna, som da også av samene kalles *álm^e-tšuoł' D^a* »verdens-sule» *poahi-näv'li* »pol-nagle»¹ eller *væralden tjuöld*,² »verdens-sule».

På denne måten kommer innskuddet inn i en logisk sammenheng. Tor, trollenes erkefiende, er bukket under, og de onde maktene, de usæle daudingene, *halir*, kan nu gå til sitt verk: å ta bort, fjerne (*ryðja*) verdens-støtta som holder det heile oppe. — Følgene av denne ugjerninga får vi høre i neste strofa³ som handler om verdens undergang: sola blir svart, stjernene forsvinner og *jorda siger i havet* (Vøluspá 57):

*Sól tér sortna,
sigr fold í mar,
hverfa af himni
heidar stjornur,
geisar eimi
við aldrnara,
leikr háir hiti
við himin sjalfan.*

Denne tolkinga gir også forklaring på »troll-kjenningen» *élsalar bøl* »himmelhvelvingens ulykke» i et anonymt dikt,⁴ der *élsalar* er ei retting fra hdskr.'s *élsólar* etter forslag av Kock.⁵

¹ T. I. Itkonen, *Heidnische Religion und spätere Aberglaube bei den finnischen Lappen*. Helsinki 1946, s. 196.

² Lindahl & Öhrling.

³ Etter *Hauksbók*, som nok har hatt ei riktigere tekst, har linjene

munu halir al...
.....ydia

neppe vært innskudd; de har stått umiddelbart etter skildringa av Tors kamp mot midgardsormen og bare to linjer foran strofa om »Sól tér sortna/sigr fold í mar--». (Jfr. Bugges utg. av »Sæmundar edda», 1867, s. 24 og 25, jfr. også Bugges anm. s. 10, fotn.).

⁴ Skjalded. B, I, s. 172.

⁵ *Notat. norroenæ* § 1095.

Likesom i den nevnte str. 129 i *Hávamál* blir *halr* også i str. 151 brukt om et vesen som fremmer skadetrolldom:

*Þat kann ek it setta,
ef mik særir þegn
á rótum rás vidar,
ok þann hal
er mik heiþta kveðr
þann eta mein heldr enn mik.*

Ordet 'þegn', som egentlig betyr »fri mann i en hövdings følge» synes her å være brukt i ei særmeining »tjener» (jfr. Stjórn: *þegna*, v. »tjene») og er vel helst å oppfatte som »tjeneste-ånd». Det er her tale om skadetrolldom ved å skjære *meinrúnar* på røttene av et friskt tre, vel slik at offeret skal tæres hen og dø med treet, en skademagi som er kjent også fra nyere folketru. *Þann hal er mik heiþta kveðr* synes å måtte identifiseres med det overnaturlige vesen som i islandsk og norsk folketru kalles *sending* og som er tenkt som en *uppvakningur*, *uppvakinn draugur* eller *dauding*; *heiþtr* tenktes nettop overført med disse tjenesteåndene (jfr. Ragnhild *tregagás's gonduls ondu* som skal utvirke *hæimt oc ofund*).¹

I denne sammenhengen skal vi merke oss at *halr* i den gamle diktninga også blir brukt om dem som har sterk *hug*. I *Sigrdrífumál* 31 er det tale om råd mot forgjøring

*ef þú sakar deilir
við hugfulla hali,*

— »hvis du er i trette med onde mennesker som er fulle av *hug*», d.v.s. »som er svært lystne på noe». Ordet *hugfullr* er nemlig også ellers brukt om den som er ivrig etter, lysten på noe, t. eks. *hugfullr konungr* i *Helreið Brynhildar* 6, *ykr hugfulla tvá* om Tor og Ty i *Hymiskviða* 9 (her må meininga være »ivrige, oppsatte på») eller i *Hamðismál* 18 der det atter er kombinert med *halr*:

*áðr halr hugfullr
í horn um þaut.*

Det ser næsten ut til at ordet *halr* i de yngre eddadiktene og skalde-diktene blir brukt i nedsettende meining »djevel» el. likn.,² men som

¹ Dipl. Norv. IX nr. 93.

² Jfr. *Hávamál* 20: *gráðugr halr*, *Hymiskviða* 3: *orðboginn halr*, *Hávamál* 49: *nökkviðr halr* el. *Hamðismál* 18: *halir gleifir*.

oftest har det også i disse tilfelle et visst samband med forestillinger om døden. I *Hávamál* 118 brukes *halr* om en dødsmerket mann, en som er rammet av *heipt*:

*Ofárla bíta
ek sá einum hal
orð illrar konu.*

— »Jeg så den onde kvinnes ord ramme før tida¹ en (arm) djevel». Her ser det ut til at forestillinga om at den personen det gjelder, seinere er død, har dominert tankene hos dikteren. Dette synes også å være tilfelle når *Egill Skalla-grímsson* bruker ordet *halr* om sin fiende, den dødsmerkede *Ljótr*:

leik ek við hal bleikan²

Da *Erpr* (*Hamðismál* 14) håner sine brødre, gjør han det med et ordtak:

*illt er blaúðum hal
brautir kenna,*

som vel må oppfattes som »det er ille å hjelpe den bløtaktige djevel til rette». Også i *Hárbarðsljóð* 49 blir ordet *halr* kombinert med beskyldning for *bleyði*. Dikteren lar den oppøste Tor kalle Hárbard (d.e. Odin, som jo også drev med seid-trolldom) *halr inn hugblauði*.

Etter disse talrike og enstemmige vitnesbyrdene kan det ikke være tvil om at *halr* i vanlig bruk også har hatt nedsettende mening og at dette ordet *halr* opprinnelig har vært en betegnelse for en avdød, en som hørte til i underverdenen. Dette må ha vært meninga med ordet *hali* på Straumsbrynet; ordet sikter til den potensielle gjengangeren som man har uskadeliggjort ved å feste ham til stedet med magiske midler. — Jeg vil tilslutt trekke fram ennå et vitnemål om at denne tolkinga av ordet høver godt med den situasjonen jeg har meint å kunne rekonstruere ved Straumsbrynet. Det gjelder den gamle norske skalden *Þórbjörn hornklofi*'s hånende omtale av de gjøglerne som muntret kong Harald hárfagres hoff med sine »ildkunster» (*Haraldskvæði* 23):

*logöndum hífum
hafask und linda drepit
hældræpir halir*

¹ *Ofárla* oppfattes her med Kock (Not. norr. § 804) som »altför tidligt».

² *Lausavísa* 29. Jfr. Egils *lausavísa* 28 der han taler om samme motstanderen: *alfeigum skjýtr ægir augum* »han som truer sender heilt dødsmerkete øyekast».

— De har stukket luende huer under beltene, disse djevler som er skikket til å »hæl-gjennombores». Ordet *hæll-* i denne sammensetningen må enten sikte til legemsdelen »hæl» eller til betydn. »påle».¹ Det ser ut til at Torbjørn setter disse gjøglerne i klasse med arge trollmenn og mener at man burde behandle dem på samme vis som man gjorde med slike: nagle dem til jorda med en påle (eller gjennom hælen?) etter å ha avlivet dem.

Runeinnskripta på Straumsbrynet er en magisk formel som skal feste den døde til stedet og hindre ham i å »gå att». Den fullstendige metriske utforminga² tyder på at den ikke er laget ved denne spesielle hendinga ute på Hitra; den er nok helst en gammel sigringsformel brukt i slike høve:

*Hwātē hali hinō horna.
Hāha skapi! Hapu ligi!*

»Hornet skal gjennombore denne 'daudingen'. Skad hælen! Ligg ved hjelp av sammentrykking!»

¹ Det kan neppe være tale om å *drepa i hel*, skjønt ett av hdskr. har *heldræpir*; den vanlige tolking »som bør støtes med hælen» (jfr. Skjalded. B, I, s. 25 »disse mænd, der fortjæner spark») er heller ingen rammende karakteristikk.

² Den gjennomførte alliterasjonen av H-staven kan også tenkes å ha hatt magisk mening. Sigurd Agrell (Lapprummor och runmagi, Lund 1934, s. 34) antar at H-runa magisk har vært tenkt å »skapa fasthet och sammanhållning». Vår sigringsformel har også nettop hatt til formål å *binde, feste* den farlige døde til det stedet der han ble dysja ned.

VEMUND SKARD

Harmsól, Plácítusdrápa og Leiðarvísan.

Dateringa av dei tre kristelege kvad Harmsól, Plácítusdrápa og Leiðarvísan — her nemnde i den kronologiske orden dei har fått av han som sist har skrivi om dei, Jan de Vries — har vori heller uviss. Rett nok tykkjest alle vera samde om at ingen av dei kan vera dikta serleg lenge før 1150, allvisst ikkje før 1100, og ingen av dei stort etter 1200; men plasinga innanfor desse grensene har det vori usemje om.

Det er skrivi ikkje lite om dei. Før tekstkritikken av Harmsól og Plácítusdrápa har Jón Helgason gjevi bibliografi i *Acta Phil. Scand.* 10 (1935—36) s. 250 og 7 (1932—33) s. 150 i innleiing til tekstkritisk gjennomgåing av desse dikta.

Når det gjeld *Harmsól*, har Finnur Jónsson¹ dregi fram fleire døme på likskap med homilier og teologisk litteratur, men finn ikkje grunn til å tala om beinveges kjelder. Når dikteren, kanniken Gamle, har levt, veit vi noko om: Jóns saga postola IV i *Postola sögur* nemner han mellom abbed Nikulás Bergsson, som døydde i 1159, og Kolbeinn Tumason, som døydde i 1208. Elles er det språklege kriteria som avgjer dateringa hos Finnur Jónsson: »Digtet synes ikke at kunne være ældre end fra omkring 1200 eller den sidste fjærdedel af det 12. årh., der findes rim som *tjallz : alla* 65.6, hvis der ikke her foreligger en fejl; ligeledes former som *vár- (várum, vára; 18.8, 21.4, 57.8)* ved siden af *ór-*»; etter K. Gíslason, som forf. her viser til, skulle vi ikkje venta å finna desse formene her — det gjeld m. sg. og f. pl. — før om lag ved byrjinga av 13de hundreåret.

Fredrik Paasche² seier berre at Gamle »maa ha hørt det utgaaende 12. aarhundrede til»; han meiner at diktet er yngre enn Leiðarvísan, og nemner fleire ting som han meiner syner påverknad derifrå.³ Desse døma kan ikkje ha verka overttydande på Finnur Jónsson, for endå han i si nye

¹ Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie, 2. udg. Kbh. 1923, II s. 115.

² Kristendom og kvad, Kra. 1914, s. 109.

³ S.st. s. 117—118.

utgåve av litteraturhistoria ofte viser til Paasche når det gjeld desse dikta, nemner han ingen ting om nokon slik påverknad.

Det gjer heller ikkje Jan de Vries.¹ Tvertimot har han eit anna syn på samanhengen, meddi han reknar Harmsól for å vera det eldste: »Die drei Lieder zeigen untereinander grosse Verwandtschaft; die wörtlichen Anklänge sind derart, dass man wohl annehmen muss, dass sie von einander beeinflusst worden sind. Das älteste Gedicht war wohl das Harmsól, dessen Verfasser Gamli besonders Einars Geisli studiert zu haben scheint. Aber auch den Háttalykill hat er gekannt.» Han gjev døme på samanhengen både med Harmsól og Háttalykill, og meddi han² set dette diktet til om lag 1155, vert hans datering av Harmsól denne: »Die Zeit um 1160 ist also wohl die frühest denkbare für die Entstehung dieses Liedes.»

Plácítusdrápa har det vori vanleg å rekna for eldre, og islandsk den som dei andre; såleis omtalar K. Gíslason kvadet³ som dikta om lag 1154 eller kanskje litt seinare, rimelegvis på Island. Finnur Jónsson seier i si litteraturhistorie:⁴ »Da digtet er opbevaret i en af de ældste membraner, der findes (fra omkring 1200), og da de mangfoldige skrivfejl og andre fejl synes at antyde en ikke aldeles kort afstand mellem håndskriftet og digtets affattelsestid, synes det næppe at være yngre end omkring 1180; hertil svarer dets hele sprog og fremstilling på det bedste.» Det er påfallande at han kallar 20 år »en ikke aldeles kort afstand»; men vi vil koma tilbake til dette seinare.

Nær det same kjem dateringa hos Jón Helgason;⁵ han seier at handskriftet er frå om lag 1200 »og næppe mange aartier yngre end selve kvadet».

Fr. Paasche derimot gjer *Plácítusdrápa* ein god mon eldre. I Kristendom og kvad⁶ heiter det: »Ældre end Geisli tør *Plácítusdrápa* være,» d.v.s. eldre enn »1152, eller snart efter»,⁷ og Paasche tar denne tidfestinga opp att i si litteraturhistorie⁸: »kanske litt eldre end Geisli.»

¹ Altnordische Literaturgeschichte II s. 115, Grundriss der germanischen Philologie 16, Berlin 1942.

² S.st. s. 92.

³ Arkiv för nordisk filologi VIII, 1892 s. 82.

⁴ II s. 118.

⁵ Acta Phil. Scand. 7 s. 150.

⁶ S. 85.

⁷ S. 72. Dateringa av den høgtida som Geisli vart framsagd ved, kan ikkje ymsa mykje; det er i røynda berre tale om tida mellom sumaren 1152 og vinteren 1154—55. Sist har H. Koht sett tidspunktet til juledag — 25. desember — 1152, som også vart rekna for fyrste dagen i det nye året, (jfr. Arbeiderbladet 20.12.1952).

⁸ Francis Bull, Fredrik Paasche og A. H. Winsnes: Norsk litteraturhistorie. I. Fr. Paasche: Norges og Islands litteratur indtil utgangen av middelalderen. Kra. 1924. S. 290.

Men Jan de Vries held seg til Finnur Jónssons datering.¹ Etter å ha tala om Harmsól seier han: »Die Plácítusdrápa ist bedeutend spätere Datum. Sie zeigt, dass der Verfasser ausgiebig aus Geisli und Harmsól geschöpft hat. ... Das Gedicht ... darf wohl um 1180 angesetzt werden.» Når Paasche held Plácítusdrápa for å vera berre lite eldre enn 1150, finn Jan de Vries det urimeleg at dette kvadet skulle ha vorti så snøgt kjend i Noreg, der Einarr Skúlason var i ára kring 1150, at han skulle ha fått kjennskap til det då; han finn det rimelegare at det er Geisli som har vorti kjend på Island og vorti mønster for Plácítusdrápa. Han meiner og at alle dei heidne gudenamna i Plácítusdrápa syner at diktet må vera yngre enn frå midten av 12. hundreåret.

Endeleg er det usemje også om dateringa av *Leidarvísan*. Finnur Jónsson drøfter spørsmålet i si litteraturhistorie.² Diktaren fortel at han har fått hjelp av ein »göfugr prestr» Rúnólfr, og dette må vera ein av dei to prestar ved dette namn, som er nemnde i ei opprekning av samtidige prestar i 1143. Det har vori tvil om kven av desse det er som er meint; men det vert ikkje avgjerande: »I ethvert tilfælde må digtet høre til midten af det 12. årh.» Finnur Jónsson meiner at ein kanskje kan datera det enno meir noggrant, meddi det er mogleg at ein strofe siktar til den nye kyrkja som vart bygd i Skálholt i 1154.

Fr. Paasche har om lag same dateringa. I Kristendom og kvad³ heiter det: »antagelig er det kvædet snart efter aar 1150;» samstundes reknar han med at det er yngre enn Geisli, meddi han finn lån derifra.⁴ I si litteraturhistorie⁵ daterer han under tvil: »omkring 1155?»

Derimot gjer Jan de Vries⁶ *Leidarvísan* yngre enn Harmsól. Han avviser — som også Paasche — tanken om samanheng med kyrkje-innviinga i Skálholt, og finn lån både frå Harmsól og også frå Plácítusdrápa, som han set til om lag 1180. Til denne tid daterer han også *Leidarvísan*: »Wahrscheinlich ist die *Leidarvísan* um 1180 geschrieben worden.»

*

Dei tre dikt gjev lite haldepunkt for ei datering ut frå ålmenhistorisk eller kyrkjehistorisk samanheng. Likeins vil ei noggrann datering etter

¹ Altn. Lit. Gesch. II s. 115.

² II s. 118—119.

³ S. 98.

⁴ S. 108.

⁵ S. 290.

⁶ Altn. Lit. Gesch. II s. 115.

stilistiske kriteria vera vanskeleg meddi det er så pass liten tidsavstand det gjeld. Det synest i det heile uråd å gje ei sikker datering ut frå språklege kriteria dersom ein ser det einskilte dikt isolert.

Derimot måtte det vera mogleg å vinna fram til større visse m.o.t. den innbyrdes samanhengen mellom desse tre dikt dersom ein hadde fullstendig oversyn over viktige former for likskap. Og dermed måtte det vera råd å stella dei i relasjon — anten som kjelder eller som avhengige — til eit dikt som kan daterast sikkert, såleis som tilfellet er t.d. med Geisli. Den etterrøknaden som her fylgjer, byggjer på ein fullstendig ord-indeks over dei tre dikt, — her avstytt H, P, L —, og ei jamføring av dette tilfanget med dei viktigaste ord i G (Geisli).¹ Vi vil då fyrst ta for oss H, og sjå det i samanheng med 1) L, 2) G og 3) P, dinest L, sett i samanheng med 1) G og 2) P, og endeleg P sett i samanheng med G.

Det seier seg sjølv at ein må vera varsam med å byggja på eit slikt tilfang. Skilnaden mellom emna for dei tre dikt er i og for seg nok til å skapa store stilistiske og språklege ulikskapar: om ein t.d. ser på P og H, fortel det fyrste om ein herfører i gamletida, i det andre vender diktaren seg til Gud og syng om si synd og Guds ære. P-diktaren har hatt til rådvelde mykje meir av den tradisjonelle strids-terminologien som skalde-målet hadde sin styrke i; H — som L — har i stor mon måtta gå nye vegar. Og når det gjeld meir vanlege ord, vil det naturleg nok vera ei mengd av dei som finst snart hos ein av dei, snart hos to og snart hos alle tre — utan at det seier noko om samanheng mellom dei. Det ein må byggja på, er dei einskild-ord, ord-samansetningar og kenningar som er meir sjeldsynte. Ofte finn vi desse også i andre kvad; men serleg interesse har dei som synest vera nytta for fyrste gong i H, L eller P.

*

Det referatet vi ovanfor har gjevi av dei ulike freistnader på datering, syner at det er funni samanheng mellom alle dei tre dikta. Dette er rettnok ein samanheng som ofte ter seg meir i det ytre, og som ein ikkje alltid treng ta som teikn på at diktaren er usjølvstendig i djupare meining. Men parallellane er mange, — ofte endå fleire enn dei som hittil er framdregne.

Dette gjeld såleis for samanhengen mellom H og L, der døme er nemnde

¹ Tekstgrunnlaget er Finnur Jónsson: Den norsk-islandske Skjaldedigtning, Kbh. 1912. Her finn ein dikta omhandla i A I s. 459—473, 562—572 og 607—626 og B I 427—445, 548—565 og 606—633.

både av Fr. Paasche¹ og av Jan de Vries.² Men når Paasche talar om »lyskeningar» i H, høver det mindre godt. Det vi har å gjera med, er kenningar for himmel, serleg brukt som del av kenningar for himmelkongen. Eit døme er H 43.1—4, der Gud er kalla *landa ræfrs gramr*: herre over taket over landet ǫ: himmelen, medan Gud i L 10.1—2 er *vǫrðr vallræfrs*: vaktar over taket over markene ǫ: himmelen. Etter Lexicon Poeticum og R. Meissner: Die Kenningar der Skalden synest *ræfr* i denne kenningen å skriva seg frå anten H eller L.

Men større interesse har dei stader der det frå eit punkt i det eine diktet synest gå liner til fleire punkt i det andre. I slike tilfelle tykkjest det gje ei vitring om kva for eit dikt som er opphavet.

I L 13.7—8 er Gud kalla *siklingr sunnu setrs*: solheims-(ǫ: himmel-)konge. Dette *sunnu setr* møter vi også i H i kenning for Gud: *vísi sunnu setrs* (13.6—8) og *sunnu setrs sökva vinr* (49.5—8).³ *Sunnu setr* er ikkje overlevert andre stader.

L 33.2 har *ǫðlingr ǫðla salar*, konge over sol-salen, og H nyttar både i 10.6—8 og i 59.3—4 *ǫðull* saman med ord for hus til ein liknande kenning: *gætir ǫðuls ranns* og *ræsir ramligs ǫðuls býs*.⁴

L 25.5—8 lyder:

*Gramr skóp hauðr ok himna
hreggranns sem kyn seggja;
einn 's salkonungr sólar
snjallr hjalpari allra.*

H 20.5—8 gjev ein tydeleg parallell til line 5—6: *Ern skóp hauðr ok hlýrni | heims valdr sem kyn beima*; og samstundes ser det ut til at *sólar salkonungr* i line 7 har vori utgangspunkt for ei rekkje liknande kenningar i H: *élhallar konungr* 2.5—6, *sóltjalds konungr* 10.4, *dagstalls konungr* 35.6 og *fjörnir sunnu hvéls konungr* 36.7—8.

Også andre stader får vi ei kjensle av at H byggjer vidare på bilete som er lånt frå L. I L 42.1—2 er Gud kalla *ítr yfirstillir himins rítar túns*, den gjæve overkongen over himmel-skjolden (ǫ: sola) sitt tun, altså himmelen. H 26.3—4 har *ítr gervir éla ranns rítar* om Gud, altså: den gjæve skapar av

¹ Krd. og kvad s. 117—118.

² Note 13 s. 117—118. Det fyrste dømet — *linns láds lyptimeiðr* — finst ikkje elles i den gamle diktinga, men dette seier i og for seg ikkje noko om kva for eit dikt som er eldst. I dei neste døma har det komi inn nokre meiningsforvirrande misprentingar: »Hsl» s. 117 siste line skal vera »Pl», »Hsl» s. 118 fyrste line skal vera »Leid», og »Hsl» i andre lina skal vera »Gamli: Jóansdrápa».

³ Såleis E. A. Kock i Notationes Norrœnæ § 1208 i staden for *s.s. harri* i utgåva.

⁴ Såleis Jón Helgason i Acta Phil. Scand. 10 s. 262 i staden for *bús* i utgåva.

storm-huset (o: himlen) sin skjold, altså sola; og i 50.2—4 er Gud kalla *festir fróns musteris rítar*: han som styrer land-tempelet (:o himlen) sin skjold, altså sola; adjektivet *ítr* er med i halvstrofen her òg.

Sameleis er det tydeleg likskap mellom L 42.6: *jöfurr sunnu*: solkongen, Gud, og H 44.1—3: *dáðreyndr jöfurr svana flugreinar leygs*: den dådrøynde kongen over elden (o: sola) i svanene si »flyge-rein» (o: himlen) — altså solkonge. Og i siste strofen, H 65.4, finn vi same ordet som i L 42.6: *jöfurr sunnu*. Som Paasche har påvist,¹ syner nett denne strofen også i tanke-innhald stor likskap med slutten av L.

Eit liknande ordlag er L 32.5—6: *skjöldungr skjýja skríns*: kongen over »sky-skrinet» (o: himlen); dette er einaste gongen denne kenninga finst. Her òg ser det ut til at biletet har inspirert H-diktaren til nye omskrivingar. I H 19.7—8 er Kristus kalla *skryðir skjýja slóðar skríns*, prydaren av sky-vegen sitt skrin (o: himlen). Og i neste strofen varierer Gamle biletet, meddi han fører inn det meir vanlege *tjald* og kallar himmelkongen *grandlauss skjöldungr skjýja tjalds ok aldar* (20.1—4). Her som fleire gonger ser det ut til at diktaren, når han fyrst har nytta eit litt meir sermerkt bilete ein gong, tar det opp att like etter, liksom han skulle stå under tvang av det biletet som ein gong har gjevi tanken form. Vi finn elles fleire døme på det same også i P og L.

Men serleg synest det føra mange liner frå ulike stader i Gamle si dikting til andre halvstrofen i eit einskild karakteristisk vers i L, nemlig 35.

Her heiter det i line 7—8: *drótt biði sikling sátta | sólvangs*: manne-ætta burde be himmel-kongen om forlik. Tanken om forlik mellom Gud og menneska er framme fleire gonger i båe dikta; men ingen stad finn vi ein så klår parallell til det siterte ordet som i H 17.5—6: *pú biðr öld, / allmáttigr goð, sátta*.

Ein etterklang av L 35 finn vi att også i eit anna dikt av H-skalden, nemleg i Jóansdrápa. Her er *sól* nytta i kenning for Gud på ein måte som det ikkje finst fleire døme på enn desse to: L 35.7—8 har *siklingr sólvangs*, Jóansdrápa 3.3 har *deilir sólar vangs*.

Men den mest påfallande parallellen har tilknytning til den setninga som femner om innskotet med *biðja sikling sólvangs sátta*:

*oss skyldi sú aldri
ógmar-tíð en stríða
(drótt biði sikling sátta
sólvangs) ór hug ganga:*

aldri må vi la den redselstid gå oss or minne, — det er tale om domedag.

¹ S. 118.

No finst ikkje ordlaget *ganga ór hug* med dativ meir enn ein gong til i den gamle poesien (ein gong har det genitiv). Påfallande er det då at denne eine staden nettopp er i H, og det i ein halvstrofe som òg skildrar den siste domen, og som setning for setning, ja delvis ord for ord, fell saman med L 35.5—8. Også i H 37.5—8 fyller orda *oss skyldi sú aldri* den femte lina, medan subjektet fyller heile den sjette. Etter sjette lina kjem eit innskot som både i L og H fyller heile sjuande lina pluss dei to fyrste stavingane av åttande. Endeleg endar i baa strofane åttande lina med orda *ór hug ganga*.

I H 37 lyder andre halvstrofen slik:

*oss skyldi sú aldri
unaðs-gnótt fira dróttins
(þar 's orsløngvi engum
angrsamt) ór hug ganga.*

Den føregåande strofen har skildra korleis Gud fører alle sine bort frå domen til fryd og glede; 37.5—8 kan omsetjast: Aldri må vi la denne Guds rikdom av fryd gå oss av minne, der har ingen mann suter.

Det er ikkje vanskeleg å skjønna kva det er som har gjort at nettopp denne strofen har fest seg hjå Gamle. L er ei framstilling av den rolle sundagen har spela i Gudsriket si søge: heilt sidan himmelbrevet dala ned i Jerusalem på ein sundag, har ei lang rekkje store og merkelege hende falli på denne dagen. No er diktaren ferdig med dette, og etter eit vers der framstillinga liksom kviler ut, gjev han — i strofe 35 — i ein blenk eit syn inn i framtida: på ein sundag vil det skje at kongen over himmel-elden, solkongen, kjem att og skifter manne-ætta i to. Så levande som tanken på domedag har vori for samtida, kan det ikkje undra at ei slik »tidfesting» måtte gjera eit sterkt inntrykk. Heile H vitnar om kor sterkt tanken på domedag har oppteki diktaren; det er også i skildringa av domen han når høgast, så lesaren sume stader må tenkja på visjonane i Draumkvædet. Tankane frå L 35 har vori sentrale i hans eiga förestellings-verd.

Det ville vera vanskeleg å forklara desse samanhengar mellom L og Gamle sine dikt, serleg den sistnemnde, dersom vi ikkje reknar med at det er H som er det yngste av dei to.

*

Også H sine parallellar med G har vori omhandla; Jan de Vries nemner »nur einige der wichtigsten Beispiele». ¹ Andre som kunne nemnast, er ein

¹ II s. 117 note 8.

Gud-kenning som *vísi veðrs hallar* i G 2.3—4, svarande til *fylkir veðrhallar* i H 4.6—8; det sermerkte biletet for himmel i G 7.5—6: *und hriðblósnum heiða sal*, som i H 57.6—7 er brukt i kenning for Gud: *valdr blásinna tjalda hreggs*; adjektivet *margfríðr* som finst i G 26.2 om Olav den Heilage og i H 51.8 om apostelen Peter, — tydelegvis overlevert berre desse to stadene. Ein kunne òg nemna G 65.5, *himna gervir*: himmelskaparen, som i H 26.3—4 har vorti til *ítr gervir éla ranns rítar*, ein kenning som òg har samanheng med L 42.1—2 (jfr her s. 0 0 5). Det tyder på at H-skalden har hatt høve til å låna både av G og L.

Men serleg interesse har eit døme der eit bilete frå G finst att to stader i H. Jan de Vries¹ har peika på likskapen mellom G 16.7—8: *umbgeypnandi alls heims*: han som held allheimen i sine gaupner (hender), og H 29.7—8: *skjstalls skringeypnandi*: han som *geypnar* (o: held i sine gaupner) sky-underlaget (o: lufta) sitt »skrin» (o: himmelen). Men også H 44.5—6 har same førestellinga til grunnlag: Gud er kalla *frónspennir fagrtjalda*: han som spenner om jorda sitt fagre telt (o: himlen). Det synest vera ei stadfesting på at H er yngre enn G.

*

Også med P har H parallellar. Jan de Vries² har peika på sume; men det kan også nemnast andre.

P 18.1 nyttar nemninga *dýrdhittir* om helten; H 7.7 kallar Gud *dýrd hittandi dróttinn*. P 15.3 kallar helten *hoppum reifðr*; i H 49.3 er kong David *hoppum reifðr*. P 54.5 nyttar ordlaget *spandi til yndis*, førde (ein) til sæle, glede; H 36.5 har: *lætr spond til yndis*.

Men når H to gonger varierer eit bilete som òg finst i P, tyder dette på at P er det opphavlege, ikkje omvendt, slik som Jan de Vries har tenkt seg.³ Det gjeld P 3.2—3: *byrskríns stillir*: kongen over storm-»skrinet» (o: himlen). Her har H 1.1—2 *stillir hreggtjalda*: kongen over storm-teltet, og 23.2—4 *stillir hriðar nausts*: kongen over storm-naustet.

Alt tyder då på at det er H som er det yngste av dei tre kvad. Men med omsyn til den absolutte datering av H synest det vera vanskeleg å koma til nokor meir noggran tidfesting enn Finnur Jónsson har gjort.

*

¹ II s. 117 note 8.

² II s. 117 note 10.

³ S. 115. I dømet s. 117 line 12 nedanfrå står »618 Str. 43» to gonger; siste gongen skal det vera »565 Str. 65». Det fylgjande dømet er oppatt-tak frå note 10.

Vi reknar såleis med at L allvisst er eldre enn »ca. 1200 eller slutten av 12. h.å.» (H). Men kan det daterast i tilhøve til G — altså i tilhøve til eit tidspunkt mellom sumaren 1152 og våren 1155?

At det er samanheng mellom desse to dikt, er tydeleg. Ut over det som er nemnt av Fr. Paasche¹ og Jan de Vries² vil vi også peika på at Gud er kalla *salkonungr himna* i G 66.6 og *salkonungr sólar* i L 25.7; Heilag Olav er kalla *fárskerðandi fyrða* i G 63.7, og Gud er *fárskerðir* i L 11.1; ordet *fyrðar* er elles med her ðg: *fárskerðir býðr fyrðum* o.s.b. Adjektivet *dáðsnjallr* karakteriserer Heilag Olav i G 56.8 og Kristus i L 23.6. Sameleis er det likskap mellom G 64.5—6 som kallar Gud *jöfurr heims ok himna* og L 17, der det er sagt at Gud som *jöfurr* rår over heim og himmel:

*Hás ræðr heimi þessum
hreggranns jöfurr (seggi
goð lætr gótt líf odlask
gæzku-fimr) sem himnum.*

I og for seg gjev ingen av desse stadene nokor vitring om kva for eit av kvada som er det eldste. Men både Paasche og Jan de Vries har gått ut frå at det er G som er eldst av dei to. Av det som Paasche nemner, vil vi her serleg leggja vekt på G 10.2, der dikteren bed om *orðgnótt*. Tanken på *orðgnótt* kjem att fleire gonger i L, både i 1.5—8: *mér gefi doglingr sólar stóls dýra orðgnótt* ... og tilsvarende i 2.5—6: *æstik aflamestan dróttinn mér orðgnóttar*; i 3.5—8 ventar han at Gud gjev honom *málsnótt*, og i 4.5—8 seier han at Gud har gjevi honom *orðgnótt* for at han skal nytta det *til óðar þessa*. Men ein kunne også nemna det viktige verset G 19, der Einarr fortel korleis det same underet hende då kong Olav fall som då Kristus døydde på krossen; frå dette verset synest L-skalden ha lånt både kenningen *salvørðr grundar* i 6.5 og etterlikninga av ordet *máltól* i 2.7—8: *málgogn mín skulu hrærd til mærdar*.

Vi tør såleis rekna med at L er yngre enn G.

*

Når det gjeld tilhøvet mellom L og P, har Finnur Jónsson³ gjevi dei viktigaste døme på samanhengen. For P sitt vedkomande finst dei samla i det andre stevet, strofe 32. Den lyder slik:

¹ S. 108.

² II s. 118 note 14.

³ II s. 119.

*Ljýtr engla lið ítrum
anгрhrjóðanda ok þjóðir;
einn es öllu hreinni
alt gótt sás skóp dróttinn.*

Prosaisk: *Ítrum anгрhrjóðanda ljýtr lið engla ok þjóðir; einn dróttinn, sás skóp alt gótt, es öllu hreinni*: Engleheren og menneska bøyer seg (vyrd-samt) for den herlege »synd-utrydjaren».

Finnur Jónsson har peika på samanhengen mellom andre lina her og både L 11.6: *meinhjóðandi þjóðum* og L 37.2: *anгрs hrjóðanda þjóðar*. Men han nemner også at heile stevet i L, 13.5—8, minner om andre stevet i P (32):

*Líta englar ítrum
óttlaust ok lið drótni;
einn es siklingr sunnu
setrs hvívetna betri.*

Både Paasche og Jan de Vries har godteki Finnur Jónssons syn, at P er eldst. Det er sikkert rett. Men det kan henda at P 32 gjer det mogleg å stella P i samanheng også med G.

*

Tilhøvet mellom P og G er omhandla både av Paasche¹ og av Jan de Vries,² som bae nemner døme på samanheng. Også her kan det nemnast fleire parallellar.

Ordlaget *biðja fulltings* (G 27.1 og P 10.3—4) er kanskje ikkje serleg påfallande; og også om adjektivet *framlundr* (*framlyndr*), brukt om helten i G 28.4 og P 7.4, kan seiast at det ikkje er heilt uvanleg i poesi; men det finst allvisst ikkje elles i P, H eller L. Tydeleg er derimot samanhengen når helten i bae dikt er kalla *fremðar lyst*; det gjeld G 25.3 om Heilag Olav og P 9.3 om Placitus. Og det synest vera fyrste dømet vi har på *brandél* om kamp når G nyttar det isolert i 51.2 og P 40.2 har det i ein krigar-kenning: *brandéls beiðir*. Kenningen *auðskiptir* synest heller ikkje å finnast i den gamle diktinga før G 60.5 og P 17.1; *himna valdr* i G 63.6 og P 19.7 synest òg å vera ny.

I og for seg seier ikkje noko av desse døma oss kva for eit dikt som er det primære. Men Paasche har gjort merksam på at heilage og englar i

¹ S. 91.

² II s. 115.

P er sett i biletet himmelkongen si hird — sameleis som i G. Paasche siktar her tydelegvis til likskapen mellom P 32 og G 5.5—8:

*lofaðr sitr englum øfri
(øðlinga hnígr þingat
doglings hird) á dyrðar
dagbóls konungr stóli.*

Prosa: *lofaðr dagbóls konungr sitr englum øfri á dyrðar stóli; hird øðlinga doglings hnígr þingat*: Hirda át kongen over kongar neiar dit.

Jan de Vries¹ har i sin omtale av samanhengen mellom P 32 og L 13.5—8 også nemnt G 66.5—6:

*lúti landsfolk ítrum
lim salkonungs himna:*

landsfolk lúti ítrum lim himna salkonungs: landsfolket bør bøya seg (vyrdsamt) for Guds lem — heilag Olav.

Såleis peikar då to moment i G til den same strofen i P som har vori mønster også for L 37. Det tyder på at P — som Paasche har meint — er eldre enn G.

*

Det er eit spørsmål om ikkje også Finnur Jónsson har hatt same meining om dateringa. I ei avhandling om P seier han om handskriftet: »Hvor mange afskrifter der ligger imellem denne, som vi har, og digterens exemplar, er selvfølgelig umuligt at sige, men ifølge vor afskrifts beskaffenhed kunde der godt være 2—3.»² Alt av denne grunn synest det rimeleg å rekna P for eldre enn 1150, kanskje ikkje så heilt lite eldre. Og i den fyrste utgåva av litteraturhistoria hans heiter det³ om dette kvadet: »det synes ... næppe at være yngre end omkring 1150; hertil svarer dets hele sprog og fremstilling på det bedste.» Når ein samanliknar med hans ord i andre utgåva,⁴ vil ein sjå at einaste skilnaden er at eit 5-tal har vorti til eit 8-tal i den nye utgåva — ei lett forståleg misprenting. Og også i den nye utgåva reknar han med at P er eldre enn L, som han set til midten av 12. hundreåret.

¹ II s. 118, not 14.

² Plácítusdrápa. Opuscula Philologica. Mindre Afhandlinger udgivne af Det Philologisk-Historiske Samfund. Kbh. 1887. S. 213.

³ II s. 121.

⁴ II s. 118, sitert her s. 002.

Det er også andre ting som tyder på tidleg forfattarskap når det gjeld P. Det handskriftet som kvadet er overlevert i — AM 673 b 4° — er gamalt; M. Hægstad¹ set det til 1150—1200. D. A. Seip² seier at det «ikke kan være yngre enn ca. 1200, snarere noe eldre.» Ved ei gjennomgåing av dei norske sermerke av paleografisk og språkleg art slår han fast at skrivaren må ha hatt eit (aust)norsk førelegg, og han finn det mest rimeleg at P også er dikta av ein nordmann og dikta i Noreg, rimelegvis samstundes med at legenden om Placitus vart overført til norsk, — truleg før 1150.

Innvendingane frå Jan de Vries mot at P skulle vera frå fyrste halvta av 12.hundreåret, fell dermed bort. P kan ha vori kjend i Noreg ei god stund før 1150-åra. Og med omsyn til dei heidne gude-namna i kenningane er dei i like høg grad som i H og L berre tom form.

*

Stutt vil vi då seia, at ein kan rekna med at Plácítusdrápa er dikta i fyrste halvta av 12. hundreåret³, kanskje ikkje alt for nær 1150; Harmsól er dikta ikring 1200 eller kanskje heller litt før; Leidarvísan er dikta før Harmsól, men likevel etter 1152.

¹ Vestnorske maalføre fyre 1350. II Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Tredje bolken. Skrifter utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 1941. II. Hist.-Filos. Klasse. No 1. Oslo 1942. S. 172.

² Plácítusdrápa. Studier i nordisk filologi, utgivna genom Rolf Pipping. 39. Helsingfors 1949 (Festskrift til R. Pipping). S. 20.

³ Etter at dette var skrivi, har eg vorti merksam på at også Jón Helgason — rettnok under tvil — har denne dateringa i Nordisk Kultur VIII: B side 155, 1953.

SIEGFRIED BEYSCHLAG

Möglichkeiten mündlicher Überlieferung in der Königssaga.

Die vielerörterte Frage, ob und inwieweit die Saga in den Augen Alt-Islands des 13. Jahrhunderts Geschichte oder Dichtung im Sinn einer Neuschöpfung war, entscheidet sich im wesentlichen durch zwei Feststellungen. Die eine ist, ob von dem bezogenen historischen Ereignis bis zu seiner Darstellung in den schriftlichen Denkmälern eine ununterbrochene Kette von Wissensübermittlung bestanden hat, und ob sich die Verfasser des 13. Jahrhunderts dieser Erzählkontinuität bewußt waren; die andere ist, ob für die Menschen des 12./13. Jhs. in Island und Norwegen der Begriff der geschichtlichen Wirklichkeit und die Art ihrer Feststellung dieselben waren wie für die Moderne.

Der Rahmen des vorliegenden Aufsatzes erlaubt nur auf eine der zu lösenden Aufgaben einzugehen, in Form einer grundsätzlichen Überlegung von Möglichkeiten einer Erzählkontinuität bei der Königssaga. Für die zweite Aufgabe kann ich vorerst nur auf einen Versuch von mir aus dem Jahre 1943 hinweisen.¹

I.

Die Königssaga umfaßt, soweit sie Vergangenheitsdarstellung für ihre Verfasser ist, einen Geschichtsraum von der Berührung mit zeitgenössischer Gegenwart am Ende des 12. Jhs. durch mehr als drei Jahrhunderte bis zu Harald Harfagri, und soweit sie die Ynglingasaga einbezieht, bis in graue Vorzeit zurück. Die erhaltenen Denkmäler setzen demgegenüber erst in der zweiten Hälfte des 12. Jhs. ein; selbst wenn man mit vorausgehenden verlorenen Werken rechnet, wie dies weithin geschieht, verringert sich der Abstand zu den geschilderten Ereignissen

¹ S. Beyschlag, *Geschichtsdichtung früherer Gemeinschaften des germanisch-deutschen Volkstums, Dichtung und Volkstum* 43 (1943) S. 131 ff., bes. S. 137 ff.

nur unwesentlich. Zudem ist es gemäß den Aussagen der Ersten Grammatischen Abhandlung über die zu ihrer Entstehungszeit vorhandenen Schriftwerke auf Island nicht rätlich, mit postulierter Sagaschreibung weiter als höchstens bis 1150 hinaufzugehen.¹ So steht man in der zweiten Hälfte des 12. Jhs. auf jeden Fall am Einsatz schriftlicher Darstellung von Vergangenheit und damit vor der Alternative: entweder beruht diese auf übermitteltem Wissen, zunächst unbestimmten Alters und Umfangs, d.h. auf der vielberufenen und vielgelegneten mündlichen Tradition, oder auf Erfindung und »Sagaschöpfung« der ersten Verfasser, eventuell auf einer Mischung von beidem. Zwar berufen sich die Sagas immer wieder auch für die Vergangenheit auf Zeugen und Gewährsleute, doch bleibt die Art der Übermittlung solcher Aussagen auf die Verfasser im Dunkeln, so daß sie ebenfalls nur Selbstaussage der geschriebenen Saga sind wie die dargestellten Ereignisse. Das gilt z.B. für den Bericht der Mork. über den Vortrag der *útfjarðar saga* vor Harald Hardradi: auch er, den rund 150 Jahre von der erhaltenen Mork. trennen, muß erst auf die Zuverlässigkeit seiner Überlieferung geprüft werden gleich allen anderen.²

Nur ein Zeugnis gibt es nach allgemeiner und einhelliger Auffassung, das diesen *circulus vitiosus* durchbricht: die in den Königssagas zitierten Skaldengedichte. Ihre Verfasser werden genannt und sie selbst tragen als Gesamtheit das Siegel der Echtheit in sich. Ihre Niederschrift ist zugleich mit den Buchsagas, in denen sie als Beleg für die Darstellung angeführt sind, erfolgt, also im 13. Jh.; von ihrer Entstehung trennt sie dadurch eine Spanne bis zu 300 Jahren. Während dieser müssen sie mündlich von Generation zu Generation weitergereicht worden sein. Das ergibt eine erste und wesentliche Feststellung: die Bewahrung der Skaldik in ihrer Menge und ihrer Schwierigkeit ist ein evidenter und nicht zu bezweifelnder Beweis mündlicher Überlieferung in weitem Umfang und noch dazu von Qualität. Die uns faßbaren Ausläufer dieser Traditionsfähigkeit: der Verfasser der Fgsk. und Snorri Sturluson, erhärten, in welchem Ausmaß eine einzige Persönlichkeit imstande war, derartig komplizierte Gebilde im Gedächtnis zu bewahren.

Angesichts dieses, an sich bekannten Sachverhaltes ist nun eine Überlegung vonnöten, deren Ergebnis grundsätzliche Bedeutung für die Frage nach der Existenz weiterer mündlicher Überlieferung haben dürfte: Welches Wissen von historischen Gegebenheiten und Personen setzen die Skaldengedichte voraus, um befriedigend verstanden werden

¹ S. hiezu Anne Holtsmark, *En islandsk scholasticus fra det 12. århundre* (Oslo 1936) mit der Datierung erst für 1180; vgl. Dag Strömbäck PBB. 66 (1942) S. 124 ff.

² Ebenso Dag Strömbäck, *Sejd* (Stekholm-Kphgn. 1935) S. 15.

zu können? Man muß sich zur Beantwortung völlig frei machen von all dem Sachwissen aus der Saga und sich nur auf das konzentrieren, was in den Gedichten wirklich steht. Im Rahmen dieser grundsätzlichen Besinnung kann ich nur einige Beispiele herausgreifen: Harald Harfagri, Hakon den Guten, Olaf Tryggvason. In Frage kommen Glymdrápa und Haraldskvæði, die Hákonardrápa und Hákonarmál, endlich die beiden Óláfsdrápur Hallfreds und einige lausavísur Eyvind Skaldaspillirs.¹

Zunächst die großen historischen Gedichte:

Das sogenannte Haraldskvæði macht als Helden seines Inhalts einen Harald Halfdansson, den jungen Yngling, genannt Lufa, namhaft, zu Kvinnar und Utstein wohnend, Herr der Norweger, Herrscher der Ostleute, Seekönig. Er gewinnt im Hafrsfjord eine Schlacht gegen einen Kjötvi und Haklangr, der fällt, während die anderen über Jädern nach Osten entfliehen. Weiter wird eine Ragnhild genannt und die Verstoßung norwegischer Mädchen, als Harald die dänische Frau nahm. Dann wird seine Umgebung beschrieben. Also Kunde allein von einer siegreichen Schlacht, einer Heirat und einer glänzenden Hofhaltung. — In der Glymdrapa erscheint nur der Name Harald (Str. 9), und eindeutig ein Kampf des Besungenen gegen die Schotten mit Landgang, ebenso vorher eine See- und folgende Landschlacht (mit Vertäuung der Schiffe) gegen zwei ungenannte Fürsten. Hierin wird der *þjóðkonungr* ein *andskoti Garuta* genannt. Deutlich ist ebenso, daß er vor dieser Schlacht siegreiche Kämpfe *á heidi* bestanden habe.

Nun, und der König der Hakonardrapa ist Bruder eines *Eiríkr*, dessen Söhne er in siegreicher Schlacht in die See treibt und verfolgt (Str. 7). Offenbar vorher kämpft er siegreich gegen Jüten (Str. 1), versenkt auf der Fahrt nach dem grünen Selmein im Süden mit nur zwei Schiffen elf dänische, unterwirft Seeland und die Küste Schonens, erzwingt Tribut von den Gauten und setzt einen von Heerfahrt aus Irland gekommenen Helden im Osten ein (Str. 5). — In den Hakonarmal geht es darum, wer von Yngvis Enkeln fallen soll: es ist Hakon, eines Björn Bruder, Norwegerkönig, der Fäller von Jarlen und Verderber der Inseldänen. Er fällt in einem Kampf am Strand von Stord als Sieger gegen Fürsten und

¹ Zitate nach Den norsk-isländska Skaldediktningin, hg. v. Ernst A. Kock (Lund 1946). — Historia Norvegiae (HN.) und Theodricus Monachus (Th.) werden nach den Monumenta Historica Norvegiae latine conscripta (ved Dr. Gustav Storm, Kristiania 1880) zitiert, Agrip nach der Ausgabe von Finnur Jónsson in Altnord. Saga-Bibl. Bd. 18 (Halle 1929), Fagrskinna (Fgsk.) ebenfalls von Finnur Jónsson in Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur (Kbhvn. 1902), Odd Snorrason desgl. von F. Jónsson (Kbhvn. 1932). Heimskringla (Hkr.) wird nach Saga und Kapitel zitiert.

wird als Schützer der Heiligtümer trotz eigenem Mißtrauen von Odin willkommen geheißen.

Endlich erfährt man aus der Olafsdrapa von einem Herrscher (*hilmir*) *Tryggva sonr* (Str. 6,2), daß er als Zwölfjähriger mit Heerflotte aus Garda ausgelaufen und Wikingszüge bis Irland unternommen habe, wobei die Darstellung den Eindruck eines zusammenhängenden Zuges ergibt. Die Person des Helden wird noch als *Horda vinr*, *allvaldr*, *Horda dróttinn*, *konungr* umschrieben und zudem als *horgbrjótr* (Str. 3) und *végrimr* (Str. 4) bezeichnet. — Die Erfidrapa berichtet schließlich von der Todeschlacht dieses *Tryggvasonr* (Str. 12), dessen Name *Óláfr* überhaupt erst aus dieser zweiten Dichtung erfahren wird (Str. 10 u. öfter). Olaf ist hier ein Fäller der Wenden (Str. 7), ein *vinr jarla* (Str. 9), er führt drei Schiffe: *Tráni*, *Naðr* und *Ormr* (Str. 13 u. 16); seine Gegner sind drei gegen den einen: zwei Könige, ein Jarl (Str. 3), wovon einer als *Eirekr* benannt wird (Str. 17), der nun Rache für Hakon nimmt (Str. 18), außerdem Thrönder (Str. 23). Die Heeresfolge der Thrönder fehlt Olaf gerade im Kampf (Str. 3), doch lehnt er jede Flucht ab (Str. 2).

Das ist alles, möchte man sagen. In der Tat ergeben die sechs Dichtungen eine Reihe unbeantworteter Fragen, allein schon aus enthaltenen Andeutungen. Gewiß ließe sich durch Kombination dieser und weiterer Gedichte eine Reihe von Zusammenhängen erschließen — doch zunächst ist festzuhalten, daß das einzelne Gedicht als künstlerische Einheit für sich hat existieren und verstanden werden sollen. Hierfür darf es den Hörern nicht unlösbare Rätsel aufgeben. Es wird also vorausgesetzt, daß der Hörer über die nur angedeuteten Namen, Personen und Ereignisse Bescheid weiß. In der Tat verrät ja das gesamte innere Gefüge des skaldischen Preisgedichtes, daß es aus einer bestimmten Situation entstanden und für diese geschaffen worden ist. Die zeitgenössischen Hörer, zunächst die Gefolgschaft, kannten sowohl den Dichter wie den Helden und waren mit der gesamten Geschehnisfülle der bezogenen Ereignisse vertraut, so daß Andeutungen genügten, sie in Erinnerung zu rufen.

Das ändert sich jedoch in dem Augenblick, wo die Miterlebenden zurückzutreten beginnen vor den jüngeren Generationen. Hier setzt das Fragen ein, und die Kundigen unter den Älteren müssen zu den Gedichten zumindest das für das unmittelbare Verständnis nötigste Sachwissen weitergegeben haben. Also wer z.B. die drei Gegner Olafs waren, was es mit den Bezeichnungen *horgbrjótr* und *végrimr* auf sich hat, ob er schon während der Wikingszüge *allvaldr* und *Horda dróttinn* war oder erst zur Zeit des Vortrags der Drapa, wie er als Zwölfjähriger nach Garda kam; weiter, wer die fürstlichen Gegner Hakons in der Todes-

schlacht waren, wie er den Tod fand, wie es zur Schlacht kam, welchen Anlaß der Dänen- und Gautlandszug hatte, wen er eigentlich im Osten eingesetzt hat; was das für Schlachten und Gegner Schönhaars außer im Hafrsfjord waren usw. Dazu werden Fragen nach tieferen Zusammenhängen nicht gefehlt haben, gerade nach den die Zeit bewegenden: wie kam es zu Sippenstreit zwischen Hakon und seinen Neffen? Was hatte Eirik für Hakon an Olaf zu rächen? Warum wurde gerade die Schlacht im Hafrsfjord Gegenstand eines Gedichtes wie das Haraldskvæði? Fragen, die man selbst weiterspinnen kann. Dabei ist die Möglichkeit zu beachten, daß Gedichte verwandten Inhaltes und Bezugs in Verbindung miteinander gebracht worden sein können zwecks gegenseitiger Stütze und Erhellung, z.B. zur Erfidrapa Olafs alle sonstigen, dem jeweiligen fródr madr bekannten Gedichte und losen Strophen, die sich mit der Todesschlacht Olafs befaßten; oder etwa die Antwortstrophe Eyvinds (l.v. Str. 6) über den Fall Gamlis auf Glumr Geirasons Visa (*Vel hefr hefnt*) von Haralds Rache an Hakon vermag zur Ergänzung der Hakonarmal zu dienen. Das Ergebnis solcher Möglichkeiten und Wahrscheinlichkeiten mußten Erzählgebilde bereits komplizierterer Gestaltung sein: Skaldengedichte über bestimmte Personen und Ereignisse, eingebettet in erläuternde Prosamitteilungen und durch sie verknüpft.

Es ist also die Feststellung zu treffen, daß für ein volles und befriedigendes Verständnis der Skaldengedichte in späteren Generationen die Entwicklung und zusätzliche Überlieferung einer begleitenden, erläuternden Prosa unumgänglich war. Den direkten Beweis für die Existenz einer solchen überhaupt bringt die Bewahrung der nicht im Gedicht genannten Namen der Verfasser und Gedichte (*Glymdrápa*, *Vellekla*, *Háleygjatal*) wie der Zusammengehörigkeit und Zuweisung ihrer Strophen. Dies ist auf alle Fälle bis in die Schreibzeit in Prosa mitüberliefert worden — oder man muß auch dies als unhistorisch anzweifeln.¹

Diese Feststellung führt an das hier zu erörternde Problem heran: Welcher Art kann die also zu fordernde Begleitprosa gewesen sein, darf mit ihrer Dauer bis zu den Buchsagas gerechnet werden und in welchem Umfang war eine Bewahrung über die nächsten Generationen hinaus möglich? Nun, fürs erste erscheinen die Preisgedichte in den erhaltenen Königssagas in eine ähnliche Prosaumgebung eingebettet, wie sie eben für eine ältere Zeit gefolgert wurde. Dieser Parallelität ist nachzugehen. Ich beschränke mich auf die Fälle innerhalb der ausgewählten Beispiele, wo die Prosa nicht lediglich Auswertung des Ge-

¹ S. hiezu Nat. Beckman in Arkiv 50 (1934) S. 198.

dichtinhaltes (wie in den Schlachtschilderungen), sondern Zusatz oder Loslösung von der Skaldik bedeutet.

Das ist der Zug Hakons des Guten nach Dänemark. Snorri bringt ihn als ausführlicheren Bericht, bezeugt durch die Strophen Guthorm Sindris und ihnen folgend. (Kp. 6ff.) Vom gleichen Zug berichten Fgsk. (S. 32) und als kurze Notiz Agr 5,13—14, beide jedoch ohne die Strophen. Beide schweigen von einem Kampf gegen Jüten (Str. 1) und einer Einsetzung eines Landesverteidigers (Str. 5), beide nennen entgegen Guthorm nur zehn gegnerische Schiffe statt elf (Str. 2). Dabei spricht Agr. ganz allgemein von Dänemark, Fgsk. von *suðr firir Hallande* entgegen Guthorms *sunnan trjónu tingls á græna selmeina*, was Snorri (Kp. 7) als Seeland und Eyrarsund interpretiert. Während weiterhin Agr. zum Skalden stimmend Seeland, Schonen und Vestergötland unterworfen werden läßt, weicht Fgsk. mit *Halland* und *Fjón* ganz davon ab (und weiß außerdem noch von Wenden beim Seekampf).

Die Frage lautet: ist es angesichts dieser Verschweigungen und Abweichungen, besonders in den Ortsangaben *Halland* und *Fjón*, noch wahrscheinlich, daß die beiden Denkmäler bei der Abfassung ihrer Berichte die Strophen Guthorms vor sich hatten? Ich halte es für evident, daß ihnen das Material ohne diese übermittelt worden sein muß, denn sonst wären die Divergenzen unerfindlich. Dann muß es aber einen Prosabericht gegeben haben, der den Inhalt der Strophen umschrieben und sich dann von ihnen gelöst hat; dabei war die Prosa Veränderungen und Kürzungen ausgesetzt, die sich in den Abweichungen zwischen Agr. und Fgsk., (die hier gegenseitig unabhängig sein müssen)¹ und zum Gedicht zu erkennen geben. Snorri war dagegen als Kenner Guthorms in Übereinstimmung mit ihm zu berichten in der Lage.

Zum gleichen Ergebnis kommt man bei der Skreyja-Episode in Hakons letzter Schlacht. Die drei *lausavísur* Eyvinds bleiben ohne irgendwelche Begleitprosa für fernerstehende Hörer nach Zusammenhang und weiterem Sinn unverständlich: Kampf gegen Eyvind Skreyjas Heerschar (Str. 3), der Fürst ruft Skreyja an: »Bleib in der Richtung, wenn du Norwegens König treffen willst« (Str. 4), der König hat den Schädel des Helmträgers gespalten (Str. 5). Selbst wenn man sich einen glücklichen Zweikampf während einer Schlacht aus den Strophen erkonstruieren kann, muß man zusätzlich wissen, daß dieser König gerade Hakon ist, daß Eyvind Skaldaspillir der Verfasser, und man will wissen, wer der Gegner

¹ S. Beyschlag, *Konungasögur. Untersuchungen zur Königssaga bis Snorri. Bibl. Arnamagnaeana Bd. 8* (Kopenhagen 1950) S. 341; vgl. außerdem Bjarni Aðalbjarnarson, *Om de norske kongers sagaer* (Oslo 1937) S. 190f.

war, und in welcher Schlacht der Zweikampf stattgefunden hat und dgl. Nachdem die Strophen überhaupt bis zur Schreibzeit als Eyvinds Eigentum überliefert worden sind, kommt man nicht um die Annahme einer sie erläuternden Begleitprosa herum.

Nun wird die Episode zufrühest im Agr. 6,3—9 berichtet, und zwar ohne die Strophen als eine durchgeformte und in sich verständliche Kurzerzählung.¹ Sie bringt mehr, als die Strophen enthalten. Nicht nur gibt sie die Voraussetzung für den Anruf Hakons (Str. 4) durch die Frage Eyvinds (6,4), sondern auch deren Anlaß: die Verdeckung des Goldhelmes Hakons durch den *dulhottr* (6,7); sie bringt außerdem das Gespräch mit dem Isländer Thoralf (6,6—7), den Namen des Königsschwertes und das Vorgehen Hakons unter dem Banner in Seidengewand und Helm (6,8). Sodann die sinnenfällige Schilderung des Zweikampfes selbst (6,9), die nicht aus der Strophe (Str. 5) stammt. Ihr entsprechender erzählen Fgsk. (S. 43,16) und Snorri (Kp. 31). Dies läßt den Schluß zu, daß Agr. die Strophen nicht vorliegen hatte. Ist sein Bericht dann die von den Strophen abgelöste Begleitprosa? Man muß feststellen, daß das Agr. Momente enthält, die sich auch in den Hakonarmal und in Thord Sjärekssons Drapa auf Thoralf finden: der König mit Schwert und Helm, ohne Brünne, der Fahne voranstürmend, Thoralf ihm zur Seite. Nicht deuten sie aber Gespräch und Vergleich zwischen diesem und Hakon oder den Schwertnamen (Agr. 6,6—7) an. Es dürfte also bereits eine Kombination der Skreyja-Strophen mit den beiden anderen Gedichten vorangegangen sein. Das erfordert aber eine verbindende und erläuternde Prosa, die so die Möglichkeit einer die Gedichte über Hakons Endschlacht umschließenden epischen Erzählung ergibt, wie sie oben aus allgemeinen Erwägungen vermutet war (S. 5), und wie sie etwa in Fgsk. und bei Snorri vorliegt. Agr.'s Kurzbericht könnte dann hieraus abgelöst und zu selbständiger Erzählung geformt worden sein. Seine geglückte Gestaltung setzt einen begabteren Sagamann voraus, als es der Agr.-Verfasser gewesen sein dürfte, so daß er älter als das Agr. wäre.²

Das führt zu Hakons Fall. Die Hakonarmal schweigen sich über ihn aus, andererseits wird er seit *Historia Norvegiae* (HN.) und Theodricus

¹ Beyschlag, *Konungasögur* S. 339f.

² Hier läßt sich beobachten, wie Reden in der Tat Kristallisationspunkte epischer (vorliterarischer) Gestaltung zu sein vermögen: herausgesponnen aus dem Ansatz der losen Strophe bilden sie den Kern, um den sich sinnenfällig erläuternd die epische Erzählung legt. Solche Reden sind eben keineswegs ausschliesslich Schreibtischarbeit, wie Baetke, *Deutsche Literaturzeitung* 73 (1952) Sp. 338 in Hinblick auf diese Stelle behauptet.

(Th.) von den Übersichtswerken im wesentlichen übereinstimmend berichtet.¹ Hier tritt nun die Alternative des Problems klar zu Tage: entweder hat eine schöpferische Persönlichkeit des 12. Jhs., spätestens knapp vor der Abfassung der HN. und des Th., Verwundung, Tod und Beisetzung des Königs zu den Hakonarmal (und den anderen Gedichten und Strophen) zur Abrundung hinzuerfunden — oder die Berichte der Denkmäler gehen auf eine noch der mündlichen Stufe zugehörige Überlieferung vom Ableben Hakons zurück. Wenn man postuliert, daß erstens die Zeitgenossen, d.h. die Umgebung Hakons und der Gunnhildsöhne einschließlich der dort lebenden Skalden wußten, wie Hakon gestorben ist (vgl. die lausavisa Nr. 1 des Glumr Geirason), und daß zweitens dies Wissen mit den Gedichten und anderen Tatsachen jedenfalls den nächsten Geschlechtern weitergegeben worden ist, bleibt nur noch das Wie der Überdauerung von rund 200 Jahren eine offene Frage. Einen Fingerzeig gibt der Name für den Burschen bei Snorri, dem der Todeschuß zugeschrieben wird (Kp. 31): *Kispingr*. Magnus Olsen hat es glaubhaft gemacht, daß sich der Name auf eine ags. Form **Crisping* oder dial. **Cisping* zurückführen läßt und damit original dem 10. Jh., der Umgebung Gunnhilds angehört.² Name und Person des Dieners Gunnhilds sind also mündlich durch jene 200 Jahre bewahrt worden; es ist kaum anzunehmen, daß dies ohne eine ihm wenigstens zugesprochene (wenn nicht historische) Rolle geschehen ist, so daß es keineswegs abwegig erscheint, Überlieferung hinter dem Vorgang des Pfeilschusses zu sehen³ und damit hinter Hakons Tod überhaupt. Hinzu kommt die unten (S. 17) zu erörternde Wahrscheinlichkeit, daß der Tod des Fürsten auch einem Konungatal angehört haben dürfte, was wieder für längere mündliche Tradition spricht. Man steht damit hier vor einer doppelten Möglichkeit: Verknüpfung des Berichtes von Hakons Tod mit einer ergänzenden Begleitprosa zu den Hakonarmal oder (zugleich?) Herkunft aus dem Konungatal und damit wieder aus mündlicher Stufe.

Nun zur Olafsdrapa Hallfreds. Sie wird ebenfalls erst in Fgsk. und Heimskringla (Hkr.) zitiert, und zwar nur in Auswahl. Aber schon HN. (S. 113) und Agr. 18,4ff. bringen die Fahrten Olafs von Garda bis Irland, in einer der geographischen Reihung Hallfreds entsprechenden Aufzählung, so daß G. Storm an dessen Benutzung durch HN. gedacht hat.⁴

¹ Beyschlag, Konungasögur S. 162ff.

² Magnus Olsen, Maal og Minne 1931, S. 44; auch Norrøne Studier (Oslo 1938) S. 298f.

³ Wie dies Bæetke, a.a. O. Sp. 340, entgegen der Annahme auch Indrebø und Berntsens hinstellt, s. Konungasögur S. 164 u. Anm. 131.

⁴ G. Storm, Aarbb. 1873, S. 366.

Jedoch dann bleiben die Abweichungen in HN. und Agr. vom Skalden und untereinander ungeklärt.¹ Sie gruppieren sich um die Notizen von der Heeresfolge von Norwegern, Dänen, Gauten und Slaven und von Winteraufenthalten in der Jomsburg, sowie um die verschiedene Verteilung der Heerfahrten auf Ost und West. Fgsk. und Snorri, die also die Drapa kennen, weichen hierin von den älteren Darstellungen ab: Fgsk. verzichtet auf Einzelheiten überhaupt (S. 108) und zitiert nur die Strophen; Snorri scheidet Heeresfolge und Jomsburg (also die Zusätze) aus und baut dafür den aus Odd stammenden (auch Fgsk. S. 111,13 bekannten) Aufenthalt bei Geira ein (der an sich eine Stütze im »Fäller der Wenden« in der Erfidrapa Str. 7 findet). Diese Streichung gegenüber Agr. (und HN.) bei den die Drapa wörtlich kennenden Verfassern legt nahe, daß HN. und Agr. Fassungen vor sich hatten, die ohne Strophen waren, d.h. sich von ihnen gelöst hatten und dann Ausweitungen und Varianten entwickelten — falls diese nicht trotzdem zu einer begleitenden Prosa gehörten und damit bis in die historische Zeit zurückreichen könnten.

Weiter ist bemerkenswert, daß von den Bezeichnungen Olafs als *horgbrjóttir* und *végrimmr* in der Drapa von Snorri kein Gebrauch als Stütze gemacht wird. Die Hkr. führt ja — als erstes Übersichtswerk — Olaf als *horgbrjóttir* und *végrimmr* vor Augen: im Kapitel 59 und in den Vorgängen von Märin (Kapitel 68 und 69), aber ohne Skaldenbeleg. Nun stammt der Vorgang in Märin aus Odd (S. 161ff.) und damit aus einem ganz anderen, hier nicht erörterbaren Herkunftsbereich. Andererseits bezeugt die zeitgenössische Drapa mit ihren beiden Ausdrücken Olaf als aktiven Gegner des heidnischen Kultes, und es gab also dementprechende Vorgänge in Olafs Geschichte. Sie müssen derart Aufsehen erregt haben, daß, wenn überhaupt, dann gerade hierüber Berichte an die nächsten Generationen weitergegeben worden sein dürften. Das ergibt einerseits die Möglichkeit, daß historisch fundierte Berichte auch in der Darstellung Odds verborgen sein können und seine Saga nicht nur Neuschöpfung, Legende und Märchen enthält. Andererseits ist zu erwägen, daß die mögliche Begleitprosa zur Drapa selbst keine Erklärungen zu den beiden Benennungen gegeben hat, die ja mit den Vorgängen der Drapa direkt nichts zu tun haben. Und daß aus dem gleichen Grund dann auch Snorri sie nicht als Beleg verwendet hat. Es taucht also eine weitere Möglichkeit mündlicher Überlieferung auf: die Existenz von Berichten, die nicht aus der Erklärung von Skaldenversen, sondern als Weitergabe auffallender Ereignisse selbst entstanden sind.

¹ Konungasögur S. 183.

Ein letztes hier zu behandelndes Problem enthält die Glymdrapa. In ihrer Deutung besteht eine Differenz zwischen Fgsk. und Hkr. Dort werden (S. 18) die Strophen 3—5 (die Seeschlacht gegen zwei Fürsten) auf Hafrsfjord bezogen als ein zweites Zeugnis neben Harkv. Str. 7—11 (die Schlacht), das hier *þjóðolfr ór Hvíni* zugeschrieben wird (S. 15). Die Hkr. dagegen bezieht die Glymdrapa nicht auf Hafrsfjord, sondern auf vorausgehende und folgende Kämpfe: Str. 1 und 2 auf Örkedal, Str. 4 auf Sólskel, wobei unter den beiden Fürsten Húnpjófr und Nøkkvi (neben Sólvi Klofi) verstanden sind, die fallen. Str. 5 wird auf Arnvidr und Audbjörn gedeutet, Str. 6 (zusammen mit Harkv. 6) und Str. 7 (mit der Bemerkung *andskoti Gauta*) auf einen Heerzug gegen die Gauten, und dann Str. 8 auf Schottland (wovon die Fgsk. schweigt). Nun bietet der Text der Glymdrapa wenig Anhaltspunkte zu einer historischen Fixierung (s.o. S. 3); für die Beurteilung seiner Verwendung in den beiden Übersichtswerken hängt alles von der fraglichen Existenz einer Begleitprosa ab. Man muß sie einerseits wegen der mangelnden Angaben geradezu fordern, andererseits spricht die Divergenz zwischen Fgsk. und Hkr. sehr stark zumindest für den Verlust einer solchen. Und daß eine eigene, unrichtige Kombination Snorris für Str. 6 vorliegt (*við stik bundinn*) hat Ivar Modéer nachgewiesen.¹ Hinwiederum bringt Snorri genaue Namen der Gegner, die Harald vor Hafrsfjord besiegt habe. Man braucht wohl keinen Zweifel zu hegen, daß diese Namen nicht Snorris Phantasie sind, sondern ihm irgendwie überkommen.² Dann ist anzunehmen, daß zu den Namen auch Begebenheiten übermittelt wurden, wobei zu erinnern ist, daß sowohl Fgsk. (S. 13, 1—6; 15, 18) wie Agr. 2,1 und HN. (S. 104) summarische Andeutungen über Kämpfe Haralds vor der Hafrsfjordschlacht enthalten. So ist es eine mögliche Schlußfolgerung, daß zur Zeit der Niederschrift der älteren Übersichtswerke derartige Berichte vielleicht bis zu dem Umfang bei Snorri vorhanden waren. Das läßt folgende Vermutungen zu: Snorri hat Namen und mehr oder weniger kursorische Berichte über jene Vorgänge besessen und nun die Strophen der Glymdrapa auf sie bezogen; in diesem Fall sind die Strophen natürlich keine echten Stützen. Oder Snorri hat im Gegensatz zur Fgsk. noch eine Begleitprosa zur Glymdrapa gehabt, welche die Namen und Umstände

¹ Ivar Modéer, Tre textställen i Hkr., Arkiv 59 (1944) s. 203ff.

² Die mit der Egilssaga zusammenhängenden Fragen muß ich hier übergehen, vgl. Adalbjarnarson, a.a.O. S. 190ff. und Johan Hovstad, Syn og segn 52 (1946) S. 87, neuestens — dies nur als nachträgliche Korrekturnotiz — Sig. Nordal, Sagalitteraturen (Särtryck ur Nordisk Kultur VIII B, Litteraturhistoria, Norge og Island, Uppsala 1952) S. 241 ff.

enthalten hat; dann taucht wieder die Frage auf, wieweit diese Prosa des 12. Jhs. noch als authentisch anzusehen ist, d.h. in die Entstehungszeit des Gedichtes zurückreicht und dessen Strophen richtig bezieht.

Die Überlegungen über eine mögliche Begleitprosa zu den Skaldengedichten haben also zu einem sehr komplizierten Bilde geführt. Das Ergebnis ist: Sicher erscheint es, daß es zur Zeit der ältesten bewahrten Niederschriften Prosaberichte gegeben hat, die zwar eine enge Verwandtschaft mit zeitgenössischen Skaldengedichten zeigen, jedoch in Sachangaben von ihnen abweichen oder gar keine Stütze in ihnen finden: Hakons Dänenzug, Kampf gegen Eyvind Skreyja, Olafs Wikingszüge. Sie können mit jener postulierten Begleitprosa identisch sein, haben sich aber vor den überlieferten Niederschriften von den Gedichten gelöst und die widersprechenden Angaben jedenfalls nach dieser Verselbständigung aufgenommen. Es können weiter bereits Prosakombinationen aus mehreren Gedichten und losen Strophen vorliegen, wie bei Hakons Todesschlacht, aus denen Kurzberichte entwickelt wurden, wie etwa der vom Fall Skreyjas im Agr. Wo die Skalden ganz schweigen, erscheinen ergänzende Berichte wie der vom Tode Hakons des Guten, für dessen lange Tradition immerhin ein Fingerzeig im Namen Kispingr erschien; oder die betreffenden Berichte können auch ganz anderer und infolgedessen noch dunkler Herkunft sein wie die von Olaf Tryggvasons Vorgehen gegen heidnische Kultstätten oder von den Heerzügen Harald Schönhaars. An diesem Beispiel ließ sich endlich zu allem in dem Widerspruch zwischen Fgsk. und Hkr. eine Unsicherheit in Zuweisung der Strophen und ihrer Deutung beobachten, vielleicht als ein Schwinden der Überlieferung über den hier längsten Zeitabstand hinweg beurteilbar.

Das führt wieder an die Kernfrage der ganzen Überlegungen heran: Darf also damit gerechnet werden, daß eine erläuternde Begleitprosa zusammen mit den Gedichten den Zeitraum bis zu den Niederschriften hat überdauern können, und darf man in den entsprechenden Stücken der Buchsagas einen Widerschein jener Begleitprosa sehen? Oder war jene Zwischenzeit eine Epoche der Gleichgültigkeit gegenüber dem Ereignis, jedoch fortdauernden Interesses am Kunstwerk, wo das Begleitwissen nicht nur vereinzelt (wie vielleicht bei der Glymdrapa), sondern allgemein verlorengegangen wäre? Dann müßte im 12. Jh. eine Epoche mit neu erwachtem historischem Interesse gefolgt sein, das sich mittels einer Reihe genialer Kombinationen der Skaldengedichte und durch »Sagaschöpfung« die Fülle dessen, was uns schließlich im 13. Jh. schriftlich begegnet, neu geschaffen hätte. Denn, das ist bei dieser Alternative zu beachten, allein durch Kombination der Skaldik gelangt man nicht zu

einer restlosen Erhellung der Vergangenheit. Durch keine Kombination kann z.B. erfahren werden, wen nun eigentlich Hakon im Osten eingesetzt hat — der Tryggvi der Saga begegnet in keiner Strophe in solchem Zusammenhang — oder was eigentlich das Lebenswerk Harald Schönhaars und Olaf Tryggvasons gewesen ist. Bei solcher Annahme eines weitgehenden Traditionsbruches bleibt eine die Lücken und das nackte Skelett des wenigen erhaltenen Tatsächlichen ausfüllende, umfassende Sagaschöpfung des 12. Jhs. allerdings der einzige Ausweg, um den Ereignisstoff selbst so knapper Darstellungen wie der drei ältesten Übersichtswerke des 12. Jhs. zu erklären.¹

Hier müssen weitere Überlegungen hinzutreten; vorerst ist nur darauf hinzuweisen, daß die Behauptung einer Begleitprosa zur Skaldik keineswegs ein Unikum darstellt. Für Thjodolfs Ynglingatal glaube ich selbst einen derartigen Nachweis erbracht zu haben.² Außerdem treten jüngst Felix Genzmer und Hans Kuhn aus einer gleichen Fragestellung für eine Begleitprosa auch bei Edda-Liedern ein, ja daß das Heldenlied womöglich überhaupt aus einer Prosa-Heldendichtung größeren oder kleineren Ausmaßes erwachsen und in sie eingebettet gewesen sei³ — wie das Skaldengedicht also in seine begleitende Prosa.

¹ Dies ist die Konzeption Walter Baetkes, aus der heraus seine Besprechung meiner »Konungasögur« in der Deutschen Literaturzeitung 73, Sp. 333ff. zu verstehen ist. Sie führt ihn zu Schlußfolgerungen wie etwa: »Ueber Olafs (d.i. Tryggvasons) Leben wußte man im 12. Jh. kaum mehr, als was die Skaldengedichte enthalten und Leute wie Sämund und Ari erkundet hatten« (Sp. 339). Alles, was über solche »karge Ueberlieferung« hinausgeht, sei daher Neuschöpfung des 12. Jhs. (ebda.). Nur begeht Baetke den Fehler, diese Auffassung, die nach der gegenwärtigen Forschungslage bestenfalls den Wert einer Arbeitshypothese hat, als bereits gesicherte Erkenntnis zu nehmen. Deshalb erlangen seine Einzeleinwendungen auf Sp. 340f. nicht das Gewicht etwa von Widerlegungen, sondern machen mit der Absolutheit, mit der sie vorgetragen werden, den Eindruck apodiktischer Behauptungen. Unter diesem Mangel leidet auch Baetkes eigene letzte Arbeit (wie übrigens auch die Dissertation seines Schülers Eckehard Vesper) »Christliches Lehngut in der Sagareligion« (Berlin 1951), so daß man nur an den wenigen Stellen wirklich aufhorcht, wo ein echter Vergleich zwischen heidnischer und christlicher Darstellung durchgeführt wird, wie bei Odin (S. 13, Anm. 2) oder beim »Königsheil« — um aber sofort wieder in unbeantwortete Zweifelsfragen zu geraten. Vgl. nun auch Hans Kuhns Besprechung in der Deutschen Literaturzeitung 74 (1953) Sp. 151ff., die mir eben zugänglich wurde, sowie Karl Hauck, Hist. Zs., im Druck.

² Beyschlag, Konungasögur S. 43ff. und S. 95ff. Verbindung von Prosatradition und Strophen in gemeinsamer Überlieferung nimmt auch Hovstad, a.a.O. S. 87, an.

³ Felix Genzmer, Vorzeitsaga und Heldenlied. Festschrift P. Kluckhohn und H. Schneider (Tübingen 1948) S. 1ff.; Hans Kuhn, Heldensage vor und außerhalb

II.

Nun hat sich jedoch inzwischen bereits eine bestimmte Prosaform als Wahrung mündlichen Wissens der Vergangenheit nachweisen lassen, die ich an dem Begriff des »Konungatals« entwickelt habe,¹ und die den Ring der Selbstbezeugung in der Saga ebenso durchbricht wie die Skaldik.

An zwei Strängen läßt sich diese Prosa beobachten. Der eine liegt in dem, was sich als konungaäfi Aris und aus den Mitteilungen Sämunds samt den Bemerkungen Snorris über seine Quellen erkennen läßt. Dabei benennt Snorri nicht nur diese konungaäfi Aris und die Gattung des langfedgatals als die zuverlässigsten Überlieferungen der Vorzeit neben den Gedichten der Skalden; er deutet auch das Vorhandensein einer Mehrheit solcher Reihen und Aufzählungen an, indem er langfedgatol nicht nur Königen, sondern auch anderen großen Adelsgeschlechtern zuerkennt (Hkr., Prol.) und außerdem gemeinsam mit Odd (S. 89) die chronologischen Berechnungen Aris anderen *fróðir menn* (Hkr., Ól. helgi Kp. 246) oder *alpyðu sogn* (ebda. 179) entgegensetzt.² Wenn sich auch diese Gegenüberstellungen nicht auf abweichende Königsreihen als Ganzheit, sondern nur auf Daten Olaf Tryggvasons und Olafs des Heiligen beziehen, so bezeugen doch die pluralischen Wendungen bei Odd und bei Snorri,³ daß Ari zwar (neben Sämund) der erste Schriftsteller, aber nicht der einzige war, der chronologische Berechnungen aufgestellt hat. Zudem weiß man ja vom *Catalogus Regum Norwagiensium*, der eine Königsreihe war, und von dem Gedicht *Oddmjór*, das Agr. 2,1 ausdrücklich als ein *konungatal* bezeichnet.⁴

Infolge der Bewahrung von Aris Gewährsleuten durch Snorri ist das Vorhandensein einer mündlichen Überlieferungskette bis in die Tage und in das Drontheim Hakon Jarls gesichert, d.h. jedenfalls bis zum Jahr 995 und damit für eine Zeitspanne von mindestens rund 130 Jahren. Der mögliche Inhalt und die Form dieser konungaäfi Aris läßt sich aus dem Vergleich mit den konungatol bestimmen, die aus den gemeinsamen

der Dichtung. Edda, Skalden, Saga (Heidelberg 1952) S. 262ff.; dazu ders. in *Miscellanea Academica Berolinensia* (1950) II/1, S. 30ff.

¹ Beyschlag, *Konungasögur* S. 131ff.; s. bes S. 285ff.

² Ebda. S. 285.

³ Odd: *oc eru þeir fleire* (S. 88, 21); *en þo eru þeir sumir menn fróðir* (S. 89, 1). — Snorri: *menn þeir er gloggliga telja; alpyðu sogn*.

⁴ Deshalb trifft Baetkes Einwand gegen eine Mehrheit solcher Berechnungen und Reihen ins Leere, wie auch angesichts obiger Bezeugung seine Behauptung der Unmöglichkeit verschiedener Königsreihen (Sp. 339) unerfindlich bleibt — es sei denn, man nimmt nur Baetkes Hypothese, aber nicht die Aussagen Odds und Snorris ernst.

»Kernstellen« der drei ältesten Übersichtswerke wie aus der Einleitung zur selbständigen Olafssaga Snorris rekonstruierbar sind.¹ Das ist der zweite Strang von Überlieferungsprosa, der die Selbstaussage der Saga durchbricht. Hiedurch wie durch die Zitierung Aris bei Snorri wird es wahrscheinlich, daß jenem Þorgeir Afráðskoll bereits ein Konungatal mindestens von Harald Schönhaar bis Harald Graumantel vorgelegen hat,² das er und die folgenden Gewährsleute, vermehrt um die weiteren Ereignisse bis Olaf dem Heiligen oder Magnus, Ari übermittelt haben. Damit ist ein weiteres Jahrhundert (von 870 ab) mündlicher Überlieferung gewonnen, gerade eine Zeitspanne, die auch für die Begleitprosa der Skaldik von entscheidender Bedeutung ist. Die Überbrückung des Jahrhunderts von Þorgeir bis Ari durch mündliche Tradition zweifelt an sich auch niemand an; erst die Zeit von Ari bis zum Beginn der Buchsaga sei im wesentlichen der Verfall mündlich bewahrten Wissens³ — also gerade die Zeit, wo lebendiges Interesse an eigener und vergangener Geschichte auf Island immer reicher bezeugt zu werden beginnt; das macht schon skeptisch.

Form und Inhalt der Gattung des Konungatals lassen sich, wie erwähnt, aus den kurzen Übersichtswerken (wozu auch Snorris genannte Einleitung zu rechnen) erkennen. Das Hauptkriterium ist, daß sich Gemeinsamkeiten der drei ältesten Übersichtswerke (HN., Th., Agr.) auf die sogenannten Kernstellen, d.h. wesentliche Inhalte der einzelnen Herrscherleben konzentrieren und dabei eine enge Übereinstimmung auch im Wortlaut zeigen. In ihm erscheint ein ständiger Wechsel von Gleichheit und Verschiedenheit, und dieser auf alle drei Denkmäler verteilte Parallelenwechsel des Wortlauts wesentlicher Inhalte legt es nahe, eine allen drei Denkmälern gemeinsame Vorstufe anzunehmen, die jedes der drei Denkmäler für sich benutzt hat und damit unabhängig von den beiden anderen ist — auch das Agrip. Die Beobachtung des gemeinsamen Inhalts ergibt einen bei allen Herrschern gleichen, strengen Aufbau eines dreiteiligen Lebensabrisses, der ausführlicher Beginn und Ende der Regentschaft und kursorisch-knapp Beurteilungen der Regierungsweise als Mittelteil enthält. Der Beginn, noch mehr das Endstück können erzählmäßige Gestaltung aufweisen, so daß diese

¹ S. Beyschlag, Konungasögur S. 174ff. u. S. 247f.

² Ebda. S. 280ff.

³ Baetke, Lehngut S. 20, vgl. auch seine Ausgabe der Hrafnkels Saga, Altnordische Textbibl. N.F. 1 (Halle 1952) S. 4f., und vor allem die Äußerung über Olaf Tryggvason oben S. 12 Anm. 1; dagegen vor allem Anne Holtsmark, Edda 38, S. 163f., und nun Hans Kuhn, Dt. Lit.-Ztg. 74, Sp. 151.

»Grundform« eine Mischung aus epischen und reflektierenden Bestandteilen zeigt.¹

Es ist nun die zu erörternde Frage, ob die zwischen den drei Denkmälern bestehenden Nuancierungen in den Kernstellen, also der Grundform, auf die Freiheit der Verfasser gegenüber ihrer Vorlage oder auf Variantenbildung innerhalb dieser zurückzuführen sind. Das bedeutet, daß man es entweder mit einer einzigen, und dann wohl bereits schriftlichen Vorlage, *einem* geschriebenen Konungatal, oder mit mehreren, leicht differenzierten, und dann mündlichen Fassungen zu tun hat. So wie der Stand unseres Wissens sich derzeit darstellt, ist die Antwort zunächst eine Ermessenssache. Sie hängt auch davon ab, welchen Grad von historischem Ernst und Gewissenhaftigkeit wie von Sachwissen man den Verfassern der drei Denkmäler zuschreiben darf. Wenn ihr Wissen einzig auf das beschränkt ist, was die eine (schriftliche) Vorlage bietet, ist die Möglichkeit entstellenden Mißverstehens gegeben; wenn sich die Verfasser aber bewußt weithin nur auf das konzentrieren, was die eine Vorlage, etwa ein Konungatal, als Auswahl des Wichtigsten und Zuverlässigsten bietet, dann wird aus dem größeren Wissen des Verfassers heraus ein Mißverstehen in wesentlichen Inhalten unwahrscheinlicher.² Andeutungen in den Denkmälern über ein Mehrwissen macht letzteres glaubhafter. Und nachdem es sich bei den Kernstellen um die ganz wesentlichen Tatsachen der norwegischen Königsgeschichte handelt, ist doch wohl eher anzunehmen, daß die Verfasser, die immerhin, wenigstens gemäß den Prologen der beiden lateinischen Werke, Wahres, Geschichte wiedergeben wollen, ihre Vorlagen jedenfalls an diesen wichtigen Stellen mit Sorgfalt behandelt haben dürften. Aus solchen Überlegungen ist zu folgern, daß jene Divergenzen in den Kernstellen den Vorlagen zuzuschreiben sind, d.h., daß diese mündlich und in Varianten in der zweiten Hälfte des 12. Jhs. vorgelegen haben. Dazu kommt, daß aus den verschiedenen Divergenzen Abweichungen auch des historischen Bildes erkennbar sind: Auffassungen, die einen Gegensatz der Reichskönige zu den Jarlen von Lade oder zu den Oberlandlinien nicht kennen, und solche, die ihn betonen.³ Das zwingt m.E. zu der Annahme, daß es mehrere Konungatal nebeneinander gegeben hat, die von den drei Denkmälern und Snorri mehr oder weniger kombiniert wurden. Dabei ist es durchaus möglich, daß die eine oder andere Fassung solchen Konunga-

¹ Dies die Quintessenz aus den einschlägigen Untersuchungen der »Konungasögur«.

² Vgl. hiezu die grundsätzliche Bemerkung in »Konungasögur« S. 186, Anm. 181.

³ Beyschlag, Konungasögur S. 319f.

tals auch schriftlich niedergelegt sein konnte.¹ Ich halte es überhaupt für notwendig, die gesamte Frage der Schriftlichkeit oder Mündlichkeit eines Werkes dem Bereich zufälliger Niederschrift und damit dauernd strittigen subjektiven Ermessens zu entrücken in den Bereich eines Stilbegriffes. Es gibt Gebilde epischer Art, die ihrem Wesen nach zu mündlicher Existenz bestimmt sind, und solche, deren Geburt mittels und während der Niederschrift geschah. Dies manifestiert sich in ihrer Stilform, die weitgehend objektiv festlegbar sein dürfte. Hier ist freilich viel Forschungsarbeit zu leisten. Buchwerke κατ' ἐξοχήν sind Snorris Ynglingasaga, Olafssaga und gesamte Heimskringla, sind das Agrip und natürlich die lateinischen Chroniken, ebenso Odds Olafssaga usw. Das ist fraglos. Aber die Begleitprosa zur Skaldik, zu Thjodolfs Ynglingatal (im Gegensatz zu Snorris Ynglingasaga) und ebenso die Gattung des Konungatals, wie sie aus den Übersichtswerken, Ari und Sämund erschließbar, sind ihrem Wesen und Konzeption nach mündlich. Der strenge, dreiteilige Aufbau und die ebenso strenge Stoffbeschränkung des Konungatals finden ihren inneren Sinn nur darin, daß ihre Strenge und Beschränkung Gewähr für sichere Bewahrung und Überlieferung wichtigen Wissensgutes bieten sollen. Aus der Mündlichkeit erklärt sich diese ihre Form, wie sich aus der Sicherheit schriftlicher Fixierung die reiche und mannigfaltige Großform des Buchwerkes versteht. Und nun bedeutet es gar keine Verwirrung der Begriffe und der Entwicklung mehr, wenn, gerade in der Übergangszeit zur Schrift, ein seinem Stil nach mündliches Denkmal auch eine schriftliche Fixierung erfährt oder Teile eines Buchwerkes auch mündlich vorgetragen oder aus dem Gedächtnis nach eigener Lesung oder solchem Vortrag neu niedergeschrieben werden konnten — das, was Anne Holtmark als sekundäre mündliche Tradition bezeichnet.² Das ist genau das gleiche, als wenn ein Edda-Lied oder eine Ballade aufgezeichnet wird: sie sind trotzdem mündliche Formen.³

¹ Wie ich in den »Konungasögur« bereits angedeutet, z.B. S. 104f.; S. 247, Anmerk. 320.

² Edda 38, S. 160.

³ Diese Darlegung sei zugleich Antwort auf Baetkes Angriff, Dt. Lit.-Ztg. 73, Sp. 336ff. gegen die Feststellung der Unabhängigkeit der drei Übersichtswerke voneinander und gegen die Mündlichkeit ihrer Vorlagen. Baetke hat hierbei nicht das methodische Ziel erkannt, daß sich die Schlußfolgerungen aus jener beobachteten Gleichheit und Verschiedenheit im Wortlaut einzig auf die »Kernstellen« und die ihnen entsprechenden wesentlichen Inhalte der erschlossenen zwei Olafssagas sowie nur auf die Grenzzone zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit im 12. Jh. beziehen — nicht aber auf eine Gesamtheit »aller Texte, die den gleichen Stoff behandeln«. Aus dieser unzulässigen Verallgemeinerung kommt Baetke zu der

Erkennt man die Verlagerung in den Stilbegriff an, dann kann man weiter feststellen, daß in der Gattung des Konungatal eine Form der mündlichen Stufe bis in die Anfänge der buchlichen Königssaga hereinragt, die ihrem Wesen und Inhalt nach weit in die Vorzeit zurückreichen kann. Das ist sodann ein Beleg für die Existenz mündlicher Stilformen gerade in einer Zeit — zwischen Ari und den Buchdenkmälern — die jüngste Forschung als Auflösung der Überlieferung ansehen möchte. Ihr Dasein macht (zusammen mit dem Vorhandensein von Begleitprosa zum Ynglingatal, sowie zu den gleichzeitigen Heldenliedern der Edda nach Hans Kuhn) auch Prosa zu den Skalden und in Ablösung von ihnen möglich und wahrscheinlich. In manchem können zudem Konungatal und Skaldenprosa sich überschneiden und damit gegenseitig stützen, wie bei Hakons des Guten Tod (s.o. S. 8). Vor allem steuert das Konungatal die bei der Skaldenprosa vermißte Vollständigkeit und Vertiefung der Geschichtsschau bei, von Haralds Reichsgründung bis zur großen Wende unter Olaf dem Heiligen und seinem Sohn Magnus, so daß eine gegenseitige Ergänzung und Beeinflussung der beiden Gattungen in den Bereich des Möglichen rückt. Sich von den Gedichten ablösende epische Prosa und ihre Neuformung, wie etwa der Thattr von Eyvind Skreyja, können sich ergänzend mit dem Konungatal verbinden; Gedichte und ihre Prosa können das Konungatal erläutern oder dieses kann dunkle Stellen der Gedichte erhellen, wie etwa nun der von Hakon dem Guten im Osten eingesetzte Westwiking durch das Konungatal als Tryggvi Olafsson enthüllt werden kann. Ein reges Leben gegenseitiger Erhellung und Durchdringung erscheint als möglich, ohne daß in dessen Umkreis von

geradezu grotesken Unterstellung, als sollten hiemit überhaupt »die Probleme, die die Sagaforschung bisher beschäftigt haben, mit einem Zug aus der Welt geschafft« sein und man brauche sich »um das Verhältnis der — erhaltenen und verlorenen — Texte zueinander ... eigentlich kaum zu bemühen« (Sp. 337). Den Nonsens solcher Aufstellung widerlegen allein schon die Erörterungen der »Konungasögur« S. 157ff. Für den Sonderfall der »Kernstellen« waren auch die allgemeinen, in anderen Fällen durchaus gültigen Erwägungen über die Arbeitsweise der Verfasser und Abschreiber (die mir aus Holtmarks Oppositionsvortrag gegen Adalbjarnarsons Dissertation in Edda 38 ebenso bekannt waren wie Baetke) nicht anzuwenden. Denn hier geht es um den Wesensbestand der norwegischen Königsgeschichte, wie ihn jedenfalls die Verfasser der erhaltenen ältesten Übersichtswerke übermittelt erhielten, zunächst ganz gleich, ob aus schriftlicher oder mündlicher Vorlage, ob abhängig oder unabhängig voneinander. Deshalb ist es auch kein Widerspruch zu ihrer Selbständigkeit im Aufbau eines Geschichtsbildes (Baetke Sp. 339), wenn den Verfassern in Hinblick auf diese wesentlichsten Sachangaben eine gewissenhafte Bindung an das Überkommene nach Inhalt und Sprachgestaltung zuerkannt wird.

willkürlicher, d.h. traditionsunkundiger Neuschöpfung gesprochen zu werden braucht. Da jedenfalls das für Ari bezeugte Konungatal ein Alter bis über zweihundert Jahre besitzt, wird es möglich, daß die gegenseitige Beeinflussung von Skaldik, deren Prosa und Konungatal während der ganzen Zeit seit der Entstehung stattgefunden haben kann.

Aus solchem lebendigen Nebeneinander läßt sich sodann auch die Entwicklung der aus dem Konungatal im 12. Jh. sich herauslösenden Kurzsagas von Olaf Tryggvason und Olaf-Magnus verstehen, die ich als den drei Denkmälern vorausliegend angenommen habe,¹ zumal ja auch die Entstehung der Ältesten Saga, also einer unzweideutigen Buchsaga von Olaf dem Heiligen, etwa in dieselbe Zeit, die frühe zweite Hälfte des 12. Jhs. fällt. Diese baut sich weitgehend auf der einschlägigen Skaldik auf, und so mag Wissensstoff und episch geformte Darstellung in die Kurzsagas gebracht worden sein, etwa der Fall Erlings, die Rolle Einars in der Nesjar-Schlacht, die Wikingszüge aus der Olafsdrapa und ihrer Prosa, wie schließlich die zwangsläufig aus der Olafsdrapa entstehende Frage, wie denn der zwölfjährige Olaf Tryggvason nach Garda gekommen, eine Antwort aus Märchen- und Legendenwissen im Stile der damals ebenfalls bekannten Fornaldarsaga herbeigerufen haben mag. Abgesehen von all dem, was die Geistlichen des 12. Jhs. sonst von dem rex perpetuus und seinem Vorläufer Olaf Tryggvason zu wissen glaubten oder behaupteten.

Es taucht hieraus die Möglichkeit bereits eines Übersichtswerkes auf, das aus einer (ausweitenden) Kombination von Konungatal mit Skaldik und deren verbundenen oder abgelösten Prosa bestehen könnte, das seiner Konzeption nach noch die Stilformen der mündlichen Stufe aufweisen würde, wenn es auch ebensogut eine schriftliche Fixierung hat erfahren können, jedoch — ohne mich hier schon endgültig festzulegen — erscheint mir ein solches Werk weniger wahrscheinlich. Denn die erhaltenen ältesten Übersichtswerke zeigen nur ein allmähliches Aufnehmen epischen Stoffes über das Konungatal hinaus² und nur zögernde Versuche zum Einbau der Skaldik,³ die erst die Fgsk. konsequent als Zeugnis verwendet. Nach Ausweis der Ältesten Saga Olafs des Heiligen mit ihrem reicheren epischen Detail und ihrer Stütze durch Strophen dürfte die Kombination von Skaldik und Prosa zur Ganzheit einer Saga zuerst und offenbar nur innerhalb einer einzelnen Biographie geschehen sein, und hat vielleicht von hier die Übersichtswerke zu Gleichem ange-

¹ Beyschlag, Konungasögur S. 180ff. u. 256ff.

² Ja sogar Kürzungen in der epischen Breite gegenüber vermuteten Vorlagen, s. Beyschlag, Konungasögur S. 182, S. 245 u.ö.

³ Das Agrip; s. Konungasögur S. 356.

regt. Diese Vermutung — mehr will es nicht sein — verbände sich mit der Annahme selbständiger Kurzsagas von den beiden Olafen (s.o. S. 18) und einer möglicherweise schon frühen Kombination der Gedichte über einen Herrscher oder ein Ereignis mittels einer umschließenden Prosa (o. S. 5) immerhin zum Bild einer geschlossenen Entwicklung. Auch die von mir angedeutete mähliche Entfaltung der Hakons-Biographie des Agr.¹ paßt in dieses Bild, wie auch endlich die oft geforderte Spezialsaga von Hakon wenigstens als Vorstufe der Fgsk. und Hkr.²

Jedenfalls erschließen all diese Erwägungen die weitere Möglichkeit, daß das in den ältesten Denkmälern der Königssaga erfaßbare Bild vom Ablauf der Begebenheiten von der Haraldingerzeit an wenigstens in den großen Zügen schon auf der mündlichen Stufe — in der vermutbaren gegenseitigen Beeinflussung der drei Gattungen des Konungatals, der Skaldik und der begleitenden Prosa — konzipiert worden sein kann, und daß es damit zunächst unbestimmbaren Alters ist. Es kann in seinen Anfängen grundsätzlich bis dicht an die Ereignisse selbst zurückreichen, in Formungen, wie sie z.B. Thorgeir Afráðskoll oder Hallr Thórarinsson weitergegeben haben mögen. Dabei ist aber ferner zu beachten, daß diese Überlieferung keineswegs einheitlich und übereinstimmend erscheint: die Andeutungen verschiedener Auffassungen geschichtlicher Zusammenhänge innerhalb der Gattung des Konungatals (o. S. 15) wie für die Vorgeschichte des jungen Olaf Tryggvason,³ die sich zusammen mit der Olafs des Heiligen letztlich im Dunkeln verliert,⁴ weisen auf ein Auseinandertreten nicht nur in der Kombination geschichtlicher Zusammenhänge, sondern auch in der Bewahrung von Geschehnissen zumindest für das 12. Jh. hin. Es braucht nicht nur in einem Unsicherwerden der Tradition zu beruhen, es kann ebensogut aus Verschiedenheiten des Wissens und der Auswahl von Anfang an resultieren.

Diese Überlegungen führen wiederum an die grundsätzliche Frage nach der Existenzmöglichkeit mündlich zu überliefernder Erzählformen zwischen Geschehnis und Aufzeichnung heran.

III

Um zu einer Klärung derartig grundlegender Fragen wie nach Wesen, Umfang und Grenze mündlicher Tradition im alten Norden zu gelangen, muß man den Blick weiten vor allem über das isländische Pergament

¹ Beyschlag, Konungasögur S. 342.

² Zuletzt von Adalbjarnarson S. 195f.; dazu Beyschlag, Konungasögur S. 342.

³ Beyschlag, Konungasögur S. 320.

⁴ Ebda. S. 365.

hinaus auf Gebiete, wo man innerhalb des germanischen Kulturkreises nun wirklich das Leben mündlicher Erzähltradition beobachten kann. Natürlich lassen sich im Rahmen dieser Abhandlung wiederum nur Andeutungen geben.

Es ist hier weitgehend an Bekanntes zu erinnern, dessen erneute Betonung angesichts der Tendenz in der gegenwärtigen Forschung, der mündlichen Überlieferung innerhalb der Isländersaga möglichst alles Gewicht abzusprechen, als dringlich und notwendig erscheint. Es gilt hier letzten Endes, der berechtigten Kritik an der sogenannten Freiprosalehre den Pendelausschlag in das entgegengesetzte Extrem zu ersparen und damit zu einer echten Vertiefung und Erweiterung unserer Erkenntnis zu gelangen.

Wenn ich im folgenden auf Erscheinungen in der Volksdichtung hinweise, so geschieht dies keineswegs etwa in einer Verkennung oder Ausebnung des künstlerischen Höhenunterschiedes zwischen Volksdichtung und Saga, auch nicht in dem Sinne, daß das Kunstwerk der Buchsaga in unmittelbarem Vergleich zu jenen einfachen Gebilden gesetzt werden soll. Es geht vielmehr lediglich um die Auffindung von Parallelen einer Erzählkontinuität, die Schlüsse auf ähnliche Vorgänge während der vorliterarischen Zeit im alten Norden erlauben.¹

Ich habe dabei Untersuchungen im Auge, die Überlieferungen aus dem Bereich der Königssaga, jedoch außerhalb ihrer Denkmäler betreffen, wie über Reste alter Reichsgeschichte mit Erinnerung an einige echte norwegische und schwedische Königsnamen aus dem 9. Jh. in einer um 1270 aufgezeichneten mündlichen Tradition aus Härjedal;² weiter über Beispiele von Bewahrung bis zum gleichen Wortlaut gerade in Reden treffender Art durch Jahrhunderte, wie etwa über 163 Jahre im Falle der Margaretha Hvitfeldt,³ oder über die erstaunliche Gleichheit der Entführung Svein Tjuguskeggs bei Sven Ågessen (1180) und in schwedischer Bauernerzählung um 1923 mit erweisbarer bereits hundertjähriger Zeitspanne der angegebenen Gewährleute, nur unter Umsetzung in bäuerlichen Stil.⁴ Dies führt zu den beiden allbekanntesten Untersuchungen

¹ Ich gehe hier im Grundsätzlichen durchaus mit Dag Strömbäck, PBB. 66 (1942) S. 130f. überein, was die weiteren Darlegungen noch deutlicher machen werden.

² S. Nils Ahnlund, *Folketradisjonen som historisk källa* (sv.) H.T. 46 (1926) S. 342ff., zur Stelle S. 353; ebenso bei Knut Liestøl, *Upphavet til den islendske ættesaga* (Oslo 1929) S. 23f.; vgl. auch A. Holtsmark, *Edda* 38, S. 157.

³ S. Wilhelm Cederschiöld, *Sågen och sanning*, *Nordisk tidskrift* (Letterstedtska) 1924, S. 453.

⁴ Cederschiöld, a.a.O. S. 454.

über norwegische Sippensagen des 19. Jhs. von Knut Liestøl¹ und Hallvor Nordbø,² gerade aus den Gebieten Norwegens, aus denen seinerzeit die meisten isländischen Auswanderer stammten.³ Ich hefte mich hiebei (wie auch bei den Beispielen Cederschiölds und Ahnlunds) weniger an die an sich ja ganz verschieden und nur von Fall zu Fall zu beantwortende Frage der historischen Zuverlässigkeit dieser Berichte.⁴ Für das hier vorliegende dichtungsgeschichtliche Problem ist ein anderes von Gewicht: daß wir es hier mit Bauernschaften zu tun haben, deren Erzählgut über Begebenheiten aus der Vergangenheit einen Zeitraum bis über dreihundert Jahre zu umspannen vermag. Selbst wenn das Bewußtsein einer solchen Spanne nicht vorhanden ist, so ergeben doch die Geschlechterreihen der Sippensagen und die Bewahrung von Personen und Geschehnissen über diese Jahrhunderte hinweg ein Interesse der Generation zur Zeit der Aufzeichnung, das nicht bei den oft postulierten hundert Jahren, d.h. bei den Großeltern haltmacht, sondern weit über diese zurückreicht.

Solche Beobachtungen beschränken sich nicht auf Skandinavien. Will-Erich Peuckert hat für Schlesien ebenfalls Sippensagen nachgewiesen, die von einer Geschlechterreihe bis zu gleichfalls dreihundert Jahren zurück berichten, mit Themen, die sich nahe mit den norwegischen berühren.⁵ Ich selbst habe für Südtiroler Sagen unseres Jhs. den Nachweis eines Alters bis zu 600/700 Jahren samt grundsätzlicher historischer Richtigkeit erbringen können, ohne damit die Materie bereits erschöpft zu haben.⁶ Wie denn allenthalben im deutschen Volksraum in der Überlieferung des 19. und 20. Jhs. Sagenberichte aus dem 17. Jh. keineswegs selten und aus dem Mittelalter immerhin genügend erweisbar sind. Derartige Feststellungen sind von grundsätzlicher Bedeutung: sie erweisen klar und unwiderlegbar, daß Bauernschaften noch unserer Gegenwart in der Lage und daran interessiert sind, über Begebenheiten und Personen zu berichten, die weit jenseits der Gewährleute liegen, die dem jeweils lebenden Erzählkreis noch persönlich bekannt sein konnten. Die dreihundert Jahre, die hiebei die Sippensagen Norwegens und Deutschlands bezeugen (und die auch sonst erweisbar sind) decken sich zugleich mit jenem Zeitraum der Königssaga von Harald Schönhaar bis

¹ Knut Liestøl, *Norske ættesogor* (Krist. 1922).

² Halvor Nordbø, *Ættesogor fra Telemark* (Oslo 1928).

³ Knut Liestøl, *Upphavet* S. 27f.

⁴ Nordbø S. 341.

⁵ Will-Erich Peukert, *Deutsches Volkstum in Märchen und Sage, Schwank und Rätsel* (Berlin 1938) S. 130ff.

⁶ S. Beyschlag, *Zu Tradition und Entstehung von Volkssagen*, *Arv, tidskrift för nordisk folkminneforskning* (1953) im Druck.

zu den Buchwerken, der als von Konungatal und Begleitprosa umspannt anzusehen ist. Was nun aber sogar im Zeitalter von Schrift und Druck als noch existent erwiesen ist, darf für die Zeit ohne diese Bewahrungsmittel nicht als von vorneherein unmöglich abgetan werden.¹

Es ergeben sich weitere wesentliche Parallelen. Was aus den Überlegungen der Abschnitte I und II als mögliche mündliche Prosa erschien, sind durchaus kurze Gebilde: knappen Umfangs ist das Konungatal; knappen Umfangs stellt sich die Begleitprosa dar, selbst wenn sie mehrere Gedichte und lose Strophen umschloß; was als verselbständigte Prosa in das Blickfeld trat, wie die Berichte von Hakons Dänenzug, Tod, Olafs Wikingsfahrten oder auch der Thattr von Eyvind Skreyja nach Agr., ist nicht minder knapp. Selbst die Saga von Olaf Tryggvason und die Olaf-Magnus-Saga als Vorstufen für Th., HN. und Agr. neben dem Konungatal sind durchaus als Kurzsagas anzusprechen, deren Vortragsdauer keine halbe Stunde währte, denn mehr beanspruchen sie selbst in Agr.s breiterer Fassung nicht. Das ist aber wiederum ein Gleichlauf mit den Sippensagen des 19. Jhs. sowohl als Erzählzyklus wie als Einzelgebilde. Und wenn man etwa das Volksmärchen als eine reichere Erzählung hinzunimmt, erreicht man Erzählzeiten und eine Inhalts- wie Kompositionsfülle, die jene beiden Olafs-Sagas durchaus zu übertreffen vermögen. Dazu kennen wir ja den Vorgang des Erzählens in dörflichen Erzählkreisen wenigstens Westfalens.² Solch ein Erzählzyklus, worin sich bei wechselnden Erzählern eine Geschichte an die andere reiht, kann plauderstunden- oder abendfüllend sein³; ebenso vermögen Märchenerzähler über längere Zeit zusammenhängend vorzutragen. Das übertrifft an Dauer durchaus die oben erschlossenen mündlichen Gebilde der Königs saga. Diese bleiben also noch innerhalb dessen, was in der (schwindenden!) bäuerlichen Erzählkunst unserer Zeit möglich ist.

¹ Wie bei Baetke, Dt. Lit.-Ztg. 73, Sp. 338. Wenn er sich in Lehngut S. 19 auf folkloristische Feststellungen vom raschen Schwinden geschichtlicher Überlieferungen beruft, so betrifft dies Ereignisse der »großen« Welt, der die »kleine« Welt des Volksmenschen unbeteiligt gegenübersteht, aber nicht integrierende Ereignisse des eigenen Raumes von Sippe, Dorf und Gau. Für die große Welt der nordischen Könige, Königsskalden und der an ihr interessierten sonstigen fródir menn Islands gilt es logischerweise ebensowenig.

² Otto Brinkmann, Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft (Münster i.W. 1933); Gottfried Henßen, Volk erzählt. Münsterländische Sagen, Märchen und Schwänke (Münster i.W. 1935).

³ S. die Erzähltypen bei Brinkmann S. 28ff. — Für die gleiche Erscheinung habe ich jüngste Zeugnisse aus Südtirol; ein 88-jähriger Gewährsmann hat mir im Sommer 1953 aus seinem, ihm noch erinnerlichen Erzählschatz 1 1/2 Stunden lang ohne Unterbrechung vorgetragen.

Weiter ist anzureihen, daß sich die Wahrscheinlichkeit verschiedenartiger oder unsicherer Tradition innerhalb der Königssaga ergeben hat (o. S. 19). Auch hierfür steuern die Sippensagen gerade Norwegens Parallelen bei. Liestøl wie Nordbø weisen auf die Wichtigkeit hin, ob Tradition innerhalb oder außerhalb der Sippe, etwa bei den Gegnern vorliegt, wonach sich Auffassung und Färbung, Steigerung zum Helden oder Schurken bestimmen;¹ Ähnliches hat Peuckert festgestellt.² Das bedeutet zugleich Veränderung gegenüber dem historischen Tatsächlichen, oft schon früh beginnend, in einer Zeit bereits, wo die Sage noch von den Enkeln geformt wurde.³ Das bestätigt also die erschlossenen Möglichkeiten von Variantenbildung vor allem tiefgreifender Art, die aus methodischen Überlegungen nicht den schreibenden Verfassern der ältesten Übersichtswerke (auch nicht Abschreibern) zuzuteilen waren, sondern den mündlichen Vorstufen (o. S. 15).

Aus den hier aufgewiesenen Parallelen zwischen Volkserzählung und postulierter mündlicher Königssaga kann nun die Summe gezogen werden.

Bauernschaften zumeist entlegener Gegenden, jedenfalls entfernt vom großen geschichtlichen Werden, verfügen über einen Erzählschatz zum Teil abendfüllenden Umfangs; sein Inhalt zeigt, soweit er hierauf bezüglich, eine Anteilnahme der gerade Lebenden an der Vergangenheit ihrer Sippen oder ihres Gaues, die Geschlechterreihen und Zeitspannen von Jahrhunderten zu umfassen vermag. Dabei erscheint ein Bild der einstigen Begebenheiten und Menschen, das Urteil und bestimmte, oft auch einseitige Prägung zeigt. Liestøl vermutet als einen Hauptgrund für die Ausbildung der Sippensagen das z.T. bis heute andauernde Odalsrecht, wo man alte Verwandtschaftsgrade und den Odalsmann lange vorher kennen muß.⁴ Bei Peuckert ist es vielfach der Hof und seine bleibenden oder wechselnden Besitzer,⁵ und auch sonst erweisen sich langlebige Sagen an Ereignisse, Dinge oder Personen geknüpft, die für die lebende Generation noch von Bedeutung sind.⁶

Und nun nehme man die Königssaga. Ihr Inhalt ist das Wissen von der Herkunft, dem Herrschaftsbereich, dem Handeln, dem Tod und der

¹ Liestøl, *ættesogor* S. 163; Nordbø S. 341.

² Peuckert S. 132. — Desgleichen ich 1953 im Obervintschgau (Südtirol).

³ Nordbø S. 338.

⁴ *Norske ættesogor* S. 159.

⁵ Peuckert a.a.O.

⁶ Beyschlag, *Arv* 1953. Literarisch unbeeinflusste Familien- u. Ortsüberlieferung bis ins frühe 17., bzw. ins 15. u. 12. Jh. zurück habe ich im Sommer 1953 in St. Valentin auf der Haide (Südtirol) feststellen können.

Grabstätte der Könige Norwegens. Je älter und knapper die Übersichtswerke sind, desto konzentrierter tritt dieses Wesentliche hervor, und wenn man die Grundform des Konungatalis anerkennt, erscheint dies Wesentliche in noch strengerer Konzentrierung. Je näher der mündlichen Überlieferungsstufe, umso komprimierter der Wissensstoff, um so ähnlicher im äußeren Umfang den Gebilden der Volksdichtung, die eindeutig mündlicher Stufe angehören. Eine erste Stelle in der nächsten Umgebung dieser Könige haben seit dem Reichsgründer die Skalden, die die Kriegstaten ihrer Gefolgsherren in ihren Preisgedichten festhalten. Diese Gedichte sind bis in die Schreibezeit überliefert, d.h. immer wieder vorgetragen und weitergegeben worden. Von wem? Die uns bekannten Kenner der überkommenen Skaldik sind Snorri Sturluson, selbst Skalde und Gefolgsmann norwegischer Herrscher, als Ziehsohn Jón Loptsons zugehörig einem Geschlecht, das selbst von den norwegischen Königen stammt, ein Mann, der zugleich deren gesamte Geschichte kennt und niederschreibt¹ — ist weiter der Verfasser der Fgsk., der wohl auch so wenig wie Snorri von ungefähr Kenner der Königsskaldik und der Königsgeschichte gewesen sein dürfte. Solche Leute wie diese beiden werden auch früher die ältere Skaldik bewahrt, vorgetragen und mindestens erläutert haben. Und wohl zuerst vor dem Kreis, der am meisten an solchem Wissen interessiert war: vor den norwegischen Königen und ihrer Gefolgschaft. Es werden die jeweiligen Skalden selbst gewesen sein, die zugleich das Erbe der Vergangenheit pflegten.² Wenn nun geschichtsferne Bauernschaften der Neuzeit aus Notwendigkeit des Wissens oder sonstig bedingtem Interesse an ihrer Vergangenheit Vorzeitkunde in Gestalt epischer Gebilde über Jahrhunderte zurück lebendig erhalten haben: ist es dann auch nur irgendwie glaubhaft, daß Kreise, Herrscher, die bewußte Former geschichtlichen Werdens sind, zu irgendeiner Zeit (solange sie jedenfalls Nachkommen und Erbträger eines bestimmten Ahns und Reichsgründers sind) dieses für ihr eigenes Herrscherdasein auch religiös und rechtlich wesentliche Wissen nicht mehr gepflegt und darum verloren hätten? Das erscheint als schlechthin unmöglich.³

Geschichtliches Wissen in wesentlichen Zügen hat seit Harald Schönhaar und ebenso sicher auch weiter zurück zu keiner Zeit während

¹ Vgl. S. Beyschlag, *Erzählform der Isländersaga*, *Wirkendes Wort* 1950/51, S. 228f.; s. dazu Karl Hauck, *Haus- und sippengebundene Literatur mittelalterlicher Adelsgeschlechter*, von Adelssatiren des 11. u. 12. Jhs. aus erläutert, *Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 61 (1953) im Druck.

² Ebenso nun Nordal, *Sagalitteraturen* S. 190.

³ Und damit auch Baetkes o. S. 12, Anm. 1 zitierter Satz über Olaf Tryggvason.

jener Jahrhunderte bis zu ersten Niederschriften eine Unterbrechung und vollen Verlust erfahren; es ist also eine stete Tradition vorhanden gewesen. Nachdem nun methodische Überlegung Formen solcher mündlichen Traditionen erschlossen und möglich erfunden hat, ist man berechtigt, die beiden Stränge zu vereinen: es hat also Begleitprosa zu den Skaldengedichten und deren Weiterentwicklung, es hat die Gattung des Konungatals und deren Fassungen als Formen einer Erzählkontinuität gegeben, und ihre Spuren sind in den Schriftwerken der Königssaga bewahrt und erkennbar. Was für die kleine Welt entlegener Bauernschaften recht ist, ist für die große Welt der altnordischen Könige und der an ihnen interessierten *fródir menn* billig, nicht erst für schreibende Kleriker und andere Buchgelehrte.

Das schränkt die Notwendigkeit einer neu erfindenden Sagaschöpfung im 12. Jh. bereits weitgehend und vor allem für die wesentlichen Züge des Geschichtsbildes ein und macht sie insoweit unwahrscheinlich.

IV

Wenn man also eine Parallelität zwischen Volksüberlieferung und altisländischer vorliterarischer Königssaga zubilligt, sind noch weitere Schlußfolgerungen für den alten Norden ziehbar.

Worin nach dem hier im wesentlichen übereinstimmenden Urteil Liestøls und Nordbø die deutlichste Entfernung der Volkstradition von der kontrollierbaren historischen Wirklichkeit liegt, ist das epische Detail der Sippensagen, da, wo zugleich das künstlerisch Wertvolle steckt.¹ Nordbø weist auf das Eindringen von Wandersagen hin,² in Verbindung mit gewisser Vorliebe für bestimmte Themen wie Streit, Mannfall, Friedlosigkeit, Liebe und Ehe,³ mit Vor- oder Zurückverlegung bestimmter Ereignisse, mit dem Einbau typischer Motive. Der Übersicht und Klarheit dienen Kontraste wie streitlustig und friedsam, rachsüchtig und edelmütig, oder gepaarte Zusammenstellungen.⁴ Neben solchem Einwirken der »epischen Gesetze« nach Axel Olrik⁵ erscheinen kunstvoller Aufbau und Dramatisierung, wobei gerade Gespräche und direkte Reden meist der Erzählkunst angehören⁶ — eine für die Saga

¹ S. auch Knut Liestøl, *Saga og folkeminne* (Oslo 1941) S. 236.

² Nordbø S. 338.

³ Ebda. S. 335.

⁴ Ebda. S. 339f.

⁵ Axel Olrik, *Epische Gesetze der Volksdichtung*, *ZfdA.* 51 (1909) S. 1ff.

⁶ Nordbø S. 339f.

besonders wichtige Feststellung, der allerdings Ahnlunds Beobachtungen (o. S. 20) gegenüberstehen. Eine Ausschließlichkeit ist bei den reichen Möglichkeiten der Erzählkontinuität eben nicht gegeben. Und so faßt Liestøl zusammen, daß gerade die alten unter den Sippensagen eine Kunstform besitzen, die das noch Kunstarme der weiteren Überlieferung aufsaugt.¹

Nun hat neueste Forschung bereits einiges Licht auch auf den Vorgang des mündlichen Erzählens selbst und auf das Verhältnis zwischen Erzähler, Erzählgut und Erzählkreis geworfen, für Deutschland hauptsächlich für den Nordwesten. Gottfried Henßen faßt das bisherige Wissen in einer Studie von 1936 zusammen,² der er 1951 eine aufschlußreiche Monographie über einen seiner besten Erzähler zur Seite stellt.³ Er berichtet von Sagen- wie Märchen- und Schwankerzählern. Gemeinsam für beide ist die sorgfältige und gewissenhafte Wahrung des ihnen überkommenen Inhaltes bei Freiheit der Ausgestaltung. »Während der Kunst des Sagen-Erzählers durch die Gebundenheit an den Glauben der Gemeinschaft verhältnismäßig enge Grenzen gezogen sind, kann sich die erzählerische Begabung bei Märchen und Schwänken voll und frei entfalten.«⁴ Bei den einen ist »die subjektive Einstellung zu den Geschichten, dazu die epische Breite der Darstellung bezeichnend«; andere Erzähler stehen den Stoffen streng objektiv gegenüber, so daß man »von einer referierenden Darstellungsart« sprechen könnte.⁵ Vertreter einer dritten Art ist jener Egbert Gerrits aus dem Bourtanger Moor, dem die genannte Monographie Henßens gewidmet ist: »Er ist der geborene Dramatiker ... die epischen Schilderungen nehmen nur noch den unbedingt notwendigen Raum ein; der Hauptteil der Handlung ist in die Gespräche verlegt ... der Szenenwechsel ist dann nur aus dem Dialog ersichtlich.«⁶ Und zwar beruht solch individuelle Formung auf einem bewußten künstlerischen Verantwortungsgefühl: die Geschichte muß nicht nur richtig sein, sie muß auch ihre bestmögliche Formung und innere Glaubwürdigkeit besitzen.⁷ Solche Breite individueller Gestaltungsmöglichkeiten deckt sich einerseits mit dem in Norwegen Beobachteten (s.o. S. 25) und geht

¹ *Ættesogor* S. 112.

² Gottfried Henßen, *Volkstümliche Erzählerkunst*, Heft 4 der Beiträge zur rheinischen und westfälischen Volkskunde in Einzeldarstellungen (Wuppertal-Elberfeld 1936).

³ Gottfried Henßen, *Überlieferung und Persönlichkeit. Die Erzählungen und Lieder des Egbert Gerrits* (Münster i.W. 1951).

⁴ Henszen, *Erzählerkunst* S. 17.

⁵ *Ebda.* S. 29ff.

⁶ *Ebda.* S. 31.

⁷ *Ebda.* S. 24ff.; ders. *Überlieferung und Persönlichkeit* S. 28ff.

andererseits parallel mit dem, was die Saga allgemein und die Königssaga insbesondere an verschiedenartiger Ausgestaltung von der epischen Fülle bis zum nüchternen Referat und der dramatischen Szene zeigt. Zugleich ist von Gewicht, mit welcher Gewissenhaftigkeit jene Volkserzähler aus innerer Berufung bei aller Freiheit der künstlerischen Gestaltung auf die Wahrung der »Richtigkeit« ihres Erzählschatzes bedacht sind. Das ergibt wichtige Hinweise auf die Wahrscheinlichkeit gleichen Verhaltens während der mündlichen Stufe Islands. Wenn Henßen und andere, wie z.B. Bünker fürs Österreichische,¹ auf die große Zahl der von den jeweiligen Gewährsleuten beherrschten Geschichten (91 bei Gerrits, rund vierhundert Heftseiten füllend)² wie auf die ausgezeichnete Gedächtniskraft hinweisen, die nach Jahr und Tag dieselbe Geschichte oft wortgetreu wiederzugeben vermag, so erinnert dies an Snorris Urteil über Ari und dessen Gewährsleute als *stórvitr ok minnigr*.

Es erscheint mir keineswegs abwegig, diese *fródir menn* des bäuerlichen Freistaates Island mit den ebenfalls bäuerlichen Erzählern unseres Jahrhunderts zu vergleichen.³ Wie diese erscheinen die Altisländer als Sammler ihres Wissensstoffes durch ein langes Leben; sie »nehmen« wie jene aus ihrem unmittelbaren Bekannten- und Verwandtenkreis und geben an diesen weiter, als ein Netz persönlicher Bezüge. Und wie jene begabten und in weitem Umkreis bekannten und geschätzten Volkserzähler als sammelnder, beherrschender und prägender⁴ Mittelpunkt für alles Erzählgut ihres Umkreises wirken, so muß man sich auch die Funktion jener Isländer für ihre Umwelt vorstellen, desgleichen wohl auch die der Skalden in den Königsgefolschaften. In Snorris Prolog zur Hkr. haben wir zudem die Bestätigung, daß man mindestens mit dem gleichen Ernst über die Richtigkeit des Erzählgutes gewacht hat: zuerst und zuletzt betont er, wie weit der Wahrheitsgehalt der jeweiligen Überlieferungen einzuschätzen sei; neben *stórvitr ok minnigr* ist es das Urteil *sannfróðr*, das Aris große Wertung begründet.

Man gelangt auf diese Weise von außen her zu einem Bild, wie im alten Norden die angenommene Erzählkontinuität gewahrt worden sein kann:

¹ I. R. Bünker, Schwänke, Sagen und Märchen in heanzischer Mundart (Lpz. 1907).

² Henßen, Erzählerkunst S. 31.

³ Ich gebrauche den Ausdruck *fróðr maðr* in weiterem Verstande als nun S. Nordal, Sagalitteraturen s. 193 ff., u. zwar in Übereinstimmung mit bisheriger Übung, vgl. etwa Jón Helgason, Norræn Litteraturhistorie (Kbhñ. 1934) S. 91; dazu Beyschlag, Konungasögur s. 289 u. Anm. 25. Auch Snorri (HKr., Prol.) zeigt die gleiche weitere Anwendung.

⁴ Dies auch Peuckert S. 135.

durch bestimmte Einzelne von Begabung, Gewissenhaftigkeit, Gedächtniskraft und Eifer zur Sache,¹ in denen Überlieferung und Persönlichkeit vereinigt das Erzählgut prägen, das, je bedeutender und schöpferischer die Persönlichkeit ist, um so entscheidender von ihr jeweils weiter- oder umgeformt wurde — so, wie es aus Henßens Schilderung ersichtlich.²

Zweierlei wird hieraus an Folgerungen noch wichtig: Wenn sich bei den Volkserzählern Gedächtnisstärke mit Reichtum an Erzählungen paart, so darf man dies auch für die Nordleute des Mittelalters annehmen. Der Bericht von jenem Isländer an Haralds des Harten Hof mit seiner Fülle von Geschichten gewinnt dadurch große Glaubwürdigkeit, und fródir menn wie Ari und seine Gewährsleute werden weit mehr an Erzähl- und damit Wissensgut besessen haben, als in dem knappen Abriss von Aris schedula Aufnahme gefunden hat.³ Man darf weiter folgern, daß auch — wie aus Andeutungen (s.o. S. 15) erkennbar, die schreibenden Verfasser von Königsgeschichten mehr Erzählungen gekannt haben, als sie aufnahmen oder etwa jene Gattungen bewußter knapper Stoffbeschränkung wie das Konungatal ihnen übermittelt haben. Ich folgere aus all dem, daß jene Verfasser nicht einzig auf das angewiesen waren, was ihnen eine etwaige schriftliche Vorlage (die selbst wieder nur eine Auswahl darstellt) geboten hat, sondern daß sie, bis zu Snorri Sturluson, neben ihren schriftlichen Quellen auch noch nicht schriftlich skizziertes Erzählgut besessen haben.⁴

Dies ergibt sich durchaus wieder aus der Parallele allein schon mit den skandinavischen und deutschen Sippensagen. Wenn hier für die einzelne Erzählgemeinschaft eine ganze Reihe episch durchgestalteter Episoden über Vorfahren vorliegt, deren Ausformung nach Nordbø bereits in die Zeit von 1600—1750 fallen kann,⁵ und wenn auch anderwärts epische Erzählungen, seien es Sagen oder Märchen, bis ins 16. Jh. und z.T. weiter zurück nachweisbar sind, so kann man auch dem mittelalterlichen schriftlosen Norden als Vorstufe seiner Sagakunst eine ähnliche Fülle für seine eigenen Könige und großen Geschlechter nicht

¹ Im wesentlichen dieselbe Auffassung, wie sie Nordal, a. a. O. S. 194, für Aris Gewährsleute darlegt.

² Ähnlich bereits O. A. Johnsen, *Olavsagaens genesis*, Edda 6 (1916) S. 209ff.; Jón Helgason, *Norrøn Literaturhistorie* (Kbh. 1934) S. 117; auch Beyschlag, *Konungasögur* S. 379 für das Buchwerk Snorris.

³ Vgl. Anne Holtsmark, Edda 38, S. 160.

⁴ A. Holtsmark, Edda 38, S. 163: In der Übergangszeit von schriftlicher und mündlicher Kunst ist es die Schrift, die fragmentarisch und zufällig ist.

⁵ Nordbø S. 336.

absprechen. Das bedeutet aber, daß m.E. zu den strengen Formen mündlichen Bewahrens, wie sie Begleitprosa zur Skaldik und zumal das Konungatal darstellen, auch zu Kurzsagas wie die erschlossenen über die beiden Olafe, solche eines individuell freieren Überlieferns und Gestaltens hinzukommen: Erzählungen über sagawürdige Persönlichkeiten und Begebenheiten. Die Frasnagnir der Landnama, die Thættir der Mork.¹ dürften unter anderem eine Vorstellung vom Aussehen derartiger mündlicher Erzählkunst geben.

So hat sich denn der Kreis möglicher mündlicher Traditionen in der Königssaga nochmals geweitet: durch die epische Episode, die sich nun ebenfalls in freiem Wachstum um die strengen anderen Gattungen schlingen oder sich mit ihnen verbinden kann, je nachdem, wie umfassend jeweils das Wissen und das Interesse des betreffenden Erzählers, des Sagamannes, war, zu dessen Schatz das Stück gehört hat.² Snorris ergänzende Berichte zur Glymdrapa oder zu den Austrfararvisur, auf die sich Beckman bezieht, dürften von hier aus eine Deutung finden. Auf S. 9 f. wurden solche Erzählungen außerdem aus anderen Erwägungen bereits gefolgert.

Abschließend ist noch festzustellen: Es haben sich aus der gesamten Untersuchung Möglichkeiten kürzerer Einzelgebilde des mündlichen Stils für die vorliterarische Königssaga ergeben. Das ist die Konsequenz innerer Überlegungen wie des Vergleichs mit lebender Volksdichtung. Es ist ein Minimum dessen, was als vorhanden anzunehmen ist. Dies Ergebnis paßt sich auch dem an, was an Entwicklung innerhalb der geschriebenen Königssaga erkennbar wird: sie schreitet als Übersichtswerk von der Knappheit der ältesten Darstellungen zu der Fülle einer Fgsk. und Hkr. fort. Was für Odd und Älteste Saga bis jetzt erschließbar ist, deutet auf eine Stoffsammlung dieser Verfasser hin; sie hatten offenbar nur kleinere Gebilde als Vorläufer.³

¹ Hierüber W. H. Vogt, Die Frasnagnir der Landnamabok, ZfdA. 58 (1921) S. 161 ff. Vergleichbar hiezu Nordals Scheidung von *fródir menn* (in seinem engeren Sinn) und (in Aris Augen) »weniger zuverlässigen« Erzählern: Sagalitteraturen S. 194.

² Damit bestätigt sich Nat. Beckmans Schlußfolgerung aus seinen Untersuchungen zu den Austrfararvisur: tertium datur, nämlich die mündliche Prosatradition, auf die sich Snorri unter Betonung ihrer relativen Schwachheit beruft, in: Muntlig tradition och historisk kritik, (sv.) H.T. 65 (1945) S. 124 ff.

³ So sieht also in Wirklichkeit des Ungetüm der angeblich »totalen« mündlichen Tradition aus, das Baetke als ein wahres Schreckgespenst Sp. 338 u. 341 an die Wand gemalt hat, zur Warnung vor »bedenklichem Rückschritt« und weiteren »romantischen Irrtümern« wie Glaube an die dichtende Volksseele, an die Geschichts-

Das Wachstum zum Großwerk, wie es die geschriebenen Sagas zeigen, liegt demnach erst auf der Stufe der buchlichen Kunst und fällt erst in das Ende des 12. und den Anfang des 13. Jhs. Das fordert zu einem Blick auf das gleichzeitige Festland heraus. Nur wenig früher geschieht auch dort in der heimischen Epik der Schritt von der mündlichen zur Großform des Heldenepos: nach der Mitte des 12. Jhs. entstehen in Deutschland die »Urnot« und das älteste Dietrichepos, um 1200 das Nibelungenlied, auch sie aus altüberliefertem Stoff mittels Aufschwellung und Wiederholung, Einbau und Zusammenbau kleinerer mündlicher Gebilde zur Einheit des abschließenden Werkes erwachsen. Voraus und zur Seite geht die ähnlich verlaufene Ausbildung der Chansons de geste, des sogenannten Spielmannsepos und des höfischen Epos in Frankreich und Deutschland. Das 12. Jh. ist eine Stunde der epischen Großform im abendländischen Kulturkreis. Diesem inneren Werden gehört auch der Schritt zur isländischen Buchsaga an, der damit keineswegs allein aus dem äußerlichen Umstand der erlernten Anwendung der abendländischen Schrift oder aus äußeren Einflüssen, wie den der Übersetzung französischer Ritterromane herleitbar ist.¹ Der aber auch die Schranke, die ihm mittelalterliche Geisteshaltung setzt, kaum durchbrochen haben dürfte.

Denn die festländische Großepik verrät bei ihrer Ausbildung keinerlei Willkür völlig freien Erfindens. Nach mittelalterlicher Auffassung muß das Epische richtig, d.h. traditionsecht, überkommen oder im Geist des Überkommenen gestaltet sein. Nicht nur das Nibelungenlied betont dies in seinem Eingang der jüngsten Fassung C: *Uns ist in alten mæren ...*, auch das höfische Epos strebt nach Richtigkeit des überkommenen Stoffes. Sogar der eigenständige Wolfram umreißt als seine Aufgabe am Parzival: *»Ein mære wil ich ni uwen«* (4, 11); Gottfried diskutiert im Prolog seines Tristans, welcher der ihm bekannten Vorgänger die Fabel

kundigkeit sämtlicher Isländer und Norweger, und was er mir dergleichen in die Schuhe schiebt. Das richtige Bild wäre aus meinem Buch durchaus erkennbar gewesen, s. z.B. die Besprechung Karl Haucks in der Hist. Zs. 174 (1952) S. 636ff. Es wird auch deutlich geworden sein, daß ich die Verfasser der Buchkönigssaga keineswegs zu Sklaven der Tradition zu machen gedenke, was allein schon aus der Würdigung Snorris als Geschichtsschreiber in den »Konungasögur« S. 105ff. u. 359ff., zusammenfassend nochmals S. 378ff. hervorgegangen sein dürfte. S. hiezu im übrigen auch Ludwig Wolff in Wirkendes Wort 1952/53, S. 88.

¹ Wie das P. Rubow, Smaa kritiske breve (Kbh. 1936) zu erweisen sucht. Vgl. hiezu Nat. Beckman, Maal og Minne 1937, S. 155ff.; Dag Strömbäck, PBB. 66 (1942) S. 120ff. und Kungl. human. vetenskaps-samfundet i Uppsala Årsbok 1943, S. 48f. Rubows spätere Schrift: »Two essays. Henrik Ibsen. The sagas« (Kbh. 1949) ist mir z.Zt. nicht zugänglich.

»richtig« gesagt hat: Thomas von Britanje, dem er sich infolgedessen anschließt (V. 131ff). Selbst der geniale Gestalter Chrétien de Troyes ist kein »Erfinder« von Stoff wie die Romanciers des 19. Jhs.; auch er formt Tradition, die weit in Raum und Zeit verfolgbar ist. Diesem Zwang zur »Richtigkeit« des Inhaltes selbst epischer Großformen von Verfasser-Individualitäten geprägtester Art dürfte sich auch die Buchsaga, jedenfalls die Königssaga kaum haben entziehen können. Dieser daher Begriffe des 19. Jhs., den Terminus des »historischen Romans« beizulegen, heißt wesensfremde Maßstäbe hereintragen und den Verfassern Ziele zusprechen, die sie nicht haben konnten. Was sie wirklich wollten, liegt in dem ersten Satz der Hkr. angedeutet, der bis in den Wortlaut das gleiche aussagt wie Nibelungenlied und Wolfram: »*Í bók þessi lét ek rita fornir frásagnir ...*» *altiu mære*, Überliefertes. Das umschreibt das Bewußtsein jener Verfasser, Glied einer auch sie verpflichtenden Erzählkontinuität zu sein, die also nicht nur existierte, sondern auch gewußt war.

K. G. LJUNGGREN

Ordet *nytiabol* och sydsvenskt fäbodväsen under medeltiden.

Den livliga diskussion, som har förts om fäbodväsendets eventuella förekomst och utbredning i södra Skandinavien i äldre tid, är ett skol-exempel på den roll ortnamsmaterialet har kommit att spela som vittne om en kulturform, som annars inte tycks ha lämnat några mera påtagliga minnen efter sig. I F. Hedbloms gradualavhandling »De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning»¹ lämnas en värdefull överblick och sammanfattning av den hittills förda diskussionen i denna viktiga kulturgeografiska och etnologiska fråga. I våra dagar uppgives (s. 2) fäbodväsendets sydgräns gå »ungefär från Dalälvens mynning genom södra Dalarna och Värmland några mil norr om Väneren bort till norska gränsen, men denna linje är en reträttlinje, och ännu i mans minne har fäbodar brukats åtskilligt söder om denna linje». De geografer och etnologer, som har sysslat med frågan om fäbodväsendets tidigare utbredning har i fråga om äldre tider, varifrån vanligt historiskt källmaterial saknas, pekat på vissa ortnamnstyper, främst namnen på *-boda*, *-vall* och *-säter* och i dessa ofta sett vittnesbörd om ursprunglig fäbodbebyggelse.² Namnen på *-vall* utgör ett sprött och osäkert material, och i fråga om namnen på *-säter* gör Hedblom på goda grunder gällande, att endast på begränsade områden i väster (Värmland, västra Dalarna, Härjedalen,

¹ Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13 (Uppsala 1945).

² Jfr t.ex. J. Frödin, *Zentraleuropas Alpwirtschaft* (1940) s. XII, S. Erixon, *Inst. f. sammenl. kulturforskn. Ser. A XV* s. 185, S. Aakjer ib. s. 137. I *Danske Studier* 1922 har Aakjer framställt hypotesen, att namnen på *-lösa*, da. *-løse* utgör ett äldre skikt av minnen om fäbodsbruk. Mårten Sjöbäck har i ett flertal skrifter, senast »Utarmning och livsutrymme i det förhistoriska landskapet» (i *Meddelanden XXV från Jönköpings läns hembygdsförbund*, 1952) behandlat bl.a. frågor sammanhängande med ett forntida fäbodväsen och då också prövat på att under denna synvinkel inordna ett flertal såväl äldre som yngre sydskanadinaviska ortnamnelement.

Jämtland) *säter*-namnen innehåller motsvarigheter till fvn. *sætr* 'fäbodställe', medan vi för övrigt har att göra med en motsvarighet till fvn. *setr*, som enligt H. från början har betecknat utmarksängar eller slätterängar utan någon direkt saklig anknytning till ett fäbodväsen av mellan- och nordsvensk typ (Hedblom a.a. s. 223ff). Frågan är dock, om inte också i denna typ någon gång en utveckling till 'fäbod' kan ha ägt rum. Det förefaller t.ex. lockande att inlägga denna betydelse i det *Somarsættre* (dat.), som nämnes 1419 (SD ns 3:430) och som av Hedblom s. 251 förmodas vara nuvarande byn *Sommarsäte* i S. Ljunga sn Sunnerbo hd Kronobergs l. Förleden kan emellertid också mycket väl vara mansnamnet *Somar*.¹ Namnen på *-boda* (nu ofta *-bo*) synes ofta erbjuda en säkrare grundval, men de har ännu knappast granskats tillräckligt ingående. Det själländska sockennamnet *Nødebo* (*Notaboda* 1228, *Nøthebothe* 1246) och några skånska motsvarigheter, byarna *Nötaboda* i Sankt Olofs sn Albo hd (*de Nætæbothæ* 1313 avskr. SD 3:118) och *Nötabo* i Genarps sn Bara hd (*Nødeboe* 1624) samt hemmanet *Nötabo* i Vålinge sn Luggude hd (*Nøddeboo* 1564) förefaller snarast vittna om »fäbodar» av något slag, men namnen är tyvärr inte helt entydiga.² Att *Horsaboda* i Lövestads sn Färs hd och *Bockaboda* i Skepparslövs sn Gärds hd (*Buckeboo* 1624) ursprungligen har betecknat bodar för hästar och getter är tämligen tydligt. Namnet *Sjöbo* i S. Åsum Färs hd (*Søbo* 1502), som bäres av ett samhälle beläget långt från någon sjö men inne i vidsträckta, delvis ännu ouppodlade hedmarker (*Sjöbo ora* m.m.), skulle kunna innehålla *sö* (fvn. *sauðr*) 'får' och sing. eller plur. av *bod*, men bör kanske snarast med B. Ejder i Sv. Uppslagsbok fattas som syftande på en eller ett par numera försvunna småsjöar. Men i dylika fall är det ju inte fråga om fäbodar utan om alltjämt i vissa trakter av Sydsverige förekommande skyddshus för smådjur. Tyvärr kan vi inte heller, i varje fall inte med språkvetenskapliga metoder, avgöra, huruvida namn av typen *Nötaboda-Nødebo* har avsett mera utbildade fäbodar, d.v.s. sådana anläggningar, som vi nu betecknar som fäbodar, sätrar eller dylikt, eller om det blott har varit fråga om mera primitiva sommarstall, dit boskap på grönbete kunde ta sin tillflykt om natten eller vid dålig väderlek, stark hetta o.d.³ En

¹ Så Lundgren-Brate, Svenska personnamn från medeltiden s. 238.

² Skrivningen *Notaboda* 1228 är väl snarast att betrakta som en felskrivning, men *æ*-formen av namnet från Sankt Olof kan efter dialektuttalet att döma, som enligt SOS är *næðaboa*, vara genuin, i vilket fall *ö*-typen här bleve att fatta som senare ombildning.

³ Da. *horsebod* betecknar enligt en i Frederiksborg Amts Stednavne 48 återgiven definition av Moth ett tak på stolpar utan väggar, avsett för lösgående hästar.

folklivsforskare, G. Hobroh, har i en upplysande studie granskat den sentida förekomsten av sådana inrättningar i södra Sverige.¹ Sommarfåhus, kännetecknade »av en konsekvent frånvaro av bostäder av varje slag samt mjölkbodar och andra hus» (Hobroh s. 151), finns nu huvudsakligen i västra och inre Småland, men Hobroh, som framhåller, att såväl det äldre kartmaterialet som 1700-talets ekonomiförfattare helt tiger på denna punkt, anser företeelsen vara av mycket sent datum, väsentligen utvecklade efter laga skiftet.² Angående förhållandena i äldre tid nöjer han sig (s. 172) med att hänvisa till »ortnamnen på boda, vall och säter, som enligt Sahlgren, Franzén m.fl. ha varit produktiva framför allt under medeltid och in i nyare tid» och förklara, att ett fåbodväsende bör åtminstone i någon form ha existerat likaväl på skånsk-danskt område som i Norrland.

Säkrare slutsatser kan man kanske dra av namn som *Smörboden* (*Smörboen* 1765), hn i Sövde sn Färs hd, och *Mjölkboden* (*Målkareboden* 1765), hn i Gärdslövs sn Vemmenhögs hd Malm. l. Även om dessa namn inte har någon högre ålder, är de inte utan intresse, då de — eller i varje fall *Smörboden* — förefaller att vittna om att man även rätt långt fram i tiden har kunnat driva någon form av fåbodväsen i södra Skåne.

Bland andra namn, som man torde böra granska vid en förnyad undersökning av fåbodväsendets tidigare förekomst, nämner jag här blott

¹ G. Hobroh, Om sommarfåhus i Sydsverige (Folkkultur 1 (1941) s. 144—177).

² Efter Hobroh anför jag ett par notiser från 1800-talet, vilka på grund av de nämnda orterna är av intresse i jämförelse med det material, som kommer att granskas nedan. Prosten M. Hesselgren meddelar 1819 beträffande Ås och Källerstads socknar i Västbo hd Jönköpings l.: »Där hagarna på något ställe äro avlägsna, upprättas fåboddar, där korna mjölkas och om nätterna inbindas, varefter spillningen antingen nyttjas till planens odling eller hemföres om vintern» (Hobroh s. 167). Förste lantmätaren J. Allvin meddelar 1852 i sin bekanta Beskrifning öfver Östbo härad i Jönköpings län s. 259: »... alla nätter installas boskapen, och om det vid skiften händer, att betesmarken för någon kommit långt bort, så, för undvikande af långa fågator, byggas s.k. sommarfåhus där korna installas, och man strör i dessa liksom i verkliga ladugårdar, ljung, granris och annat skräde under kreaturen till förökning af gödseltillgången. *Rydaholms, Voxtorps*, till en del *Värnamo* samt *Hångers* och *Kärda* socknars goda betesmarker gynna särdeles denna handtering».

M. Mannerfelts uppsats »Relikter av fåbodbebyggelse i Västergötland och andra delar av södra Sverige» (Falbygden 3, 1936) behandlar bl.a. förekomsten av namn på -säter på Billingen — vilken enligt forskningens dåvarande ståndpunkt fattas som vittnesbörd om fåboddrift — och meddelar, efter J. Götling, upplysningar om sentida s.k. halv fåboddar i Göteve och Grolanda. Slutligen må nämnas, att Märten Sjöbäck i Skånska folkminnen 1927 s. 36 ff. har beskrivit s.k. kobodar eller kohus från 1800-talets mitt i vissa av mellersta Skånes skogssocknar (Brönnestad V. Göinge hd, Hallaröd Onsjö hd, N. Rörum Frosta hd). Jfr Hobroh s. 168 ff., 178 ff.

dem på *-bol*, *-böle*, *-kvi* (och *Kvi-*), möjligen även *-säte*.¹ Även vid andra namntyper, som kan sättas i samband med utflyttning och nybyggen, är det tänkbart, att ett fåbodsstadium har passerats, förrän man nådde fram till den fasta bosättningen,² men härom vet vi för närvarande intet — i varje fall har språkmännens tolkningsförsök i regel ännu inte lett till fastslagna resultat.

Hedblom yttrar sig a.a. s. 18 mycket försiktigt om de medeltida förhållandena i Sverige. Han påpekar det onekligen iögonenfallande förhållandet, att de nordligaste svenska landskapslagarna, Hälsinge-, Upplands-, Dala- och Västmannalagarna, inte tycks ha några stadganden, som tar sikte på fåbodar och understryker, att »inte heller den fornsvenska litteraturen i övrigt har något av vikt att meddela om fåbodväsendet», vilket dock utan tvivel har existerat i norra Svealand under medeltiden. Från fornvästnordiskt område har vi däremot rikliga upplysningar om säterbruket både i lagar, diplom och andra slag av källor.³ Det vore emellertid helt visst en förhastad konstruktion att av dessa förhållanden vilja utläsa en skarp kulturgräns mellan väster och norr å ena sidan, söder och öster å den andra.

Det vill nämligen synas, som om man i den hittills förda diskussionen har underlåtit att draga in ett ord, som ofta har anträffats i fornsvenska handlingar från södra Götaland och som redan av Söderwall i Ordbok 2:121, om ock med tvekan, har satts i samband med fåbodväsen. Det må därför här tagas upp till närmare granskning. Det är ordet *nytiabol*, av Sdw översatt med 'fåbodställe, mejeri?' De kända beläggen är följande.⁴

Den 25 april 1325 sålde abbedissan och konventet i Gudhem till herr Gustav Tuneson »colonias nostras in Harsaas, Wranne et ytrasund, Cum aggeribus capturis videlicet anguillarum ibidem existentibus, et prediolo wlgariter dicto Nytiabol in hyltunæs» SD 3:681 (orig.). Härmed avses tydligen nuvarande byn Hyltenäs i Öxnevalla sn Älvsborgs l. Den har

¹ Utöver redan nämnda behandlingar av problemet kan hänvisas till N. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria s. 336, G. Franzén i Nord. Kultur 5:153 f., B. Hougén, Fra seter til gård, O. Beito, Norske seternavne och Kr. Hald, Vore stednavne 124ff., 135ff., 141f.

² Jfr J. Sahlgrens i NoB 1930 s. 137f. framförda hypotes, att *-stad* i ett flertal *sta*-namn ursprungligen skulle betyda ungefär 'mjölkkningsplats', ävensom S. Aakjer i Inst. f. smlgn. kulturforskn. Ser. A. 15 s. 137: »Maaske er en Del af vore Torper opstaaet paa saadanne gamle Boders og Løkkers Grund, hvor Overgangen fra Kvægavl til Kornavl har været mulig».

³ Hedblom a.a. 18ff.

⁴ De flesta är registrerade redan i Sdw 2:121. Ytterligare några fall har förtecknats i supplementet.

ett mycket isolerat läge på en landtunga mellan sjöarna Tolken och Västra Öresjön.¹ Harsås är en by i Torestorps sn några km rakt i öster.² Wranne är dativ av Wra, nu Vrå,³ medan ytrasund nu heter Sund.⁴ Båda ligger i Torestorp endast någon km öster om Hyltenäs.

Den 22 juli 1344 träffades en överenskommelse mellan en Gudmund Bengtsson och munkarna i Nydala kloster om ett egendomsbyte, varigenom Gudmund bortbytte »omnia et singula prediola que possedi in skuggabodhom ... pro curia eorum in gællorydh, ad orientem sita iuxta stagnum, et omnibus eius adiacenciis, videlicet prediolo in hultom, dicto Nytiaboll, agris, pratis» etc. SD 5:283 (orig.). Med »stagnum» avses väl den lilla sjö, som enligt gst ligger strax öster om kyrkan i Gällaryd (Östbo hd Jönköpings l.). »Nytiabolet» är nuvarande byn Hult, c. 5 km i sydöst och skild från Gällaryd genom skogig och bergig terräng.

Den 28 februari 1398 såldes till Arvid Stensson en egendom »i Aedharidh med ett dithörande »nytiabol» i Fröiale, kalladt Brodthersbol» enligt SRP nr 2905 (jfr nr 1512). Med det första namnet avses nuvarande byn Earyd ett par km söder om Fryele kyrka Västbo hd Jönk. l. i skogig och bergig terräng. Brodthersbol har jag inte kunnat lokalisera, men det torde vara att söka i närheten av Fryele kyrkby, då det säkerligen är samma »bol» som nämnes den 19 oktober 1407, då riddaren Abraham Brodersson skänker till Nydala kloster bl.a. »alt Ethræryd i Fryælæ sogn oc eet nõtæbol i Fryælæ kirkæby» SD ns 1:683 (orig.). I ett av herr Abraham samma dag utfärdat brev till landborna talas också om »eet nytæbol i Fryælæ kirkæby» SD ns 1:684 (orig.).

Den 24 augusti 1401 säljer Ragnborg Eriksdotter till Halsten Peterson »myt goz Rydhyo i Byreke sokn ligyandhe, meth allom tillaghom, aker, engh, skoghom, fyskeuatnom, strømom ok madhom ok nytyobolum» SD ns 1:60 (orig.). Det ifrågakvarande godset är tydligen nuvarande herrgården Rödjenäs vid sjön Nömmen i Björkö sn Östra hd Jönk. l. Det tycks här vara fråga om flera nytiabol.

Den 4 mars 1402 sålde Magnus i Århult och hans hustru Birgitta till riddaren Abraham Brodersson två gårdar i Ramnåsa i Uppvidinge hd, tre i Ormeshaga Konga hd och en i vardera av socknarna Linneryd Konga hd, Ljuder d:o och Skatelöv Allbo och Kinnevalds hder, allt Kronobergs l. Hemmanen såldes med »allas thera tillaghor som ær fiskewatn, allonskogha, nyttiabool, aker, ængh» osv. SD ns 1:106 (orig.).

¹ Belägget saknas i SOÄ IX:2 s. 184 (jfr ib. XX:1 s. 19).

² Jfr SOÄ IX:2 s. 120 f.

³ Jfr SOÄ IX:2 s. 132 f.

⁴ Jfr SOÄ IX:2 s. 128 f.

Den 5 mars 1405 skänkte Erland Kure på Piksborg till Nydala kloster »en gardh i Skædhen meth jordh, akir ok æng, meth nytiabolenno innan Wersidhe ok meth allom androm tillaghom» SD ns 1:106 (orig.). Skædhen är herrgården Skeen i Annerstads sn Sunnerbo hd Kronobergs l., och nytiabolet är nuvarande byn Vårset i grannsocknen Angelstad, belägen c. 7 km från Skeen i det kuperade och skogiga landskapet mellan kyrkbyarna Annerstad och Angelstad.

Den 9 juni 1403 säljes ett jordområde i Hörda »medh aker oc ængh, fiskewatnom oc aallenskogom, nøthiabolom» SD ns 1:260 (gammal avskr.). Av de i brevet nämnda vittnenas hemvist framgår, att det är fråga om nuvarande byn och herrgården Hörda i Kärda sn Östbo hd Jönk. l., belägen mellan sjöar och mossar i söder, väster och norr men i öster gränsande till ett starkt kuperat skogsområde, inom vilket nytiabolen tydligen var att söka.

Den 20 januari 1404 såldes å Göteryds kyrkas (Sunnerbo hd Kronobergs l.) vägnar till Abraham Brodersson »alt wart kirkio gooz ligiændis i Kølobodhom i Gõtoryz sokn ... mæth alla tillagillze som er mæth aker, ængh, fiskewatn, feæmark, allonskogha, nyttiaebol, kirkiostadha ok stoofworom» SD ns 1:313 (orig.). Køløboda ligger i de stora skogarna öster om herrgården Delary. Det finns flera andra namn på *-boda* i närheten.

Den 12 april 1404 köpte samme Abraham Brodersson en egendom i Göteryds grannsocken i väster, Traryd, Kærlingalidha, dvs. nuvarande byn Kärringelida, »meth alla tillaghæ, meth aker, ængh, fiskewatn, femark, allonskogha, nyttiabool, qwernastrøma, kirkiostadho ok stuuorom» SD ns 1:334 (orig.). Kärringelida, som ligger i skog, begränsas i väster av mossmark, i öster av Lagan, varför det område, inom vilket man har att söka nytiabolen, är tämligen begränsat; obs. hemmansnamnet Sjöboda i grannskapet.

Den 4 oktober 1417 skänkte Gjurd Räf och hans hustru Kristina till Nydala kloster »en ødhegardh, som kallas Gunnarsrydh, eet nytiobool i Hook och ther meth alt thet wi æghom i Lygnesmadhum» SD ns 3:281 (orig.). Här åsyftas tydligen byn Gunnesryd i Malmbäcks sn Västra hd Jönk. l., och det c. 4 km fågelvägen väster därom belägna Hok, herrgård i Svenarums sn Västra hd. Det tredje namnet har jag inte lokaliserat, men det är tydligen att söka i grannskapet; man kan gissa, att det innehåller ett äldre namn på nuvarande Hoksjön, **Lygnir*. Det framgår inte, om nytiabolet från början har hört till Gunnesryd eller ej. Båda platserna ligger i utpräglad skogsbygd.

Den 14 maj 1501 skänkte Knut Lintesson till Nydala kloster enligt

uppgift av Styffe¹ »gården Rise i Væglinge sokn, Væsbo». På gåvobrevets baksida läses med nära samtida hand: »Thetta lydher paa eth nytiabol, som ligger till Drafföö i Vesbo». Dravö är en by i Ås sn Västbo hd, och Väcklinge ligger i grannsocknen Refteled några km fågelvägen från Dravö. Något Risa därstädes är numera inte känt.

När beläggen, som framgår av denna redogörelse, är koncentrerade till 1400-talets början, hänger detta förhållande sannolikt samman med att våra diplom från senare delen av 1300-talet och större delen av 1400-talet ännu inte har kunnat systematiskt genomgå för språkvetenskapliga ändamål. Det tillgängliga materialet är dock så pass omfattande i tiden, att det tillåter oss att belägga ordet från 1325 till 1501, och så inskränkt i rummet, att vi kan utpeka södra Västergötland (Marks hd) och västra Småland (Sunnerbo, Västbo, Östbo, Västra hder) såsom ordets egentliga förekomstområde. Mera tveksamt är det, om ordet också har hört hemma i Varend. Belägget från den 4 mars 1402 kan tyda därpå, men att ordet förekommer på ifrågavarande ställe kan också tänkas bero på en västligare orienterad skrivare (eventuellt knuten till Abraham Brodersson). Fast står under alla omständigheter, att ordet hör hemma i skogsbygder med en bebyggelse, som ännu i vår tid över lag måste betecknas som gles.

När det gäller att närmare fixera betydelsen av fsv. *nytiabol*, har vi ett par hållpunkter. En är, att ordet 1325 återgives med lat. *prediolum* 'litet jordagods'. Det förefaller alltså här att vara fråga om ett slags torp — jfr också att fsv. *bol* ofta brukas om nybygge eller torp — och man kan peka på sådana formuleringar i diplom som: »meth the tillagor, som thy for:de goze til hører, meth aker oc æng, skogh oc fysskæwatn, torppom oc torppastadom» SD ns 3:309 (1418, orig.; från Tjust), där *torppom* etc. tycks intaga samma plats som *nytiabolom* o.d. Det vore dock förhastat att härav sluta, att *nytiabol* och *porp* vore samma sak; för »torp» användes för övrigt i brevet 1325 termen *colonia*. Ett samband mellan termen *prediolum* och namn på *-boda* framträder i brevet 23/7 1344, där det talas om »prediola ... in skuggabodhom» (d.v.s. Skuggebo Nydala sn Östra hd). Är den av Söderwall förmodade betydelsen 'fäbod' riktig, bör denna ha varit ursprunglig, men sedan kan det mycket väl tänkas, att ett *nytiabol* har övergått till att bli ett torp med stadigvarande bosättning.

Säkrare ledning skänker oss förleden *nytia-*, sammansättningsform till *nyt* f. = 'nyttjande, bruk; nytta, gagn; inkomst'. Liksom fsv. *nytiakar* egentligen betyder 'käril som man nyttjar' och *nytiaklädhe* 'kläder som

¹ Skandinavien under unionstiden, 3. uppl. s. 195 not 4.

man nyttjar', kunde man givetvis tänka sig, att *nytiabol* från början haft en allmännare innebörd 'bol som man nyttjar', och anledningen till en sådan benämning skulle t.ex. kunna vara, att »bolet» i fråga brukades endast med nyttjanderätt och icke med äganderätt, alltså som ett slags torp eller måle. Emellertid tycks ett närmare studium av förleden *nyt* ge vid handen, att denna har en mera specialiserad innebörd.

Söderwall 2:121 förmodar hos ordet utöver de nämnda betydelserna även en betydelse 'avkastning av nötboskap, mejeriprodukter?' — en hänvisning till sammansättningen *nytiabol* synes visa, att den är abstraherad ur detta ord, och något exempel på det enkla *nyt* i denna betydelse anföres icke. Jag skulle dock hålla för mycket sannolikt, att Söderwall har byggt sitt förmodande även på andra argument. Det finns nämligen vägande sådana i sammansättningarna *anyt* och framför allt *fæar nyt* ävensom i vissa västnordiska användningar av det enkla *nyt*.

Anyt brukas i Upplands- och Västmannalagarna i förbindelserna *bolstapa anyt* och *byar anyt*. Den förstnämnda möter endast en gång i Upplandslagen, i inledningen till Wipærbo B. XVII: »Nv six um byæ skiæl ok *bolstapæ a nit*», av Holmbäck-Wessén i anslutning till Schlyter översatt med: »Nu säges om rämärken mellan byar och om nyttjande av en bys ägor». De följande fyra paragraferna ägnas rämärken o.d., medan den femte och sista handlar om »bolstäders» nyttjande. Det framgår här tydligt, att *bolstapa anyt* »har afseende på bruket af närgränsande byars betesmarker» (Schlyter Ordb. s. 82), och mycket tyder på att de gängse översättningarna av *bolstaper* med 'by' och 'till en by hörande jord' är alltför vida eller i varje fall sekundära. Det har gjorts gällande av L. Hellberg på grundval av sörmländskt material,¹ att *bolstaper* aldrig har varit synonymt med 'gård' eller 'by' men väl med 'torp': man har att gå ut från betydelsen 'boningsplats' och ordet har knutits till nybyggen i utmarkerna utan egna ägor. Hellberg framhåller också som belysande för ordets ursprungliga innebörd betydelsen 'läger' (mom. 4 hos Sdw.), dvs. tillfällig bostad, och det förefaller mig långt från otänkbart, att fsv. *bolstaper* också brukats om fåbod.

§ 5 i flock 17 av Upplandslagens Wipærbo B. börjar sålunda: »Nu wiliæ mæn *bolstap* mæp garpi skiliæ. pær samæn komæ tu giærpi sain. ællr o sain. ællr ær ok annæt sait. ok annæt osait. pær a hwar by halwm garpi warpæ». Efter ytterligare några regler om stängselskyldighet i andra fall övergår man till att stadga om betesmarkers utnyttjande och fakultativa fredande för intrång från andra byar. Det är tydligt, att

¹ I uppsatsen Ortnamn på Rekarne, NoB 30 (1942) s. 101.

lagen räknar med att såväl åkerbruk som boskapsskötsel kan bedrivas i anslutning till »bolstaden», men härav följer inte nödvändigt, att *bolstaper* är detsamma som 'by' eller 'gård'. I själva verket vore det ganska påfallande, om lagtexten, som man hittills i regel tycks ha menat, använde två termer, *byr* och *bolstaper*, häller om buller för att beteckna en och samma sak. Jag skall på detta ställe inskränka mig till ett par exempel. Det heter i inledningen till Vederbobalken 17 bl.a.: »Nu liggæ byæ twe siþu langir. wiþ sund ællr sio. þa hawi halfwæn sio hwar» och något längre fram: »ændæs bolstapær a sio. han a æi meræ. j. sio æn han ma kastæ mæþ steni. þa han standær a landi», hos Holmbäck-Wessén återgivet med: »Slutar en by vid en sjö» osv. Bakom tycks ligga en tankegång, att byars del i sjöar utmättes efter olika principer, om byn låg utmed sjön eller om den blott nådde fram till en sjö med en mindre del av sina ägor. Detta är i och för sig ingen orimlig tanke, men det förefaller mig ännu sannolikare, att det senare stadgandet gäller inte en by som sådan utan ett nybygge (torp eller ev. fäbod) i förhållande till sjöar ute på socken- eller häradsallmänningarna. I flock 20 av samma balk heter det: »liggær almæningær byæ mællum. ællr bolstapæ ... þa taki hwar by hallfwæn almæning» och i flock 23: »Nu liggær bro byæ mællum ællr bolstapæ», hos Holmbäck-Wessen översatt med: »Ligger en allmänning mellan byar» osv. resp. »Nu ligger en bro mellan byar». Självt vill jag i denna översättning ersätta »byar» med »byar eller (deras) torp (ev. fäbodar)».

Ordet *bolstaper* i Upplandslagen och av denna beroende lagar och dess förhållande till *byr* förtjänar att tas upp till en ingående granskning. Vad som i detta sammanhang är av vikt att slå fast är att det i förbindelsen *bolstapa anyt*, såsom redan Schlyter har framhållit, i främsta rummet är fråga om bruk av betesmark.

Sammanställningen *byar anyt* torde kunna utmönstras ur diskussionen. Den förekommer i Upplandslagen i index till Wipærbo B.: »XVII vm byær a nyt ok bolstapæ skiæl», vilket som synes innebär en omkastning av inledningsorden till sjuttonde flokken: »Nv six um byæ skiæl ok bolstapæ a nit». Det är uppenbart, att den senare formuleringen skall betraktas som ursprungligare. Sammanställningen möter också i rubriken till flock 17 i Västmannalagens byggningsbalk men har där utan tvivel upptagits från Upplandslagen.

Fæa(r) nyt möter två gånger i landskapslagarna, båda gångerna i sammanhang, som är av största värde för belysningen av *nytiabol*. Upplandslagen Wipærbo B. XXVI lyder i sin helhet: »Nu six um fæær nyt. Molkær konæ far. ællr get manz. warþær bar ok a takin. ær til twæggæ mannæ

witni. þa böte þre öræ. Molkær ko manz. wærþær bar ok a takin. ær til twæggjæ mannæ witni. böte þre markær». Här föreligger sålunda abstrakt betydelse: 'bruk av (annans) kreatur', och nyttjandet består i (olovligt) mjölkande. Det andra fallet finns i Smålandslagens kyrkobalk 2:1: »Nw uiliæ bönder kirkiu byggia. tha scal fæmt firi læggia. allom iorthæghandom till koma. ther innæn sokn æru. the sculu huggæ æfte mantall. oc akæ æfte ökiæ afl. oc mata æfte fea nitium.» *Mata* betyder 'skaffa matvaror, lämna mat'. *Fea nyt* återgives av Schlyter i glossaret till Smålandslagen med »förmögenhet, egendom: facultates, opes». En viss tvekan markeras av tillägget: »Ita h.v. mihi videtur explicanda». I ordboken har Schlyter emellertid i stället översättningen »den nytta (l. tillgång på födoämnen) som man har af fäkreaturen.» Holmbäck-Wessén översätter 5:423: »De skola ... lämna mat efter tillgången på boskap» men ansluter sig i kommentaren s. 436 under hänvisning till isl. *fiárnyt* närmare till Schlyters senare tolkning: »*feanyt* ... nyttan, avkastningen av boskapen, d.v.s. mjölk, smör och kött». Det finns inte anledning att betvivla denna betydelse, som innebär en konkretisering av det *feær nyt*, som möter i Upplandslagen.

Samma betydelseutveckling föreligger på västnordiskt område. Sammansättningen *fiárnyt* föreligger i Grágás i samband med stadganden om »legofä». Svårt straff drabbar den som under vissa förutsättningar inte lämnar tillbaka legofäet på utsatt tid, och det heter bl.a.: »Nv nytir hann ser nyt fiár þess fyrir þat ofan. oc vardar honom þa scog gang. oc sva hveriom þeirra er fiar nytiar þeirrar neytir visvitande».¹ V. Finsens översättning lyder: »Benytter Leietageren sig desforuden af Fæets Melk, straffes han med Fredløshed, og samme Straf er der for enhver, som med Vidende (om at han dertil er uberettiget) nyder Fæets Melk» (a.a. 4:151). Isl. *búnyt* betyder detsamma; Fritzner anför belägg från Flatöboken och Biskupa sögur. Av ännu större intresse för oss är att samma betydelse tillkommer *nyt* ensamt. Detta framgår redan av det anförda stället men visas ännu tydligare av ett annat stadgande i samma flock: »Rett er þeim manne er þar býr i sama stað at lata miolca fe þat oc lata vardveita nyt fiar þess til þess er sa kœmr eptir er á»,² övers.: »Den Mand, der (efterat Leietageren ved Fardag er flyttet bort til en anden Gaard) boer paa samme Sted, er berettiget til at lade Fæet malke og lade Malkningsudbyttet af Fæet bevare, indtil Eieren kommer for at afhente det.»³ Betydelsen lever kvar i nyisl. Blöndal återger *nyt* med bl.a. »den Melk,

¹ Grágás utg. av Vilhjálmur Finsen 2:152; jfr Grágás efter Stadarhólsbók s. 237.

² Finsen 2:153, Stadarhólsbók 239.

³ Finsen 4:152. Se vidare Fritzner s.v. *nyt* 2.

en Ko el. et Faar yder ved en af Dagens to Malkninger». I senare tiders norska tycks den inte vara känd, i varje fall saknas den i de stora ordböckerna, men den är väl styrkt från fornnorskan. I Gulatingslagen 41 (»Um leigu kyr») stadgas, att om någon vill återlämna legofä, vars ägare befinner sig utanför fylket, skall han visa upp kon för vittnen, som kan styrka, att den är i fullgott skick, och sedan vårda den som sina egna kor »oc piggi af nýt oc have þat firi gras oc gæzlo» (NGL 1:24). Bestämmelsen återfinnes bl.a. i Nyere landslov (NGL 2:159). Det i detta sammanhang utan jämförelse intressantaste fornnorska lagstället finns emellertid i Erkebiskop Jons Christenret, der det i avsnittet »Vm sma tiund oc ef maðr vil æigi gera» heter: »En af þui bui sem menn hafa seer till nytia. sua at þeir byggia æighi. græidi ost af. af æins dags miolk alre firir tiund af miolk oc læigu» (NGL 2:355; jfr ib. 474), i något fri översättning: »men av en sådan lantegendom, som man har för mjölkavkastningens skull utan att man bor där (stadigvarande), må man göra ost av en dags hela mjölkavkastning till tionde av mjölk och lega». Här får vi alltså i så tydliga ordalag, som man kan begära, upplysningen, att det fanns *bú*, som man hade *till nytia* men inte brukade vara fast bosatt på. En sådan anläggning skulle man kunna kalla **nytiabú*. En sådan benämning har vi inte anträffat, men i södra Västergötlands skogsbygd och i västra Småland finner vi alltså en i språkligt avseende mycket snarlik term *nytiabol*.¹

Till slut ställer jag i förbigående frågan, om de två sammansättningsleden i fsv. *nytiabol* möter i andra förbindelser, som även de kan tänkas peka i den riktning, som vi här har tyckt oss ganska tydligt skönja.

Vi fäster oss då först vid ett småländskt *nytiadam*, proprium eller appellativum, i en förteckning över gränsmärkena mellan Växjö och Linköpings biskopsdömen, upprättad den 12 december 1320 på grundval av en Nydala kloster tillhörig bok, »Ecclesiastica historia», bevarad i senare avskrift (och översättning) och tryckt SD 3:484f. Vi finner här i *nytiadam* såsom beteckning på ett råmärke mellan den plats (*traaholm*),

¹ Det kan tilläggas att — såsom redan Fritzner i korthet har påpekat — ty. *nutz* visar samma betydelseutveckling som *nyt*. J. A. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch 1:1776 anför bl.a. ett lagexempel från 1616: »wer seines nachbarn jrgehend vieh einthut bey der nach, sol keinen nutz davon nehmen». Han påpekar vidare, att »*Milchvieh* heisst *Nutzvieh* im Gegensatz des Gespannes» och anför ett citat från 1332, där ensamt *nutz* synes stå för *nutzvieh* = 'milchvieh': »wir sprechen nu von chuelon. Swer nutze hinlaet, man mens oder melch(s), daz haizzet ein gelt». Jfr också Grimm Wb. 7:1026. Jag kan för övrigt här inte gå närmare in på hur denna överensstämmelse skall tolkas, då jag inte för närvarande har tillfälle att tränga djupare in i det tyska materialet.

där »Vedbo»,¹ Varend och Njudung säges stöta samman, och det ställe (*i söffrenbrunna*), där Östbo, Tveta och Njudung uppges stråla samman.² Vi kan sålunda utan att här göra något försök att lokalisera det försvunna namnet — om det någonsin har varit ett verkligt namn — slå fast, att det är att söka i kanten av det område, där vi har funnit appellativet *nytiabol*, och vi kan inte se bort från den möjligheten, att det har något samband med detta. Det kan t.ex. vara en reduktbildning till detta. Å andra sidan kan det tolkas på annat och närmare till hands liggande sätt. Senare leden torde vara *damm* 'stagnum', och sammansättningen skulle då kunna betyda '(konstgjord) damm, som nyttjas för något visst ändamål', t.ex. för kvarndrift. Jfr *Nitta*, urspr. *Nittekvarn* i Varnums sn Ås hd Älvsb. l., som enligt SOÄ 14:162 innehåller *nytta*, snarast i betydelsen 'nyttjande, bruk'.

Vidare kan man här peka på *Nyteboda* (*nyðabóá* SOS), by i Örkeneds sn Ö. Göinge hd Krist. l. Namnet skrives *Nyteboa* på Buhrmanns karta över Skåne 1684. Byn ligger långt bort från den skogiga socknens centrum vid en vik av sjön Immeln. Förleden är snarast samma *nytia* som i *nytiabol* med tidig försvagning *ia* > *æ*, men full säkerhet kan inte uppnås, om inte äldre belägg kan erhållas. Efterleden *-boda* är mycket vanlig i detta skogiga hörn av Skåne, och namnet bör givetvis också sättas i förbindelse med *-boda*-bebyggelsen i trakten över huvud.

Beträffande efterleden *-bol* kan erinras om att den stundom möter i ortnamn av typen *Kalvabol* (*Kalffuebol* 1602), hn i Kvibille sn Halmstads hd Hall. l. (SOH 1:130) och att på flera håll i Norden mötande namn av typen da. *Oksbol*, *Oksenbol*, sv. *Oxböle* har satts i samband med forntida boskapsskötsel på härför lämpliga utmarksområden.³

Inledningsvis har jag ovan antytt, att jag liksom åtskilliga före mig har den uppfattningen, att vissa ortnamnstyper rymmer viktiga upplysningar om ett fåbodväsen i gammal tid även i södra Skandinavien, upplysningar, som emellertid ofta är rätt svåråtkomliga och som ännu inte framstår som så entydiga som vi skulle önska. Det fornsvenska — eller exaktare fornvästgötska och fornsmäländska — *nytiabol* tycks inte ha bevarats såsom ortnamn, men vårt studium av detta ord har lett till

¹ N. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria s. 414 påpekar, att Vedbo här nämnes felaktigt för Östbo.

² C. Härenstam, Finnveden under medeltiden s. 375f. gissar, att *traaholm* kan vara en holme i norra delen av sjön Lyen mellan Gällaryds och Slätthögs socknar. »Däriifrån följde gränsen möjligen Osån till sjön Rusken, varpå den i stort sett torde ha sammanfallit med den nuvarande häradsgränsen upp emot Tofteryd».

³ Jfr härom senast Kr. Hald, Vore Stednavne s. 128f.

att det framstår som ett nyckelord för frågans bedömande. Ger ortnamnen — ännu — inte fullt klara besked om gamla dagars fäbodväsen i södra Götalands skogsbygder, synes ordet *nytiabol* efter den här företagna geografiska och etymologiska granskningen skänka oss praktiskt taget full visshet om saken.

Korr.-not 1. Litteraturhänvisningarna bör nu kompletteras med F. Hedbloms recension av B. Hougen, *Fra seter til gård* och O. Beito, *Norske sæternamn* i Svenska landsmål 1952 (utk. sommaren 1953) s. 146.

Korr.-not 2. I Namn och bygd 40 (utk. oktober 1953) har Ivar Lundahl i samband med behandlingen av ett västgötskt vattendragsnamn **Gaghnä* pekat på ett småländskt ortnamn *Nyttiafors* (så 1342 SD 5:133 avskr.), sannolikt i Rydaholms sn Östra hd och identiskt med *Nyttestrom* Trolles jordebok 1498. Lundahl vill — liksom jag ovan i fråga om *Nytiadam* — i första leden snarast se *nytt* f. 'nytta, gagn', angivande, »att forsen utnyttjats för visst ändamål, sannolikt kvarndrift».

BERTIL EJDER

Fragment av en svensk medeltidspostilla.

Det åtminstone för svensk språkvetenskap viktigaste bland de handskriftsfragment, som på 1840-talet hittades i det norska riksarkivet, är utan tvivel det av den äldre västgöotalagen. I P. A. Munchs berättelse om fynden, i *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur*, 1, 1847, s 25—52, märkes emellertid också under nr 53—54 andra fornsvenska fragment, som hittills icke har varit föremål för uppmärksamhet. Enligt Munch torde det röra sig om delar av två olika handskrifter, innehållande homilier och helgonlegender. Hur dessa uppgifter skall förlikas med den nuvarande faktiska förekomsten av dylika membranfragment i norska riksarkivet är ej fullt klart. Några, som uppenbarligen är västnordiska, nämligen katalognr 89, 90, 91, uppges sålunda oriktigt vara svenska. Däremot återfinnes under nr 88 ett ansevärt antal pergamentbitar, på vilka verkligen finns nedtecknade svenska religiösa medeltidstexter och som tillhör två olika arbeten. De utges härmed för första gången. Den viktigaste delen är brottstycken av en postilla. Den företer stora likheter med postillan i Cod. AM 787, utgiven under namnet MP 1. I notapparaten nedan anföres stundom också MP 2 (Cod. Holm. A 27) och MP 3 (Cod. Ups. C 56).

Som ett bihang tryckes en obetydlig rest av en Bonaventuratext.

Postillafragmenten betecknas i det följande med siffrorna I—XV.

I—II. Tillsammans nedersta delen av en tvåspaltig sida. Det lodräta snitt, som skiljer dem, går ett par bokstäver inne i rectosidans vänster-spalt. Den sammanlagda storleken är c:a $9,5 \times 19$ cm.

III. Ett c:a $21 \times 11,5$ cm stort bladstycke, upptagande vänsterspalten av en rectosida och högerspalten av en versosida. Av sidans båda andra spalter är endast 1—3 bokstäver per rad bevarade; de avtryckes icke nedan.

IV—V. Två stycken, c:a $4,5 \times 5$ resp. c:a $4,5 \times 4,5$ cm, tillsammans bildande en c:a 9 cm lång remsa av en bladkant.

VI—VII. Två små stycken, skilda av ett lodrätt snitt, sammanlagd storlek c:a $7 \times 9,5$ cm. Vardera sidan upptager nedersta stycket av en spalt.

VIII. Ett stycke c:a 9×10 cm, utgörande nedersta delen av ett blads ytterkant, på vardera sidan upptagande nedersta delen av en spalt.

IX. Ett blad c:a $27 \times 18,5$ cm, på vardera sidan med två fullskrivna spalter. Bladet är vid innerkanten hårt skuret, så att i versosidans högerspalt här och var en bokstav har gått förlorad.

X—XI. Två små stycken, c:a $6 \times 6,5$ resp. $6,5 \times 7$ cm, skurna ur samma blad. Nr X har suttit mitt inne på bladet och upptager delar av både höger- och vänsterspalterna, medan nr XI utgör det övre, yttre hörnet. De två styckena har suttit med hörn tillsammans, så att sista raden på nuv. fragm. XI har sin fortsättning överst i motsvarande spalt på fragm. X. Dessa båda stycken är särdeles illa medfarna.

XII. Ett tvåspaltigt blad c:a $27 \times 13,5$ cm, av vilket den innersta fjärdedelen saknas, så att rectosidans vänsterspalt och versosidans högerspalt är delade mitt itu på längden.

XIII. Ett stycke c:a $5,5 \times 9,5$ cm, troligen utgörande övre, inre hörnet av ett blad, på vardera sidan upptagande en spalts bredd, dock så att på rectosidan någon enstaka bokstav har blivit skadad.

XIV. Ett tvåspaltigt blad c:a 27×14 cm, nedtill något smalare. Bladet är skuret liksom nr XII, så att de halva spalterna närmast bladets innerkant är borta.

XV. Ett stycke c:a $12,5 \times 9$ cm, utgörande ett nedre, inre hörn av ett blad. Bredden är ungefär en spalt, men i rectosidans text har 1—3 bokstäver i slutet av varje rad gått förlorade.

Fragmenten har tjänstgjort som omslag kring räkenskaper, vilket också framgår av vikningar, stuckna hål o.d. På I r och II v står med bläck antecknat *Bergen 1629*, på III r *Hardanger 1625*, på IV v och V r *Nordhordlen 1630*, på VI r och VII r *Bergen 1634*, på VIII r *T[rond]hjem Len 1620*, på XIII r *Tunsberg 1638*, på XV v *Hardanger 1624*. De flesta har alltså legat kring handlingar från Västlandet. Förekomsten av sådana från Trondheims län och från Tönsberg talar dock mot att handskriften har mött sitt öde exempelvis i Bergen. Snarare har sönderstyckningen skett på en central plats, dit man har fört räkenskaper från olika delar av landet. Denna plats kan knappast vara någon annan än Oslo.

Handskriften torde vara tillkommen under 1400-talet, troligen ej före mitten av århundradet. Flera händer har varit verksamma vid dess tillkomst.

Fragmenten I—IX har i fråga om handstilen en någorlunda enhetlig prägel.

De illa medfarna X och XI är skrivna med en mindre, mera hopträngd och upprättstående stil, påminnande om den i nr XIII.

Nr XII och XIV erinrar om nr I—IX, men stilen är grövre och vårdslösare.

Nr XV slutligen representerar troligen ytterligare en stil, tätare än den i I—IX men lägre och rundare än den i X, XI och XIII.

Härjämte har en korrektorschand satt spår på många ställen, såväl mellan raderna som i margerna.

De latinska citaten är överallt understrukna med rött, varjämte rött också har använts till rubriker, initialer samt — i något skiftande utsträckning — till majuskler, bindestreck och skiljetecken.

Bland de hittills kända svenska medeltidspostillorna liknar fragmenten som sagt mest gruppen MP 1—3 och bland dem oftast mest nr 1. Bl.a. har fragm. XV ingen motsvarighet i MP 2 eller 3. Stundom överensstämmer fragm. dock bäst med MP 3, ehuru en exakt jämförelse försvåras genom den senares daniserande form. Nödiga suppleringar har därför såvitt möjligt gjorts efter MP 1. Endast i undantagsfall har jämförelse med MP 2 el. 3 eller med handskrifterna till dessa behövt redovisas.

Vid utgivningen har punkt satts under bokstav, som på grund av pergamentets nötning o.d. är otydlig, klammer kring sådant som är helt bortskuret, och klammer och punkt för tecken, som genom beskärningen har blivit defekt och otydligt. På åtskilliga ställen skulle det ha varit nästan ogörligt att få ut något av texten utan särskilda hjälpmedel. Ultraviolet belysning har där varit till utmärkt hjälp.

I de latinska partierna har det ofta varit svårt att skilja mellan *t* och *c*. En granskning av språket kommer att framläggas i en pågående undersökning av de nordiska medeltidspostillorna på folkspråken.

I r tha Thy sig[ir] g[re]g[orius Sepe capiat]
 Jfr MP 1 15:8– *pro mente ponitus dum mundus finitur cuius*
 13 (MP 3 16:21 *amici non estis / prope sit resurrectio et*
 –26) *rede[m]pcio quam quesuistis / Nær wærlðhin*
 5 *ændas hwilkins vini ij ey ærin tha*
 ær idhîr vpstandilse ok atirløsn nær /
 hulka i astundadhin / Thy som prophetin
 sigir Apud dominum misericordia et copiosa apud eum
 redempcio / Nær warom herra ær miscund
 ¶ 10 *oc fulstopa atirløsn / Siundhatidh*

II r [øç æra v̄ari]
 Jfr MP 1 15:27 Nær iohannes baptista war i herodis
 –16:6 (MP 2 32: *konungx fængilsom oc bandom / oc*
 27–33:6, 3 17: *hørde sakt af ihesu iærteknom oc*
 15–25) 5 *gerningom / sænde han til ihesum / twa sina*
 kænneswena sighiandhe / æst thu¹
 som komma skal at frælsa wærlidena /
 ælla bidhom wi nokon annan / Hwilkit
 iohannes sporde ey for thy at han iæwa-
 10 *dhe ihesum vara wærlðhinna frælsare /*
 vtan han sænde thy sina kænneswena

II v gho læst næmpnas sex vanføre j
 Jfr MP 1 16:26 likamænom² / blind[e /] halte / spitælske /
 –17:2 (MP 2 33: *døwe / dødhe / fatike / hulkom ihesus gaf*
 28–34:5, 3 18: *hilbrøgdho These sex / tekna sex*
 24–31) 5 *synde / aff huilka sarom ihesus lækær*
 alla them som til hans koma mz kær-
 lekx idhrogha / oc ødhmiukom vilia
 ¶ *at bætra sina synde / blinde tekna*
 høghfærdogha³ / huilke ey vilia sko
 10 *dha mz siælinna syn thz⁴ ihesus sigir matthei xi /*

¹ Härefter en rasur, i vilken urskiljes th; i kanten t.h. then.

² Kvisten i æ med annan hand.

³ I kanten t.v. härom med annan hand Ceci.

⁴ Med annan hand under raden, som förtydligande av ett rättat och oläsligt ord; at > t^h? (MP I at).

I v r[e]sistet humilibus at dat gratiam gudh
 Jfr MP 1 17:18 star mot høgghærdoghom / oc odh
 -25 (MP 3 19: ¶miukom giwir han sina nadhe / Halte¹
 18-27) æru the som ey hawa rætta tro / tek-
 5 na[n]dhe mz them halta mannenom actuum
 iii / Som saat vthan gudz mønstær
 oc thigdhe almoso / tha andre ingin
 go i mønstrit / at bedhas gudz mis
 cundh / Swa sithia tronna falskara vtan
 10 gudz kirkio Troande A troldom
 oc liff / oc galdra / oc andra villo

III r a² tin sighir ysaias xii / haurietis aquas
 Jfr MP 1 30:7- in gaudio de fontibus saluatoris /
 21 I skulin øsa gudz nadha vatn i
 glædhi aff helarins nadha kæll
 5 dhom / Oc ær scriuat ysaias³ li³ gaudium
 et leticia inuenientur in ea scilicet celesti
 patria / et vox gratiarum et laudis actio /
 glædhi oc frygh / skal finnas j
 himerike / oc lofs røsth oc thak-⁴
 10 ka gerningh / thy at i himmerike lo-
 wa alle gudh oc thakka⁴ honom /
 ¶ Fiærdha ær at som⁵ the⁵ glædhi-
 -na fa mista hona aldhregh /
 aff hulko christus sigir apostoli⁶ iohannis xvi /
 15 Videbo vos et gaudebit cor ves-
 trum et gaudium vestrum nemo tollat
 a vobis / Jak skal⁷ see idhir
 oc idhur hiarta skal glædhias /
 ok ængen skal idhra glædhi
 20 aff idhir taka / oc sagdhe han
 thøm luce x / gaudete quia nomina
 vestra scripta sunt in celis / glædhins

¹ I kanten t.h. på två rader med annan hand Claudi.

² Ang spalt b se ovan s 1. ³ På rasur. ⁴ h över raden.

⁵ Framför vart och ett av dessa ord ett omflyttningsstecken.

⁶ Hs apostolis, s senare tillskrivet.

⁷ Härefter på rasur en röd våglinje.

thy at idhur nampn ærw scriuadh¹
 i himerike / aff these glædhi sag
 25 dhe en hælaghîr man sancte birgit
 te a hørandhe vi libro celesti xvij / Æn
 thot iak hafdhe tholt æn² død
 for hwaria the stundh iak liff
 dhe i iordhrike / oc atirliffnat³ /

III v b⁴

Jfr MP 1 31:28
 -32:13

aff thera syndom / Thy sigir iohan
 nes apostolus ii / filioli scribo vobis quia re
 mittuntur vobis peccata vestra propter nomen
 ihesu O syni iak scriuar idhîr at idhîr
 5 forlatas idhra syndhe for ihesu nampn /
 Thy ær mærkiande at ihesu wælsigh
 nadha nampn / ær først them til hiæ-
 lp oc styrk som stridha mot syn
 dhom oc diæflom / thy ær scriuat
 10 luce x / Reuersi sunt discipuli eum
 gaudio dicentes domine eciam demo-
 nia subiciuntur nobis in nomine tuo
 Jhesu kænnesuena atirkomo til
 hans mz glædhi sighiande / O
 15 herra iæmuæl diæflane vndirgi
 uas os i thit napp⁵ / O[c] sigir ihesus
 christus matthei vltimo / In nomine meo de-
 monia eicient The som stadh⁶
 lika tro a mik skulu / vthkas
 20 ta diæfflana aff siælom / oc
 kroppom y mith nampn / Thy
 ær scriuat prouerbiorum / xvij / Turris for
 tissima nomen domini ad huc cur
 rat iustus et exaltabitur / wars
 25 herra nampn ær starkasta torn /
 rætuis man løpir til thz / oc han
 ¶ skal ophøghias til æro / Annan

¹ *Ä fr scriuat.*

² *Ä fr något annat.*

³ -nat med annat bläck, åtminstone t på rasur.

⁴ *Ang. spalt a se ovan s 1.*

⁵ *Så!*

⁶ *I kanten t.h. med annan hand några oläsliga bokstäver.*

tidh ær ihesu nampn thøm til hug
 nadh som drøuilse thola thy sighir
 30 *christus matthei v / Beati estis cum maledixe*

IV-V r
 Jfr MP 1 34:23
 -30
 qua arder[it igni vt notum fieret]
 nomen tuum i[nimicis tuis O herra]
 gudh iak v[ille at thu sundir slithi]
 hymnana / oc [nidhirfore at frælsa]
 5 os Oc bærg[hin skulu bort flyta]
 af thino æn[lite / ok swa som thz som]
 vpbrænt ær [aff eld til asko at]
 wardha Th[z ær at høgfærdoghe]
 oc illæ ilzko[fulle¹ sculu fa gudi-]
 10 likin ræddog[ha ok kærleks idro-]
 gha for sina [synde / ok vilia til at]
 bætra them / Oc [tænkia sin ytirsta thima]

IV-V v
 Jfr MP 1 36:22
 -29
 [som ey kalladhe a t]hit nampn /
 [Siunda tidh ær m]ærkiande at
 [ihesu nampn var oppenba]rlica teet /
 [som prophetin sighir Zachari]a vi / Vir or-
 5 [iens nomen eius et subter eum] orietur et²
 [edificabit templum] domino et ipse³
 [portabit gloriam et se]debit et domina
 [bitur super solio suo i]hesu nampn
 [ær oprinnandhe ma]n / Thy at
 10 [han vpføddhis mz sannom] mandhom /
 [Ok huar then som n]akot got gør
 [vprindir vndir ho]nom / som han sigir
 [iohannis xv^o Sine me] nichil potes

¹ I st f illæ ilzko[fulle] har MP 1 ilhærdzskofulle.

² Häræfter på rasur en rød våglinje.

³ AM 787 slutar med nomen eius. Vulgata fortsätter et subter eum orietur, et ædificabit templum Domino. Et ipse extruet templum Domino: et ipse portabit gloriam et sedebit (osv.). På något stadium torde en avskrivare ha hoppat från det första templum Domino et ipse till det andra. Den fullständiga versionen kan icke ha fått plats här.

- VI-VII r ¹vndradho up[a] thøm thingo[m]
 Jfr MP 1 37:20 som sagdhos af honom / Oc syme
 -24 (MP 2 39:2 on wælsignadhe ihesum / oc sag
 -6, 3 28:22-27) dhe til mariam / ihesu modhir /
⁵ Theñne ær sattir i nidhîrfal
 ondom oc otronom / oc ij vpstan
- VI-VII v himerikis wægh / Thy skal alth
 Jfr MP 1 39:17 folk bedhas² hans nadhe / Fram
 -22 (MP 3 31: ledhis sagdhe symeon marie /
 16-22) hans swærdh thins sons skal
⁵ ga ginom thina³ siæl / Thy at sarare
 sorgha værk toldhe hon i synne siæl
 seande sins aldra kærasta sons pino
- VIII r judhane skulu wthkastas y ytra
 Jfr MP 1 64:19 myrkrit / ther skal vara gratir⁴ ok⁴ thanna gnizlan /
 -27 (MP 2 45: Sidhan sagdhe *christus* hœfdhinghanom⁵ /
 17-24, 3 55:10- gak tik skal vardha som thu trodhe⁶ /
 18) ⁵ oc i sammu stundhinne var smasuenin
 helbrygdha / I thesse hælgho læst
 [s]igx særlika af threm thingom /
 først af spitælsko manzens ysæld
 ok pino / hulkin the syndogha
- VIII v mæn[n]iskia ændha sith liffw[ir]ne
 Jfr MP 1 65:9- i skœrlifnadh / Swa sœladhes
 14 (MP 3 55:31 olofernes / af hulkom scriuat ær
 -56:5) iudith xiiij / at han læt kalla
⁵ ena quinno fore sik i the akt at
 han vildhe syndha mz hænne / *et*
 *iacuit in lecto*⁷ suo nimia ebrietate

¹ Här nedersta delen av en stor initial (E).

² Efter a ett överbläckt n, felet trol. uppkommet genom antecipation av det följande hans.

³ Härifrån till styckets slut trol. med annan hand.

⁴ Över raden med invisningstecken.

⁵ d över raden. ⁶ h ändrat, möjl. fr d.

⁷ Förkortningsstreck med annat bläck.

sopitus / ok la i sinne sæng¹ søf-
-dhir af myklom drokkenskap² /

IX r a

Jfr MP 1 168:
10-31 (MP 2
114:15-115:6, 3
213:10-214:1)

luce i / zacharias repletus est spiritu sancto
et prophetavit dicens / benedictus dominus
deus israel³ / etcetera zacharias vpfyltis
mz them hælgha anda / oc talade
5 gudz loff⁴ ordh sighiande / vælsignadhir va
ri herran israels gudh / Thy at han
giorde / oc søkte sins folks atir-
løsn / oc ær scriuat luce i / af zacharia /
oc elizabet / Erant ambo iusti ante dominum /
10 at the varo badhin rætuis for gu-
dhi / thy prøuas i thessom ordhom at
then som astundha at fa then hælgha
anda / han skal vara som the varo /
rætuis i gerningom / takka gudhi i hi-
15 ærtano / oc lowa han mz mwnnenom /
¶ ey var / thæn⁵ tholikin⁶ owor hulkin christus
kære sighiande vi libro celesti xix / hans
røst sigir til mik / Jak vil hawa
myn vilia / sofna oc vpsta nær mik
20 thækkis⁶ / Thæk ordh til manna loff /
skulu vara i minom munne / Thz som
lostelikit ær / oc søt / skal inga
i myn mwn / ey akta iak at hawa
atirhald / Jak astundha naturinna
25 mætte / oc iak skal ympnelika⁷ giua
hæne huat hon kræwir / Jak astunda
pænningha⁸ i punge / bløt klædhe a
kroppinom / nar iak thetta hawir / tha
hawir iak mina glædhi / oc huat / iak
30 astunda / oc thetta rækna iak vara
sælikhet / tholikin⁶ ær hans thanke⁶ oc

¹ g påbättrat eller ändrat.

² p med annat bläck; nedanför i margen p.

³ Hs islř.

⁴ Å fr han.

⁵ Å fr ymnelika.

⁶ Över raden.

⁷ h över raden.

⁸ -a tillskrivet efteråt.

IX r b

Jfr MP 1 168:
31-169:18 (MP
2 115:6-25, 3
214:1-21.

vili / Thy liudhír hans roops røsth
i minom ørom swasom stena liwdh /
æn iak suara honom til hans hiær-
ta røst / O viin thín væghír ær ey
til himerikis / oc ey smaka thik¹
minna pino thanke¹ / thy ær hælui-
te thik¹ yppit / Thy at thit liwirne
5 ælska nidhro thingen¹ / oc ledhír til
hæluitis / Thik skal komma hardhír
dødhír² / oc otolikin dombir / oc
omøghelikit skal tik vara at /
vntfly / Thu skalt haua harda
10 pino oc diæfla kompanskap / vtan
thu vmskipte thit hiarta til bæ-
tra / Thridiatidh sigx at then hæl
ghe³ ande kom som ængxlikin vædhirs⁴
stormbir / Thy at han bort blæste
15 raslika værlz goodz giris storma
v mænniskionna hiarta / Som prophetin
spade af honom sighiande psalmis / In spiritu
vehementi conteres naues tarsis⁵ / Tharsis
interpretatur exploracio gaudii / Thu sk-
20 -alt sundír bryta j ængxlica mak
toghóm anda / tharsis skip / tharsis
thydhír værlzlica glædhis¹ vplætil
se / skipin fòrande kòpinskat⁶ tek
na goodz giri / Æn then hæghe
25 ande æggia mænniskiona badhe
fly for værlz glædhi oc goodz
giri / Thz pròuas mz⁷ sancto iohanne baptista⁸
af⁹ hulkom scriuat ær luce i / spiritu sancto rep
lebi[t]ur ex vtero matris sue / etcetera /
30 Erat in deserto vsque ad diem missio

¹ h över raden.

³ Andra h över raden.

⁵ I kanten t.h. med invisningstecken.

⁶ Å fr køpskat, -in- över raden.

⁷ Över raden med invisningstecken; mz dessutom i kanten t.h.

⁸ På rasur.

⁹ Tillskrivet omedelbart t.v. om spalten.

² Å fr hardhír; dø på rasur.

⁴ s tillskrivet med annat bläck.

nis sue ad israel / han skal vpfyll-
 -as mz them hælgha anda i sinna
 modhîr lifue / af hulkins nadh
 han forsmadhe swa folkomplica
 værlz goodz / oc hugnadh / at han¹ blef
 i ødhmarkom / af barndomps aldîr
 i myklo atîrhalde / til thæs gudh
 5 bødth hanom fram gaa oc predica for
 israels folke / Af thessom threm som
 nu ær sakt / af / sagdhe gudz æn
 gil sancte birgitte / i libro celesti liiij / hul
 kin som astundha at fa then hælga

¶ 10 anda / hawi først rena oc fulla
 synda vidhîrgango / Æn thot the
 vidhîrgangan ælla scriptamalin
 gitir ey genstan giortz mz fol
 lom hiærtans idhrogha for har
 15 dha hiærtat / Tho dughîr hon swa
 mykit at diæwllin vndan væ
 ghîr oc bort springhîr for go
 ¶ dhan anda / Haui² / Annantidh ødhmyukt
 oc vilia at bætra the synde som
 20 han giordhe / oc gøra the godh
 gerninga som han forma / tha tilby
 ¶ ria diæwllen at vtga / Thridia
 tidh skal han ødhmiukælika³
 bidhia til Gudh / at han moghe
 25 fa godhan ændha / oc skripta
 sik for giordha synde mz sannom
 kærlek / Thy at kærlekîr til gudh
 dræpir diæwllin / thy at han vil-
 -de hældîr hundradha sinnom dø /
 30 æn at mannen giordhe minz-
 sto kærleks godhgerningh til gu
 dz hedhîr / swa ær han awundsful

¹ Över raden med *invisningstücken*.

² anda / Haui på rasur; sannolikt har Haui först blivit uteglömt.

³ Kvisten i æ med annan hand.

IX v b ¶ dhir oc ilzskofuldhir¹ / Fiærdhatidh / sig[x]²
 Jfr MP 1 170:8 at apostoli vpfyltis mz them hælgha
 -30 (MP 2 116: anda / Æn huru then hælge ande
 21-117:25, 3 vpfylte them / oc huru the varo th[a]³
 215:13-216:5) 5 skipadhe⁴ / Thz tedhe *christus sancte* birgitte si
 ghiande / Apostoli habebant tria bona /
 primo omnem voluntatem ad tenendam
 castitatem / etcetera / Apostoli hafdho thry g[o]
 ¶ dh thing⁵ / Først allan vilia til at
 10 halla renleek / oc lifua atirhallelika
 i allom thingom⁵ / Annantidh hafdho
 the særlika ødhiukt / Thridhiatid[h]
 alla astundan til gudh / Thy at the æn[k]
 te astundadho vtan han / the varo
 15 swasom thry reen kar oc toom / thy
 kom then hælge ande oc vpfylte
 them / han kom swasom strømbir / th[y]
 at han vpfylte alla therra limj mz
 gudhlicom lustha oc hugnadh / Han
 20 kom swasom eldhir / thy at han⁶ vptænde
 swa thera hiæarta mz gudhlikx æl
 skogha brændagha / at the ælska
 dho ænkte vtan gudh / oc ræddos
 ¶ ænkte vtan han / Thridhia tidh kom
 25 han i tungo like / thy at swasom tun
 gan ær i munnenom oc skadha
 tho ey mwnnen / vtan hiælper til
 at tala / Swa var then hælghæ⁷
 andæ⁷ innan til i thera siæl / hulkin
 30 them læt ænkte astunda vtan mik
 oc giordhe them talande i gudh
 like snille / mz hulkins dygdh

¹ Ovanför i margin med annan hand 4°.

² tidh / sig[x] på rasur; sannolikt har tidh först blivit uteglömt.

³ På rasur, först uteglömt.

⁴ sk, ev. också i, tillskrivet t.v.

⁵ h över raden.

⁶ thy etc. på rasur.

⁷ Kvisten i -æ med annan hand.

X r a [mæst brindir, t]i at hon smakadhe
 Jfr MP 1 186: [dyran kost o]k rørdhis til fany-
 24-187:2 (MP [tta oc squaldroga talan] / ok swali hona
 2 131:23-132:1, [ty at hon pinas j] hardhom lugha / A
 3 234:4-12) 5 [braham swaradhe ho]nom O son mins
 [a at thu hafde lika]mlikt got ok kræ-
 [selikit lifuirne oc] lazarus tolde my
 [kit ont æn nw hughn]as han ok thu pi
 [nas, oc stort rwm o]k meenføre æru
 10 fæst mællan os oc idhîr At t]he som villo m[z]

XI r [.....]mbîr til them *Exposicio*
 Jfr MP 1 187: [Theñne r]ike mannin aff¹
 14-19 (MP 2 [aff trefaldom last] aff hulkom wærl[d]i]na
 132:14-19, 3 [rike mæn magha æn] awitas / Først af
 234:27-235:2) 5 [klædha fa]nytte ofuirfløde
 [likhet j hulke] mænge synda
 først i thi / at [the ælska dyr klædhe]

X r b swa som thenne [ælskadhe Ty sigîr]
 Jfr MP 1 187: Gregorius Si cult[us pretiosorum vestium non]
 19-23 (MP 2 esset culpa / sermo [diuinus tam vigi-]
 132:19-24, 3 5 lanter² exprimeret [quod diues qui torquetur]
 235:2-8) aput inferos / [purpura et bisso indutus]
 fuisset / vm dyr [klædhabonadhir vare]
 ey synd / sagde [gudhelikit maal swa mærkelika, at]³
 rike mannen s[om pinas i heluite haf]
 ðe ey⁴ warit [clæddir mz skinande purpura ok bisso]

XI v unga klædhom Ther [amot som scriuat ær]
 Jfr MP 1 188:3 Matthei ii .. Johannes habebat [vesti-]
 -7 (MP 2 133:6 mentum de pilis / Joh[annes baptista haf]
 -11, 3 235:17-22) de klædhe aff kame[la hare ok ragh The syn]
 5 da oc j thi / at the l[æggia mykla fanytta]
 / i skyrd [oc lith oc androm fanyt]
 tom prydilsom fo[r fanytta æra]

¹ I kanten ett senare tillskrivet, svårläsligt ord (affwites?).

² Härefter är non utelämnat.

³ Supplerat efter MP 3; MP 1 ..ey hafde gudlikit maal swa märkliga sak at ..

⁴ Osäkert; knappast oc.

- X v a** [Mot hulkom the hel]gha scriþt sighr
 Jfr MP 1 188:8 [ecclesiastico xj^o In vestitu] ne gloriaris¹
 -12 (MP 2 133: [vmquam Æra tik ald]re høgfhærdhe
 11-18, 3 235:22 [lica af thinom klædhebon]adhe Ok synda
 -28) 5 [mange j ty at the^{1a}] afskapo sin klæ-
 [dhe mot gamblo] sidhuænio² Af
 [hulko iumfru maria s]agde sancte þirgite
 [libro regum celesti lvijj Omnes assumant]³
 humilitatem in ves
 [tibus etcetera Alle takin sann]a øðmiwkt i
 10 [klædhom hafuande] mattelikin kl..
- X v b**
 Jfr MP 1 188: [m]aren frø[s] hon [och trængdis af otho]
 29-189:5 (MP 3 liķe køld ok nið[hírtryktis aff rygheli]
 236:15-23) kom tunga ok roþa[dhe grøthelica ok sag]
 de / Ve ær miķ at [iak ælskadhe hældir]
 5 fafængan⁴ æn [nyttelikit jak ælskadhe at]
 vphøghias [oç lofuas, oc ty ær værd-]
 okt / at iak skal [nw nidhírtrykkias vndir]
 diæflana fæt[ir Annantidh awitas værlde]
 na rike [mæn af ouirflødhis oc kræselico ato]
- XII r a** [Nu for ty at mange lydha
 Jfr MP 1 196: thessom diæfwls] æggilsom / lifua
 24-197:9(MP2 [the eptir sinom eghnom vilia] oc losta / oc
 148:29-149:10, [korra mot gudhi] mz ordhom / oc
 3 244:25-245: 5 gærningom som iudas f]orradhare / oc
 14) [teknaš mz tessom t]hrem som ey
 [vildo kalladhe kom]a til vars herra⁵
 [søta kost Then førs]te hulkin høg
 [færdoghe tekna s]ighir sik haua
 10 [køpt by Augustinus Em]ptore ville
 [signatur ambitio dominan]di / mz hulkom
 [giri oc værldz hed]hir / oc vald

¹ Så! Vulgata gloriaris.

^{1a} the uteglømt i AM 787.

² MP 1 och 3 har härefter j skørðh resp. j skyrdh.

³ Osäkert var fragmentets text börjar.

⁴ Sista bokstaven osäker.

⁵ Med annan hand.

- [tekñas Thenne k pthe] then by som he-
 [tir getsemani Matthei xiii] J hulkom
 15 [ihesus var fangin oc] bunden / get-
 [semani interpretatur o]pprimens / thydir
 [nidhir trykkiande oc] tekna h gh
 [f erdena, hulkin a]lla vil vndir
 [sik trykkia oc i emu] el vm hon for
 20 [matte si eluan gudh] som han sigir
 [h gf erdoghom vltimo] libro celesti vltimo
 [Tanta est superbia vestra] quod si possetis
 [ascendere super me libenter] faceretis / Swa
 [mykin  er idhur h g]f erdh at wm
 25 [j formatten at vpfa]ra ofw r¹ mik
 [gera giordhin j t]hz / oc thy for
 [idhra h gf erdh s]kulin i swa
 [diuplica s nkias j] h luite / At
 [alle heluitis di efla] skulu wara
 30 [ofuir idhir vtan h]jughnadh / pi-
 [nandhe idhir Nu ha]fdhe thenne
 [vanlica ey k pt sin] fortapilse /
 [vm han hafde] th nkt h g
 [f erdogha di efwl]sins nidhirfal /
 35 [Af hulkom scriuat  ]r ysaias xiiii /
 [Detracta est ad infe]ros superbia tua
 thin h ghf erdh  er nidhirdraghin
 til h luitis / thy war thenne  en
 osni eldher k pman / thy at han
 k pte osynis som han sighir / Jak
 5 kopte by ok iak thorf at ga oc
 se han / sidhan han hafde k pt / thy
 foresa han ey h gf erdhina atir
 l n / af hulke scriuat  er ecclesiastici x /
 Inicium omnis peccati est superbia qui tenu
 10 erit eam adimplebitur maledictis et
 subuertet in finem eum² scilicet in infernum / hogh-
 f erdhin  er aldra synda vp
 byrningh  ella² vphof² then som hona haldhir³

XII r b

Jfr MP I 197:
 12-32 (MP 3
 245:14-246:4)

¹    ndrat, trol. fr n o.

² Med annan hand tillskrivet  ver raden.

³ I kanten t.h. med annan hand ?h erd  lla.

skal vpfyllas mz forbannilsom /
 15 ok skal vmkul kastas¹ han i hæl
 uite J hans lifs ænda / Fæm yxna² ¶
 økia æriande iordhena tekna
 godz gyrugha / hulka al sin fæm
 licamlico sin wænda til iorslix godz
 20 afling hwadhan af augustinus sighir /
 Quinque iuga bouum etcetera / then kōpe
 fem par yxna økia / som forsma
 andelik godh thing / oc vidhīr-
 -fresta mz allom sinom fæm sinna
 25 kraptom / som ær mz twem øgon
 seande twem³ ørom hōrande twem
 næsom luktandhe / twem læpom /
 oc tungonne talande / oc sma-
 kande / twem handom hannandhe
 30 at gōma⁴ warlz⁵ godz / hulkit
 han forma ey behaldha / hwa-
 dhan af scriwat ær Job i bo
 ues arabant / et asini pascebantur
 yxnene ardho oc assnane
 35 bito græs nær them / Ok
 sabei som tekna diæflana
 infiello thil thera / ok bort toko al-
 -la them wærlidinna ælskara / sighi⁶
 as⁷ æria⁸ som yxnene⁹ nar the mz alle
 sinne makt ærwodha til wærlz
 5 godz afling / asnane fōdhas nær
 them / nar the ærw folske som
 asna / sik vndergifuande¹⁰ kræsilio
 liwerne / som then rike mannen /
 som kræsilica aat / oc doo ok

XII v a

Jfr MP 1 197:
 32–198:18 (MP
 3 246:4–23)

¹ s trol. senare tillskrivet.

² I kanten t.h. nw ær s[ø . .] / them fōr . .

³ Med annan hand tillskrivet över raden.

⁴ ma med annan hand; i kanten t.h. med annan hand ælla samn[a].

⁵ Så!

⁶ Å fr sigi.

⁷ Därefter invisningstecken; i kanten t.v. [æ]ria.

⁸ i över raden med annat bläck.

⁹ -ene över raden; ovanför y ett a (för o?).

¹⁰ sik och vndergifuande med omflyttningsstecken.

- 10 iordhadhis i hæluite / aff hul
 kom som saghdhis¹ næsta sundagen
 hær fore / oc swa hænder tha
 at sakei qui *interpretantur* rete uel
retinaculum / som thydha atirhaldokt
- 15 næt / oc tekna dyæflana snæ-
 -ria siælena mz syndom / oc atir
 halda / oc dragha til hæluitis
- ¶ vmsidhe / Then thridhi som
 nekadhe at koma / thy at
- 20 han hafdhe takit sik hustrv /
 tekna kœtlikx losta ælskara /
 som *sanctus augustinus* sighir / *Per vxorem*
*carnalis voluptas designatur etcetera*²
 Mz hustrvne teknas kœtlikin
- 25 loste / Hulkan manga hindhra
 j himerikes wægh / thy sigir
paulus romanorum vi Si *secundum carnem*
vixeritis moriemini scilicet eternaliter /
 Om i lifuin eptir kœtzsins lo
- 30 sta / skulin j dœ mz æwerdelicom
 dœdh / Oc ær scriuat j *corinthiorum* xv /
caro et sanguis scilicet carnalium
amatoris regnum dei non possi
debunt / Kœtlik[x losta ælskara scu]
- XII v b
 Jfr MP 1 198:
 18–199:7 (MP 3
 246:23–247:14)
- lu ey ægha [gudz rike Ty sigir]
 gudz ængil [enom libro regum]
 xlviii / O am[ice cogita quod mortalis]
- 5 es *et* in pun[cto moriturus *etcetera*]
 O vin thæn[k at thu æst dœd]
 likin oc skœt[h dœ skolande, huxa]
 æmuel at t[hetta lifuit ær stunth]
 ok gudh ær [rætuis domare oc]
- 10 tholomodhog[ir hulkan som]
 wægher oc [ransakar all thi-]
 na thanka [. ordh ok gærninga]
 aff thins v[nderstandelica aldurs]
 tima / oc til [thina ændalykt]

¹ Över raden, ovanför överstruket six.² Trol. med annan hand.

- 15 Hulkin æmu[æl dømer alla thina]
 akt oc astun[dilse oc lætir enkte]
 wara oranzs[akat, nytia ty thin]
 tima oc før[elek skælica. styr thi]
 -na lime til s[iælina nyttelikheth]
- 20 lif j rætte m[atto oc tæmpran ey]
 gorandhe¹ kō[tzsins vilia j ondom]
 astundilsom / [Ty the som lif]
 -ua æptir kot[zsins¹ losta sculu]
 ey koma ti[l gudz fædhirnes]
- 25 land / Annar [kostin ær hime]
 -riki / af hulk[om scriuat ær apokalypsis]
 xix / Beati qu[i ad cenam nuptiarum]
 agni idest christi [vocati sunt Sæle]
 ærw the som [kalladhe æru til]
- 30 ihesu christi brul[løps kost Æn for ty]
 at tholike som [nw ær aff sakt,]
 vilia ey lata [af sinom losta, oc]
 koma til gu[dh, biudhir han kal]
 la fatika oc [vanføra hulke]
- 35 ey hawa væ[rldz hugnat Ty]
 at som gregorius [sigir Pauperes]²

XIII r

Jfr MP 1 205:
 14–23 (MP 3
 255:7–256:6)

Hulka thu vilt ræna aff sinne storo glædi
 ok hopi / Siettatidh ær merkiandis vm then
 tappadha pæninggen / vndirstaas mankønit
 thi at swa som konungx nampn / ok belæte scrif
 5 uas a pæninggen / swa ær mæniskian skapt
 eptir gudz belæte / ok naturlika vndirstaar
 hon ok wet scriuat i sino hierta / at henne
 [bør ælska gudh ouir a] t̃ng] ok sin iæmeris

XIII v

Jfr MP 1 207:
 10–18 (MP 2
 153:23–27, 3
 259:6–18)

rikis æro Dominica quarta post trinitatis
 Estote mis[er]icordes warin
 miskunsami swa som idhir hymerikis
 fadhir ær m̃iskunsambir dōme ey andra
 5 fauidzlica i idhro hierta / ælla them / ther

¹ Så!

² Nedanför i margen med annan hand början av ett ord: Pa; kustod?

j ey hafuin dom ofuir / at i skulin ey
fordømas aff gudhi ¶ Dømen¹ andra
ræknande them fordømdha wara nar j ui

XIV r a

Jfr MP 1 219:

15–29 (MP 2

179:22–30, 3

281:9–24

- [liberat quos seme]l in locis pena
[libus iustitia iudica]ntis dampnat
[Hulkin som nidh]ir far at tho
[la heluitis onda] pinor skal
5 [aldre atirkoma ti]l nadhanna
[lius, ty at aldre] skal gudz
[milda miscund fræ]lsa them / hul
[ka hans dømande] rætuisa for-
[dømde til pino st]adha / ffiær
10 [da tidh ty at gud]h skal rækna
[al scapadh tin]g til syndo
[gha mænniskia] hæmpd / som
[the helgha script] sigir hanom
[sapientie xv]° *Creatura*] tua tibi factori
15 [suo deseruiens exa]rdescit in
[tormenta contra in]iustos / Thin
[skapadha ting] thiænandhe
[tik sinom skapa]ra / ærw brin-
[nande oc grym] til at pina
20 [orætuisa Oc so]m scriuat
[ær ecclesiastici xxxix]°. *Omnia scilicet creata*
[sanctis in bona sic] et impiis et
[peccatoribus in mala] conuertentur /
[et sunt spiritus scilicet] dyabolic]i qui ad vin
25 [dictam creati sunt / best]iarum dentes
[et scorpij et serpent]es et rum
[phea uindicans in] exterminium²
[impios All scapad] thing³ sku
[lo omuændas he]lghom man-
30 [nom tilgodho s]va skulu
[the vmuændas syndo]ghom ok⁴ vrangom⁴
[til ondo Ty æru di]æwlslikæ⁵

¹ Härefter är ey utelämnat.

² På rasur. Därefter över raden med annan hand scilicet in mortem.

³ Sista bokstaven på rasur; mycket missformad.

⁴ Med annan hand.

⁵ -æ trol. ä fr något annat.

[anda hulke scap]adhe æru
 [til syndogha mæn]niskio hæmpd¹ oc ²/
XIV r b I sinne wredhis gæld¹ skulu
 Jfr MP 1 219: the stadhfæsta sina pinor
 29–220:10 (MP owir syndogha / oc skulu vt-
 2 179:30–180:5, giwta owir them gudz wredis
 3 281:24–282:8) 5 hæmd / som them skapadhe⁴ / ellir
 oc haghil / hungør ok dødhir /
 al thessin thingh / æru
 skapad thil hæmd / oc diwra⁵
 oc etirorma tændhir / ok
 10 swærdh dōmande omildha
 oc syndogha til dōdh / ok
 fordæruilsæ⁶ / Huadhan af⁷ sanctus⁸
 gregorius sighir Edax flamma
 comburet quos hic delectacio car
 15 nalis polluit / tunc in infinitum⁹
 patens inferum baratrum deuo-
 rat quos inanis elacio non¹⁰ ex-
 altet / atque qui quolibet ex viciosum vo-
 luntatem hic calidi perswasoris¹¹
 20 expleuerint / tunc cum duce
 suo improbi ad tormenta perue
 niunt / Vptændhir lughi bræn
 nir them j hæluite / Hulka¹²
 kōtlikin losti smitta hær i værldinnæ /
 25 oc oppit hæluite skal them vtan
 ænda vpsuælghia for fanytta¹²
 æra ælla hōgfærdh hær
 vphōgdhe¹³ / oc the som hær
 folkommna¹⁴ diæwlsins vilia

¹ d med annat bläck.

⁴ h över raden.

⁶ Kvisten i -æ med annan hand.

⁷ Över raden med invisningstecken.

⁹ in- infogat med annan hand; saknas i AM 787.

¹⁰ Så; saknas i AM 787.

¹² Partiet hulka .. fanytta på rasur. De tre raderna kōtlikin... fanytta upptager lika stort utrymme som normalt två rader i denna hs.

¹³ d över raden.

² Med annan hand t.h. om spalten.

⁵ a ändrat el. påbättrat av annan hand.

⁸ Hs snarast sto el set.

¹¹ is med annan hand.

¹⁴ Snarast så; ä fr ?folkomin.

30 syndande¹ / koma tha j
 pinor mz dyæflenom som
 them² ledde tha j synde
 ¶ na / Ffæmtatidh ær at en
 gon forma at krænkia
 ælla atirwræka³ then domin som himeri
 Jfr MP 1 220: kis konunghir vtgiuir / Hulkit the
 10–25 (MP 2 helgha script vitna saghiandhe⁴
 180:5–18, 3 danielis vi / Omne decretum quod constituit
 282:8–23) 5 rex scilicet celestis non licet immutari /
 Huan then dom som himerikis
 konungir skipa ok stadgha / ær
 ey loflikit at vmskipta / for
 hulkit war herra sighir mær-
 10 kiandhe mz swærdhe sin oatir-
 kallelica dom hulkin han giwir
 owir them som fordømas / eze
 chielis xxi / Sciat omnis caro idest omnis
 homo quia ego dominus eduxi gladium
 15 meum de vagina⁵ sua irre[e]uo⁶
 cabilem / Hwar mænniskia skal
 vita / at iak vtdrogh mit swæ-
 -rdh aff sinne slidh oatirkallelikit /
 Gudz dombir liknas vidh swær
 20 dh / thy at swasom swærdhit
 afhuggir nokron lim af krop-
 -penom / swa skal gudz rætuiso
 dombir forbannadhe siæl fran
 hanom⁷ / for hulkit the hælga
 25 script manar os sighiandhe /
 job xix / Fugite a facie gla
 dij quoniam vltor iniquitatis est
 gladius / et seitote esse iudicium
 Flyn vndhan for swærdheno
 30 mz idhrogha⁸ ok scriptamala bæ-

¹ Rättat fr syndandhe.² Därefter liten lucka med rasur.³ Kvisten i æ med annan hand.⁴ Så!⁵ de va på rasur.⁶ Andra e raderat, så att pergamentet är illa medfaret.⁷ Härefter infogningsstecken; i kanten t.v. med annan hand skilia.⁸ oga mycket otydligt; h över raden med annan hand.

- tring / Ok vitin ath swærdhit
XIV v b ær¹ wranglikhetz [hæmpnare oc vithin]
 Jfr MP 1 220: at swærdhit [ær gudz dombir]
 25-221:4 (MP 2 hulkin ond[a dæme til heluitis]
 180:19-20, 3 logha / af h[ulkom *gregorius sigir*]
 282:23-284:4) 5 illa² vltrix fl[amma viciorum concrema-
 tionem habet et [non habet lumen / quia quos]
 iehenne flamm[a deuorat a visione]
 veri lumin[is cecat et vt dolor]
 foris³ combu[stionis⁴ et hos cruciat et]
 10 intus pena [cecitatis obscuret]
 quia auctori⁵ s[ūo corde et corpore de-]
 linquerint simul cor[de et corpore puniantur]
 vt vtrobique [senciant]
 quia dum hic v[iuerent prauis suis]
 15 delectacionibus e[x vtroque seruiebant]⁶
 Then⁷ h[æmpnande loghin]
 brænne f[or syndena oc liusir]
 æy / thy at⁸ [heluitis loghi gør]
 them blind[ha af sinno liuse]
 20 hulka han vp[suælgir⁹ at bræn-]
 daghans¹⁰ væ[rkir pine them]
 vtantil / Oc¹¹ [blindina pina skuli]
 myrkia th[em innantil Oc for ty]
 at the sy[ndadho mot gudhi]
 25 badhe mz [siæl ok licama sku-]
 lu the pi[nas badhe j siæl oc]
 licama / O[k kenna pinor j them]
 badhom / T[y at the tiænto]
 sinom wran[ga lusta mz them tha the]
 ¶ 30 lifdho¹² j [værldinne]

¹ Med annan hand t.v. om spalten.

² T.v. om spalten med rött non lux.

³ Därframför ett infogningstecken.

⁴ com på rasur; möjl. har det stått ad-.

⁵ -i senare tillskrivet; ej i C 56.

⁶ Detta latinska parti supplerat efter C 56, där citatet är längre än i AM 787 och delvis avviker därifrån.

⁷ e på rasur, möjl. ä fr æn.

⁸ t på rasur.

⁹ han vp på rasur.

¹⁰ Första a ä fr o.

¹¹ Trol. ä fr At.

¹² o med annat bläck.

XV r
 Jfr MP 1 288:
 28-289:11

[..... / *Siunda ær*] [at]
 the lyddo ihesu *christo* oc gingo at te sik *pres[to]*
 men som han bødth them / Swa bør oc os l[y]
 dha honom i allom tingom / thy at som *sanctus*
 5 paulus sigir *hebreorum v Christus factus est*
omnibus optem[pe]
rantibus sibi causa salutis eterne / Ihesus
christus æ[r]
 æuerdhelica helso sak / allom them som ho[num]
 lydha oc han ær then *prestin* som allom bør [ly]
 dha / Af hulkom *scriuat ær deuteronomio xxvij / A[t]*
 10 hulkin som høghfærdhas / ey viliande ly[dha]
prestens budhi / then man skal dø vtan i[æff]
mz æuerdhelikom dødth / oc ær mærkiand[e]
 at af them tio som heladhe varo kom a[t]
 enast en atir / at thakka gudhi / i hu[lko]
 15 som prøuas at mange taka høghelic[a]
godhgerninga af gudhi / oc fa göra h[o]
nom værdhskyllogha thiænist oc th[æk]
 ke / oc mogho thy rædhas thz som *sanctus* [augustinus]
 sigir Thz som gudh gaf giuis / bort¹ ta[kir]

XV v
 Jfr MP 1 292:
 14-24 (MP 2
 216:32-217:10)

Thridhia ær at war h[er]ra w[il] hawa
 renliwis thiænara / som han siælfuir
 sighir *psalmis Ambulans in via immaculata /*
hic mihi ministrabit / Mænniskia gan-
 5 -gande ij osmittadhom wægh / thiænte
 mik / Thy sighir *sanctus paulus i^o thæssalonicensium*
v^o capitulo / Hec est voluntas dei sanctificatio
vestra / vt abstineatis vos a fornicatione /
 Gudhz wili ær idhar hælgha renlik
 10 het / at ij sculin idhîr atirhalda aff
 skørlifnadh / Renliffnadhz mænniskio
 siæla hørðhe *sanctus iohannes sionga / særli*
 ken lofsangh ij himirike / aff hulkom
 som sighir *apokalypsis xiiij^o Cum mulieribus*
 15 *non sunt coinquinati virgines enim sunt et sequuntur*
agnum quocumque ierit scilicet christum / The æru ey
 smit

¹ Härefter ett kryss.

tadhe mædh *quinnom* / thy at the æru
iomfrur / ok fólghia milda lambe-
-no *ihesum* gudhz son / hwart han gar /
20 Thwærtamot ær *scriuat* af diæflenom

at *han* sowir vndir skogganom

Bihang.

Ett Bonaventurafragment.

Utom ovanstående postillafragment förvaras under 88 i norska riksarkivet också följande fragment av Bonaventuras Betraktelser över Christi leverne. Det motsvarar den i Sv. Fornskriftsällskapets samlingar som nr 15 utgivna handskriften, i avtrycket s 250:25—251:2 och 251:13—22. Det består av två pergamentbitar, skilda av ett lodrätt snitt, tillsammans mätande c:a 8,5×12 cm. På båda styckenas rectosidor står anteckningen Bragenes 1623, utvisande att fragmenten har nyttjats som omslag kring räkenskaper från Bragenes, det nutida Drammen. Den skrivna ytans bredd, 10 cm, stämmer icke med den i postillafragmentet, som har spalter på c:a 8 cm:s bredd. Stilen företer också olikheter. Troligen har detta fragment tillhört en annan codex, kanske med enspaltiga sidor.

r in rætte thaghan vp [hæn ok satte han]
vppa sina høggra hæ[η]d oc sagdhe.¹ Min væl-
signadhe son alt vald. oc allan dom gaf
jak thik af thæssom thinom *discipulis* Ok
thæs hælgha anda sændning mat thu skip-
pa *eptir* thinom vilia. Alle ænglane oc alle
the sælasto andane fiollo nidhir oc badho
til han. Stodho sidhan op oc byridho *atir*
sin sang ok sionga sinom gudhi æronna
lof. Vm moyses oc *irsaels* syni. sidhan the
varo kompne owir rødha hafwit sungo

¹ d över raden.

v

makt for gudhi. m[y]klo hællir giordho the
 thz nu. Mæn the ær[u] sannelica i gudz asyn
 oc see han j sinne æro mz swa store glædhi
 Ok vm iohannes eua[n]gelista oc apocalypsi
 sighir sik haua hør[r]t j himerike fyra oc
 fyretighe. oc hund[r]adha thousand sanga-
 ra alla leka j sinom harpom / oc sungo
 swa som nyan sang fram for lambsins
 sæte. Myklo hællir ma man þænkiea them
 haua thz nu giort Ok thænkiea thom som
 ther æru alla sionga. alla glædhias oc

SIEGFRIED GUTENBRUNNER

Eine Traumstrophe in der Hrafnkelssaga?

Durch Walter Baetkes Handausgabe der Hrafnkelssaga Freysgoda (1952) ist man in die Lage versetzt, das Programm von einführenden Seminaren auf diese in vieler Hinsicht bemerkenswerte Saga auszudehnen. Bei solchen Seminarübungen kam mir die Vermutung, dass die warnenden Worte im Traum des 1. Kapitels auf eine Traumstrophe zurückgehen, was für die Vorgeschichte des vorliegenden Textes nicht ohne Bedeutung wäre:

Sagatext nach Baetke:

*Ok eina nótt dreyndi hann, at maðr
 kom at honum ok maelti: »þar ligg
 þú, Hallfreðr, ok heldr óvarliga.
 Fær þú á brott þú þitt ok vestr
 yfir Lagarflót; þar er heill þín ǫll».
 Eptir þat vaknar hann ok foerir þú
 sitt út yfir Rangá í Tungu.*

in Verse abgesetzt, mit Herstel-
 lung der 5. Halbzeile auf Grund des
 anschliessenden Sagaberichts: Stab-
 träger in Grossbuchstaben:

*þar ligg þú, Hallfreðr, |
 ok Heldr óvarliga: ||
 fær þú á Brott |
 Þú þitt ||
 Vestr yfir *Vrangá! ||
 þar er heill þín!*

Es wäre eine höchst altertümliche Freiheit, wenn *bú þitt* einen Halbvers füllt, aber in Übereinstimmung mit dem *vr-*, das in **Vrangá* für *Rangá* vorausgesetzt wird. Man wird daher noch die Möglichkeit erwägen, *fær* mit dem zweiten Glied von *Lagarfliót* staben zu lassen:

þar ligg þú, Hallfreðr, | ok Heldr óvarliga!
Fær þu bú þitt | vestr yfir lagar-Fliót!
Þar er heill Þín.

Auch diese Fassung zeigt grosse metrische Freiheiten und würde sich dadurch als eine Strophe alter Überlieferung ausweisen, zumal die Silbenkargheit im letzten Vers bestehen bleibt.

Entscheiden liesse sich hierüber wohl nur im Zusammenhang einer Geschichte der Traumstrophendichtung; wenn man den Ansatz einer solchen Strophe gutheisst, hätte man eine *frásögn* im Sinne von W. H. Vogt als Vorstufe der Sagastelle anzusehen.

Freiburg i. Br.

FELIX GENZMER

Haben die Germanen vergiftete Schwerter verwendet?

In seinem aufschlussreichen Aufsatz »Brünhilds und Kriemhilds Tod«, Z. f. d. Altert. Bd. 82 S. 143, schreibt Hans Kuhn: »Das Ende des Brots, Brünhilds Hinweis auf das vergiftete Schwert zwischen Sigurd und ihr, ist unanfechtbar.« Dieser Satz wird manchem Lesen Unbehagen erwecken: hatten die Germanen wirklich vergiftete Schwerter? Und doch werden nur wenige zu widersprechen wagen: die Quelle spricht ja die Tatsache vollkommen eindeutig aus: *eldi varo eggjar útan gorvar, en eitrdropom innan fadar*. Und wenn einer es doch wagen sollte, so wird er widerlegt durch das, was wir vom Tyrfingschwert zu hören bekommen: *Takattu eggjom! Eitr er í báðom: sá er manns mjötuðr meini verri*, »Berühre nicht die Schneiden! In beiden ist Gift; er ist des Mannes Verhängnis, schlimmer als (sonst) ein Unheil.« Es hilft also nichts: die Germanen haben in ihrer Kampfmoral weit hinter den Griechen und Römern, aber selbst hinter den Sarmaten und Hunnen zurückgestanden. Denn die vergiftete Waffe konnte doch nicht nur im Bett, sondern sie musste vor allem im Kampfe wirken; und zum Überfluss geht es aus den Worten Angantyrns noch ausdrücklich hervor. Die germanische Kampfmoral wird also der tropischen Urwaldstämme gleichzusetzen sein, bei denen vergiftete Waffen eins ihrer Hauptkampfmittel sind.

Das stimmt nun allerdings garnicht mit dem überein, was wir bei griechischen und römischen Schriftstellern über die germanische Kampfmoral finden: sie wird dort hoch gerühmt; und wir vernehmen kein Wort über vergiftete Waffen. Und doch hätten diese unmöglich unbekannt bleiben können; und wären es auch nur die besten Schwerter gewesen, die die Könige und berühmten Helden führten. Wie gerne hätte manch ein römischer Schriftsteller die Gelegenheit benutzt, den Germanen etwas am Zeuge zu flicken; und selbst Tacitus, der sie doch mitunter über Gebühr rühmt, um seinen sittlich verkommenen Landsleuten ein Vorbild zu zeigen, hätte diesen Makel nicht verschweigen können. Wie ist dieser Widerspruch zu erklären?

Wollte man eine Wunde durch Gift zu einer tödlichen machen, so ist das Schwert die ungeeignetste Waffe dafür. Mit dem Schwert muss man dem Gegner auf den Leib rücken, sich also selbst einer äussersten Gefahr aussetzen; zudem muss man meist noch den Schild und Helm oder die Brünne durchschlagen, was keine Kleinigkeit ist, ehe es gelingt, dem

Feinde eine Wunde beizubringen. Die gegebene Giftwaffe ist nicht das Schwert, sondern der Pfeil. Gewiss sind die Wunden, die ein Pfeil dem Gegner beibringt, durchschnittlich weniger schwer, als die vom Schwert geschlagenen; wie Achilleus durch einen Pfeilschuss in die Ferse getötet werden sollte, ist schwer zu verstehen, wenn es sich nicht grade um eine magische Wirkung handelte. Doch bei einer vergifteten Waffe genügt der kleinste Riss, um den Tod zu bringen. Vergiftete Pfeile sind daher die gefährlichste Waffe der Urwaldstämme.

Gewiss bekommen wir von berühmten Pfeilen bei den Germanen seltener zu hören als von berühmten Schwertern. Aber vereinzelt erscheinen sie doch. Wir brauchen nur an die todbringenden, zauberischen Pfeile des Finnenkönigs Gusir, die Gusisnautar, zu denken, die gleich den von Zwergen geschmiedeten Schwertern durch jede Schutzwaffe drangen; aber von einer Giftwirkung hören wir nichts. Dasselbe gilt von einer wahrscheinlich geschichtlichen Gestalt, von Einar dem Bogenspanner in der Schlacht bei Swold. Auch hier ist von Gift nicht die Rede.¹

Und doch wussten die Germanen sehr wohl vom Tode durch eine Giftwunde zu erzählen. In seinem Kampf mit dem Drachen findet Beowulf den Tod; aber nicht unmittelbar durch die von dem Biss herrührende Wunde, so schwer diese auch sein mochte, sondern durch das Drachengift, das in der Wunde wirkte. Und wie steht es mit den Wunden, die die »vergifteten« Schwerter brachten? Da müssten wir doch auch etwas von dem Gift zu hören bekommen. Sehen wir zu!

Sigurd hatte mit seinem Schwerte, von dem wir am Anfang gehört haben, dass es »vergiftet« war, Fafnir erschlagen. Die Wunde war tödlich: sie ging durch das Herz. Aber allzuschnell wirkte sie doch nicht, zum mindesten nicht bei einem redelustigen Drachen, da Fafnir nachher noch ein langes Gespräch mit Sigurd führen konnte. Aber dann musste das Gift doch wirken? Keine Spur: wir vernehmen kein Wörtchen von dem Gift.

Und wie steht es mit dem Tyrfing? Vor dem Kampf mit den zwölf Arngrimssöhnen sprechen Hjalmar und Örwar-Odd mit einander und vereinbaren, dass einer von ihnen mit Angantyr allein, dem stärksten der Brüder, der den Tyrfing führte, kämpfen solle, der andre aber mit den elf andern nacheinander. Odd wollte mit Angantyr fechten. Es werde allerdings mit dem Tyrfing gewaltige Schläge geben; aber er vertraue dem Schutz seines Seidenhemdes. Aber Hjalmar erklärte: »Ich bin der Häuptling in diesem Holmgang« und bestand darauf, dass er mit Angantyr fechte.

Der Tyrfing war ein zauberkräftiges Schwert: so oft er aus der Scheide gezogen war, musste er einem Menschen den Tod bringen; und nicht erlebte den andern Tag, wer von ihm blutete. Und einen vollkommenen Schutz konnte Odds Hemd nicht bieten, auch wenn seine Zauberkraft als Schutzwaffe noch stärker war als die des Schwertes: mindestens

¹ Allerdings bekommen wir gelegentlich einmal etwas von vergifteten Pfeilen zu hören. In der *lex Baiuvariorum* heißt es (Tit II § 21): »Wenn einer mit vergiftetem Pfeil einen andern blutig schießt, der soll es mit 12 Schillingen büßen.« Vergiftete Pfeile gegen Menschen zu verwenden, ist eben verboten. Es fragt sich außerdem, ob die Baiern dies nicht überhaupt von den Römern haben kennen lernen.

Gesicht und Unterschenkel blieben ungeschützt.¹ Aber davon, dass der Tyrfing, weil vergiftet, im Kampf besonders gefährlich sei, hören wir kein Sterbenswörtchen.

Als der Kampf zu Ende ist, ist Angantyr gefallen; aber Hjalmar ist ebenfalls tödlich getroffen: Helm und Brünne sind ihm zerhauen, und er hat 16 Wunden, die bis zum Herzen gehen. Er selbst sagt: »Es schnitt zum Herzen das Schwert Angantyr's, die scharfe Blutrinne, gehärtet in Gift.« Da haben wir also wieder das Gift! Aber nicht dieses bringt der Tod; das tun die tiefen Wunden selbst, ohne dass eine Giftwirkung nötig ist.

Das Gift sollte das Schwert also nicht »vergiften«; sondern es sollte ihm lediglich besondere Härte verleihen, eine Härte, mit der sich Schärfe verbindet. Dass Gift, und zwar Schlangengift, eine solche kraftverleihende Wirkung haben konnte, lesen wir bei Saxo Grammaticus. Am Anfang seines dritten Buches erzählt er uns von der Fehde zwischen Balder und Hother, den Saxo zu einem Menschen gemacht hat, während Balder ein Gott geblieben ist. Hother trifft in der Nähe des feindlichen Lagers im Walde drei »Nymphen«, die eine geheimnisvolle Speise für Balder bereiten. Sie haben drei Schlangen, deren Gift aus ihrem geöffneten Maule in den Brei fliesst. Hother begehrte, von der Speise zu bekommen. Aber die Älteste von den dreien wollte sie ihm anfänglich nicht geben, weil es unredlich gegen Balder sei, wenn sie seinem Feinde einen Zuwachs an Körperkraft verschaffte. Es folgt eine Lücke in der Handschrift; aber zweifellos hat hier gestanden, dass sie ihm schliesslich doch die Speise gaben, und dass Hother hierdurch so gekräftigt worden sei, dass er Balder besiegen und erschlagen konnte.

Auch hierdurch wird klar, wozu das Schlangengift diene: es verleiht Kraft, aber nicht nur Stärke dem Menschen, sondern ebenso auch Härte dem Schwerte. Die vergiftende Wirkung bleibt sosehr ausserhalb des Gesichtsfeldes, dass die Waldjungfrau Hother nicht einmal sagen, er dürfe die Speise nicht geniessen, weil das Schlangengift ihn als Menschen töten würde.

Dasselbe erzählen uns die Quellen, die von Sigurds Schwerte Gram und von dem Tyrfing handeln, wenn wir sie nur sorgfältig lesen. Von Gram heisst es wörtlich: »Mit Gifftropfen waren die Schneiden von innen vermischt.« Bei den Gifftropfen sehen wir Saxos Schlangen vor uns, die ihr Gift tropfenweise in die für Balder bestimmte Speise fallen lassen.

Was hat dies alles aber mit dem Schwerte im Bett statt mit ihm im Kampfe zu tun? Nun: es war schärfer als ein Rasiermesser, so dass es nicht nur Eisen, Regins Amboss, sondern auch eine im Rheine dagegen treibende dicke Wollflocke glatt durchschnitt. Ein solches Schwert musste schon bei jeder unvorsichtigen Berührung eine böse Wunde beibringen. Eine zuverlässigere Trennung im Brautbett konnte es nicht geben.

Und jetzt erkennen wir auch, warum Herwör die Schneiden des Tyrfings nicht berühren sollte. Ohne Wunde konnte es dabei nicht abgehen. Und wir wissen von der magischen Kraft des Tyrfings, wonach jede von ihm verursachte Wunde tödlich war.

Die Germanen haben also keine vergifteten Schwerter gehabt.

¹ Wen diese Bemerkung zu vernünftelnd (rationalistisch) dünkt, der mag sie streichen; der Beweis als ganzes hängt von ihr nicht ab.

GERHARD EIS

Atlakviða 31,1: *in gaglbiarta.*

Nachdem Atli mit seinen Knechten König Gunnar in die Schlangengrube geworfen hat, kehrt er in die Halle zurück. Gudrun hat indessen ihre Rache vorbereitet. Sie gibt Atli die Herzen seiner jungen Söhne Erp und Eitil in Honig zu essen, verteilt die Schätze an die Knechte und erschlägt Atli mit dem Schwert. Ihren eigenen Tod beschreibt der Dichter nicht, aber es ist nicht zu bezweifeln, dass sie ihn ebenfalls selbst herbeiführt. Sie steckt Halle und Schatzhäuser in Brand und entlässt nur die unschuldigen Hunde ins Freie; selbst die Schildmaide sinken tot ins Feuer.

In einer wilden, leidenschaftsdurchglühten Hohnrede schreit Gudrun ihren Hass dem Hunnenkönig ins Gesicht, nachdem er die Herzen der Kinder ahnungslos verzehrt hat. An dieser Stelle nennt sie der Dichter *in gaglbiarta*:

*Gulli sori in gaglbiarta,
hringom raudom reiðði hon húskarla.*

Felix Genzmer¹ übersetzte die Stelle so:

Gold vergab da die glänzend weisse,
rote Ringe; die Recken beschenkte sie.

Friedrich Ranke² gab im Glossar *gaglbiarttr* mit »gänseweiss« wieder und übersetzte die Stelle unter dem Text so: »Gold säte die Schwanenweisse, mit roten Ringen beschenkte sie die Knechte«. Er wich dem »gänseweiss« aus, weil es ihm offenbar zu unpoetisch vorkam. Dasselbe Empfinden leitete wohl auch Genzmer, der in seiner Textausgabe³ im Glossar die wörtliche Übersetzung *gänseweiss* (in Anführungszeichen) und daneben die edler klingende Umschreibung *schwanenweiss* (ohne Anführungszeichen) gibt.

¹ Edda (Sammlung Thule Bd. 1), Jena 1923, S. 50.

² Altnordisches Elementarbuch (Sammlung Göschen Bd. 1115), Berlin 1949, S. 92 und 125.

³ Eddische Heldenlieder (Editiones Heidelbergenses Bd. 9), Heidelberg 1947, S. 87.

Hat es aber einen Sinn, ja ist es einem Dichter, der »ganz mit seinen Gestalten fühlt« (Andreas Heusler in der Einleitung zu Genzmers Übersetzung S. 39), überhaupt zuzutrauen, dass er in einer solchen Situation von der holden Lieblichkeit seiner Heldin spricht? Gudruns vorangehende Rede steht in krassestem Gegensatz dazu und schliesst jede galante Huldigung gänzlich aus. »Menschliche Leichenteile hast du als Imbiss zum Bier gekaut und verschlungen, nun magst du sie <wenn dich etwa Grausen packt> verdaut <am Abtritt oder> auf dem Hochsitz <durch Erbrechen wieder> von dir geben.« Das sagt die Frau unmittelbar bevor sie *gaglbiarta* genannt wird. Das kann m.E. nicht »Schwanenweisse« oder »glänzend weisse« bedeuten.

Abhilfe ist auf zwei Wegen möglich.

Der eine ist die Emendation. Man könnte vorschlagen, *gaglbiarta* zu *gullbiarta* »goldschimmernde« abzuändern. Das würde heissen, dass sich Gudrun vor dem tragischen Schlussakt mit Gold geschmückt habe, und es hätte ein gut vergleichbares Gegenstück im Jüngerem Sigurdlied. Hier legt Brynhild, bevor sie sich selbst mit dem Schwert tötet, Goldschmuck an. Sie wird »Halsbandbaum« (*mörk menja*, Sigurdarkvida en skamma 45,2) genannt, was Genzmer geradezu mit »die Goldgeschmückte« wiedergibt, und sie streift sich auch noch einen aus Gold gefertigten Schmuckharnisch über (*gullbrynjo smó* 46,1); darauf verschenkt sie Kleinode an die Knechte, Gold, »Teppich und Linnen, lichte Kleider« (*bók ok blæjo, biartar váðir* 47,4). Gegen diese Lösung spricht, dass in der ersten Vershälfte *Gulli* als Stabträger erscheint.

Der andere Weg führt zu einer neuen Interpretation, und man wird wohl dieser Lösung den Vorzug geben, denn sie lässt den überlieferten Wortlaut unangetastet.

Die Edda hat für »schwanenweiss« ein eigenes Wort. »Schwanweiss« (*Svanhvít*) ist der Name einer der drei Jungfrauen, die Wieland und seine zwei Brüder acht Jahre lang beglücken. Ihr Schwanengefieder (*svanfiáðrar*, *Völundarkvida* V. 6) kennzeichnet sie als übermenschlich (aber keineswegs als unmenschlich); sie ist jung, von betörender Schönheit, Wunschbild einer Geliebten. Es liegt keine Begründung oder wohl gar Nötigung vor, *gaglbiartar* als Synonym für *svanhvitr* anzusehen. Nicht nur sind die Frauengestalten, die mit diesen Ausdrücken gekennzeichnet werden, nach Charakter und Situation stark von einander verschieden, auch die Bedeutungsinhalte der Wörter selbst sind nicht identisch. Gleich sind nur die Bedeutungen von *-hvitr* und *-biartar*; beides heisst »glänzend«, »schimmernd« und *-biartar* könnte wohl mit *svan-* und desgleichen *gagl-* mit *-hvitr* verbunden werden. *biartar* und *hvitr* bezeichnen keine bestimmten Farbtönungen, sondern die Eigenschaft des Schimmerns, am ehesten zu vergleichen mit mhd. *brún*, *spiegelbrún* »spiegelglänzend« (nicht »braun«!). Die Farbtönung wird durch die Nennung eines entsprechend gefärbten Tieres bezeichnet. Der Schwan ist weiss, die Gans hingegen ist grau. Weiss und in der Farbe dem Schwan ähnlich sind nur einige Rassen unserer heutigen Hausgans, von den Wildgänsen sind fast sämtliche Arten grau oder mehrfarbig. Gerade jene Wildgans, von der die domestizierte Gans abstammt und die am weitesten verbreitet ist (Anser

ferus), ist grau. Genau findet man ihre Färbung in Brehms¹ Tierleben beschrieben; der Anfang dieser Beschreibung sei angeführt: »... auf dem Rücken bräunlichgrau, auf der Unterseite gelblichgrau, infolge einzelner schwarzer Federn spärlich und unregelmässig gefleckt«. Sie heisst infolgedessen auch Graugans. Auch die anderen Wildgansarten sind sämtlich nicht weiss, mit Ausnahme der Schneegans (Anser hyperboreus). Diese ist fast ganz weiss, nur die zehn ersten Schwingen sind schwarz. Schneegänse verirren sich aber nur selten nach Europa. Ihre Heimat ist das nördlichste Amerika und Ostsibirien. In der Jugend ist übrigens auch die Schneegans grau.² Damit könnte man einem etwaigen pedantischen Einwand begegnen, denn der Dichter der *Atlakvíða* meinte die Farbe eines jungen Tieres — *gagl* heisst, pedantisch genau übersetzt, »Gänschen«.

In alten Zeiten meinte man die Wildgans, nicht die Hausgans, wenn man von der Gans schlechtweg sprach. Die Wildgans hat der Skalde vor Augen, wenn er *gaglfellir* »Gansfäller« (Gänseadler, Seeadler, *Haliaëtus albicilla*) sagt (Orkneyarsaga, ed. Jonus Jonaeus, S. 259), denn gewöhnlich sind Wildgänse und nur ausnahmsweise auch einmal eine Hausgans die Beute des Seeadlers. Noch den Isländern des späteren Mittelalters gibt die Graugans, nicht die weisse Hausgans, den Namen für ein Rechtsbuch. Dass der Heldendichter der Völkerwanderungszeit (oder ein nordischer Bearbeiter etwa des 10. Jahrhunderts) an die weisse Hausgans gedacht haben sollte, mutet geradezu grotesk an. Noch in der »Wunderbaren Reise des kleinen Nils Holgersson mit den Wildgänsen« von Selma Lagerlöf ist etwas von der abschätzigen Beurteilung der weissen, fluguntüchtigen Hausgans gegenüber der die Himmelsweiten durchmessenden grauen Wildgans zu spüren.

gaglbjartr wird demnach »grauschimmernd« bedeuten. Gudrun ist »grau wie die Wildgans«, als sie ihre Kinder getötet und ihre Herzen Atli vorgesetzt hat. Noch heute sagt man, jemand werde in grosser Erregung grau, aschgrau, aschfahl im Gesicht, besonders vor Entsetzen oder Angst. Im gleichen Sinn wird englisch *ashy*, *ashen*, *ash-coloured* gebraucht. *-bjartr* bildet keinen Gegensatz zu der grauen Gesichtsfarbe Gudruns. Auch dieses Wort zielt nicht auf die Schönheit hin, sondern ist ganz buchstäblich zu nehmen; es kennzeichnet den Glanz des ungepuderten Gesichts, auf dem wohl gar der feuchte Schweiss der Angst steht. Den Vergleich mit der Asche, den die Redewendungen der modernen germanischen Sprachen so bevorzugen, benutzen übrigens die Zoologen für zwei Wildgansarten. *Anser cinereus* wird gleichbedeutend mit *Anser*

¹ Brehms Tierleben, 3. Aufl., bearbeitet von Pechuel-Loesche, Vögel Bd. 3, Leipzig und Wien 1892, S. 603.

² Brehms Tierleben a.a.O. S. 612: »Im Jugendkleide ist das Gefieder nur auf dem Kopfe und dem Nacken weissgrülich überflogen, auf der Unterseite des Halses, dem Oberrücken, den Schulterfedern, der Brust und den Seiten schwärzlichgrau, weiter unten blässer; die hinteren Teile des Rückens und die Oberschwanzdeckfedern sind aschgrau, die Handschwingen grauschwarz, die Armschwingen ebenso gefärbt und gräulichweiss gesäumt, die Schwanzfedern dunkelgrau, in gleicher Weise gerändert.«

ferus gebraucht, und die nordische Zwerggans wird *Anser finmarchicus* und *Anser cineraceus* genannt.

in gaglbiarta ist also eine ganz genau zutreffende Bezeichnung; sie bezieht sich aber nicht auf die morgenfrische Mädchenhaftigkeit der Heldin, sondern auf ihr tödliches Entsetzen, ihre unentrinnbare Todesnähe.

Gunnar Knudsen †.

23. Marts 1886—15. September 1952.

Hans Gunnar Knudsen er født i Landsgrav paa Sjælland 1886 og voksede op i et grundtvigsk Milieu med levende Interesse for Historie og Hjemegnens Minder; Faderen var Friskolelærer og Planteskoleejer. Han blev Student fra Sorø Akademi 1905 og cand. mag. med Dansk som Hovedfag, Engelsk og Latin som Bifag i 1913. Samme Aar blev han knyttet til Stednavneudvalget, der var nedsat i 1910 paa Axel Olriks Initiativ. Aaret efter blev han Udvalgets Sekretær, og da dets Kontor oprettedes i 1917, blev han den daglige Leder af Arbejdet, fra 1943 med Titel af Kontorchef.

Opbygningen af de store Samlinger, som nu rummes i Stednavneudvalget, er sket efter Gunnar Knudsens Plan og bærer Præg af hans praktiske Sans og administrative Evner. Den Del af Navnestoffet, der endnu ikke er udgivet, er maaske her gjort lettere tilgængelig for Forskningen end i noget andet Land. Karakteristisk for Stednavneundersøgelsen i Danmark er det nære Samarbejde mellem den videnskabelige Centralinstitution og de mange Hundrede interesserede Medarbejdere rundt om i Landet, hvorved der er indsamlet et meget omfattende Navnestof, som ellers for en stor Del vilde være gaaet til Grunde, men som nu vil faa uvurderlig Betydning for Fremtidens Forskning. Gunnar Knudsen har en stor Del af Æren for dette Samarbejde. Han var selv en udmærket Kender af sin Hjemstavns Historie, og gennem sin mangeaarige Tilknytning til Dansk historisk Fællesforening som Bestyrelsesmedlem og Medredaktør af dens Tidsskrift, Fortid og Nutid, havde han Kontakt med Lokalhistorikere over hele Landet.

Stednavneudvalgets Udgiverarbejde har været ledet og planlagt af Gunnar Knudsen, som selv har forfattet betydelige Dele af Udvalgets Publikationer (sidst det store Afsnit om Bebyggelsesnavnene i Bornholms Stednavne = Danmarks Stednavne Nr. 10). Paa de andre Medarbejders Bidrag læste han altid en saare grundig Korrektur, uden Tvivl til stor Gavn for Værkets Ensartethed.

Ved Siden af sine Bidrag til Danmarks Stednavne har han skrevet en lang Række Afhandlinger om Stednavne i Aarbøger og Tidsskrifter, bl.a. i *Namn och Bygd* og i *Danske Studier*, hvis Redaktion han sammen med Marius Kristensen overtog efter Olriks Død i 1917. Nogle af de mindre Afhandlinger har Form af populære Oversigtsartikler i lokalhistoriske

Aarbøger o. lgn., men andre bringer Resultater af blivende Værdi for Navneforskningen. Gunnar Knudsen var i Besiddelse af en udstrakt Belæsthed og Viden paa mange forskellige Omraader, ogsaa udenfor Sprogvidenskaben, og forstod at frugtbargøre den i sit Forfatterskab. Bedst er de Afhandlinger, hvor den lydhistoriske og etymologiske Granskning kombineres med kultur- eller bebyggelseshistoriske Undersøgelser. Som Eksempler herpaa kan nævnes Afhandlingen om Gamle Navne paa Kirkejord (Namn och Bygd 1934) og den vigtige Afhandling om Skovrydning i Danmark, belyst gennem Stednavne (Saga och Sed 1938). Alt Fantasteri laa Gunnar Knudsens Natur fjernt, og han har ofte øvet en gavnlig og sober Kritik af »interessante», men altfor svagt funderede Resultater indenfor sit Forskningsfelt.

Af middelalderlige Tekster har Gunnar Knudsen udgivet Mariager Legendehaandskrift (1917—1930) og Sydrak (1921—32), begge med kortfattede sproglige og litteraturhistoriske Indledninger. Sammen med Marius Kristensen og Rikard Hornby udgav han Danmarks gamle Personnavne (1936ff.), og af dette store og betydningsfulde Værk var Fornavnene og henved Halvdelen af Tilnavnene udkommet ved hans Død; Værket vil blive fortsat af Rikard Hornby. Det maa ogsaa nævnes, at Gunnar Knudsen har nedlagt et meget stort Arbejde paa Redaktionen af den 4. reviderede og udvidede Udgave af Trap's Danmark, Hovedværket om dansk Topografi; den nye Udgave anfører overalt Bebyggelsesnavnenes ældste Former og er derved blevet et endnu vigtigere Hjælpe-middel for Navneforskningen end de tidligere. Af ikke-filologiske Arbejder kan desuden nævnes hans Udgave af tre Bind af Resens Atlas Danicus (i dansk Oversættelse) og hans udmærkede Afhandling om De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser (Fortid og Nutid Bd. 2).

Gunnar Knudsen var en flittig Forsker og en dygtig og energisk Administrator med Evne til Samarbejde med mange Slags Mennesker, og hans Livsgerning har været af stor Betydning for dansk Sprog- og Historieforskning. Han vil blive savnet, først og fremmest i Stednavneudvalget, men ogsaa i mange andre Institutioner, der gennem Aarene nød godt af hans store Arbejdskraft.

KRISTIAN HALD.

Recensionen.

Ernst Schwarz, Goten, Nordgermanen, Angelsachsen. Studien zur Ausgliederung der germanischen Sprachen. (Bibliotheca Germanica hg. v. W. Henzen, Fr. Maurer u. M. Wehrli Bd. 2). Bern (A. Francke), München (L. Lehnen) 1951, 277 S. gr. 8°, mit 16 Karten. 18,50, geb. 22,50 S.-Fr.

Die Frage nach Aufbau und Gliederung des germanischen Sprachraums bis zur klaren Herausbildung der Einzelsprachen und nach den vielerlei Zusammenhängen, die sich durch Ursprung und wechselnde Nachbarschaften zwischen ihnen bildeten, hat seit geraumer Zeit die Forschung stark beschäftigt; die grundsätzlichen Erkenntnisse, die sich aus der modernen Mundartgeographie ergeben hatten, mussten dazu führen, dass man auch die geschichtlichen Anfänge, deren Bild man früher allzu einfach gesehen hatte, schärfer mit den Verkettungen und dem vielfachen Hin und Wider des Lebens zu erfassen suchte. Für die im Fluss befindlichen Auseinandersetzungen hat das vortreffliche Buch von Schwarz, dem früheren Ordinarius in Prag, besondere Bedeutung und trägt wesentlich zur Klärung bei. Unter sorgfältiger Verwertung der vorge-schichtlichen und geschichtlichen Erkenntnisquellen sammelt, sichtet und prüft er den weitschichtigen Sprachstoff mit grosser Gründlichkeit und Vorsicht, um ihm alle erreichbaren Auskünfte abzugewinnen.

Er setzt ein, wo wir am weitesten rückwärts gelangen können, bei der Vorstufe des Altnordischen und Gotischen, und diesem Fragenkreis gilt der grössere 1. Teil des Buches. Schon lange habe ich es als eine wichtige Forschungsaufgabe angesehen, das Verhältnis des Gotischen zum Nordischen näher zu bestimmen, da man sich die vielen Gemeinsamkeiten nicht klar zu machen pflegt, in denen sich die skandinavische Herkunft der Goten spiegelt. An den Anfang setzt Schw. die Feststellung, dass Gotland nach dem archäologischen Befund als Urheimat nicht in Frage komme, und wir nach den bisherigen Ermittlungen eher an Västergötland denken dürfen. Weiter erörtert er die Probleme, die sich an ihren Namen knüpfen, auch die Frage nach seinem Fortleben in ihrem Siedlungsraum südlich der Ostsee, und behandelt er die ältesten Lehnwörter des Gotischen aus der Zeit, als sie noch im Norden sassen; für die keltischen wagt er die Vermutung, dass sie durch die Kimbern vermittelt seien. Bei den lateinischen versucht er mit Jelinek und Anderen aus dem lautlichen Befund eine zeitliche Gliederung zu erschliessen. Für die grössere Zahl kommt er zu einer älteren Schicht, die bei vulgärlateinischer Grundlage

dem 1.—3. Jh. anzugehören scheine und Worte des Lagerlebens zeige. Nicht alle freilich wollen bedeutungsmässig so recht zu dieser Annahme passen, wie er selber feststellt, auch bei dem Suffix *-areis* fällt es angesichts der überlieferten Worte schwer, daran zu glauben. Gotische Lehnwörter im Finnischen werden unter Entkräftung der Gründe Thomsens als unerweisbar abgewiesen.

Die Hauptuntersuchungen gelten den gotisch-nordischen Beziehungen, für die sich der Verfasser gründlich im Nordischen umgesehen hat. Wenn er die Zusammengehörigkeit an zahlreichen Einzelheiten nachweist, in denen beide sich in gleicher Weise von den anderen germanischen Sprachen abheben, so folgt daraus, dass solche Neuerungen bis in die Zeit vor der Abwanderung der Goten zurückreichen müssen, zum mindesten in ihren Anfängen, also bis ins 1. vorchristliche Jahrhundert. Das ergibt die bedeutsame Möglichkeit, die Vorgeschichte des Nordischen weit nach rückwärts zu verlängern, und so bemüht sich der Verfasser mit Erfolg, die gotonordische Grammatik dieser Frühzeit aufzubauen, deren Umrisse sich nunmehr aus dem Dunkel heben. Ob er nicht in der Ansetzung gemeinsamer Formen gelegentlich doch zu weit geht? Etwa für diese Stufe ein Part. Prät. *stapans* anzusetzen, das im Gotischen nicht belegt ist (S. 106), scheint mir recht gewagt, da von den intransitiv-durativen Verben ursprünglich kein Part. Prät. gebraucht wurde (so kennzeichnet sich das südgerm. *gistandan* mit seinem *n* ja auch als Neubildung ebenso wie mit seinem *s* das ahd., auch im Afries. auftretende *giwesan*, das im As. und Ags. noch fehlt).

Unter den Zügen, die als gemeinsame Neuerungen die Verwandtschaft des Got. und Nord. bezeugen, erscheint natürlich die Entwicklung von *jj* und *ww* zu *ggj* (got. mit der weiteren Stufe *ddj*) und *ggw* (S. 64ff.); wenn er die Einwände H. Kuhns (Anz. f. dt. Altertum 63,5) zurückweist, hat der Verfasser sicher recht; sehr bedenklich und im Widerspruch zu den Ausführungen S. 272 scheint mir freilich die hier und anderwärts (S. 109f; 128) vertretene, an Mikkola anknüpfende Hypothese von der erst einzelsprachlich durchgeführten Zurückziehung des Äkzents. Weiter ist zu nennen die Entwicklung von *w* zum Vokal vor Konsonant (got. *tawida* — *tawjan*, S. 58), die allerdings weiter reicht; vgl. jetzt H. Behrens, Nd. Jb. 75,50. Aus der Formbildung kommt unter anderem die Übertragung der Endung *-iz* beim persönl. Pronomen vom D. Sg. auf den D. und A. Dualis und Pl. (S. 85ff) in Betracht¹, weiter die gleichartige Erweiterung der Negation in den Bildungen *ni ainshun*, *enge* (S. 93), die Beschränkung des Part. Präs. auf die schw. Flexion mit dem F. auf *-in* (S. 96), die übereinstimmende, vom Südgerm. abweichende Bildung der Zahl 100 (*taihuntehund*, *tütütü*, S. 100), im Opt. die Übertragung der Endung von der 1. P. Sg. Präs. auf das Prät. (S. 114), als besonders augenfällig, sofern man die südgerm. Bildung *dú gábi* aus dem Aorist herleitet, auch die alleinige Durchführung der Endung *-t* in der 2. P. Sg. Prät. der st. Verben (S. 112). Zahlreiche andere augenfällige Übereinstimmungen, von

¹ Da auslautendes *-iz* schwinden musste, wäre die Form allerdings für das Südgerm. als Vorstufe nicht unmöglich, und für den Pl. der 2. P. nimmt Schw. sie auch ausdrücklich an (S. 258 f.).

denen ich hier nichts anführen will, lassen sich nicht als Neuerungen erweisen. Dazu kommt weiter die Fülle von Gleichungen in Wortschatz und Wortbildung, denen im Südgerm. vielfach andere Bildungen gegenüberstehen.

Das wichtigste Ergebnis aber, das uns die suchende Forscherarbeit des Vf. eingebracht hat, liegt darin, dass eine ganze Zahl von got. Besonderheiten ihre Entsprechung nur im Ostnord. findet. Das Ostnord. kennt seit ältester Zeit den Übergang von *ū* zu *ō* in Fällen wie *bōa*, *trōa*, *gnōa*, den Übergang, den wir für got. *bauan* usw. annehmen (S. 56). Für den entsprechenden Übergang von *ē* zu *ĕ* legt anscheinend noch das Krimgot. Zeugnis ab (S. 164f). Dem got. N. Pl. F. *pōs* entspricht ostnord. *pār* gegenüber westnord. *pēr*, und auch in anderen Formen des Demonstrativpronomens steht das Ostnord. näher (S. 90). Altschwed. wie altnorw. Quellen haben noch vereinzelt *hwā* statt *hwat* gleich got *hva* bewahrt (S. 92). Im Ostnord. ist in der Adjektivdeklination für den N. A. Sg. des Ntr. noch öfter die nominale Form bewahrt, die im Got. neben der pronominalen auftritt, und auch für den D. Sg. des F. hat das Ostnord. noch häufig die nominale Bildung wie das Got. (S. 95). Dem got *wahsjan* entspricht altschwed. *væxa* (S. 105f., dem Westnord. nicht völlig fremd). Bei den reduplizierend ablautenden Verben hat sich nur im Ostnord. der alte Ablaut noch erhalten (*tōk*, *lōt*, S. 107). Wenn im Opt. Präs. die 3. Pl. im Got. eine Endung trägt, die sich aus Anlehnung an die 1. P. erklärt (*bairaina*), so zeigen nur das Altschwed. und Altgutn. die entsprechende Form (S. 110f.). Dem got. *bagms* tritt nur das altschwed. *bagn* an die Seite (S. 123). Got. *kriustan* »knirschen« kehrt im altschwed. *krjsta* wieder, einem got. *wraigs* »schräg« gesellt sich schwed. mundartlich *wrek* »verdiessliche Person«; zu got. *skaudaraip* »Schuhriemen« hat nur das finnländ. Schwed. in *skōda* die Bedeutung »abgenutzter Schuh« festgehalten; dem got. *wulpus* »Herrlichkeit« entspricht *Wulpupewar* auf der Zwinge von Torsbjärg und der Name des Gottes *Ullr*, dessen Verehrung in Dänemark und Schweden heimisch war (S. 131). Auch got. *fadar* gehört vielleicht hierher, wenn man es mit altschwed. *fapur* gleichsetzen darf (S. 83).

Die ostnordische Herkunft der Goten, die Annahme, dass sie aus Västergötland stammen, findet damit ihre sprachliche Bestätigung; die gutn. Eigentümlichkeiten, die man mit dem Got. hat in Beziehung bringen wollen, haben nach Schw. nichts zu sagen (S. 149). Zugleich ergibt sich, dass wir schon für das 1. Jh. v. Chr. mit ganz leichten mundartlichen Unterschieden innerhalb des Nordischen zu rechnen haben.

Die schwedische Mundartforschung wird am Ende noch das Eine oder Andere ergänzend beitragen können. Zur weiteren Beleuchtung der allgemeinen gotisch-nordischen Beziehungen können vielleicht auch ein paar kleine Hinweise dienlich sein, die ich selbst beisteuern möchte, wenn es sich auch vorwiegend nur um gemeinsame Bewahrung von Altem handelt. Zunächst lässt sich wohl von der Liste, die H. Zimmer Z. f. dt. Altertum 19 (1876), 448 gegeben hatte, noch einiges festhalten, was hier nicht angeführt ist. Got. *daubiþa* hat die genaue Entsprechung in an. *deyfð*. Ebenso kehrt got. *faihuþriks* »geldgierig« genau so in an. *féfrekr*

wieder. Got. *afhlohjan* »zum Lachen bringen« (mit dem got. Ausgleich des grammatischen Wechsels) entspricht an. *hlögja*. Neben got. *nipjis* »Verwandter« tritt in gleicher Bedeutung an. *nidr*, während im Ags. noch *niddas* in der Bedeutung »Männer« auftritt. Got. *saups* »Opfer« treffen wir im An. *sauðr* »Schaf, Kleinvieh«, das sich damit als Opfertier darstellt; wenn es ursprünglich »das Gekochte« war, begegnet freilich auch im Mnd. ein N. *söt*, das aber eher dem an. N. *soð* »Fleischsuppe« mit anderer Ablautsstufe gleichzusetzen ist. Dem got. M. *wahstus* »Wachstum« entspricht an. *voxtr* gegenüber der südgerm. Bildung mit *m*-Suffix, doch findet sich im Ahd. (nicht im As.) auch ein F. *wahst*.

Ich weise weiter auf das Verb got. *balwjan*, das nur im an. *bólva* wiederkehrt. Einem got. **fraistan* »versuchen«, durch *fraistubni* gesichert, entspricht an. *freista*, während die anderen germ. Sprachen nur die Bildung ohne *t* (gleich got. *fraisan*) haben. Das got. N. *namo* findet nur im an. *nafn* seine Entsprechung (*n*- und *a*-Dekl. wie bei got. *wato*, an. *vatr*). Gleich got. *kinnus* »Wange« hat an. *kinn* die alte Bedeutung festgehalten, von der sich das ganze Südgerm. abgewandt hat. Got. *gistradagis* fällt durch die Bedeutung »morgen« auf; im an. *i gær* stoßen wir vereinzelt auf den gleichen Bedeutungswechsel. Auch got. *gudja* »Priester«, runisch *gudija*, an. *goðe*, F. *gyðja* möchte man wohl anführen, aber neben ahd. *gotinc* ist doch **goto* anzunehmen und bei Notker auch im Kompositum *tegangot* erhalten (H. Wesche, P. B. Beitr. 61,7).

Auf die Syntax ist Schw. nicht eingegangen, wie denn solche Arbeiten meistens daran vorübergehen, und doch scheint mir, dass sie hier auch ein ernstliches Wort mitzureden hat. Da haben wir im Got. zahlreiche Verben mit einem Dativobjekt statt des A., der uns für die gleichen oder bedeutungsentsprechenden Wörter allein geläufig ist, und ebenso gehören solche Dativkonstruktionen zu den augenfälligsten Eigentümlichkeiten des Altnordischen, wo sie offenbar aus besonderen Gründen noch einen wesentlich weiteren Umfang angenommen haben, vgl. W. Streitberg, Got. Elementarbuch^{5,6} (Heidelberg 1920) § 255 f., M. Nygaard, *Norrøn Syntax* (Kristiania 1905) § 104ff. Schon A. Heusler hat auf die Übereinstimmung hingewiesen¹. Es kehren z.T. dieselben Verben wieder: got. *balwjan*, an. *bólva*, got. *blotan*, an. *blóta*, got. *gawmjan*, an. *geyma*, got. *galukan*, an. *lúca*, got. *gamotjan*, an. *móta*, got. *rignjan*, an. *rigna*, got. *saijan*, an. *sá*. Bei got. *baigan*, an. *biarga* findet sich der D. auch noch im Ags., aber auch nur dort.

Zu den gemeinsamen Zügen des Got. und Altnord. gehört natürlich auch die weite Verwendung des A. c. I., u.a. nach Verben des Denkens und Sagens, in Fügungen, bei denen der A. nicht als Objekt des regierenden Verbs, sondern als Subjekt des Inf. empfunden wird. Vgl. Streitberg a.a.O. § 317, Nygaard a.a.O. § 217, Heusler a.a.O. § 427. Man ist sich einig, dass das dauernde Auftreten in der Altisl. Prosa es verbietet, den Gebrauch im Got. nur aus dem griech. Vorbild abzuleiten, sondern die Fügung als altererbt erweist, und so reicht sie denn mit Einzelfällen wie *Beowulf* 1969 noch eben bis ins Ags. hinein, vgl. H. Hirt, *Handbuch des Urgermanischen III* (Heidelberg 1934) § 185.

¹ Altisländ. Elementarbuch³ (Heidelberg 1932) § 379.

Auf die Kapitel über die anderen ostgermanischen Stämme, deren Heimat und sprachliche Stellung d. Vf. festzustellen sucht, will ich hier nicht eingehen. Er kann sie alle als ursprüngliche Nordgermanen in Anspruch nehmen. Ich hebe hervor, dass er das Krimgotische auf Grund eingehender sprachlicher Untersuchung als die Sprache eines eigenen, erst später aufgebrochenen nordgerm. Stammes nimmt, die dem Got. zwar sehr nahe stand und auch von ihm beeinflusst ist, in einigen Einzelheiten aber von anderer Grundlage ausging und von der gotischen Eigenentwicklung nicht alles mitgemacht hat. Auch hier werden wieder nordische Gleichungen aufgewiesen: *rintsch* »Berg«=norw. dial. *rind* F., *rinde* M. »Landrücken, Bergrücken« (S. 168), *miera* »Ameise«=schwed. *myra* (S. 166), *ræsn* in der älteren Bedeutung »Planke«=finn. *rahna* (gegen *ravn* »Haus« bei Ulfila; S. 164). Im Herulerkapitel hält er für die Runenformel *ek erilar* die Deutung auf das Appellativ fest. Eine Karte, S. 187, veranschaulicht ebenso wie für die Nordseegermanen die Sitze, die für die verschiedenen Stämme erschlossen sind.

Es hatte sich verschiedentlich ergeben, dass einzelne got.-nord. Gemeinsamkeiten, wie es eben auch für die Dativkonstruktion von *hairgan* und den A.c.I. festgestellt ist, bis ins Ags. reichen. So war es das Gegebene, dass d. Vf. sich nunmehr zu der Stammesgruppe wendet, die sich in den alten Sitzen nach Süden an die Nordgermanen anschloss, und die er mit Fr. Maurer unter der Bezeichnung Nordseegermanen zusammenfasst (die anderen erscheinen daneben als »Binnengermanen«). Den so viel und in verschiedener Weise gebrauchten Ausdruck Ingwäonisch will er für einen Sprachkreis mit gutem Grund vermeiden, weil er die Bezeichnung eines Kultverbandes in viel älterer Zeit war, und die sprachliche Gruppe, die sich erst später herausgebildet (»ausgegliedert«) hat, sich stammesmässig nur teilweise damit deckte (S. 244 und 272).

Auch hier führt die Untersuchung, die wieder den sprachlichen Befund im Zusammenhang mit den vorgeschichtlichen und geschichtlichen Ergebnissen zu deuten sucht, zu einer wesentlichen Klärung des Bildes. Herkunft und geschichtliche Rolle aller Einzelstämme werden glaubhaft festgelegt. Ein paar Einzelheiten würde ich etwas anders fassen oder noch genauer bringen. Das *i* in dem einen Worte *niman* berechtigt doch nicht dazu, daraus einen allgemeinen Übergang von *e* zu *i* vor Nasal zu folgern (S. 191); vor einem *n* hat sich jedenfalls das *e* erhalten. Den Gedanken, das *a* aus *au*, das er mit E. Rooth¹ als die zum Friesischen stimmende echte Form des As. nimmt, in Anlehnung an eine Erwägung von R. Vleeskruyer² auch als Vorstufe für das ags. *ǣa* anzusetzen (S. 192), hat Schw. offenbar selber als kaum glaubhaft fallen lassen (S. 236). Der G. *thas* ist im As. keineswegs bloss einmal belegt (S. 196) und tritt auch im Mnd. in bestimmten Denkmälern auf. Die Form *fon* (S. 201) ist wie im Afries. auch im As. reichlich belegt und hat ebenfalls im Mnd. eine Rolle. Bei dem Wort *Roggen* mit dem *gg* als südgerm. Neuerung, an der die Angelsachsen keinen Anteil haben (S. 202), ist es nicht erwähnt, dass es

¹ *Saxonica* (Lund 1949), S. 35.

² *Neophilologus* 32 (1948), S. 183.

auch im As. belegt ist (in Freckenhorst), und das Gleiche gilt von dem südgerm. Worte *Gerste* (Essen und Freckenhorst); hier ist darauf hinzuweisen, dass das zum Got. und Nord. stimmende *bere* des Ags. (S. 202) anscheinend auch dem Afries. angehört hat¹. Bei dem *mæd* »Matte«, dem die afries., mnd. und ndl. Formen zur Seite treten (S. 204), ist es kaum berechtigt, das hd. *Mahd* als nicht hierhergehörig auszuschalten; *Matte* (*matoscrech* bei Notker Ps. 104, 34; 108,23) ist nur alemannisch². Das ags. *ræran*, mnd. *rëren* (S. 206) gehört natürlich auch dem Hd. an und unterscheidet sich vom an. *reisa* wie durch den grammatischen Wechsel auch einheitlich im ganzen südgerm. Gebiet durch die Bedeutung. Das ags. *nebb*, das zum Nord. stimmt, tritt wie im Mnd. (S. 206) auch im Mndl. auf. Das ags. und an. *full* »Becher« (S. 208) erscheint zweimal auch im Heliand. Der Schwierigkeiten, die in wortgeographischen Feststellungen liegen, ist sich Schw. wohl bewusst. Wenn das ags. *tīma* »Zeit« ganz spät auf einmal als *zīme* im Alem. auftaucht, so wirft das ja ein Licht darauf, dass die Durchforschung der Mundarten noch Überraschungen bringen kann, und Restformen eines früher weiter verbreiteten Wortes in weitgetrennten Gebieten möglich sind: nur wo die Bezeugung für die gleichen Gebiete sich in einer grösseren Zahl von Fällen wiederholt, lassen sich Schlüsse daraus ziehen. Alles in allem aber schliessen die Beobachtungen von ganz verschiedenen Seiten der Sprache her sich hier gut zusammen und unterstützen sich.

Es ergibt sich, dass das Nordseegermanische eine charakteristische Stellung zwischen dem Nordgermanischen und dem »Binnengermanischen« einnimmt. Manches hat es mit dem Nordgermanischen gemein, wobei es sich meist um die Bewahrung von Altem, z.T. aber auch um verschiedenen Ausgleich im Norden und im Süden handelt. Anderes gehört nur seinem eigenen Kreise an, und nicht wenig verbindet es auch mit dem Süden. Dabei waren in der älteren Zeit die Beziehungen zum Norden vorherrschend, aber nach Norwegen, nicht nach Schweden, später — wie es scheint, seit der Abwanderung der Angeln aus ihren alten Sitzen — hört die engere Gemeinschaft auf, und dafür werden die südlichen Bindungen immer stärker. Die Ausgliederung des Nordseegermanischen geht mit der Eingliederung in den Süden zusammen (S. 199). Der Wortschatz ist überwiegend dem Süden zugewandt.

Die Grenzen laufen aber, wenn man die einzelnen sprachlichen Tatsachen und Erscheinungen ins Auge fasst, durchaus nicht alle in gleicher Weise, und eben diese Abstufung bis zu den Unterschieden zwischen dem Englischen und Westsächsischen gibt die Möglichkeit, den sprachlichen Aufbau in seinem Werden zu erschliessen. In manchem steht nur das Ags. beim Norden, während das As. und das Afries., bei dem nur leider die Überlieferung gar so spät ist, der südlichen Seite angehören. Südliche Neuerungen, die im Afries. und im As. durchgedrungen sind, haben das Ags. nicht mehr erreicht. Auch hier kann die Syntax wieder etwas zur Beleuchtung der Lage beitragen. Jene eigenartige abkürzende Fügung, die für das Altnordische so bezeichnend ist, *wit Gunnarr* »wir beide, ich

¹ F. Holthausen, *Altfries. Wb.* (Heidelberg 1926), S. 7.

² Kluge-Götze, *Etym. Wb.*¹⁵ (Berlin 1951), S. 481.

und Gunnar», ist auch im Ags. in Poesie und Prosa durchaus geläufig, vgl. etwa Widsith 103 *wit Scilling*.¹ Dabei erscheint ein Beleg auch in dem aus dem As. übersetzten Teil der ags. Genesis: *unc Adame* »mir und Adam« 387: so tritt die Frage auf, ob auch das As. die Konstruktion gekannt hat. Da sie in den 6000 Heliandversen nicht auftritt, wird man wohl doch mit freierer Übersetzung rechnen müssen.

Ähnlich ist die Lage beim Possessivpronomen *sín*. Das Got. und Altnord. brauchen es bekanntlich nach alter Weise nur rückbezüglich, aber in Beziehung auf jedes Geschlecht und jede Zahl. Das Deutsche dagegen hat seit den ältesten für uns greifbaren Zeiten einerseits die Beschränkung auf die rückbezügliche Verwendung aufgegeben und ein allgemeines Possessivpronomen daraus entwickelt, braucht es aber andererseits, übereinstimmend mit der neuen nicht mehr rückbezüglichen Verwendung des G. *sín*, nur in Beziehung auf ein M. oder N. Diese neue Regelung, die also gleichzeitig eine grosse Erweiterung und eine tiefgehende Beschränkung einschliesst, herrscht auch durchgehend in allen Denkmälern im Afries. und As., obwohl sie mit den anderen Formen des Reflexivpronomens auch den G. verloren haben. Es ist ersichtlich eine Neuerung, die vom Süden gekommen ist. Im Ags. dagegen wird das Wort im ganzen noch vollkommen in der alten Weise gebraucht. Es kann sich auch auf ein F. und auf eine Mehrzahl beziehen². Ein Anfang zu der südgerm. Umgestaltung zeigt sich nur darin, dass es auch schon ohne Rückbeziehung auf das Subjekt gebraucht wird. Vgl. etwa Gen. 2654 *agif Abrahame idese sine, wif to gewælde*, Judith 98 *genam þa þone hæðenan mannan fæste bi feaxe sinum*, Crist 1224 (auf der rechten Seite werden die reinen von Christus selbst erwählten Scharen gesammelt) *þa ær sinne cwide georne lustum læston on hyra lifdagum*, auch Gen. 2182.

In nicht wenigen Fällen wie z.B. beim schw. N. Sg. M. auf *-a* und *-o* stehen, wie man ja weiss, im As. die nördlichen und südlichen Formen nebeneinander. Innerhalb des Ags. kann Schw. für das Englische eine nähere Verwandtschaft mit dem Nordischen feststellen. Alles, was die Durchforschung des sprachlichen Befundes schliessen lässt, ergibt schliesslich die Rechtfertigung für die Annahme, dass die Heimat der Angeln in Schleswig gewesen ist, und die Sachsen südlich von ihnen sassen; von der holsteinschen Landschaft ist die Bildung des Grosstammes ausgegangen. Schwer durchschaubar und nicht mit eindeutiger Klarheit einzuordnen bleibt nur das Friesische. Wechselnde Beziehungen aus verschiedenen Zeiten werden daran Anteil haben. Schw. hält, auch im Hinblick auf die Spärlichkeit friesisch-ags. Gleichungen, an der westlichen Heimat fest: bei einigen besonderen Beziehungen zum Nordischen können die entsprechenden Formen im verbindenden Brückenteil verdrängt sein. Andere Möglichkeiten mögen daneben in Frage kommen. Bei den Halligfriesen rechnet er, wie es ja viel geschieht, damit, dass sie ursprünglich eine andere Stammesgrundlage (die Ambronnen) haben. Abschliessendes soll hierzu nicht geboten werden.

¹ Weitere Belege bei E. Sievers, P. B. Beitr. 9 (1884), 271.

² Belege bei Grein-Köhler, Sprachschatz der ags. Dichter (Heidelberg 1912), S. 612.

Darin, dass Stellung und Rolle des Nordseegermanischen eindrucksvoll herausgearbeitet werden, liegt das zweite Hauptergebnis dieses Buches. Eine Reihe von Erscheinungen wird als Eigenbesitz herausgestellt. Für anderes wie etwa die Entwicklung von \bar{e}^1 zu \bar{a} , den Schwund des Nasals vor h mit Ersatzdehnung, den i -Umlaut des e vor i, j der Folgesilbe, den i -Umlaut von a, u usw., die Konsonantengemination, den Verlust des Reflexivpronomens, der im Hd. nur noch den D. trifft, nimmt er es mit grösserer oder geringerer Zuversicht als Ausgangsbasis an und rechnet damit, dass vieles wie der Übergang von \bar{e}^1 zu \bar{a} in der alten Zeit von dort aus auch den Norden noch ergreifen konnte, wobei der Ursprungsherd wie beim Übergang von z zu r auch weiter südlich liegen konnte. Hier ist freilich Vorsicht nötig; wenig überzeugend scheint es mir, die nord. Geminatio von g und k vor j vom Süden herzuleiten (S. 262), eine Übersteigerung, auch die Gleitlaute in Runeninschriften wie *worahto* im Hinblick auf das Oberdeutsche so zu deuten (S. 263). Wir haben doch genug Zeugnisse für gleichartige Entwicklungen, die unabhängig sind wie die Diphthongierung von i, u im Obd., Ndl. und Englischen.

Mit der sprachlichen Gestaltungskraft, die sich ebenso wie in eigenen Neuerungen in dieser Strahlkraft zeige, nimmt er das Nordseegermanische etwa für die Zeit vom 2. bis 5. Jh. als eine selbständige Sprache (s. 269). Wenn man in einem grösseren zusammenhängenden Sprachgebiet vielfältige Abstufungen festzustellen hat, ist es natürlich immer fraglich, wo man wirklich von einer eigenen Sprache reden darf. Mir scheint, an unterscheidenden Zügen, durch die das Nordseegermanische sich heraushebt, ist es dafür doch zu wenig, und sie greifen nicht tief genug. Zu viel kommt dabei auf blosser Vokalumfärbungen wie die Verdampfung von a und \bar{a} zu o und \bar{o} vor Nasalen, und ich zweifle an einer wirklich scheidbildenden Wirkung selbst bei dem Übergang von ai zu \bar{a} oder au zu \bar{a} , wobei die Geltung für das Gesamtgebiet höchst problematisch ist, Übergangszonen ausserdem wahrscheinlich sind. Man denke doch an die heutigen Mundarten mit ihren vielen Abtönungen. Da sind die Gemeinsamkeiten, die das Südgermanische zusammenschliessen, doch sehr viel zahlreicher und haben ganz andere Bedeutung für Aussehen und Bau der Sprache. Auch im Buch von Schw. treten sie uns dauernd entgegen. Ich nenne nur den i -Umlaut, die Konsonantengemination, die Entwicklung von $-gw-$, $-hw-$ zu $-g-$, $-h-$, den Schwund von $-z$, die Entwicklung von \bar{d} zu d , die Entwicklung der Pronominalform **ewiz* (S. 258), die Flexion des Part. Präs. als $ja-$ und $j\bar{o}$ -Stamm, die Herausbildung des Gerundiums, die vollkommene Durchführung des Typs *gábi* im Prät. der st. Verben, die in jedem Fall eine einschneidende Umbildung bedeutet, die Verdrängung der $-nan$ -Verben durch die $-en$ -Verben, die Bedeutungsänderung von *hwelik*, die Entwicklung von $-heit$ zum Suffix und ebenso bei $-d\bar{om}$ (im An. erscheint es erst in jungen Bildungen unter engl. Einfluss, R. Meissner Z.f. dt. Phil. 43,451). Dazu treten, wie auch Schw. hervorhebt, zahlreiche Worte und Wortformen, die sich vom Nord. abheben (vgl. von den hier behandelten *Roggen* S. 202, *mád*, *reotan*, *snaca*, *thúmo* S. 204 oder die südgerm. Bedeutungsentwicklung von *kinni*). Syntaktische Neuerungen tragen wieder dazu bei, dem ganzen

Kreise sein eigenes sprachliches Gepräge zu verleihen, so dass er als eine Einheit in Erscheinung tritt.¹ Ich weise nur auf die Änderungen in der Wortstellung, namentlich die durchgehende Voranstellung des Possesivs.

So sieht es auch Schw. als nötig an, dass man mindestens seit dem 1. Jh. v. Chr. diesen sprachlichen Kreis in einem eigenen Begriff zusammenfasst (S. 269). Da man den Begriff des Westgermanischen (oder nur den Ausdruck?) mit Maurer besser fallen liesse, nimmt er dafür mit Neckel die Bezeichnung Südgermanisch als die logische Gegenüberstellung zum Nordgermanischen in dem umfassenden Sinne, wie es hier erscheint. Für die spätere Zeit, das 3. Jh. nach Chr., gibt er dann seinen Ausführungen entsprechend eine Dreigliederung in Binnengermanen, Nordseegermanen, Nordgermanen. Wenn er da aus der ersten Gruppe die Deutschen, aus der zweiten Angelsachsen und Friesen hervorgehen lässt, so hätte er freilich von den Nordseegermanen noch eine kräftige Linie zu den Deutschen ziehen müssen: so wirkt das Schema doch zu sehr vereinfachend in der Art des Stammbaums.

Als eins der bedeutungsvollsten Werke für die Erhellung der germanischen Sprachwelt kann das Buch aber jedenfalls betrachtet werden. Wie es die Erkenntnis des geschichtlichen Aufbaus und der geschichtlichen Entwicklung voran gebracht hat, wird die Forschung auch neue Antriebe daraus gewinnen.

Marburg an der Lahn.

LUDVIG WOLFF.

Ludvig Holm-Olsen: Håndskriftene av Konungs skuggsjá. En undersøkelse av deres tekstkritiske verdi. 213 s. + 2 planscher. E. Munksgaard København 1952 (= Bibliotheca Arnemagnæana Vol. XIII).

Konungs skuggsjá, eller som det er kalt i prologen, Speculum Regale, er det staseligste litteraturverk fra norsk middelalder. Og det hevder godt og vel sin plass i den svære litteratur av «kongespeil» som er overlevet fra middelalderens Europa ellers; de fleste er skrevet på latin, på serspråkene fins bare få, og alle kortere enn vårt Skuggsjá. Det er et lærd verk, forfatteren har vært like godt hjemme i latin som i morsmålet. Når han velger morsmålet, er det fordi boken skal brukes; den skal formidle lærdom uten å gå veien om skolenes og kirkens idiom. Kanskje ble verket aldri fullført; prologen lover full beskrivelse av den norske civitas; de 4 stender kjøpmann, adel, geistlighet og bonde skulle ha hver sin bolk. Men de to siste delene ble ikke skrevet. I kongebolken rotet forfatteren seg så inn i tidens store politiske problemer, kongemakt kontra kirkens makt, at han slutter patetisk med definisjonen av de to straffens sverd, kongens og biskopens. Kongens sverd biter alltid den det er rettet mot, enten det er brukt rettferdig eller ikke, mens biskopens

¹ G. Neckel, Germanische Syntax, Acta philologica 1 (1926), S. 1 ff., bes. 11 f.

sverd bare biter om det svinges rettfærdig. Blir det brukt med urette, vender det seg mot den som løftet det. Det er bannstrålen, og vi hører ekko av Sverres røst, både fra Sverres saga og fra Tale mot biskopene. Eldre forskere har tillagt Sverre forfatterskapet til Konungs skuggsjá også.

Avslutningen er så kraftig at enhver fortsettelse måtte bli en anti-klimaks. Man kan med en viss rett tvile på at forfatteren har hatt noe mer å si oss; presten og bonden er som motsetninger til konge og hirdmann kommet med i siste del likevel.

Men dit når vi iallfall først etter at forfatteren har latt oss seile rundt i hele det norrøne farvann sammen med den unge kjøpmann. Slik er vi blitt belært om astronomi, geografi, om vind og vær og nordlys, jordens form og solens gang, det siste så nøye at astronomen professor Geelmuyden kunne peile inn forfatterens hjemsted: et sted i Namdalen. Vi får beskrivelser av Irland, Island og Grønlandshavet med alle de merkelige dyr som er der; »hvalkatalogen» interesserer fremdeles zoologer. Forfatteren kaller slikt *gamansamlegar ræður*, det er ment som morskapslesning, men også som almennyttig kunnskap.

Skriftet har vært populært i Norge og på Island, det kan vi se av håndskriftmaterialet. De allerfleste norske mss fra middelalderen er som vi vet tapt. Men av Kongespeilet fins enda et nesten fullstendig håndskrift fra ca 1270—80-årene, kalt »hovedhåndskriftet», AM 243 b 4to. Der-til fins fragmenter av 4 til, og 2 av dem er eldre enn hovedhskr. Fra Island har vi en mengde avskrifter fra 14. til 18. århundre, men bare få av hele boken; dels er de fragmenter av avskrifter som en gang har vært hele, dels har skriveren nøyd seg med å kopiere det han trengte, og det er i flere tilfelle de *gamansamlegar ræður* i første del. Tilsammen fins rester av 55 islandske avskrifter. Dertil kommer spor etter tapte mss, i kap. V viser Holm-Olsen merker etter et snes håndskrifter til. Kongespeilteksten fyller i Holm-Olsens utgave av 1945 126 store kvartsider; å granske de 60 håndskriftene og fastslå forholdet mellom dem er en tålmodighetsprøve som Holm-Olsen har bestått med glans, og som vi må være ham takknemlige for at han har pålagt seg. Islandske skrivere stiller seg ofte nokså fritt til den original de kopierer; de retter, setter til, trekker fra og bruker sidekjelder. Det kan bli vanskelig å finne tilbake til forfatterens tekst. Men når det gjelder et så betydelig verk som Konungs skuggsjá, er det den vi vil ha. Det har også vært Holm-Olsens mål; i kap. IV summerer han opp: »Målet med denne undersøkelsen har vært å rydde opp i det samlede håndskriftmaterialet til Konungs skuggsjá for å gi tekstkritikken et tryggere grunnlag å bygge på» (s. 178). På s. 186ff. gir han en liten prøve på hvordan en ny kritisk utgave burde bygges opp, med var. lect. bare fra mss som er primære i sin gruppe. Prøven viser en betydelig forenkling sammenlignet med Finnur Jónssons utg. fra 1920, og man må ønske at Holm-Olsen ikke nå stopper på halvveien, men påtar seg arbeidet med å få i stand en slik utgave. Det er for tiden flere forskere som arbeider med Kongespeilteksten; det er idé-historiske, politiske, litteratur-historiske studier, og de bør helst hvile på et trygt tekstkritisk grunnlag. Det tyngste taket er tatt med håndskriftundersøkelsen, nå venter vi på standardutgaven.

For vel er Kongespeilet gitt ut før ikke mindre enn 5 ganger; Finnur Jónssons utgave av 1920 har hittil gått for å være hva den gir seg ut for, en tekstkritisk »endelig» tekst. Holm-Olsen viser at den hverken er fullstendig eller grundig nok (s. 9). Delingen av materialet i to grupper, A og B, er berettiget. Men ellers er håndskriftstemmaet på flere punkter ikke riktig hos Finnur Jónsson. De viktigste nyvinninger i Holm-Olsens arbeid er:

1. Hovedhåndskriftet er en direkte avskrift av det håndskriftet vi har bevart fragmenter av i Riksarkivets nr. 58 C og Ny kgl. sml. 235 g 4to.
2. AM 243 e og n fol. går tilbake på hovedhåndskriftet, er altså ikke som FJ trodde søsterhåndskrifter av dette, men »datter» håndskrifter. De kan og må brukes til å fylle ut lakunene i hovedh., men har ingen verdi som varianter der hovedh. fins.
3. Om AM 243 c fol. sier Finnur Jónsson (utg. 1920, Indl. s. 34) at »For tekstkritikken er det betydningsløst i det hele», enda han selv viser at c har et eldre grunnlag enn a og f, som han ekserperer fullt ut i variantapparatet. Holm-Olsen betegner det som »beklagelig» at Finnur Jónsson vraker c, og han gjeninnsetter dette ms. i sin verdighet (s. 131).
4. Enda en nyvinning, og slett ikke den minste, er at Holm-Olsen har vist at ett ms., α (Ra 58 A), bør plasseres utenfor de to hovedklassene A og B. Dermed etablerer han et slags kontrollsystem. Dessværre er ikke α et fullt bevart manuskript, langt fra det. Men da det dekker en del av kapitlene om Irland, Island og Grønlandshavet og har samme ordning av disse geografiske avsnittene som A-klassen, må denne ordningen være den opprinnelige. Dette har også vært hevdet av tidligere utgivere, men på andre og mindre sikre premisser. Holm-Olsen fører det endelige bevis.

Beskrivelsen av de 60 håndskriftene tar 97 sider. Slikt er ikke morskapslesning; likevel må det regnes som en triumf for Holm-Olsens fremstillings-evne at vi faktisk følger ham med interesse. Gjennom marginalnotiser møter vi håndskriftenes eiere; hvor det er mulig gir Holm-Olsen biografiske opplysninger om dem, og frem stiger et litterært miljø av islandske prester, sysselmenn, biskoper, bønder, husmødre, lagmenn o.m.fl. Vi følger bøkene som arvegods og som vennegaver, som lån og som hitte-gods. Holm-Olsen har levet seg inn i dette miljøet, han tolker marginalskribleriene som de »innskifter» de er, ytterst forsiktig og nesten uten kommentar. Men idyllen i Stafholtstungur har likevel fristet ham over evne; det er AM 243 d som en Jón Magnússon får i »sumarkaup» av enken på gården, og i denne boken fins med fin nesten usynlig skrift »ion min godr». »Det kan», sier Holm-Olsen, »være enken i Stafholtstungur som her røper sine følelser overfor Jón, som hun gav boken til.» Samme Jón blir av Arne Magnússon ironisk karakterisert: han »lætst vera mikill vitringur».

Andre notiser gir mer alvorlige opplysninger. S. 56 refererer Holm-Olsen historien om hvordan Arni Magnússon erhvervet AM 243 k: presten Páll Jónsson har lånt det av en annen (Ásgeir Sigurdsson á Óse) og har vært så lettsindig å låne det videre til Arni. Men Arni betrak-

tet ikke sjelden lånt som gitt, og i boken er nå innklebet et brev fra Páll hvor han ber Arni så tynt om å få den tilbake; eieren har sendt bud etter den 2 ganger. »Bid ek hans Eruverdighet ecki reyðast vid mig» ... Det endte med at Arni betalte eieren og beholdt boken. Kvittering er vedhettet cod. 243 k.

Historien s. 84 om hvordan den svenske bibliotekar Klemming fant et Kongespeilfragment i det Svenske riksarkiv og personlig forærte det til sin venn Unger, som så igjen gav det som personlig gave til det Norske riksarkiv hvor det nå har nr. Ra 58 C, er heller ikke uten lærdomshistorisk pikanteri.

En påtegning i AM 243 g forteller om hvordan en bok ble til, på bl. 1 står med yngre hånd: »þodr gislason segir firir enn ormr skrifade». Finnur Jónsson mente det måtte bety at Ormur hadde skrevet boken g. Holm-Olsens tolkning, at den har vært brukt til å diktere etter, har mer for seg; han kan også peke på at det ved år 1436 nevnes en Ormur Loptsson som »hirdstióri norðan og vestan á Íslandi.» Det er en høy embetsmann.

Holm-Olsen går lite inn på opplysningene selv, men han har utvilsomt tilrettelagt et godt materiale for den som vil studere islandsk lærdomshistorie.

Håndskriftbeskrivelsen er nøyaktig og god, de norske mss er også beskrevet fra språklig synspunkt; også her kan man revidere eldre oppfatning. Hans påvisning av at hovedhåndskriftet er direkte kopi av ett som vi enda har noen fragmenter av (i stemmaet kalt $\beta\gamma$), er språklig interessant; dette har et utpreget sørøstlandsk preg, og de bevarte bruddstykkene er skrevet av 2 forskjellige hender. Hovedhskr. er formodentlig skrevet i Bergen, avvikene fra Bergensnormalen forklares da ut fra det østlandske forelegg. Holm-Olsen har før, i innledningen til faksimileutgaven av Kongespeilet 1947, drøftet spørsmålet; nå legger han frem et større statistisk materiale, og det kan ikke være tvil om at Hægstads karakteristik av språkformen i hovedhskr. som sørvestlandsk over et trøndsk forelegg er uriktig.

På ett punkt i beskrivelsen av hovedhskr. må Holm-Olsen ha urett, skjønt han her følger i gode manuskriptkjenneres spor. Det har lite eller ingenting å si for målet for undersøkelsen, som er forholdet mellom håndskriftene, men har flere ganger vært fremme i diskusjonen om hvorvidt prologen fra først av har hørt til det egentlige Skuggsjá.

Som bekjent begynner hovedh. et stykke nede på siden med *Godan dag Herra minn*; prologen er ikke overlevert der. Det er nå almindelig oppfatning at prologen har stått i hovedhåndskriftet også, men at den er dels skåret bort, dels radert ut. Pergamentet s. 1 er så tynt at skriften på baksiden skinner igjennom, og dette har vært tatt som et tegn på at siden har vært utsatt for radering. Finnur Jónsson (Innl. s. 2) sier: »Da nu det 1. blad er meget tyndt og skriften på baksiden ses tydelig igennem, tager jeg ikke i betænkning at mene og fastslå, at fortalen virkelig har stået i membranen, men er dels afskåret, dels — på denne forside — grundig udskrabt». Holm-Olsen slutter seg til dette (s. 18): »Prologen, som finnes i flere av de islandske håndskriftene, mangler, men

den har sikkert engang stått i hovedh. også. Den øverste blanke del av første side er så tynn at bokstavene på neste side kan skimtes igjennom. Det tyder på at siden har vært fullt beskrevet, men at skriften på øverste halvdel er radert ut.»

Til støtte for teorien om raderingen s. 1 anfører begge utg. at det 2 andre steder i Cod. også finnes utraderinger.

Nå er det ikke uvanlig i Cod. at skriften fra baksiden synes igjennom, selv uten raderinger. Pergamentet er tynt og glatt. Det kan sine steder likefrem være generende for lesningen, codex kan gi inntrykk av å være en palimpsest, men et lite lommespeil overbeviser lett om at det er faktisk bare baksiden vi ser. De to eldre utg., Munch, Keyser og Unger Kria. 1848 og Brenner 1881, regner heller ikke med rasur; Kria, s. XV: »Indledningen eller første Capitel, som rimeligvis aldrig har staaet her» mangler. Brenner uttrykker seg enda klarere: »von Rasur ist keine Spur zu erkennen» (s. 12); han holder det for ikke usannsynlig at innledningen aldri har stått i hovedh. enda e (Brenner: b) har den og i en særegen form.

Holm-Olsen regner ut at det foregående bortskårne bladet + den halve »raderte» s. 1 ville akkurat rumme prologen slik den er overlevert i de isl. håndskriftene. Regnestykket ser ut til å gå pent opp.

Likevel er det sannsynligvis galt. Prologen tar etter Holm-Olsens beregning ca 155 linjer; disse fordeler han på 2 fullskrevne sider à 2 spalter på 31 linjer hver, d.e. 124 linjer; de 31 som blir igjen presser han inn på det åpne rom foran »Godan dag». Men nå begynner et håndskrift av den kvalitet som AM 243 b har, ikke med en vanlig fullskreven side. Det må esles plass til iallfall rikt ornamenterte initialer, og da rummes ikke 124 l. av prologen på det bortskårne bladet. Enda vanskeligere blir det å få plasert de siste 31 linjene på den tomme plassen øverst på vår s. 1. Når en skriver, som her, arbeider med 2 spalter på siden, fyller han alltid en spalte ad gangen, skriver helt ned til venstre og fortsetter så øverst på høyre spalte. Rasuren ville rammet hele venstre spalte, ikke øverste halvdel av begge spalter. D.v.s. at selve Kongespeil-teksten ville begynt øverst til høyre med sitt *Godan dag*, for hele venstre spalte ville være opptatt av prologen. Det kan gjøres unntak fra denne regelen om det skal være plass til en dekorasjon, et bilde som kan gå over hele øverste halvdel av siden. Slikt er vel ikke almindelig i to-spaltede håndskrifter i Norge, hvor manuskriptene i det store og hele ikke har noen rik illuminasjon. Men det er ikke sjelden i f.eks. franske mss fra samme tid. Et slikt er avbildet i katalogen over utstillingen »Gyllene böcker» i Stockholm 1952, nr. 96, det er et fransk illuminert ms av Petrus Comestors *Historia Scholastica*.

Om vi følger Holm-Olsens beregning, er det ikke plass til noen utsmykning i det hele tatt, han regner med at hele det tomme spatium skulle vært fylt av skreven tekst. Dette gjør utraderingsteorien utrolig. Ingen skriver ville funnet på å fordele slutten av prologen på to spalter øverst på siden og så umiddelbart nedenfor begynne på nytt i to spalter med selve teksten. Om ikke avsnittet var markert ved ett eller annet tvers over hele siden, ville denne ordningen være unaturlig, ja den ville virke forstyrrende for leseren.

Når en tekst over to spalter begynner som vårt håndskrift med begge spalter midt nede på siden, er bare én forklaring mulig: den øverste delen er satt av til et annet formål. Det er sikkert ikke til en tekst. Men det er høyst sannsynlig at man der hvor dette håndskriftet ble til, har hatt plan om å gi det en verdig første side, den skulle ha et »hode», et bilde tvers over hele siden. Vi vet at de vakre initialene i håndskriftet er skrevet etterpå av en miniatyrkunstner; men han kan bare ornamentere, ikke virkelige bilder. Så er første side ikke blitt ferdig. Den ventet på en illuminator som ikke kom.

Om prologen da har stått i hovedhskr., lar seg vanskelig avgjøre. Men det er sannsynlig. Den står i de håndskriftene som Holm-Olsen viser går tilbake på hovedhskr., enda de andre stedene som bevislig er radert bort i dette, har satt merke etter seg i avskriftene i form av små lakuner. Det er vel ikke noe i veien for at prologen kan ha stått på de tre utskårne bladene av første legg, vi må bare ta flere av dem i bruk til den enn Finnur Jónsson og med ham Holm-Olsen gjør. Om vi regner at bl. 2 og 3 i legg 1 har vært opptatt av prologen, blir det endog lettere å forklare den defekte begynnelse av codex. Bl. 1 har vært smussblad, bl. 2r er ubeskrevet, bl. 2v, 3r og 3v, dvs. 3 sider, er opptatt av prologen. Denne må ha tatt større plass enn de to og en halv side Holm-Olsen unner den, for der må ha vært rom til tittel, praktinitialer og annen dekor også.

Min rekonstruksjon er ikke grepet rett ut av luften. Arni Magnusson ser merke etter at siste blad i hskr. har vært smussblad og har vært klebet til en nå tapt perm. Da bør vel første blad også ha vært eslet til omslag, selv om vi slett ikke trenger regne med at codex har vært innbundet i treperm alt fra begynnelsen av. Den neste »ubeskrevne» side, 2r, kan ha hatt et helsidesbillede, eller den kan ha stått tom og ventet på et slikt, likesom øverste del av den siden som nå begynner codex. Et litt senere islandsk ms, Sth. 5 fol, nå utgitt av Jón Helgason som vol. XIX i den Munksgaardske serie av faksimilia (CCIMÆ vol. XIX, Biskupa sögur Kbh. 1950) åpner nettopp med et helsides bilde av to biskoper på bl. 1r; selve teksten begynner så i to spalter på bl. 1v. Når nå plassen til decor øverst på første side i den nåværende cod. 243 b aldri er blitt fylt, har vel heller aldri åpningssiden fått sitt bilde; da har den stått tom og fristende for én som trengte pergament og den er blitt skåret ut. Sikkert er det at den som skrev AM 243 b 4to ellers har gitt seg god plass, han har ment å lage en virkelig fin bok. Han skriver av etter et hskr. som han kopierer nøye. Han har sikkert ikke klemt begynnelsen av teksten sammen slik som raderingsteorien forutsetter.

De andre 4 bladene som har stått foran i codex og som Arni Magnusson enda så rester av, har ikke hørt hjemme der fra først av, dette er også Holm-Olsens mening.

Det skulle etter dette ikke være urimelig å regne med at også prologen i e og n er skrevet av etter hovedhskr., mens dette enda hadde sine 3 første blad i behold.

I kap. II følger så vurdering av manuskriptene. Holm-Olsen følger her en plan som er noe anderledes enn hans forgjengers og, som det synes, betydelig mer rasjonell. I stedetfor å begynne med de presumptivt

»beste» og »eldste» håndskriftene og gruppere de andre omkring dem, begynner han med å skille ut dem som klart er sekundære i forhold til andre bevarte manuskripter. På den måten kan han skaffe av en mengde unødvendig materiale; som en moderne arkeolog skrapet han forsiktig av lag for lag for tilslutt å komme til originalen — eller iallfall så nær den som mulig. Det er bedre metode enn å bruke spett og spade ned til bunden med en gang og så prøve å ordne etterpå det en har spadd opp. Holm-Olsens arbeid er strengt vitenskapelig, han går skritt for skritt og sørger hele tiden for å ha trygg grunn under føttene. Interessant er kapitlet om Sorø-utgaven av 1768 (s. 105—115). Også denne kan han sjalte ut av tekstkritikken; enda utgiverne har hatt 10 manuskripter som nå er tapt, har utgaven ingen selvstendig tekstkritisk verdi; Holm-Olsen viser at alle variantene dekkes av enda bevarte håndskrifter. De 10 håndskriftene som Halfdan Einarsson hadde funnet på Island og utarbeidet sitt trykkmanuskript etter, er alle etterkommere av »ennå bevarte pergamenthåndskrifter». Ved en ny tekstkritisk utgave kan også Sorø-utgaven legges ad acta. Den har for oss vesentlig lærdomshistorisk interesse.

Det blir da tilbake 26 nummere som kan antas å ha selvstendig verdi for tekstkritikken fordi vi ikke har de/det manuskript de er kopiert fra. 9 og d går sammen, r faller ut, da det er utdrag mer enn avskrift. Doktoranden stiller de resterende 24 opp i et skjema (s. 117) som viser klart hvor stor del av teksten som er overlevert i hvert av dem; det er et besværlig arbeid, men det sparer mye bry under et tekststudium. Særlig er det nødvendig å ha dette grunnlaget i orden når man vil ta opp spørsmålet om et litteraturverks eventuelle kilder.

Tvedelingen av Kongespeilhåndskriftene i gruppe A og B er gammel, og den blir fulgt også av Holm-Olsen; den beror på ordningen av kapitlene om Irland, Island og Grønland. Gruppe B har Island før Irland og det er klart av setningene som binder kapitlene sammen, at dette er sekundært. B-gruppen har sin beste representant i hovedhskr. S. 123 diskuterer Holm-Olsen hvordan forbytningen er skjedd. Man kunne tenke seg, sier han, at det ms som »ligger til grunn for B-klassen» har vært slik innrettet at »et visst antall blad» er nøyaktig fylt av kapitlene om Island og Irland; en skriver kunne da ha byttet dem om. Men denne mulighet tilstår han bare for forfatterens manuskript, ikke for en avskrift. Hans eget forslag til forklaring er det at en avskriver har hatt hele teksten for seg og har kommet til å springe over Irland, har oppdaget forglemselsen, og har så kilt dette kapitlet inn mellom Island og Grønland.

For oppfatningen av håndskriftenes tekstkritiske verdi spiller spørsmålet om hvordan forbytningen er kommet i stand liten eller ingen rolle. Likevel kunne jeg ha lyst til å forsvare den første mulighet: avsnittene har fra forfatterens hånd eksistert isolerte, de er sendt videre til »mangfoldiggjørelse» enkeltvis, og hos én av skriverne er de blitt forbyttet. De avskriftene som er gjort etter *denne* skriverens eksemplar og etterkommere av dem, danner B-klassen.

Denne oppfatningen strider ikke imot stemma, s. 179. Vi tenker oss saken slik: forfatteren sender sine ark til avskrift i en skriverstue, scriptorium. Hele verket vidner om at han har hørt til i kretser hvor sekretær-

hjelp var naturlig; han har vært en høy geistlig herre, enten han nå har vært knyttet til kongens eller biskopens hus, for å bruke hans egen terminologi. Den første kopien har fremdeles foreligget i stykker, feilen kan like godt ha kommet i avskrift av X som av originalen. Studier i Kongespeilets struktur har vist at det er ikke lite forfatteren har øst av skriftlige kilder. For ham som for andre middelalderlige skribenter gjelder det at det især er de *gamansamlegar ræður* som er hentet fra andre bøker. Kapitlet om Irland viser så stor likhet med Giraldus Cambrensis *Topographia Hibernica* at skriftlig kilde er utvilsom; avsnittet om Island har nær parallell i Saxo's *Islandsbeskrivelse* og *Historia Norvegiae* har meget som ligner, det er især de fabuløse momenter som er felles; her også kan tenkes skriftlig kilde. Er det så, da er det rimelig at disse avsnittene har foreligget som enheter på forhånd, gjenfortalt av forfatteren og innarbeidet i hovedverket uten altfor mange forandringer. Så er en forbytning mulig både på første og annet trinn.

Bøkene ble ikke alltid bundet inn, de eksisterte i ark, det tekniske ord for legget er *pecia*, fransk pièce, og det var den enheten avskriverne opererte med. Om en bok skulle mangfoldiggjøres, var det mest praktisk å ha den uinnbundet; en skole, et kloster, senere en bokhandler, lånte codex til avskrivning og fordelte leggene til kopister slik at mange arbeidet på én gang. En privatmann kunne også låne eller leie et ark ad gangen; for å holde rede på hvor langt man var, ble det ofte notert en *p* og et nummer i marginen der legget sluttet. Dette fins ofte i franske og italienske manuskripter. Jeg vet ikke at nummereringen er brukt i norrøne manuskripter. Men ellers har nok bokfremstillingen gått for seg omtrent på samme måte i scriptoriene f.eks. i Bergen og Nidaros som i de franske eller italienske boksentra i 13. århundre. Kongespeilet er en lærebok, den måtte reproduseres.

I kapitlet »Tapte håndskrifter» s. 173ff. kommer Holm-Olsen også inn på spor av Kongespeil-lesning i 16. og 17. århundres litteratur. Da det ikke kan bidra stort til belysning av avhandlingens egentlige mål, som er forholdet mellom de bevarte håndskrifter, lar han i midlertid spørsmålet falle, nevner bare noen få topografier som har hatt hjelp av de geografiske delene av verket. Når i det hele slike er nevnt, burde han likevel tatt med Sigurður Stéfanasons »*Qualiscunque descriptio Islandiæ*» som ble gitt ut av Fritz Burg etter det eneste bevarte ms i Hamburger Stadtbibliotek i 1928; det er nemlig eldre enn noen av dem han nevner, og til og med forbilledet for Gísli Oddssons arbeid, som er nevnt. Jeg savner også henvisning til den hvalkatalogen som er funnet i et ms av Adam av Bremens krønike; den har særlig interesse fordi den språklig er norsk, ikke islandsk, og den ser ut til å være laget etter et annet ms enn det Peder Claussønn Friis brukte omtrent samtidig.

Det kan ikke sies med sikkerhet hvilket håndskrift Sigurður Stéfanason har støttet seg til, om ett av de bevarte eller et tapt. Vi vet ikke om han arbeidet med sin *descriptio* i København eller hjemme på Island heller. Han stiller sig nokså fritt, ordner hvalkatalogen helt om og uttaler seg kritisk om de islandske *mirabilia* som Kongespeilet varter opp med. Det kan godt tenkes at han skriver uten å ha Kongespeilteksten for

hånden, at han arbeider etter notater og hukommelsen. En liten ting kan nevnes: det er ikke noe av de bevarte B-mss som ligger til grunn hos ham, for Qualiscunque har riktig *nordselar* for hovedhskr. *naselar* og *burhvalir* hvor e og n (hovedhskr. mgl.) har *bardhvaler*. På den tiden da Sigurdur Stéfansson og Arngrimur Jónsson skrev sine Islandsbeskrivelser, lå enda storparten av manuskriptmaterialet på Island. I Danmark var dengang hovedhåndskriftet som Huitfeldt må ha bragt dit; om andre vet vi lite.

Den andre hvalkatalogen er trykt av J. M. Lappenberg i Archiv d. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, B. 6 (Hannover 1838), s. 884ff. etter Ms 95 fol. i Hamb. Stadtbibl., det er fra før 1595, og katalogen har eieren Lindenbrog fått av en visstnok dansk venn Hartenius, som ikke ellers er kjent. Der er feil, bl.a. står det at *náhvalr* er comestibilis, mens alle Kongespeilhåndskriftene advarer mot å spise den, visst med rette. Det som interesserer er imidlertid især at denne katalogen synes å gå tilbake på et norsk hskr.

Der er mange norske former; *h* er konsekvent falt foran *n* *r* og *l* i fremlyd, feks. *Niuting* (*hnydingr*), *Rafnhval*, *Roschval*, *Rostund* (*hrostungr*) diftongforenkling i *Rodkeming* (*Rauð-*), *rod* (*reyðr*). Men dersom katalogen har gått gjennom en dansk avskriver, er det norske grunnlaget ikke helt sikkert. *Glettebag* (*slettebakr*) er vel helst dansk, og misforståelsen av norr. *svarðreip* som skrives *Sveertreep* kan også være dansk.

Det kunne være umaken verdt å drøfte hva det var som gjorde Kongespeilet så populært i 16. og 17. århundre. Bare få av de 55 islandske avskriftene er eldre enn 1500. Den geografiske delen har interessert mest, den statsteoretiske delen er lite citert, og den mangler i flere mss, nemlig e, i, n, q. De geografer som citerer Kongespeilet, gjør det ofte i polemikk, dette gjelder især islendingene, som i disse årene dro til felts mot de fantastiske og nedsettende Islandsbeskrivelser som ble trykt. De fant begynnelsen til »bakvaskelsene» til dels hos selve Kongespeilforfatteren, og flere av dem polemiserer mot ham også. På den annen side var tiden meget opptatt av reiser i ukjente farvann; den norsk-danske konge var interessert i å finne igjen Grønland og i det hele i å utnytte økonomisk sine besiddelser så langt nord som mulig.

Men slike drøftelser er i grunnen en helt annen oppgave enn den Holm-Olsen har stillet seg. Hans tekstkritiske studier har lagt veien åpen for videre forskning.

Vi håper at han selv også vil slå inn på den. Først og fremst ønsker vi han vil anvende sin tekstkritikk på selve Kongespeilteksten og gi en ny utgave. Forhåpentlig vil da også en kommentar kunne følge; flere norske middelalderspesialister er i gang med studier her, de må bli så omfattende at man kunne trenge en redaktør. Som den ekte filolog Ludvig Holm-Olsen i foreliggende arbeid har vist seg å være, burde han være selvskreven til en slik oppgave.

Oslo nov. 1952.

ANNE HOLTSMARK.

Litteraturkrönika (1952—1953).

Främsta rummet bland de språkhistoriska arbeten, som skall nämnas i denna kortfattade översikt, tillkommer på grund av såväl verkets spännvidd som dess innehåll *Bengt Hesselman, Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. Andra häftet* (s. 203—378. Uppsala Almqvist o. Wiksell — Oslo H. Aschehoug o. Co. — København J. H. Schultz Forlag = *Nordisk Kultur III—IV*). I det 1948 utkomna första häftet (jfr ANF 63:257) hade professor Hesselman i fyra kapitel behandlat vokalbortfall och stavelseförlust i de nordiska språken. Då han gick bort i början av 1952, förelåg den andra volymen tryckfärdig. Den omfattar återstoden av avdelningen »Ljudförsvagningar», d.v.s. de bevarade vokalernas förändringar och växlingar (bl.a. vokalbalans, vokalharmoni och efterledsförsvagningar) samt konsonanternas bortfall och förändringar. Materialet är lika fylligt och mångsidigt som i första häftet och omspannar sålunda både litterärt material, ortnamn och dialektformer från hela det nordiska språkområdet, ofta betraktade i sina satsrytmiska sammanhang. Det var Hesselmans avsikt att i det fullbordade verket ge en fyllig sammanfattning av hela den nordiska språkhistorien, sådan han uppfattade den, och avdelningen om ljudförsvagningarna skulle följas av redogörelser för ljudväxlingar och ljudförskjutningar, varefter två andra delar skulle behandla formhistoria och satshistoria. Denna fortsättning blev tyvärr oskriven, men som den postuma volymens redaktör, förste arkivarien M. Eriksson påpekar, hann Hesselman i det nu föreliggande att framlägga det som han själv ansåg vara sina viktigaste bidrag till utforskandet av den nordiska språkhistorien, och ett viktigt avsnitt av fortsättningen är behandlat i den 1945 utkomna, som en förstudie betecknade avhandlingen »Omljud och brytning i de nordiska språken». Även i sitt starkt stympade skick är Hesselmans »Huvudlinjer» ett mäktigt verk, som kommer att flitigt rådfrågas och dryftas vid framtida forskningar. Det är därför glädjande, att ett sluthäfte med utförlig innehållsförteckning, fullständiga register över behandlade ord, person- och ortnamn o.s.v. kan motas inom kort.

Årets stora händelse på runforskningens område är en nytolkning av det största och mest berömda men tillika också mest svårtydda av Sveriges många runminnesmärken, inskriften på stenen vid Röks kyrka i Östergötland: *O. Höfler, Der Runenstein von Rök und die germanische*

Individualweihe (XX+412 s. Tübingen Max Niemeyer — Münster/Köln Böhlau-Verlag). Den stora volymen utgör första delen av ett ännu större verk, »Germanisches Sakralkönigtum», och prof. Höfler vill visa, att Rökstenens inskrift lämnar viktiga inblickar i förhållandet mellan människa och gud, mellan kungadöme och religion i den germanska forntiden. Förf. bygger väsentligen på det av v. Friesen åstadkomna textgrundlaget men lämnar på flera ställen revolutionerande nya tolkningar. Hörnstenen i framställningen utgöres av nytolkningen av partiet A2c—f þat sakum anart huaR fur niu altum an (man?) urþi (i?) fiaru miR hraiþkutum auk tumir an ub sakar »Das sage ich zum zweiten, wer vor neun Menschenaltern bei den Hreidgoten zur Welt kam (oder: Mensch wurde); und er entscheidet noch jetzt über [die] Kämpfe», vilket antages syfta på den i den omedelbart följande strofen nämnde Teoderik, som i sin tur uppfattas som Teoderik den store, av myten omvandlad till »Totenreiter» och Odenshypostas. Det av v. Friesen dechiffrerade sibi i avsnitt 4 tolkas som isl. *sefi* och syftande på stenresaren Varin, vars på ålderdomen avlade son i avsnitt 5 säges vara vigd (*kultint=goldinn*) åt en högre makt. I en mycket stor del av boken granskas så en lång rad källställen av skiftande ålder och värde, som belyser frågan om enskilda individers vigning åt högre makter, i främsta rummet Oden — bl.a. göres namnet *Odinkar*, fattat som bahuvrihisammansättning: 'försedd med Odenslockar' till föremål för en intressant studie. Frågan om de mystiska tjugo kungarna, som enligt Rökinskriften fyra vintrar satt på Själland o.s.v., behandlas i belysning av rönen från den märkliga vikingaborgen Trælleborg på Själland och vad vi veta om germanska mansförbund, och förf. lyckas få en viss mening i uppgifterna om att de tjugo kungarna var söner till fyra bröder och i grupper om fem hade samma namn (jfr ANF 63:258). Argumentationen är i de flesta fallen omsorgsfull, och det synes uppenbart, att prof. Höflers fångslande helhetstolkning av Rökinskriften på flera sätt innebär ett stort framsteg; för första gången har det lyckats att sätta de olika delarna av inskriften i ett fast inbördes sammanhang, att få fram en enhet av en förvirrande mångfald, en enhet, som dessutom, om den är rätt fattad, kastar ett långt klarare ljus över nordbornas trosföreställningar än man hittills anat. Men det är trots allt nödvändigt att erinra om att själva textgrundlaget alltså är omstritt, och man får räkna med att Rök-inskriftens många problem även framdeles kommer att locka fram nya försök till lösning och tolkning.

Ett av de av Höfler behandlade fallen av »Individualweihe» är den genom Saxo traderade berättelsen om danakungen Hadding och därmed besläktade traditioner från andra håll (*haddingar*-motivet (*haddr* 'huvudhår') överhuvud). Samtidigt har detta ämne upptagits till granskning av G. Dumézil i *La Saga de Hadingus* (*Saxo Grammaticus I, V—VIII*). *Du mythe au roman* (175 s. Paris 1953. *Bibliothèque de l'École des Hautes Études, Sciences religieuses Vol. LXVI.*). Undersökningen faller till största delen inom den nordiska religionshistorien, ty Dumézil ser i Saxos detaljrika framställning dels återspeglningar av myter om Njord, dels reflexer av Odensmytologien, en dualism, som han vill sätta i samband med myten om vanaguden Njords upptagande bland asarna.

Komplexet av gamla Njordmyter skall så ha överförts på en mänsklig heros, kung Hadding. Haddingjarnas långa hår, som av Höfler fattas som tecken på en vigning till Oden, förklaras av Dumézil under hänvisning till vanakulten, Tacitus berättelse om nahanarvalernas präster i kvinnodräkt o.s.v.

Det traditionsrika »Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur», vars verksamhet på grund av kriget och andra hinder en följd av år har legat nere, har nu åter kommit i gång, och 1952 har två nya volymer i samfundets välkända textserie kunnat utgivas. *Hákonar saga Ívarssonar udg. for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Jón Helgason og Jakob Benediktsson (LII+42 s. København 1952. S.t.u.a.g.n.l. LXII)* är den enda kända historiska sagan om en norrman, som icke tillhörde de härskandes krets — H. Í. var en storman i Upplanden i Norge, som spelade en framträdande roll på Harald Hårdrådes tid, först som konungens medkämpe, senare som hans motståndare. Av sagan har endast fyra brottstycken (AM 570a) bevarats, men man kan bilda sig en uppfattning om det förlorade genom jämförelser med vissa partier av Heimskringla, där Snorre har använt sagan som källa, samt med ett latinskt kompendium från c. 1600. I inledningen studerar utgivarna ingående de filologiska problemen och redogör för handskriftens ortografi. Den andra nu föreliggande texten är *Valla-Ljóts saga udg. for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Jónas Kristjánsson (L+38 s. København 1952. S.t.u.a.g.n.l. LXIII)*. Utgivaren förbereder en utgåva av denna korta islänningasaga i Íslenzk fornrit (band 9), och vill i det nu föreliggande arbetet fastställa det textkritiska grundlaget. I inledningen visar han, att endast två av de många kända handskrifterna har textkritiskt värde, varför sagan avtryckes efter den ena av dessa (AM 496 4to) med fullständiga varianter ur den andra (AM 161 fol.). Övriga i samband med sagan stående problem kommer att behandlas i Íslenzk fornrit.

Ett ur såväl språkvetenskaplig som litteraturhistorisk synpunkt värdefullt arbete föreligger i *J. H. Schrøters optegnelser af Sjúrdar kvæði (Ny Kgl. Samling 345, 8°) udgivne af Christian Matras (LXXV+91 s. København 1951—53. E. Munksgaard. = Færoensia. Textus et investigationes. Vol. III)*. När den danske prästen och botanikern H. C. Lyngbye 1822 utgav »Færøiske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt» — det första arbete på färöiska, som befordrades till trycket — kunde han i mycket stor utsträckning komplettera sina egna uppteckningar från ett besök på Färöarna 1817 med en av den färöiske prästen J. H. Schrøter 1818 åstadkommen samling av Sigurdskväden, nedskrivna med i stort sett mycket ljudenlig stavning (»Siure Qveaje» o.s.v.), närmast efter mönster från J. C. Svabos samlingar från slutet av 1700-talet. Avsikten med den nu föreliggande utgåvan är dels att giva visforsknigen en helt autentisk bild av den äldsta kända uppteckningen av den berömda visgruppen, dels att ställa ett intressant material till språkforskningens förfogande. Professor Chr. Matras har i en utförlig inledning redogjort för uppteckningarnas tillkomst och givit en systematisk framställning av såväl ljudläran och formläran som ordförrådet i uppteckningarna.

Det 1950 påbörjade norska motstycket till Munksgaards stora isländska och fornsvenska faksimilverk (jfr ANF 65:300) har under 1952 fortsatts med en ny, mycket viktig volym: *Gammelnorsk homiliebok etter AM 618 qv. Med en innledning av Trygve Knudsen (39 s.+160 faks. Oslo 1952. Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter = Corpus codicum Norvegicorum medii ævi utg. ved D. A. Seip. Quarto serie vol. I.)*. Därmed har den äldsta bevarade boken på norska, skriven omkr. 1200 och som väl bekant både med hänsyn till språk och innehåll av det största intresse, blivit tillgänglig för forskningen i originalets form. I inledningen redogör doc. Trygve Knudsen översiktligt för den väsentligen av två skrivare skrivna textens form och innehåll. Bl.a. understrykes, att även om samlingen uppvisar många enhetliga drag, så har varje enskild predikan sin särskilda traderingshistoria. I fråga om proveniensens finner utg. liksom tidigare M. Sørli, att vissa förhållanden snarast pekar på Munkelivs benediktinkloster i Bergen.

Av översättningar kan nämnas *Heldenlieder der Edda. Übertragen, eingeleitet und erläutert von Felix Genzmer (74 s. Stuttgart 1952. Reclam)*. Professor Genzmer har här i ett litet Reclamhäfte givit ut ett urval av sina bekanta översättningar jämte kortfattade inledningar och kommentarer.

Vänder vi oss så till behandlingar av den fornnordiska litteraturen utan samband med nya textutgåvor, finner vi en rad arbeten, som alla är av mycket stort intresse.

I serien »Nordisk Kultur» utkom 1943 de av professorerna H. Brix och R. Pipping utarbetade översiktliga framställningarna av Danmarks, Finlands och Sveriges medeltida litteratur (Nordisk Kultur VIIIA). Nu föreligger också det länge väntade motstycket för Västnorden: *Nordisk Kultur VIIIB: Litteraturhistorie. B. Norge og Island. Udg. af Sigurdur Nordal (291 s. Stockholm A. Bonnier — Oslo H. Aschehoug o. Co. — København J. H. Schultz)*. Boken sönderfaller i två delar. I den första och största behandlar professor Jón Helgason Norges och Islands diktning, i den andra redogör professor Sigurdur Nordal (numera Islands minister i Köpenhamn) för sagalitteraturen. Båda redogörelserna är mycket värdefulla, väl skrivna och fängslande. I båda fallen lägges naturligt nog huvudvikten på de klassiska skedena, medan den senare medeltidens kvantitativt så betydande alstring behandlas helt summariskt. I Jón Helgasons allsidiga och mycket instruktiva framställning fäster man sig särskilt vid greppet att disponera avsnittet om skaldediktningen efter genrer och icke efter diktare, vilket ger både litteraturhistoriskt och pedagogiskt värdefulla perspektiv. Sigurdur Nordals framställning förutsätter något större förkunskaper hos läsaren men formas för övrigt till en koncentrerad men elegant helhetsbild av den isländska prosadiktningen och dess förutsättningar — icke minst dessa senare understrykes på ett mycket värdefullt sätt. Förf:s argumentation för att islänningasagorna är produkter av medvetet författarskap — och icke upptecknad »friprosa» — är stark och stärker ytterligare av dispositionen efter tidsföljd. Man beklagar mycket, att ett tredje avsnitt, om den lärda litteraturen, som skulle ha skrivits av professor Fredrik Paasche, inte har kunnat bli föremål för behandling annat än glimtvis.

Ett engelskt sidostycke till Jón Helgasons och Sigurdur Nordals stora översiktsarbete kan — åtminstone i viss utsträckning — sägas föreligga i *G. Turville-Petre, Origins of Icelandic literature (XIV+260 s. Oxford at The Clarendon Press 1953)*. Liksom i Sigurdur Nordals avsnitt av Nordisk Kultur VIIIB lägges här stor vikt vid granskningen av den västnordiska litteratur, som fanns före islänningasagan, och denna litteraturs nationella och internationella förutsättningar. I ett inledande kapitel tecknas i stora drag den förkristna litteraturen, varefter bokens huvuddelar behandlar kristendomens återverkningar inom såväl poesien som prosan samt historieskrivningen från Sæmundr och Ari fram till Snorri. I ett avslutande kapitel behandlas mera kortfattat islänningasagan såsom den klassiskt harmoniska produkten av den föregående tidens ofta antingen genealogiskt pedantiska eller hagiografiskt romantiska författarskap. Turville-Petre säger sig icke ha haft för avsikt att åstadkomma en handbok över 1000- och 1100-talens isländska litteratur utan fastmer en specialstudie över mera undanskymda men litteraturhistoriskt viktiga avsnitt. Om man säger, att arbetet trots detta syfte i mångt och mycket har karaktären av en handbok, innebär detta icke något förringande av det solida och välskrivna arbetet — snarare tvärtom.

Einar Ól. Sveinsson, Studies in the manuscript tradition of Njálssaga (180 s. Reykjavik H. F. Leiftur — København E. Munksgaard 1953 = Studia Islandica 13) är liksom Jónas Kristjánssons ovan omtalade utgåva av Valla-Ljótis saga att betrakta som ett förarbete till en förestående edition i Íslenzk fornrit. Förf. har ingående undersökt de i mer eller mindre fragmentariskt skick bevarade tjugo pergamentsmanuskripten av Njális saga från tiden c. 1300 till 1600, redogjort för de olika texttypernas karakteristika och upprättat ett stemma. Han har bl.a. funnit, att skrivarna visat större respekt för sin text än som i allmänhet brukar vara fallet, även om man inte sällan finner moderniseringar i fråga om sådana ting som ordföljd, partikelbruk o.d. Åtskilliga fel eller misstänkta ställen anses gå tillbaka till sagans författare i egen person, medan andra fall tillskrives en skrivare, som kopierat originalet och åstadkommit arketypen till alla de undersökta manuskripten. Den nya textutgåvan kommer att fotas på en noggrann jämförelse av manuskripten, och texten skall rekonstrueras i varje enskilt fall — prof. Sveinsson är övertygad om att man på detta sätt skall få fram en text, som står arketypen närmare än något av de bevarade manuskripten. Även om stora delar av avhandlingen vänder sig till den lilla skaran av specialister, bör det understrykas, att den innehåller en mångfald påpekanden och iakttagelser av allmänt och principiellt intresse.

I Norge har utkommit två större specialundersökningar i norrön litteraturhistoria. *Hallvard Lie, Skaldestil-studier (92 s. Oslo 1952. Det Mallingske Boktrykkeri. Även i Maal og Minne 1952)* behandlar först och främst den gamla stridsfrågan om skaldediktningens (dróttkvættstilens) ursprung. Docent Lie avvisar alla teorier om direkt utländsk påverkan på litterär väg och framhäver starkt sköldkvädet — ej lovkvädet — som genrens ursprungsform. Han finner en stark affinitet mellan sköldmålarens och dróttkvættediktarens formgivning och i en mycket fångs-

lande utredning påvisas många förbindelselänkar mellan vikingatidens bildande konst och diktningen. Dröttkvættstilen betraktas liksom Osebergstilen såsom representant för fornnordisk anaturalistisk, »organisk» formvilja, plötsligt framsprungen genom en väldig konstnärlig kraftanspanning — bakom Brages utmejslade strofer ligger således ej en längre utveckling — och under den följande tiden modifierad i riktning mot större naturlig plastisk. I andra kapitel diskuteras de närmaste främmande förebilderna för runhent och hrynhent. För runhents vidkommande pekar Lie på den retoriska, starkt stiliserade rytmiska prosan i latinska primsigningsböner o.d., som Egil Skallagrímsson, länge genrens ende representant, bör ha hört. I det senare fallet vill han se ett samband med den latinska rimbönen.

Den andra studien är *Ludvig Holm-Olsen, Studier i Sverres saga (104 s. Oslo 1953. J. Dybwad = Avhandlingar utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse 1952. No. 3)*. Holm-Olsen, som helt nyligen utnämnts till professor i norrön filologi vid universitetet i Bergen, fortsätter den långa, främst i Norge förda diskussionen om hur stor del av Sverres saga, som kan utgöra eller i varje fall tämligen nära motsvara det arbete, kallat Gryla, om Sverres kamp för den norska kronan, som abboten Karl Jónsson författade under Sverres eget överinseende. Förf. underkastar prologen förnyad ingående granskning och försöker därefter liksom vissa föregångare, främst H. Koht, fixera vissa drag, som är karakteristiska för första delen av sagan i dess nuvarande form (åberopande av Sverre själv som källa, bruket av Guds namn, hänvisningar till Sverres känslö- eller viljemässiga reaktioner, olika typer av inledningsformler m.m.). Skarven finner förf. mellan kap. 31 och 32, där dessutom berättelsen gör ett visst språng i tiden, från hösten 1178 till våren 1179. I ett slutkapitel framhäves vissa drag, såsom ingripanden av en högre makt och symboliska drömmar, vilka Gryla tycks ha haft gemensamma med helgonbiografier o.d. och som tillika belyser Sverres strävan att styrka sin ställning. Förf:s metod innebär ett sammanställande av objektivt påvisbara särdrag med intuitiv tolkning av den psykologiska bakgrunden.

I den stora faksimilserien av Sveriges medeltida litterära minnesmärken föreligger ett nytt nummer: *Revelationes S. Birgittæ e codice membr. fol. 21 bibl. universitatis Lundensis (»Cod. Falkenberg») Suecice et Britannice præfatus edidit Elias Wessén (LI s.+360 faks. Köpenhamn 1952 E. Munksgaard = Corpus codicum Suecicorum mediæ ævi vol. 13)*. I inledningen redogör professor Wessén för den viktiga handskriften, som innehåller större delen av Birgittas litterära kvarlåtenskap, alltså betydligt mera än vad som finns i den alfonsinska upplagan, lämnar en kort översikt över de latinska Birgittatexternas medeltida historia och redogör för skrivarens, Vadstenamunken Johannes Johannis Kalmariensis, övriga skriarverksamhet, som var betydande och även omfattade fornsvenska texter.

Sedan 1935 har en av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien tillsatt »diplomatariekommitté» förberett ett återupptagande efter moderna principer av utgivandet av Svenskt Diplomatarium.

Innan själva editionsarbetet har kunnat sättas i gång, har man uppsparat och registrerat det ifrågakommande textmaterialet, som sträcker sig fram till och med 1540. I första hand har man inriktat sig på att knyta samman de två tidigare serierna, den äldre (vars sex band utkommit 1829—1921 jämte suppl. 1946) fram till 1355 och den yngre, utgiven 1875—1903 och omfattande tiden 1401—1420. Nu föreligger ett första häfte av det återupplivade verket: *Svenskt Diplomatarium utgivet av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet. Åttonde bandet första häftet. 1361—1362 (IV+272 s. Stockholm 1953)*. Rätteligen skulle den nya givna börja med band 7, vars första häfte emellertid bebådas till 1954. De följda editionsprinciperna synes garantera ett synnerligen pålitligt återgivande av texten — i registerna spåras dock ibland en viss osäkerhet i fråga om återgivande av namn (t.ex. *Hylie* s. 40 för *Hyllie*. *Bjærred* ib. för *Bjærrød*, *Guttorm* s. 221 för *Gerthorn*). Även om givetvis ett helt nytt diplomatarium hade varit vida att föredraga i stället för den mycket ojämn serie, som vi nu kommer att få hålla oss till i en överskådlig framtid, har såväl historiker som språkmän all anledning att med tillfredsställelse hälsa det återupplivade stora verket och önska diplomatierekommittén en lycklig fortsättning.

En annan källpublikation från Sveriges medeltid är *Sko klostres medeltida jordeböcker med kommentarer utgivna av Arthur Peetre (99 s. Lund 1953. Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 42)*. Den omsorgsfullt kommenterade utgåvan omfattar jordeböcker från 1302 (den äldsta i original bevarade svenska medeltida jordeboken), 1489 och 1503. Ur språkvetenskaplig synpunkt är det givetvis främst det rika ortnamnsstoffet som är av intresse.

I krönikan ANF 65:303 omnämndes första delen av den mycket detaljerade redogörelse för prästers, kyrkors och klockares inkomster i det gamla Lunds stift, som brukar kallas Lunds stifts landebok av 1569. En andra del av detta arbete, som inte minst på grund av den enorma mängden här förtecknade ortnamn (framför allt ägonamn) men även på annat sätt är av betydande språkvetenskapligt intresse, föreligger nu: *Lunds stifts landebok utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. Andra delen. Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm (XIII+549 s. 1952. Lund C. W. K. Gleerup — København E. Munksgaard = Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-societeten i Lund. 5)*. Härmed är texten i sin helhet utgiven. En tredje del, omfattande inledning, register m.m. håller på att utarbetas.

En viktig detalj i den svenska substantivböjningen betraktas ur dialektologisk synvinkel i en akademisk avhandling från Uppsala: *Einar Törnquist, Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. Bestämmd form singularis maskulinum. I—II (139 kartor + XVI+202 s. Uppsala 1953 = Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 23:7)*. Avhandlingen är ett exempel på hur en arbetsuppgift växer under arbetets gång. Från början var det förf:s avsikt att behandla hela formläran i Östgötamålen, men sedan har ämnet steg för steg minskats för att slutligen omfatta bestämda singularformen av maskulina substantiv. Den detalj, som sålunda till slut har blivit kvar, är emellertid av betydande intresse,

inte minst därför att gränsen mellan bevarad och bortfallen vokal i slutartikeln (*salen-saln* o.s.v.) går genom Östergötland. Förf. framlägger och granskar ett stort material, och behandlar i särskilda kapitel spörsmål, som hänger samman med synkopen, samt de i östgötamålen rätt vanliga ombildningarna av obestämd substantivform (särskilt övergång från stark till svag böjning och omvänt), som vållats av felanalys av den bestämda formen. Man kan givetvis beklaga, att när uppgiften har avgränsats så snävt, inte det geografiska perspektivet i stället har kunnat vidgas mera än som skett, men förf. kan säkerligen åberopa fullgoda skäl för begränsningen.

Ett etnologiskt arbete, som innehåller mycket material av språkligt intresse, är *Albert Sandklef, Hallandsgårdar. Bebyggelse på gårdar och torp före 1900* (305 s. *Nordiska museets handlingar* 45). Dr Sandklef redovisar här trettio års forskning, vid vilka han alltifrån början noggrant uppmärksammat även den språkliga sidan av undersökningsmaterialet, vilken för övrigt göres lätt tillgänglig genom register. I arbetet ingår också utförliga uppteckningar av Johan Kalén (Fagered) och Anders Andersson-Sandklef (Frillesås).

För danskans vidkommande måste uppmärksamheten riktas på *Nudansk ordbog udgivet med støtte af Undervisningsministeriet og Tuborgfondet. Første bind A—L* (V+538 s.). *Andet bind M—Ø* (511 s.). *København 1953 (Politikens blå ordbøger)*. Redaktionen har bestått av tretton personer under ledning av dr Lis Jacobsen. Som titeln antyder vill ordboken spegla det nutida danska ordförrådet, och den lämnar i sammanträngd form upplysningar om ordens stavning, uttal (där så befines erforderligt), böjning, etymologi, betydelse och bruk (fraseologi och konstruktioner). Även om den etymologiska avdelningen i detta främst för en bred publik avsedda verk, i regel inte har något att säga fackmannen, förtjänar den att uppmärksammas, därför att man här i många fall finner etymologiska notiser om unga ord, i regel av främmande ursprung (t.ex. *jacketkrone, jamboree, jeans, jeep, jetjager, jigger, jitterbug* o.s.v.), vilka självfallet saknas i våra äldre ordböcker. Av ännu större intresse för språkforskaren är att ordboken även omfattar danska ortnamn (namn på städer, byar, härad, landskap, öar, de mest kända naturnamnen, vissa gatunamn o.s.v. och personnamn.) Denna avdelning har redigerats av professor Kristian Hald, och det är många namn, som här tolkas för första gången enligt vetenskapliga principer. Det är sålunda märkvärdigt mycket som man har lyckats pressa in i de två små och lätthanterliga volymerna.

Ett nytt danskt serieverk är *Danske metrikere. Udg. af Arthur Arnholtz, Erik Dal, Aage Kabell. I. Fra Bielke til Gerner* (XV+410 s. *København 1953* — *J. H. Schultz = Universitetsjubilæets danske Samfund nr 365*). Avsikten är att skapa ett motstycke till den välbekanta, av Det danske Sprog- og Literaturselskab utgivna serien *Danske Grammatikere*, och utgåvan motiveras i inledningen utom med de meddelade arbetenas svåråtkomlighet med att det endast är verslärans metoder som ändrats under tidernas lopp, medan däremot resultaten, äldre tiders analyser och problemställningar alltjämt måste uppmärksammas, när det gäller att belysa,

hur vers och rytm har uppfattats på en given tidpunkt. Det nu föreliggande första bandet, som främst har redigerats av Aa. Kabell, omfattar tryckta eller hittills otryckta arbeten av barocktidens danska prosodiker, Jens Bielke och Hans Stephanus (1606), Peder Jensen Roskilde (1627), Hans Mikkelsen Ravn (1644, 1646, 1649), Bertel Knudsen Aqvilonius (1641), Peder Syv (1663) och Henrich Gerner (1690). De latinska texterna — och de är de flesta och största — har försetts med parallelltryckt dansk översättning.

För norskans vidkommande är först att nämna första delen av ett mångsidigt grammatiskt arbete: *Olav Næs, Norsk grammatikk I. Ordlära. Bokmål og nynorsk på bakgrunn av språkhistorie og dialekter (307 s.+1 karta. Oslo 1953. Fabritius og sønner)*. Arbetet är enligt förordet icke i första hand avsett för specialister utan för envar, som önskar skaffa sig kännedom om de två norska riksspråksformerna sådana dessa ter sig omkring 1950. För detta ändamål är emellertid en tämligen fyllig historisk bakgrund oundgänglig, och förf. ger också en sådan, samtidigt som han i varje fall visar intresse för strukturalistiska betraktelsesätt. Den nu föreliggande delen innehåller en kortfattad språkhistorisk översikt, deskriptiv och historisk ljudlära, rättskrivningslära, formlära samt ordhistoria (härunder ordbildningslära, lånord, betydelselära, ordklasserna), medan en andra del skall behandla syntaxen. Självfallet har framställningen i många stycken måst göras helt kortfattad, men förf. har på det hela taget lyckats bra med sin långt ifrån lätta uppgift att i sammanträngd form förena deskription och historia, och även »specialister» har all anledning att rådfråga det nyttiga och välskrivna arbetet, när det gäller att inhämta upplysningar om språkförhållandena i 1950-talets Norge.

I faksimiltryck föreligger *Jens Bjelke, Termini juridici utgjevne for Kjeldeskriftfondet ved Sigurd Kolsrud. I. Tekst (158 s. Oslo J. Dybwad 1952)*. Rikskanslern Jens Bjelkes 1634 utgivna juridiska ordbok betraktas som det första tryckta arbetet inom norsk språkvetenskap och innehåller utom en längre rimmad innehållsförteckning till Jydske lov och Norske lov förklaringar av danska och norska rättshistoriska uttryck. I ett följande häfte kommer professor Kolsrud att lämna inledning och kommentarer.

Bidrag till norsk ordgeografi och ordhistoria lämnas av *I. Modéer, i Norska ordstudier. Två bidrag till fiskets ordgeografi (150 s. Uppsala 1953. Uppsala universitets årsskrift 1953:2)*. Modéer, som 1953 blivit professor i nordiska språk i Uppsala, fortsätter här på den ord- och saksforskningslinje, som han tidigare har följt framgångsrikt. I ett inledningskapitel skisseras vissa regionala skiftningar i den norska fisketerminologien. Av de två i titeln nämnda bidragen belyser det ena, som faktiskt rör sig över hela det nordiska språkområdet, konkurrensen mellan det gamla ordet *nåt*, *net* och det yngre inlånade *garn*, medan det andra i första hand behandlar synonymerna *vadbein* och *vadhorn* 'rulle över vilken fiske-snöret drages in i båten'. Det förra förekommer i norr och väster, det senare i söder, och förf. visar, att mer eller mindre liknande fördelning föreligger hos ett flertal andra fiske- och fiskredskapstermer. Avslutningsvis påpekas vær-fiskets, speciellt Lofotenfiskets betydelse för

åstadkommandet och vidmakthållandet av ett väst-nordnorskt ord-förråd. Arbetet är rikt på intressanta ordgeografiska och kulturhistoriska iakttagelser men innehåller också flera övertygande nya etymologier.

I Norsk Målførearkivs nyligen startade skriftserie (jfr ANF 67:247) har två nya nummer utkommit. *Porsgrunns-maal. Ordsamling og Porsgrunnviser ved Hans Reynolds (65 s. Oslo J. Dybwad 1952 = Skrifter fraa Norsk Maalførearkiv ved S. Kolsrud. 2)* belyser målet i staden Porsgrunn i Telemark fylke. Till samma del av Norge för oss *Halvor Dalene, Lydverket i Solumsålet (VIII+95 s. Oslo 1953 = Skrifter fra Norsk Målførearkiv III)*, vari behandlas ljudläran i målen i Solums härad i Telemark fylke, strax väster om städerna Skien och Porsgrunn, vilka har spelat en betydande roll för dialektutjämningen inom större delen av undersökningsområdet, som faller inom det s.k. »vikverske» målområdet.

Av nyutkomna arbeten inom ortnamnsforskningen bör främst nämnas *Carl-Eric Thors, Studier över finlandssvenska ortnamnstyper (150 s. Helsingfors 1953. Även i: Studier i nordisk filologi bd. 42)*. Det är till övervägande delen en rent ortnamnsgeografisk undersökning; förf. beskriver och belyser med hjälp av talrika kartor utbredningen av ett femtiotal finlandssvenska ortnamns-lement av olika slag men valda bland sådana, som icke är allmänt rikssvenska — dylika är annars mycket vanliga i det svenska Finland. Överensstämmelser med och avvikelser från rikssvenskt ortnamns-material redovisas, låt vara att det rikssvenska jämförelsematerialet är ganska ojämnt. I ett sammanfattande slutkapitel diskuterar förf. de regionala skiftningarna i det finlandssvenska ortnamnsskicket och de rikssvenska beröringar, som detta vittnar om — dessa finner docent Thors främst i östra Mellansverige men även i Norrland och Götaland.

I fråga om de regionala ortnamnsundersökningarna är att anteckna en ny del av den snart fullbordade undersökningen av Värmlands ortnamn: *Ortnamnen i Värmlands län utg. av Kungl. ortnamnskommissionen. Del IX Nordmarks härad. B. Naturnamn (s. 73—255. 1952. Uppsala Lundequistska bokhandeln — Köpenhamn E. Munksgaard)*.

Ett klassiskt namnproblem upptages till förnyad och ingående granskning av *J. Svennung i Belt und baltisch. Ostseeische Namenstudien mit besonderer Rücksicht auf Adam von Bremen (99 s. Uppsala o. Wiesbaden 1953. Uppsala universitets årsskrift 1953:4)*. Prof. Svennung har här samlat och studerat ett stort material till belysande av hur Kattegat, Östersjön och Bält-sunden har benämnts genom tiderna. Han understryker starkt, att det efter Plinius d.ä. ofta åberopade önamnet *Baltia* måste vika för läsarten *Balca* och därmed försvinna ur diskussionen om *Bält*, *baltisk* o.s.v. Även de etymologiska anknytningar, som man väl delvis under intrycket av den betydelse, som adjektivet »baltisk» i senare tid fått, har sökt på baltisk och slavisk botten (lit. *baltas* vit, fslav. *bláto* kärr), avvisas, då namnet *Bält* ursprungligen varit knutet till farvattnen omkring de danska öarna. Kvar står den redan hos Adam av Bremens mötande sammanställningen med *bälte*, som stödes av ett flertal nordiska ortnamnsparalleller.

Slutligen må nämnas, att i en 1952 utkommen festskrift hyllas väl-

förtjänt en av Amerikas ledande skandinavister, Albert Morey Sturtevant, 1928—1946 professor i germanska språk vid University of Kansas och känd såväl för sina många insatser inom språkforskning och litteraturhistoria som för den av honom förtjänstfullt redigerade tidskriften »Scandinavian Studies». *Studies in Honor of Albert Morey Sturtevant (169 s. University of Kansas Press Lawrence 1952)* är en vacker volym, som utom prof. Sturtevants bibliografi av L. R. Lind innehåller tio bidrag, så gott som alla avhandlande nordiska ämnen från växlande epoker, t.ex. D. A. Seip, »On the original of the Codex Regius of the elder Edda», Stefán Einarsson, »Compounds of the *mannskratti* type», E. Wahlgren, »The runes of Kensington», K. Malone, »The phonemes of modern Icelandic» och E. Haugen, »The impact of English on American-Norwegian letter writing».

Lund

K. G. Ljunggren.

Tillägg.

Till den tämligen långa raden av — ofta mycket goda — läroböcker i gotiska sluter sig ett nytt arbete: *W. Krause, Handbuch des Gotischen (XX+306 s. München 1953. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung)*. Den välbekante komparatisten och runologen har här velat åstadkomma en rätt utförlig skildring av det gotiska språket och dess historiska bakgrund. Goternas historia skildras i stora drag, medan de gotiska språkminnesmärkena beskrives utförligt, och ett betydande avsnitt ägnas åt gotiskans allmänna struktur och närmaste släktskapsförhållanden; i detta sammanhang prövar Krause en indelning av de germanska språken under de första århundradena av vår tideräkning i en *dagaz*-, en *dags*- och en *dag*-grupp, vilken emellertid knappast avviker från den hävdvunna men i senare tid ofta bestridda tredelningen. Överhuvud uppmärksammas flitigt förgotiska, ja för- och utomgermanska förhållanden i den starkt komparativt lagda ljudläran. Arbetet avslutas med ett kort urval av texter och en utförligare ordförteckning, som också tjänar som register. Man kan ifrågasätta, om inte den vackra boken innehåller alltför mycket för att vara en idealisk elementarbok — däremot skall det inte betvivlas, att den väl kommer att fylla sin uppgift som handbok vid mera framskridna studier.

I den danska populärvetenskapliga serien »Studier fra sprog- og oldtidsforskning» föreligger som nummer 221 *Harry Andersen, Runestenenes forbandelsesformularer. Et tolkningsbidrag (31 s. København 1953. Branner og Korch)*, där ett förslag till tolkning av det synnerligen flitigt dryftade *rita/rata* på bl.a. Glavendrup-, Tryggevælde-, Glemminge- och Salebystenarna framlägges. H. Andersen ser här äldre (*h*)*rinda*, (*h*)*randa*, oblika former av till verbet isl. *hrinda* bildade avljudande *-an*-stammar med betydelsen 'som skall utstötas eller tillintetgöras'. I en exkurs behandlas förbannelsesformeln på den jylländska Skern 2, vars *siþi* tolkas som **siði* = 'sejdare'.

I den i föregående krönika (ANF 67:242) omnämnda nya följden av den för undervisningens behov tillrättalagda serien »Altnordische Textbibliothek» har såsom andra nummer utkommit *Hænsa-Þóris saga. Mit Einleitung, Anmerkungen, Glossar und einer Karte herausgegeben von Walter Baetke* (120 s. Halle (Saale) 1953. Max Niemeyer). Utgivaren ger i inledningen en kortfattad men instruktiv framställning av de viktigaste problemen i sagan. I texten har större hänsyn till M-handskriften tagits än vad som är fallet i Íslenzk fornrit.

Till Red. insända skrifter.

Acta Jutlandica XXV. Aarsskrift for Aarhus universitet XXV 1953. — Acta linguistica. Vol. VII. Fasc. 1—2. — Acta Philologica Scandinavica. Bd 22. H. 1. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen. 189. Bd. H. 2—4. 190. Bd. H. 1—2. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 74. Bd. 3. H. 1952. 75. Bd. 1—2. H. 1953. — Dansk tidsskrift-index. 38. årg. 1952. — Edda. Årg. 39. Bd 52 H. 2—3 1952. Årg. 40. Bd 53. H. 1—3 1953. — Études Germaniques. 8e année. No 1—4. — Fornvännen 1952 h. 3—6. 1953 h. 1—3. — Frödskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. 1. Bók. Tórshavn 1952. — Germanisch-Romanische Monatsschrift. Bd 3 H. 1—4. — Leuvense Bijdragen. XLII. Jaarg. 1—4. 1952 XLIII. Jaarg. H. 1—2. Bijblad. XLII Jaarg. H. 1—4. — Meddelanden från seminarierna för slaviska språk, jämförande språkforskning och finsk-ugriska språk vid Lunds universitet. Nr 2. 1952. Nr 3. 1953. — Meddelingen van Vereniging voor Naamkunde te Leuven en De Commissie voor Naamkunde te Amsterdam. 28. Jaarg. 1952 3—4. 1953 1—2. — Modern Philology. Vol. L nr 1—4. LI nr 1. — Moderna språk. 1952 nr 6. 1953. Nr 1—5. — Namn och bygd. Årg. 39. 1951. H. 3—4. Årg. 40. 1952. H. 1—4. — Neuphilologische Mitteilungen LIII 1952 nr 7—8. — LIV 1953 nr 1—6. — Nysvenska studier. 31. årg. H. 1—5. — Onoma. Bulletin d'information et de bibliographie. Vol. II (1951). — Skirnir. CXXXVI ár. 1952. — Sprog og Kultur 19 h. 2—4. 1952. — Stavanger museum. Årbok 1952. — Studia Fennica. Tome VIe. 1952. — Studia Linguistica. VI. 1952. No 1—2. — Studia Neophilologica. Vol. XXV. Nos 1—3. — Svenska landsmål. 1952 h. 1—4 + Bil. (Gammal-svenskby). — Varbergs museum. Årsbok 1953. — Vår bygd 1952. Hallands hembygdsförbunds årsskrift. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. LXXXIV. Bd. 1952. H. 2—4.

Aston, S. C., se The year's work. — Benediktsson, Jakob, se Hákonar saga Ívarssonar. — Bjelke, J., Termini iuridici. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved S. Kolsrud. I. Tekst. 158 s. faks. Oslo 1952. — Danmarks gamle Personnavne II. Tilnavne, udg. af G. Knudsen†, M. Kristensen† og R. Hornby. H. 16 Hæring — Køøgh. Khvn 1953. — Det medeltida Öland. Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av »Det medeltida Sverige» utgivet av den av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien tillsatta kommittén. 34 s. Sthlm 1953. — Diplomatarium Suecanum Svenskt diplomatarium utg. av K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien och Riksarkivet. Band 8. Häft. 1. 1361—1362. IV+272 s. Stockholm 1953. — Djurklou, G., se Sagor och sägner. — Ejder, B., se Lunds stifts landebok. — Gammelnorsk homiliebook. 39 s.+80 faks. Oslo 1953. (Corpus codicum Norvegicorum medii aevi, utg. ved D. A. Seip. Quarto serie vol. I.) — Genzmer, F., se Heldenlieder. — Hákonar saga Ívarssonar utg. for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Jón Helgason og Jakob Benediktsson. LII+42 s. Khvn 1952. — Heldenlieder der Edda. Auswahl. Übertragen, eingeleitet und erläutert von Felix Genzmer. 74 s. Stuttgart 1952. — Helgason, Jón, se Hákonar saga Ívarssonar. — Hornby, R., se Danmarks gamle Personnavne. — Kolsrud, S., se Bjelke, J. — Kristjánsson, Jónas, se Valla-Ljóts saga. — Ljunggren, K. G., se Lunds stifts landebok och Söderwall, K. F. — Lunds stifts landebok utg. av K. G. Ljunggren och B. Ejder. Andra delen. Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. XVI+549 s. Lund 1952. (=Skånsk senmedeltid och renässans 5.) — Matras, Chr., se Schrøter, J. H. — Nordal, S., se Nordisk Kultur. — Nordisk Kultur VIII:B. Litteraturhistoria. B. Norge og Island. Udg. af Sigurdur Nordal. 291 s. Oslo, Sthlm o. Khvn 1953. — Nudansk ordbog 1—2 (V+538+511 s. Khvn 1953. Politikens blå ordbøger.) — Ólason, Páll Eggert, Íslendzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940. V. bindi. 564 s. Reykjavík 1952. — Ord och uttryck. Korta uppsatser i aktuella frågor inom teknikens språkvård under år 1952. 56 s. Västerås 1953. (=TNC 21). — Ortnamnen i Värmlands län. Utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen. Del IX. Nordmark härad. B. Naturnamn. 255 s. Uppsala o. Köpenhamn 1952. — Peetre, A., se Sko klostrets medeltida jordeböcker. — Reynolds, H., Porsgrunnsmaal. Ordsamling og Porsgrunnsviser. 65 s. Oslo 1952. (Skrifter fraa Norsk Maalførearkiv ved Sigurd Kolsrud. 2.) — Sagor och sägner upptecknade av Gabriel Djurklou utgivna av Jöran Sahlgren. IX+200 s. Uppsala

o. Köpenhamn 1953. — Sahlgren, J., se Sagor och sägner. — J. H. Schröters optegnelser af Sjurðar kvæði. LXXV+91 s. Khvn 1951—53. (Færoensia ed. Christian Matras. Vol. III.) — Sko klostets medeltida jordeböcker. Med kommentarer utgivna av A. Peetre. 99 s. Lund 1953. (Skrifter utg. av Vet.-soc. i Lund 42.) — Skrivregler. Andra, utvidgade upplagan. 38 s. Sthlm 1952. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 4.) — Studies in Honour of Albert Morey Sturtevant. 169 s. Lawrence Kans. 1952. — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. H. 18 [näch—osaka], av K. G. Ljunggren. Lund 1953. — The year's work in modern language studies. Edited for The Modern Humanities Research association by S. C. Aston. Vol. XII. 1950. 363 s. Vol. XIII. 1951. 430 s. Cambridge 1951—52. — TNC 22. Tekniska nomenklaturcentralens publikationer. Skrivregler. 64 s. — Valla-Ljót's saga udg. for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Jónas Kristjánsson. L+38 s. Khvn 1952. — Viking Society for Northern Research. Saga-Book Vol. XIII. Part V. University College London 1952—53. — Östergren, O., Nusvensk ordbok. H. 94 [Syrsa — säng] 1952.

Ahdén, T., Nonnenspiegel und Mönchsvorschriften. 315 s. Gbg 1952. (Göteborgs högskolas årsskrift LVIII. 1952:2.) — Albeck, U., Dansk stilistik. 3. udg. 228 s. København 1953. — Bengtson, A., Muntlig och skriftlig framställning. 136 s. Sthlm 1953. — Brosnahan, L. F., Some Old English sound changes. An analysis in the light of modern phonetics. X+141 s. Cambridge 1953. — Dalene, H., Lydverket i Solumsmålet. 95 s. Oslo 1953. (Skrifter frå Norsk målførearkiv III.) — Dumézil, G., La saga de Hadingus (Saxo Grammaticus I, V—VIII). Du mythe au roman. 175 s. Paris 1953. (Bibl. de l'École des hautes études. Sciences religieuses. LXVIe vol.) — Fockema Andreae, S. J., Poldernamen in Rijnland. 52 s. Amsterdam 1952. (Bijdr. en Mededel. d. Naamkunde-Commissie IV.) — Ø. Frøysadal og L. Vassenden, Arbeidsbok til topografisk registrering. XVIII+59 s. Bergen 1953. — Gjerdman, O. och Henningsson, H., Svensk uttals- och vålläsningslära. 74 s. Sthlm 1953. — Hallberg, P., Halldór Kiljan Laxness. 87 s. Sthlm 1952. (Verdandis småskrifter 527.) — Hellevik, A., Omstridde språk-spørsmål. 38 s. Oslo 1953. — Henningsson, H., se Gjerdman, O. — Hesselman, B.(†), Huvudlinjer i nordisk språkhistoria. Häft. 2 (s. 203—378). Uppsala o. Stockholm 1952. — Holm-Olsen, L., Studier i Sverres saga. 104 s. Oslo 1953. (Avh. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1952. No. 3.) — Hoppe, Karl, Die Sage von Heinrich dem Löwen. 125 s. Bremen-Horn 1952. (Veröffentlichungen des Niedersächsischen Amtes für Landesplanung und Statistik. R.A. Bd 22.) — Höfler, O., Germanisches Sakralkönigtum. Bd 1. Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe. 412 s.+VII pl. Tübingen o. Münster/Köln 1952. — Lie, H., Skaldestilstudier. 92 s. Oslo 1952. (Åven i Maal og Minne 1952.) — Malmberg, B., Sydsvensk ordaccent. En experimentalfonetisk undersökning. 36 s. Lund 1953. (Lunds univ:s årsskr. N.F. Avd. 1. Bd 49. Nr 2.) — Marwick, H., Orkney farm-names. VI+267 s. Kirkwall 1952. — Modéer, I., Norska ordstudier. Två bidrag till fiskets ordgeografi. 150 s. Uppsala 1953. (Uppsala universitets årsskrift 1953:2.) — Næs, O., Norsk grammatik. I. Ordlære. Bokmål og nynorsk på bakgrunn av språkhistorie og dialekter. 307 s.+1 karta. Oslo 1952. — Olsson, B., Latinska yrkesnamn i äldre svenska urkunder. Hjälpreda vid arkivforskning. (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund. 9.) 18 s. Lund 1950. — Sandklef, A., Hallandsgårdar. Bebyggelse på gårdar och torp före 1900. 304 s. Stockholm 1953. (Nordiska museets handlingar 45.) — Seip, D. A., Omstridde spørsmål i norsk språkutvikling. 123 s. Oslo 1952. — Strömberg, B., Liturgiska termer i äldre svenska urkunder. Hjälpreda vid arkivforskning. 26 s. Lund 1953. (Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund. 10.) — Sveinsson, Einar Ólafur, Studies in the manuscript tradition of Njáls saga. 180 s. Reykjavík 1953. (Studia Islandica 13.) — Svennung, J., Belt und baltisch. Ostseeische Namenstudien mit besonderer Rücksicht auf Adam von Bremen. (99 s. Uppsala o. Wiesbaden 1953. Uppsala universitets årsskrift 1953:4.) — Turville-Petre, Origins of Icelandic literature. XII+260 s. Oxford 1953. — Törnqvist, E., Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. Bestämd form singularis maskulinum. I—II. 139 kartor+XVI+202 s. Uppsala 1953 (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 23:1—2.) — Vassenden, L., se Frøysadal, Ø. — Wessén, E.,

Tradition och förnyelse inom språket. 17 s. Stockholm 1953. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 10.) —

Aakjer, S., Stednavne. (Särtr. ur Danmark før og nu. I. Nordjylland. 1952.) — Dens., Gunnar Knudsen 23. marts 1886—15 september 1952. (Särtr. ur Danske studier 1952.) — Dens., Stednavne. (Särtr. ur Danmark før og nu. II. Østjylland. 1953.) — Dens., Gejstlig og verdslig inddeling. (Särtr. ur d:o.) — Bergman, G., Det lämpliga uttrycket. (Särtr. ur Nysvenska studier årg. 31.) — Bjerrum, A., De tryksvage vokaler i danske runeindskrifter fra tiden ca. 1000—ca. 1250. (Särtr. ur Acta Philologica Scandinavica 21.) — Dens., Utæn han ær openbarlic gen guth. (Särtr. ur d:o 22.) — Bolin, S., Skattpenning och ploppening. En huvudlinje i penningens historia från lydisk forntid till nordisk högmedeltid. Föredrag vid Nord. Historikermötet i Göteborg 1951. 20 s. Lund 1951. — Bucht, T., Sv. grädde och några besläktade ord. (Särtr. ur Nysvenska studier 31.) — Ebel, N., Neue Veröffentlichungen zu den lübischen Rechtsquellen [Rec. av G. Korlén, Die mittelniederdeutschen Texte des 13. Jahrhunderts, Dens., Norddeutsche Stadtrechte I—II, E. Kroman o. P. Jørgensen, Danmarks gamle købstadlovgivning I]. (Verein für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde.) — Einarsson, Stefán, Old English *ent*: Icelandic *enta*. (Särtr. ur Modern Languages Notes 1952.) — Eis, G., Zur Datierung des Nibelungenliedes. (Särtr. ur Forschungen und Fortschritte 1953.) — Falk, K.-O., Ännu mera om de konstantinska fornamnen. Genmäle. (Särtr. ur Namn och bygd 39, 1951.) — Hammarström, G., Sur la durée des phonèmes en suédois. (Särtr. ur Revista do Laboratório de Fonetica Experimental Coimbra Vol. I 1952.) — Dens., Sur la durée des phonèmes en suédois. (Särtr. ur Orbis I, 1952.) — Harding, E., Om omljudet i några nordiska vinnamn. By-namnet Skintaby. (Bilaga till Språkvetenskapliga problem, häfte 8.) Lund 1953. — Hellevik, A., Omstridde språkspörsmål. (Särtr. ur Syn og Segn 1952.) — Hoff, Ingeborg, Augustinus Flors viser på Numedalsmål och Numedalsmålet i dag. (Särtr. ur Maal og minne.) — Holtsmark, A., Skáro á skídi. Til tolkningen av Voluspá str. 20. (Särtr. ur maal og Minne 1951.) — Hovda, P., Farris — *Lýsir. Eit namnebrigde og eit namnebytte. (Särtr. ur Maal og Minne 1952.) — Ingers, I., Folkmålet i Landskronatrakten. (Särtr. ur Boken om Örja, 1952.) — Jansson, S. B. F., Runinskrifterna i Närke. (Särtr. ur Från bergslag och bondebygd 1952.) — Jansson, V., Bengt Hesselman †. (Särtr. ur Nysvenska studier 31.) — Johannisson, T., Övermaga. Det missanpassade ordet. (Särtr. ur Nordisk tidskrift 1953.) — Korlén, G., Erik Wellanders sprachwissenschaftliche und pädagogische Schriften. (Särtr. ur Studier i modern språkvetenskap 1953.) — Dens., Nyare hjälpmedel vid studiet av tyska språket. (Särtr. ur Riksföreningen för lärare i moderna språk, årsbok 1953.) — Langenfelt, G., Huvudstadens namn. (Särtr. ur Samfundet S:t Eriks Årsbok 1952.) — Dens., Bromma och Stockholm jubileumsåret 1953. (Särtr. ur Bromma hembygdsförenings årsskrift 1953.) — Lindberg, C., Terrängordet *köl*:s betydelseutveckling. (Särtr. ur Namn och bygd 1950.) — Dens., Norska inslag i Norrlands, särskilt Hälsinglands, ortnamnsskick. (Särtr. ur Gammal Hälsingekultur 1952.) — Lindqvist, Nat., Ortnamnet Selknä. (Särtr. ur Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1951.) — Dens., Ett omtvistat ställe i äldre västgötalagen [Tjuvabalken 19:3]. (Särtr. ur Kungl. Hum. Vet.-samf. i Uppsala. Årsbok 1952.) — Ljunggren, K. G., Ortnamn och folktraditioner. (Särtr. ur Nordisk Tidskrift 1953.) — Lundahl, I., Studier över de nordiska, särskilt de svenska ortnamnen på *-lös* och *-lösa*. (Särtr. ur Namn och bygd 39, 1951.) — Dens., Rec. av P. Envall, Tiveden, Isala och Husum. (D:o.) — Ling-Lander, Y., Språkpsykologiska synpunkter på det liturgiska språket i evangelieboken och den svenska kyrkohandboken. (Ur Erevna X, 1953.) — Malmberg, B., Le problème du classement des sons du langage. (Särtr. ur Studia linguistica VI.) — Mjöberg, J., Tolkningsmetoder. (Särtr. ur Nysvenska studier årg. 31.) — Molde, B., Fula ord. (Ur: Hörde ni? 1952 nr 9.) — Dens., Di eller dom? (Ur d:o 1952 nr 12.) — Mägiste, J., Die zusammengesetzten Adverbia vom germ. Typus *dabei*, *hierbei*, *wobei* usw. in der estn. Schriftsprache. (Särtr. ur Annales Soc. Litt. Estonicae in Svecia I, 1945—49.) — Dens., Eesti nn. da-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks. (Ur Tulimuld 1952 nr 6.) — Dens., Suomalaisesta siirtoasutuksesta Viron pohjoisrannikolla ja Hiidenmaalla. (Zur finnischen Kolonisation an der Nordküste

Estlands). (Särtr. ur Eripainos Virittäjäste n:o 4, 1952). — Dens., Haruldaste XVII sajandi eesti raamatute ilmsikstuleku pukul. (Särtr.) — Dens., Rec. av W. Steinmetz, Geschichte des ostjakischen Vokalismus o. Ostjakische Grammatik und Chrestomathie. (Särtr. ur *Studia linguistica.*) — Nielsen, N. Å., La théorie des substrats et la linguistique structurale. (Särtr. ur *Acta Linguistica VII.*) — Dens., Abrahamsons og Todes oplysninger om rigsmålsudtalen omkring 1800. I. (Särtr. ur *Sprog og Kultur 19.*) — Olsen, M., Nykøbing-innskriften. (Särtryck ur *Acta Philologica Scandinavica.*) — v. Platen, M., Två landsmålsdikter 1697 och 1744. (Särtr. ur *Svenska landsmål 1952.*) — Pleijel, H., Finlandssonen på Växjö biskopstol [David Lund]. (Särtr. ur *Ramus virens 1952.*) — Dens., Väd tron blott ana kan. Till tolkningen av Tegnér's prästvigningsdikt. (Särtr. ur *Svensk litteraturtidsskrift.*) — Roelandts, K., Het naamkundig onderzoek in Skandinavië. II. Het toponymisch onderzoek in Zweden. 5. De Toponymische Vereniging te Lund en te Uppsala. (Särtr. ur *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven 1952.*) — Dens., De Persoonsnamenstudie in 1951. (Särtr. ur *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XXVI 1952.*) — Sahlgren, J., Härads- och sockennamn [i Björkekinds, Bråbo, Finspånge läns, Lösings, Memmings, Östkind's härader]. (Särtr. ur *Sveriges bebyggelse. Östergötlands län 9.*) — Dens., Härads- och sockennamnen [i Ale, Bjärke, Flundre och Väne härader]. (Särtr. ur *Sveriges bebyggelse. Älvsborgs län 8.*) — Dens., Olavi Petri domareregler. Några iakttagelser. (Särtr. ur *Arv 1951.*) — Dens., Rec. av A. Bach, Deutsche namenkunde, *Diplomatarium danicum R. 2 B. 11, Bornholms stedsnavne, Svensk ortförteckning 1952, Stranda 1949—51, Bjerrum-Hald-Jørgensen, Sydslesvigs stedsnavne 7, Hist. ortsnamenbuch von Bayern.* (Särtr. ur *Namn och bygd 39. 1951.*) — Sandklef, A., Hallands norra gräns på 1000-talet. Ett försök att lokalisera *suntrv as* i äldsta gränslistan i VGL. (Särtr. ur *Namn och bygd 39. 1951.*) — Schwarz, Ernst, Germanische Sprachgeschichte und Sprachgeographie. (Särtr. ur *Zeitschrift für Mundartforschung XXI. Jahrg. 1953.*) — Schück, A., Folkungättens ursprung. (Särtr. ur *Arkeologiska forskningar och fynd.*) — Schütte, G., Anglerne, det evige stridsæmne. (Särtr. ur *Sønderjydske årbøger.*) — Dens., A Ptolemaic riddle solved. (Särtr. ur *Classica et mediævalia. Vol. XIII.*) — Seip, D. A., To gamle motsetninger i norsk språk [1. jeg-eg; 2. kommer-kjem]. (Särtr. ur *Aftenposten* 8/9 1953.) — Sjöbeck, M., Mälar- och Hjälmarmbygden. Hur ett stycke Sörmlandsnatur formats av kulturen. (Särtr. ur *Natur i Södermanland. 1952.*) — Skautrup, P., Å-ets historie. (Särtr. ur *Seksten Århusrids tilegnede borgmester Sv. Unmack Larsen.*) — Strömbäck, D., Ur folkvisans historia. (Särtr. ur *Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1952.*) — Svenning, J., Brachylogie bei den verba 'heissen' und 'nennen'. (Särtr. ur *Eranos vol. L.*) — Svensson, S., Gunnar Olof Hyltén-Cavallius som grundare av en svensk folklivsforskning. (Särtr. ur *Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok 1952 Kronobergsboken.*) — Thors, C.-E., Studier över finlandsvenska ortnamnstyper. (Särtr. ur *Studier i nordisk filologi Bd 42.*) — de Tollenaere, F., Altnordische Wortforschung. Betrachtungen und Randbemerkungen zu F. Holthausens »Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen». (Särtr. ur *Leuvense Bijdragen. 41—42 Jaarg.*) — Torson, B., Om djurnamn. (Ur *Svensk jakt 1953.*) — Weibull, C., En ny generation svenska historiker. (Särtr. ur *Scandia XXI. 1951—52.*) — Wessén, E., *Revelationes S. Birgittae e codice membr. fol. 21 Bibl. Universitatis Lundensis* («Cod. Falkenberg»). Suecice et Britannice prae-fatus. (Särtr. av förord. *Corpus Codicum Svevicorum Vol. 13.*) — van de Wijer, H.-J., Draye, H. o. Roelandts, K., *De Plaatsnamenstudie in 1951.* (Särtr. ur *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie XXVI 1952.*) — de Vries, J., *La valeur religieuse du mot germanique Irmin.* (Ur *Cahiers du Sud 39, 1952.*) — Dens., *Das germanische Sakralkönigtum.* (Särtr. ur *Germ.-Rom. Monatschr. 1953.*) — Dens., *A propos du dieu Esus.* (Särtr. ur *Ogam. Tradition Celtique.*) — Dens., *Die beiden Hengeste.* (Särtr. ur *Zeitschr. f. deutsche Philologie Bd 72.*)